

การจัดการการศึกษาของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น : กรณีศึกษา
ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ปริญญาณิพนธ์
ของ
วิมลทกานต์ อัมพันธ์แสง

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์ไทย

พฤษภาคม 2545

ลิขสิทธิ์เป็นของ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

370.9593

๗๖๖๔๗

๕.๓

การจัดการการศึกษาของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น : กรณีศึกษา
ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

บทคัดย่อ

ของ

วิมลทกานต์ อัมพันธ์แสง

๓๔ ส.ย. 2545

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์ไทย

พฤษภาคม 2545

๒ 14724๗

วิมณฑกานต์ อัมพันแสง. (2545). การจัดการการศึกษาของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น :

กรณีศึกษาประชุมจารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม. ปรินิพนธ์ คศ.ม.

(ประวัติศาสตร์ไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

คณะกรรมการควบคุม : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ชมพูนุท นาคริรักษ์, ดร.วงเดือน นาราจักร์.

ปรินิพนธ์ฉบับนี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาถึงการจัดการการศึกษาของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยศึกษาจากประชุมจารึกวัดพระเชตุพนซึ่งเป็นแหล่งรวบรวมวิชาความรู้ต่างๆ รวม 6 สาขาวิชา ได้แก่ ศาสนา ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ประเพณี วรรณกรรม และการแพทย์ อีกทั้งยังให้ความรู้เกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของบุคคลต่างๆในสังคม

ความรู้ที่ปรากฏในประชุมจารึกวัดพระเชตุพน สะท้อนถึงแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่จะให้มีการสืบทอดสรรพวิชาต่างๆไว้เพื่อเป็นวิทยาทานสืบไป ในภายหน้าไม่ให้สูญหายไปทั้งในส่วนที่เป็นวิชาการและวิชาชีพ ทำให้ประชาชนทุกคนและทุกฐานะมีโอกาสศึกษาเล่าเรียนวิชาความรู้ต่างๆเหล่านี้ได้โดยเสรีและตลอดชีวิต ยังผลให้ประชาชนเกิดการพัฒนาทางความคิดและสติปัญญามากขึ้น

นอกจากนี้ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนยังมีคุณค่าในแง่ของการเป็นแหล่งข้อมูลทางประวัติศาสตร์การศึกษาของไทยอีกด้วย เพราะได้รวบรวมข้อมูลที่มีความสำคัญและผ่านการเลือกสรรมาแล้วเป็นอย่างดีจากผู้เชี่ยวชาญในสาขาวิชานั้นๆแล้วนำมาจารึกที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม โดยการจารึกมีทั้งในลักษณะที่เป็นลายลักษณ์อักษรลงบนแผ่นศิลา ภาพเขียน ภาพลายเส้น และภาพลอยตัว(ฤาษีตัดตน) จากแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวข้างต้น นับได้ว่าเป็นการจัดการศึกษาเพื่อปวงชน วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามจึงได้ชื่อว่าเป็น "มหาวิทยาลัยปวงชนแห่งแรกในประเทศไทย"

สรรพวิชาที่ได้จัดรวบรวมอยู่ในประชุมจารึกวัดพระเชตุพน เป็นแนวทางในการวางรากฐานของการจัดการการศึกษาของไทยได้ในระดับหนึ่ง อีกทั้งยังสะท้อนให้เห็นพัฒนาการของสังคมไทยได้อย่างเด่นชัด ในด้านของการให้ความรู้แก่ประชาชน ซึ่งเป็นการกระตุ้นให้เกิดความต้องการในการเรียนรู้ตลอดชีวิตของประชาชน เช่น วิชาหมอนวดหรือหัตถศาสตร์ ซึ่งก็ยังคงได้รับความนิยมในการศึกษาจากทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ โดยมีการศึกษากันที่โรงเรียนแพทย์แผนโบราณของวัดพระเชตุพนฯจนกระทั่งถึงในปัจจุบัน รวมทั้งในด้านของวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ความรู้ ความคิดและค่านิยมของคนไทยในสมัยนั้นด้วย สรรพวิชาที่ปรากฏใน "ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน" ยังเป็นแนวทางที่จะศึกษาประวัติศาสตร์ด้านอื่นๆได้ เช่น ประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาไทย ประวัติศาสตร์สังคม ประวัติพุทธศาสนา กุศโลบายที่พระมหากษัตริย์ของไทยใช้ในการปกครองประเทศในขณะนั้น หรือชีวประวัติบุคคล

MANAGEMENT OF THAI EDUCATION IN THE EARLY RATTANAKOSIN PERIOD :
THE CASE STUDY OF THE COMPILATION OF
WAT PHRA CHETUPHON WIMONMANGKALARAM'S INSCRIPTION

AN ABSTRACT
BY
WIMONTHAKARN AMPUNSANG

Presented in partial fulfillment of the requirements
for the Master of Arts degree in Thai History
at Srinakharinwirot University

May 2002

Wimonthakarn Ampunsang. (2002). *Management of Thai Education in the Early Rattanakosin Period : The case study of the Compilation of Wat Phra Chetuphon Wimonmangkalaram's Inscription*. Master thesis, M.A. (Thai History). Bangkok : Graduate School, Srinakharinwirot University.
Advisor Committee: Asst. Prof. Chompunut Nakirak, Dr. Wongduen Narasaj.

The objective of this thesis is to study the management of Thai education in the early Rattanakosin period from the Compilation of Wat Phra Chetuphon Wimonmangkalaram's Inscription, which divides into six fields; religions, history, geography, culture, literature, and medical science. The inscription also provides knowledge concerning roles and duties of persons in the society.

All that was found in the compilation of Wat Phra Chetuphon Wimonmangkalaram's Inscription reflects the main purposes of King Rama III who wanted to expand academic knowledge and professional subjects through generations. This idea was to provide opportunities for all citizens, no matter what status they were, to study the subjects through out their life. As a result, it helped to develop people's intelligence and knowledge.

Furthermore, the Compilation of Wat Phra Chetuphon Wimonmangkalaram's Inscription is also valuable in term of being a source for people to understand the history of education in Thailand. Most of each field was selected by the scholars and experts of that field. Their knowledge was inscribed in the form of stone inscriptions, paintings, drawings, and sculptures of hermits in Yoga posture. It is clear that King Rama III's purposes were considered to be the true management of education for all Thai people. This is a reason why Wat Phra Chetuphon has been considered the First University of Comprehensive Education in Thailand.

The wealthy fine arts and knowledge on the Compilation of Wat Phra Chetuphon Wimonmangkalaram's Inscription was considered to be one of the first approaches that set the foundation of educational management in Thailand during the early Rattanakosin period. It also clearly reflects the development of Thai society in term of education providing, which would result in encouraging people to gain more indefinite knowledge. Knowledge such as body massage, which is still popular for both Thai people and foreigners nowadays, has been taught in "*the Thai traditional medical science school and body massage*" in Wat Phra Chetuphon Wimonmangkalaram until these days. The inscription also includes life style, ideas and information about people during that time. Moreover, some other historical issues such as Thai intellectual history, social history, Thai government, and biographies of important people

could be studied from the Compilation of Wat Phra Chetuphon Wimonmangkalaram's
Inscription as well.

ปริญญานิพนธ์
เรื่อง

การจัดการการศึกษาของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น : กรณีศึกษา
ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ของ
นางสาววิมลทกานต์ อัมพันธ์แสง

ได้รับอนุมัติจากบัณฑิตวิทยาลัยให้นับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์ไทย
ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

.....*Lawrence*..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(รองศาสตราจารย์ ดร.นภาพร หะวานนท์)
วันที่ ..10.. เดือน ..พฤษภาคม..... พ.ศ. 2545

คณะกรรมการสอบปริญญานิพนธ์

.....*[Signature]*..... ประธาน
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ชมพูนุท นาคริรักษ์)

.....*[Signature]*..... กรรมการ
(อาจารย์ ดร.วงเดือน นาราสะจัจ)

.....*[Signature]*..... กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(รองศาสตราจารย์ ณรงค์ พ่วงพิศ)

.....*[Signature]*..... กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(รองศาสตราจารย์ สนั่น เมืองวงษ์)

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ชมพูนุท นาดีรักษ์ ประธานกรรมการควบคุมการทำปริญญานิพนธ์ อาจารย์ ดร.วงเดือน นาราสิัจจ์ กรรมการควบคุมการทำปริญญานิพนธ์ ที่ได้กรุณาควบคุมปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ และได้กรุณาให้ความช่วยเหลือในการให้คำปรึกษา ตรวจสอบ แก้ไข และช่วยกรุณาตรวจทานบทคัดย่อภาษาไทยและภาษาอังกฤษให้กับผู้เขียนมาโดยตลอด

ขอขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ณรงค์ พ่วงพิศ และรองศาสตราจารย์สนั่น เมืองวงษ์ คณะกรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติมในการสอบปริญญานิพนธ์ที่ได้กรุณาตรวจสอบและทำการแก้ไข ขอขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์มาลินี ประเสริฐธรรม ที่ให้ความหวังใยลูกศิษย์

ขอกราบขอบพระคุณอย่างสูงสำหรับ คุณชัชพันธ์ อัมพันธ์ และคุณภรณ์ อัมพันธ์ บิดาและมารดา ผู้ให้กำลังใจและหวังใยสุขภาพผู้เขียนตลอดเวลา และเป็นผู้ให้การสนับสนุนผู้เขียนในเรื่องการเรียน ทั้งในด้านกำลังใจและกำลังทรัพย์ให้แก่ผู้เขียนมาโดยตลอด

ขอขอบคุณ คุณจิรศักดิ์ ขจรเกียรติเลิศ ผู้ให้ความช่วยเหลือและแก้ไขปัญหาทางด้านคอมพิวเตอร์ในทุกเรื่อง ขอขอบคุณ คุณชูพงศ์ จิระพรพงศ์ ผู้ช่วยเหลือในเรื่องของการถ่ายภาพ

ขอขอบคุณ คุณเชษฐพงษ์ จิระเลิศพงษ์ ผู้ให้คำแนะนำและปรึกษาในการเขียนบทคัดย่อภาษาอังกฤษ คุณสมนึก สวิพันธ์ ผู้มีช่วยเหลือในการพิมพ์ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้

ขอขอบคุณ คุณกฤษณะพงศ์ อัมพันธ์ น้องชาย ผู้ให้คำชี้แนะเทคนิคในการตัดแต่งภาพ คุณณัฐวรรณ อัมพันธ์ น้องสาว ผู้ที่ช่วยแบ่งปันความสุขและแบ่งเบาความทุกข์ให้ผู้เขียนคลายเครียดเสมอมา

ขอขอบคุณทุกคนที่ทำให้ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงด้วยดี

หากปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ได้สร้างคุณประโยชน์แก่ผู้ใดก็ตาม ผู้เขียนขอขอบความดีที่ส่งไปให้แก่บิดาและมารดา ที่ได้ให้กำลังใจและสนับสนุนผู้เขียนในเรื่องของการศึกษามาโดยตลอด และคณะอาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒทุกท่าน ที่ได้มอบความรู้ทางประวัติศาสตร์ให้แก่ผู้เขียน

วิมลทกานต์ อัมพันธ์

บทนำ

สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังไม่มีการจัดการศึกษาที่เป็นระบบ ประชาชนส่วนใหญ่จึงยังคงขาดการศึกษา เนื่องด้วยข้อจำกัดหลายประการทั้งที่มาจากภาครัฐบาลยังไม่มีนโยบายในการส่งเสริมการศึกษาอย่างเป็นระบบให้แก่ประชาชน กล่าวคือ รูปแบบของการศึกษาในสมัยนี้ยังคงดำเนินตามแบบแผนโบราณเหมือนในสมัยสุโขทัยและสมัยอยุธยา¹ อีกทั้งประชาชนก็ยังไม่เห็นถึงความสำคัญของการศึกษาในส่วนที่เป็นศาสตร์หรือวิชาความรู้ที่เป็นวิชาการแขนงต่างๆมากเท่าใดนัก ยกเว้นที่เป็นความรู้เกี่ยวกับการประกอบอาชีพ ดังนั้น จึงมีเพียงแต่พระสงฆ์ที่ได้รับการศึกษาในเรื่องของพระพุทธศาสนาหรือภาษาบาลีจากวัดในขณะที่กำลังบวชเรียน และชนชั้นเจ้านายหรือขุนนางในระดับสูงที่มีโอกาสเข้ารับการศึกษาจากนักปราชญ์ราชบัณฑิตในวัง ทำให้มีคนได้รับการศึกษาเพียงกลุ่มเล็กๆเท่านั้นในสังคมไทย นอกจากนี้หนังสือและตำราในอดีตก็จัดว่าเป็นของหายาก หนังสือและตำราที่มีอยู่ก็ได้มาจากการจารลงในใบลานหรือคัดลอกลงในสมุดข่อยซึ่งใช้เวลานาน ทำให้มีจำนวนน้อยหรือมีเฉพาะต้นฉบับวันแต่จะเป็นเรื่องสำคัญ เช่น พระราชกำหนดกฎหมายหรือเป็นเรื่องที่มีคนนิยม เช่น ตำราสวัสดิรักษา² ตำราโหราศาสตร์ หรือตำรายาต่างๆ³ จึงจะมีการคัดสำเนา ซึ่งสำเนาเหล่านี้ส่วนใหญ่ก็จะมีอยู่ที่วัด วัง และบ้านของขุนนางผู้ใหญ่เท่านั้น เมื่อหนังสือและตำราที่มีจำนวนน้อยและเป็นของที่หายาก ผู้ที่เป็นเจ้าของจึงค่อนข้างหวงและไม่ต้องการจะเปิดเผยให้ผู้อื่นทราบ

เมื่อการศึกษาของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังไม่มีจัดการการศึกษาอย่างเป็นระบบ รูปแบบของการศึกษาในสมัยนั้นจึงเริ่มต้นขึ้นที่บ้านโดยมีครอบครัวเป็นหน่วยแรกในสังคม⁴ ที่ทำหน้าที่ให้การศึกษาแก่คนในครอบครัว บิดามารดาและญาติผู้ใหญ่จะเป็นผู้สอนความรู้เบื้องต้นให้แก่เด็ก นอกจากนี้วัดและวังก็จัดได้ว่าเป็นศูนย์กลางการศึกษา⁵ ของคนไทยในสมัยนั้น เนื่องจากยังไม่มีโรงเรียนเหมือนอย่างในปัจจุบัน⁶ การเรียนหนังสือจึงมีอยู่แต่ที่วัดหรือ

---

¹ วิไล ตั้งจิตสมคิด. (2539). การศึกษาไทย. หน้า 60.

² นันทา ขุนภักดี. (2527). รายงานการวิจัยการวิเคราะห์ความเชื่อของชาวยุคในสวัสดิรักษา. หน้า 18-40.

³ ชัย เรื่องศิลป์. (2519). ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352-2453 ด้านสังคม. หน้า 45.

⁴ รัชนิกร เศรษฐโชติ. (2536). โครงสร้างสังคมและวัฒนธรรมไทย. หน้า 37.

⁵ สมศักดิ์ ศัลยกำธร. (2528). บทเรียนจากการจัดการศึกษาไทยในอดีต. หน้า 7.

⁶ กระทรวงศึกษาธิการ. (2525). 200 ปี ของการศึกษาไทย. หน้า 8.

วัง¹ โดยที่วัดจะมีพระสงฆ์ที่มีความรู้เป็นผู้ให้การอบรมสั่งสอน การอ่าน การเขียนหนังสือ ภาษาไทยและคิดเลข²ให้แก่เด็กผู้ชายที่บิดามารดานำไปฝากเป็นศิษย์วัดเพื่อศึกษาเล่าเรียนและรับใช้พระ³ วัดจึงมีส่วนรับผิดชอบในการวางแผนการศึกษาและเป็นศูนย์กลางของการจัดการศึกษาซึ่งเปรียบเสมือนกับเป็นโรงเรียนในปัจจุบัน

ในส่วนของวัง⁴ ก็จะมีแต่บรรดาเจ้านายชั้นสูงเท่านั้นที่เข้ารับการศึกษา ในระยะแรกเจ้านายฝ่ายชายจะเรียนชั้นพื้นฐานในวังของตน หลังจากนั้นจึงเริ่มเรียนภาษามคธและเรียนพระธรรมวินัยระหว่างการเดินทางเป็นสามเณร หลังจากลาผนวชแล้วจึงเรียนวิชาเฉพาะโดยจะต้องไปอาศัยและฝึกหัดอยู่ในสำนักผู้เชี่ยวชาญ แล้วจึงจะสามารถเข้ารับราชการได้ ส่วนเจ้านายฝ่ายหญิงก็จะเริ่มจากการศึกษาระดับพื้นฐานจากสตรีที่มีความรู้ในวัง หลังจากนั้นจึงศึกษาในเรื่องของราชประเพณี ได้รับการฝึกฝนด้านกิริยามารยาท ฝึกหัดวิชาในด้านการบ้านการเรือน ดังนั้น ขุนนางผู้มีบรรดาศักดิ์จึงมักจะชอบส่งบุตรหลานที่เป็นหญิงฝากเข้าไปให้ศึกษาในสำนักเจ้านายฝ่ายหญิง สำหรับการศึกษาร่วมที่เป็นวิชาชีพก็มักจะมีการถ่ายทอดกันภายในครอบครัวและญาติพี่น้องของตนเท่านั้น เว้นแต่จะมีผู้มาขอฝากตัวเป็นศิษย์

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้ทรงทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายพระพรเป็นจำนวนมากในการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน⁶ โดยมีพระราชประสงค์ที่จะสถาปนาเป็นพระอารามหลวงชั้นเอกคู่กับพระบรมมหาราชวัง เพื่อแสดงความมีเสถียรภาพมั่นคงทางการเมืองและความเจริญรุ่งเรืองด้านศิลปวัฒนธรรมเท่าเทียมกับสมัยเมื่อครั้งบ้านเมืองยังดีของกรุงศรีอยุธยา⁷ พระองค์จึงโปรดเกล้าฯให้มีการชำระการพระศาสนาและประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตเพื่อให้มาแต่งกาพย์ กลอน โคลง ฉันท์ และวรรณคดีขึ้นใหม่ให้เป็นศรีแก่กรุงรัตนโกสินทร์ นอกจากนี้ยังโปรดเกล้าฯให้ฟื้นฟูงานฝีมือช่างหรือที่เรียกกันว่า "ช่างสิบหมู่"⁸ โดยทรงให้รวบรวมผลงานของช่างที่มีฝีมือเยี่ยมเหล่านี้ทั้งด้านศิลปกรรม

¹ แหล่งเดิม.

² วิไล ตั้งจิตสมคิด. (2539). เล่มเดิม. หน้า 57.

³ แหล่งเดิม. หน้า 61.

⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2516ก). ความทรงจำ.

หน้า 15-17.

⁵ กระทรวงศึกษาธิการ. (2525). เล่มเดิม. หน้า 13-14.

⁶ แหล่งเดิม. หน้า 20.

⁷ น. ณ ปากน้ำ. (2537). "วัดโพธิ์ : วัดกษัตริย์สร้าง." ใน หนังสือ : ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทยวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม. หน้า 6.

⁸ กระทรวงศึกษาธิการ. (2525). เล่มเดิม. หน้า 18.

สถาปัตยกรรม รวมไปถึงสรรพวิทยาการต่างๆ แล้วให้จารึกวิชาช่างเหล่านี้ลงบนแผ่นศิลา¹ วิชาที่จารึกก็ได้แก่วิชาหนังสือ ซึ่งจะอธิบายถึงลักษณะภาพย์ กลอน โคลงฉันท์ กลอนกลบท และโคลงกลบทต่างๆพร้อมทั้งตัวอย่างเนื้อเรื่องประกอบ วิชาการแพทย์² ก็จะประกอบด้วยตำรา แก่โรคต่างๆ ตำราหมอนวดซึ่งมีทั้งคำบรรยายและรูปภาพประกอบ พันธุ์ไม้สำหรับใช้ทำยา ต่างๆ นอกจากนี้ก็ยังมีวิชาช่าง ได้แก่ ช่างเขียนภาพ ช่างแกะลาย ช่างหล่อ ช่างปั้น ช่างแกะ ช่างสลัก ช่างประดับ เป็นต้น เมื่อพระมหากษัตริย์ทรงให้การสนับสนุนก็ทำให้ช่างฝีมือเหล่านี้มี กำลังใจในการผลิตผลงานที่ใช้ฝีมืออย่างประณีต วิจิตรบรรจง และถือกันได้ว่ามีความงามถึงขั้น เป็นแบบฉบับเป็นครูแก่ช่างรุ่นต่อๆมาจนถึงปัจจุบัน³ จารึกสรรพวิทยาการที่วัดพระเชตุพนฯ จึง ถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นในการสนับสนุนการศึกษาในด้านวิชาชีพให้แก่สามัญชนทั่วไป อีกทั้งยังเป็นแหล่งฝึกปรี้อช่างที่มีฝีมือให้มีโอกาสได้แสดงผลงานของตนอีกด้วย

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการ บูรณปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ เนื่องจากเมื่อครั้งที่เสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานผ้า พระกฐิน ณ วัดพระเชตุพนฯ ในพ.ศ. 2375 ได้ทอดพระเนตรเห็นความชำรุดทรุดโทรมของวัดพระ เชตุพนฯ ที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้ทรงสถาปนาไว้ จึงมีพระราช ประสงค์ที่จะปฏิสังขรณ์วัดนี้ให้อยู่ในสภาพดีเหมือนเดิม ดังที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุง รัตนโกสินทร์ว่าการปฏิสังขรณ์ครั้งนี้นั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ก่อสร้างเพิ่มเติมขึ้นอีกทั้งบริเวณพระอุโบสถ ก่อภูเขาโม ทำศาลาราย และจารึกต่างๆเพิ่มขึ้น นอกเหนือจากเมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช⁴

พระราชประสงค์ที่สำคัญอีกประการหนึ่งของการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ คือให้เป็น ศูนย์กลางการศึกษาของประชาชนทั่วไป ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะพระองค์ทรงวิตกว่าวิทยาการ ต่างๆของไทยจะสูญหายไป เนื่องจากคนไทยมีนิสัยหวงแหนวิชาไม่ปรารถนาจะถ่ายทอดให้กับ บุคคลทั่วไปมากนัก ประกอบกับในช่วงระยะเวลาดังกล่าวมีมหาอำนาจตะวันตกและมิชชันนารี เข้ามาเผยแพร่อิทธิพลในประเทศไทยมากขึ้น พระองค์จึงทรงเกรงว่าคนไทยจะหันไปสนใจ ความรู้ใหม่จนลืมความรู้เก่าของไทย อันอาจจะเป็นการทำให้เอกลักษณ์ของไทยถูกทำลายไป

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2543). นิทานโบราณคดี. หน้า 46-48.

² ยิวดี ตปนิยากร. (2522). วิวัฒนาการของการแพทย์ไทยตั้งแต่สมัยเริ่มต้นจนถึง สิ้นสุริยราชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. หน้า 66-72.

³ กระทรวงศึกษาธิการ. (2525). เล่มเติม. หน้า 18-21.

⁴ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2482). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3.

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯให้รวบรวมวิชาความรู้ต่างๆมา
จารึกประดับไว้ที่วัดพระเชตุพนฯเพิ่มเติมจากส่วนที่ได้ดำเนินการมาแล้วในสมัยพระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทั้งนี้ได้โปรดเกล้าฯให้มีการประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตใน
สาขาวิชาชีพต่างๆ เพื่อให้มาช่วยกันรวบรวมและเลือกสรรตำราวิชาความรู้เฉพาะเรื่องต่างๆมา
แก้ไขหรือแต่งขึ้นใหม่ แล้วโปรดให้ผู้มีลายมือดีจารึกวิชาความรู้เหล่านี้ลงบนแผ่นศิลา¹ รวมทั้งมี
รูปเขียนและรูปปั้นประกอบตำรานั้นๆ แล้วนำไปติดไว้ตามเสา ผนังพระระเบียง วิหาร และศาลา
รายริมกำแพงวัดพระเชตุพนฯ เพื่อให้ประชาชนทั่วไปที่อยากจะศึกษาวิชาชีพเฉพาะเหล่านั้น
สามารถมาศึกษาและคัดลอกได้อย่างเสรี

ดังนั้น วัดพระเชตุพนฯในรัชกาลนี้ จึงเปรียบเสมือนสถานศึกษาเล่าเรียนของ
ประชาชนทั่วไป ซึ่งไม่จำกัดเฉพาะความรู้ทางด้านพระพุทธศาสนาเท่านั้นแต่ยังมุ่งส่งเสริม
ความรู้ทางด้านสามัญศึกษาและวิชาชีพต่างๆอีกด้วย

พระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการพยายามให้วัด
พระเชตุพนฯเป็นศูนย์กลางการศึกษาของประชาชนนั้นเป็นที่ยอมรับถึงประโยชน์สืบต่อมา และ
ได้มีการจัดรวบรวมจารึกอันทรงคุณค่าเหล่านี้ไว้ในหนังสือ "ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน" ดังที่
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงพระนิพนธ์ไว้ในคำนำหนังสือ
ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนว่า

... รัชกาลที่ 3 ถึงสมัยที่จะทรงบำรุงความเจริญส่วนจรรยา และวิชาความรู้ อันอาศัยวัดเป็น
ศึกษาสถาน จึงทรงสถาปนาพระอาราม เพื่อให้เจริญธรรมานุธรรมปฏิบัติและการศึกษาของ
ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน อันนี้เป็นข้อสำคัญในพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว ...²

จารึกวิชาการที่ได้รวบรวมอยู่ใน "ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน" นั้น มีทั้งประเภทที่เป็น
ความเรียงและบทกลอน โดยแบ่งออกเป็นหมวดๆดังนี้ คือ หมวดการสร้างและปฏิสังขรณ์
วัดพระเชตุพน หมวดพระพุทธศาสนา หมวดวรรณคดี หมวดทำเนียบ หมวดประเพณี
หมวดประวัติวัด หมวดสุภาษิต และหมวดอนามัย ดังนั้น ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนจึงมีส่วน
ช่วยในการรวบรวมจารึกวิชาการแขนงต่างๆและข้อมูลที่สำคัญจากจารึกวัดพระเชตุพนฯได้เป็น
อย่างดี ซึ่งจากข้อมูลเหล่านี้ แสดงให้เห็นได้ถึงการส่งเสริมการศึกษาในด้านวิชาชีพเฉพาะสาขา

¹ ชัย เรื่องศิลป์. (2539). ประวัติสังคมไทยสมัยโบราณก่อนศตวรรษที่ 25.

หน้า 236-237.

² ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน. (2517). หน้า ก.

ให้แก่ประชาชน และเมื่อศึกษาจากประชุมจารึกวัดพระเชตุพนแล้ว สามารถแบ่งออกได้เป็น 6 สาขาวิชา ได้แก่ เรื่องศาสนา ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ประเพณี วรรณกรรม และการแพทย์ รวมทั้งบทบาทหน้าที่ของบุคคลต่างๆในสังคม ทำให้คนที่มีความต้องการจะศึกษาในวิชาชีพ เฉพาะสาขาเหล่านี้มีโอกาสในการศึกษาหาความรู้ได้ด้วยตนเอง

จารึกวิชาการความรู้ต่างๆเหล่านี้ นับได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการจัดการการศึกษาของไทยได้ในระดับหนึ่ง เนื่องจากวิชาความรู้ต่างๆ ที่ปรากฏอยู่บนจารึกที่วัดพระเชตุพนฯ สามารถที่จะสะท้อนให้เห็นถึงสภาพสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้ในหลายๆด้าน ทั้งในด้านของ วิถีชีวิตความเป็นอยู่ ความรู้ ความคิด หรือค่านิยมของคนในสมัยนั้น ขณะเดียวกันก็แสดงถึง รูปแบบของสาขาวิชาการต่างๆ ซึ่งชี้ให้เห็นถึงการจัดการการศึกษาของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้เป็นอย่างดี อีกทั้งจารึกวัดพระเชตุพนฯและประชุมจารึกวัดพระเชตุพนก็ยังเป็น หลักฐานสำคัญทางประวัติศาสตร์ที่ยังคงปรากฏอยู่มาจนถึงปัจจุบัน ทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะ ศึกษาในเรื่อง“การจัดการการศึกษาของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น:กรณีศึกษา ประชุมจารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม” ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยทางด้าน ประวัติศาสตร์การจัดการการศึกษาของไทย และนอกจากนี้ยังอาจจะเป็นแนวทางที่จะศึกษา ประวัติศาสตร์ด้านอื่นๆได้จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์เหล่านี้ด้วย

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาเรื่อง“การจัดการการศึกษาของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น: กรณีศึกษาประชุมจารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม” มีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องได้แก่

งานของ วุฒิชัย มูลศิลป์ เรื่อง “นโยบายการจัดการศึกษาของไทยในรัชสมัยพระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” ปริญญาโท การศึกษามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ วิทยาเขตประสานมิตร 2512 งานวิจัยฉบับนี้ได้ศึกษาถึงสาเหตุ ที่ทำให้มีการจัดการศึกษาของไทยขึ้นมาอย่างเป็นระบบในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อต้องการที่จะปรับปรุงประเทศให้มีความเจริญทันสมัย มุ่งให้ ประชาชนมีความรู้มีความสามารถในการดำรงชีวิตและประกอบอาชีพที่ดีขึ้น โดยเนื้อหาของงาน วิจัยชิ้นนี้ในช่วงต้น ได้กล่าวถึงการศึกษาของไทยตั้งแต่ก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยมุ่งวิเคราะห์ถึงนโยบายการจัดการศึกษาขณะนั้นเปรียบเทียบกับ การศึกษาตั้งแต่สมัยสุโขทัยถึงช่วงต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

งานของนางน้อย ดิตติรานนท์ เรื่อง “เสนาบดีกระทรวงธรรมการในระบอบ สมบูรณาญาสิทธิราชย์” วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2518 กล่าวถึงความสำคัญของตำแหน่งเสนาบดีธรรมการซึ่งมีหน้าที่ หลักในด้านการศึกษา โดยได้กล่าวย้อนถึงความสำคัญของตำแหน่งนี้ตั้งแต่สมัยโบราณซึ่งมีชื่อ

เรียกว่าตำแหน่งพระยาเสด็จ รวมทั้งกล่าวถึงสาเหตุความบกพร่องของวิธีการจัดการศึกษาแบบเก่า อิทธิพลจากคณะสอนศาสนาซึ่งทำให้เริ่มมีการพัฒนาทางการศึกษาขึ้น

งานของ ยุวดี ตปนียากร เรื่อง "วิวัฒนาการของการแพทย์ไทยตั้งแต่สมัยเริ่มต้นจนถึงสิ้นสุริยราชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2521 ซึ่งศึกษาถึงวิวัฒนาการของการแพทย์ไทยตั้งแต่สมัยเริ่มต้น โดยศึกษาถึงการแพทย์ไทยก่อนการรับอิทธิพลของการแพทย์แผนตะวันตกในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้ศึกษาจากจารึกวิชาแพทย์ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ในส่วนที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับเภสัชศาสตร์ด้านตำรายา เครื่องสมุนไพรต่างๆ เวชศาสตร์ วิชาหมอนวดและการบริหารร่างกาย (ฤาษีตัดตน) ซึ่งจะเป็นประโยชน์กับผู้ฝึกหัดเป็นหมอรวมไปถึงประชาชนทั่วไปด้วย

งานของ อัจฉรา กาญจนมัย เรื่อง "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325-2394)" วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2522 ซึ่งทำการวิเคราะห์ถึงสาเหตุของการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาโดยบุคคลหลายกลุ่มในสังคม และอิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคม เศรษฐกิจ การปกครอง ทำให้พระสงฆ์มีบทบาทในฐานะเป็นที่พึ่งพิงของคนไทยในสมัยนั้น

งานของ วารุณี โอสถารมย์ เรื่อง "การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. 2411-2475" วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2523 โดยเป็นงานวิจัยที่ศึกษาถึงพัฒนาการของกระบวนการทางการศึกษา อันได้แก่ แนวความคิด รูปแบบ และการจัดการทางการศึกษา ซึ่งส่งผลกระทบต่อโครงสร้างสังคมไทย

งานของ สุนิตย์ แสงขำ เรื่อง "บทบาทของมิชชันนารีในกิจการจัดการศึกษาภาคเอกชนในประเทศไทยระหว่างปี พ.ศ. 2367-2475" วิทยานิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ 2526 ซึ่งศึกษาถึงจุดเริ่มต้นของการจัดการศึกษาแผนใหม่ตามแบบตะวันตก มีมิชชันนารีในกายโปเรตสแดนที่ในประเทศไทยเป็นผู้วางพื้นฐาน โดยการจัดตั้งโรงเรียนสอนคนทั่วไปทั้งในกรุงเทพฯ และตามหัวเมืองในปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงนับว่าเป็นการช่วยขยายการศึกษาของราษฎรไทยให้แพร่หลายยิ่งขึ้น

ความมุ่งหมายของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาการจัดการการศึกษาของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจากประชุมจารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
2. เพื่อศึกษาความสำคัญและคุณค่าของประชุมจารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ในแง่ของหลักฐานทางประวัติศาสตร์การศึกษาของไทย
3. เพื่อเป็นแนวทางในการขยายขอบเขตของการศึกษาประวัติศาสตร์การจัดการศึกษาของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์

ความสำคัญของการวิจัย

1. เพื่อให้เข้าใจการจัดการการศึกษาของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจากการศึกษาประชุมจารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
2. ทำให้ตระหนักถึงคุณค่าของประชุมจารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามในฐานะเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์
3. ก่อให้เกิดการขยายขอบเขตของแนวทางในการศึกษาประวัติศาสตร์การจัดการศึกษาของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์

ขอบเขตของการวิจัย

ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาการจัดการการศึกษาของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยทำการศึกษาวิเคราะห์จากประชุมจารึกวัดพระเชตุพน

นิยามคำศัพท์เฉพาะ

“ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน” ในที่นี้หมายความถึง เอกสารที่รวบรวมจากจารึกวิชาการแขนงต่างๆที่ได้จัดสร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ปรากฏอยู่ในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

วิธีดำเนินการศึกษา

การศึกษาเรื่อง“การจัดการการศึกษาของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น: กรณีศึกษาประชุมจารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม” ใช้การวิจัยด้วยวิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) และนำเสนอแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) โดยวิเคราะห์จากหลักฐานชั้นต้น(Primary Sources) ได้แก่ จารึกที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และประชุมจารึกวัดพระเชตุพนเป็นหลัก ประกอบกับเอกสารชั้นต้นที่ตีพิมพ์แล้วทั้งพงศาวดาร บันทึกการเดินทางของชาวต่างประเทศที่เข้ามาในเมืองไทย และเอกสารชั้นรอง (Secondary Sources) ได้แก่ บทความ หนังสือ และวิทยานิพนธ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง

แหล่งศึกษาค้นคว้า

1. วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร
2. หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร
3. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร
4. สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
5. สำนักวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
6. หอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
7. หอสมุด มหาวิทยาลัยศิลปากร
8. แหล่งข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ ระบบออนไลน์ (Online)

สารบัญ

บทที่	หน้า
บทนำ.....	ก
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	จ
ความมุ่งหมายของการวิจัย.....	ช
ความสำคัญของการวิจัย.....	ช
ขอบเขตของการวิจัย.....	ช
นิยามคำศัพท์เฉพาะ.....	ช
วิธีดำเนินการศึกษา.....	ช
แหล่งศึกษาค้นคว้า.....	ช
1 การศึกษาของไทยสมัยสุโขทัยถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.....	1
1. สมัยสุโขทัย.....	2
1.1 สภาพสังคม.....	2
1.2 ลักษณะการศึกษา.....	2
2. สมัยอยุธยา.....	10
2.1 สภาพสังคม.....	10
2.2 ลักษณะการศึกษา.....	10
3. สมัยธนบุรี.....	16
3.1 สภาพสังคม.....	16
3.2 ลักษณะการศึกษา.....	17
4. สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.....	18
4.1 สภาพสังคม.....	18
4.2 ลักษณะการศึกษา.....	19
2 องค์ความรู้จากประชุมจารึกวัดพระเชตุพน.....	32
1. ประวัติความเป็นมาของการสร้างจารึกวัดพระเชตุพน.....	32
1.1 ประวัติความเป็นมา.....	32
1.2 สาเหตุในการสร้างจารึกวัดพระเชตุพน.....	34
2. องค์ความรู้ที่ปรากฏในประชุมจารึกวัดพระเชตุพน.....	36
2.1 จริยศึกษา.....	37
2.1.1 ศาสนา.....	37
2.1.2 บทบาทหน้าที่ของบุคคลต่างๆในสังคม.....	51
2.2 พุทธิศึกษา.....	60
2.3 พลศึกษา.....	68
2.4 หัตถศึกษา.....	77

สารบัญ(ต่อ)

บทที่		หน้า
2 (ต่อ)	2.5 องค์ความรู้ในด้านอื่นๆ.....	82
	2.5.1 ประวัติศาสตร์.....	82
	2.5.2 ภูมิศาสตร์.....	86
	2.5.3 ประเพณี.....	94
	2.5.4 การแพทย์.....	98
3	แนวคิดในการจัดการการศึกษาของไทยที่ปรากฏในประชุมจารีกวดพระเชตุพน.....	104
	1. สภาพแวดล้อม	
	2. ปรัชญาการจัดการการศึกษาจากประชุมจารีกวดพระเชตุพน.....	107
	3. แนวทางในการจัดการการศึกษาจากประชุมจารีกวดพระเชตุพน.....	110
	3.1 เนื้อหา.....	110
	3.2 สถานศึกษา.....	112
	3.3 วิธีดำเนินการ.....	112
	3.4 แบบเรียน.....	113
4	บทสรุป.....	115
	บรรณานุกรม.....	119
	ภาคผนวก.....	132
	ประวัติย่อผู้วิจัย	

บัญชีภาพประกอบ

ภาพประกอบ	หน้า
1 กุมาระลพิตาฉันท์.....	67
2 ศิลปินภาพทาสีตัดตั้น ท่าที่ 1 แก่เกี้ยว.....	77
3 เขาทาสีตัดตั้น.....	78
4 ตัดตั้นแก่แขนขัด.....	79
5 ตัดตั้นแก่ลมท้าวสรรพางค์.....	80
6 ตัดตั้นแก่ลมวิศดวง.....	81
7 ตัดตั้นแก่ปวดท้องและข้อเท้า.....	82
8 ท่าตัดตั้นแก่ลมชักปากเบี้ยว, ลิ้นตาย, เท้าเหน็บ, มือเหน็บ.....	83
9 จารึกตำรายา บนแผ่นหินอ่อน.....	116
10 ภาพแกะลายเขาโครงสร้างร่างกายมนุษย์ แสดงที่ตั้งของจุดและเส้นประสาทต่างๆ ของร่างกาย.....	117

บทที่ 1

การศึกษาของไทยสมัยสุโขทัยถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

การศึกษาของไทยก่อนสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ยังไม่มีการจัดการการศึกษาอย่างชัดเจนและเป็นระบบ ไม่มีการกำหนดหลักสูตรการสอน หรือกำหนดเวลาในการเรียนการสอนที่แน่นอน การศึกษาในขณะนั้นจึงมีลักษณะเป็นเพียงการถ่ายทอดความรู้ ความเข้าใจด้วยการบอกเล่าแบบปากต่อปาก¹ และการสาธิตให้ดูหรือฝึกให้ทำสิ่งต่างๆ ในส่วนของวิชาที่เป็นงานช่างหรืองานฝีมือ โดยบิดามารดา ผู้ใหญ่ หรือพระภิกษุที่ทรงคุณวุฒิเป็นผู้อบรมสั่งสอน.

ส่วนการศึกษาเล่าเรียนในด้านวิชาการนั้นเป็นการศึกษาจากอักขระตัวหนังสือที่เรียบเรียงเป็นตำรับตำราต่างๆ จึงจำเป็นต้องเรียนรู้ตั้งแต่ตัวอักษร รูปศัพท์ สำนวนภาษา วิธีการประพันธ์บทหรือกรองประเภทโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน ฯลฯ การศึกษาเหล่านี้ถือว่าเป็นเรื่องของชนชั้นสูงระดับเจ้านาย ขุนนาง พระภิกษุสงฆ์ หรือผู้ที่ต้องการจะมีความรู้ลึกซึ้งในสาขาวิชาต่างๆ เท่านั้น บรรดาเจ้านายที่ยังทรงพระเยาว์และบุตรหลานของขุนนางชั้นสูงจะได้เข้ารับการศึกษาเล่าเรียนจากในวัง ส่วนบุตรหลานของประชาชนทั่วไปนั้นก็มักจะฝากตัวเข้าไปเป็นศิษย์วัด บวชเป็นสามเณรหรือบวชเป็นพระภิกษุสงฆ์ เพื่อให้พระภิกษุสงฆ์ถ่ายทอดวิชาความรู้ให้ เนื่องจากผู้ที่บวชเป็นพระภิกษุสงฆ์ในสมัยนั้น จำเป็นต้องศึกษาเล่าเรียนในวิชาการอ่านและการเขียน เพื่อที่จะได้เข้าใจในหลักธรรมของศาสนาและสามารถอ่านพระไตรปิฎกหรือคัมภีร์ต่างๆ ทางศาสนาได้

อย่างไรก็ตาม มีประชาชนจำนวนไม่มากนักที่มีโอกาสได้ศึกษาเล่าเรียนวิชาทางด้านอักษรศาสตร์เหล่านี้ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะความรู้ในเรื่องของการอ่านออกเขียนได้ยังไม่มี ความจำเป็นต่อการดำรงชีวิตของประชาชนในสมัยนั้นส่วนใหญ่มีอาชีพเกษตรกรรม มีประชาชนเพียงส่วนน้อยที่มีอาชีพด้านการค้าขายและการช่างและอาชีพเหล่านี้ไม่จำเป็นต้องอาศัยความรู้ในเรื่องของการอ่านออกเขียนได้เท่าใดนัก สำหรับความรู้ในด้านวิชาชีพเหล่านี้บิดามารดาหรือผู้ใหญ่ในบ้านจะเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้และฝึกฝนอาชีพต่างๆ ให้กับบุตรหลานของตนและผู้ที่มาขอฝากตัวเป็นศิษย์เท่านั้น ความรู้ที่จัดว่าเป็นวิชาชีพ ได้แก่ วิชาด้านงานช่างแขนงต่างๆ เช่น ช่างปั้น ช่างหล่อ ช่างบุ ช่างสลัก ช่างแกะลาย ช่างเขียน ช่างตีเหล็ก นอกจากนี้ก็คือความรู้เกี่ยวกับการผลิตเครื่องอุปโภคบริโภค รวมทั้งงานด้านความบันเทิง เช่น ด้านการแสดงต่างๆ เป็นต้น วิชาชีพเหล่านี้ถ่ายทอดกันภายในครอบครัวและใช้ประกอบอาชีพเลี้ยงตนเองได้

---

¹สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ. (2526). *การประถมศึกษากับลายสือไทย*. หน้า 7.

อนึ่งการที่สังคมไทยเป็นสังคมพุทธศาสนา ประชาชนส่วนใหญ่นับถือยึดมั่นและมี
 หลักธรรมของศาสนาพุทธเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ สถาบันศาสนาจึงเป็นสถาบันหลักสถาบัน
 หนึ่งของสังคมไทย นอกจากนี้พุทธศาสนายังเป็นเครื่องมือสำคัญในการปกครองบ้านเมือง
 เพราะพระมหากษัตริย์ได้ใช้หลักธรรมบางข้อของพระพุทธศาสนาในการควบคุมสังคมและ
 ปกครองประชาชนของตนให้อยู่ในศีลธรรม ดังนั้น การศึกษาของไทยจึงมีความผูกพันเกี่ยวข้อ
 กับวัดและพุทธศาสนาตลอดมา พระสงฆ์เป็นผู้ถ่ายทอดตั้งแต่การศึกษาในระดับพื้นฐาน ไปจน
 ถึงหลักธรรมะที่ลึกซึ้ง หรือความรู้เฉพาะด้านที่ภิกษุชั้นๆ มีความเชี่ยวชาญ

การดำเนินการศึกษาของไทยได้วิวัฒนาการเรื่อยมา แม้จะมีหลักฐานไม่ชัดเจนนักแต่
 มีรูปแบบของลักษณะทางการศึกษาที่เป็นแบบเฉพาะของตัวเอง¹คือ แม้จะไม่มีรูปแบบของ
 การจัดการศึกษาอย่างเป็นระบบเหมือนกับในปัจจุบัน แต่ก็มีวัตถุประสงค์เพื่อมุ่งที่จะสอนให้
 ผู้เรียนเป็นคนดีและสามารถที่จะประกอบอาชีพเลี้ยงตนเองได้ การศึกษาของไทยในอดีต
 แบ่งออกตามยุคสมัยได้ดังนี้ คือ

1. สมัยสุโขทัย
2. สมัยอยุธยา
3. สมัยกรุงธนบุรี
4. สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

1. สมัยสุโขทัย

1.1 สภาพสังคม

สังคมไทยสมัยสุโขทัยระยะแรกนั้นเป็นสังคมที่เรียบง่าย เพราะประชาชนยังมีจำนวน
 ไม่มากจึงมีความใกล้ชิดสนิทสนมเสมือนเป็นครอบครัวเดียวกัน ลักษณะการปกครองของสมัย
 สุโขทัย เป็นการปกครองแบบบิดาปกครองบุตรหรือการปกครองคนในครอบครัว² คือ พระมหา
 กษัตริย์เปรียบเสมือนพ่อ ประชาชนเปรียบเสมือนลูกหรือคนในครอบครัว ทำการปกครองลด
 หลั่นกันไปตามลำดับ อย่างไรก็ตามการปกครองแบบบิดากับบุตรนี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
 กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้อธิบายไว้ในเรื่อง“ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ”
 ว่า

... วิธีการปกครองในสมัยสุโขทัยนั้น พระมหากษัตริย์ทรงเปรียบเสมือนเป็นบิดาของประชา
 ชน คราวเรือนหลายคราวเรือนรวมกันเป็นบ้านอยู่ในความปกครองของพ่อบ้าน ผู้อยู่ในปกครอง

¹ ลีนจี้ หะวานนท์. (2526). การศึกษากับสังคมไทยก่อนการปฏิรูป : วิเคราะห์จาก
 คีลาจารย์หลักที่ 1 และกฎหมายตรา 3 ดวง. หน้า 48-50.

² ขจร สุขพานิช. (2521). ประวัติศาสตร์ไทย พ.ศ.1600-2310. หน้า 91.

เรียกว่า“ลูกบ้าน” หลายบ้านรวมกันเป็นเมือง ถ้าเป็นระดับเมืองขึ้นอยู่กับความปกครองของพ่อเมือง ถ้าเป็นประเทศราชเจ้าเมืองมีตำแหน่งเป็นขุน หลายเมืองรวมกันเป็นประเทศที่อยู่ในความปกครองของพ่อขุน ข้าราชการในตำแหน่งต่างๆเรียกว่า“ลูกขุน” การปกครองแบบพ่อปกครองลูกนี้ถ้าพระมหากษัตริย์ทรงตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรมให้ความร่มเย็นเป็นสุขแก่ราษฎรเสมือนหนึ่งบุตร ประชาชนก็ย่อมจะได้รับความผาสุก พระมหากษัตริย์จึงมีความสำคัญและมีอิทธิพลต่อจิตใจของคนไทยมาก ในสมัยสุโขทัยตอนต้นประชาชนมักใช้คำแทนพระมหากษัตริย์ว่า “พ่อขุน” ครั้นเมื่ออิทธิพลของเขมรเข้ามาแทรกแซงจึงเปลี่ยนไปใช้คำว่า“พระยา” ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนกับพระมหากษัตริย์ ซึ่งเดิมเปรียบเสมือนพ่อกับลูก เปลี่ยนเป็นข้ากับเจ้าและบ่าวกับนาย ความใกล้ชิดระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนจึงลดน้อยลงตามลำดับเพราะพระมหากษัตริย์มิได้ทรงอยู่ในฐานะบิดาที่คอยปกครองบุตรดังแต่ก่อน แต่อยู่ที่สูงขึ้นไปอีกในฐานะพระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นองค์สมมติเทพ ...¹

สังคมในสมัยสุโขทัยก็มีความยึดมั่นเลื่อมใสและผูกพันกับพระพุทธศาสนาอย่างแนบแน่น ประชาชนยึดมั่นอยู่ในศีลธรรม และปฏิบัติกิจกรรมทางศาสนาเป็นประจำ เช่น ฟังเทศน์ฟังธรรม รักษาศีล ทำบุญให้ทาน สร้างวัด ดังปรากฏหลักฐานให้เห็นในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงหลักที่ 1 ด้านที่ 3 ดังนี้ “... วันเดือนดับเดือนออกแปดวัน วันเดือนเต็มเดือนข้างแปดวัน ผูกปุ่ครุเถรมหาเถรขึ้นนั่งเหนือขดานหิน สวดธรรมแก่อุบาสกฝูงท่วยจำศีล ...”² หรืออีกตอนหนึ่งที่กล่าวไว้ในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงหลักที่ 1 ด้านที่ 2 ว่า “... คนในเมืองสุโขทัยนี้ มักทานมักทรงศีล มักโอยทาน พ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองสุโขทัยนี้ทั้งชาวแม่ชาวเจ้าท่วยบัวท่วยนาง ลูกเจ้าลูกขุน ทั้งสิ้น ทั้งหลายทั้งผู้ชายผู้หญิง ผูกท่วยมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทรงศีลเมื่อพรรษาทุกคน ....”³ เมื่อพระพุทธศาสนาสามารถเข้าถึงจิตใจของประชาชนเช่นนี้ จึงทำให้สภาพสังคมในสมัยสุโขทัยมีลักษณะที่ประชาชนอยู่ด้วยกันอย่างสงบสุขและเป็นผู้ที่มีจิตใจเมตตากรุณาต่อผู้ตกทุกข์ได้ยากประกอบกับอาณาจักรสุโขทัยในขณะนั้นยังคงมีอุดมสมบูรณ์ไปด้วยแหล่งอาหาร ดังคำกล่าวที่ปรากฏในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงหลักที่ 1 ด้านที่ 1 ว่า “... เมืองสุโขทัยนี้ดี ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว ไครจักไคร่ค้าช้างค้า ม้าค้า ไครจักไคร่ค้าเงินค้าทองค้า ไพร่ฟ้าหน้าใส ลูกเจ้าลูกขุนผู้ใดแล้ ล้มหายตายกว่า เหย้าเรือนพ่อเชื้อเสื่อคำมัน ช้างขอ

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2516ข). “ลักษณะการปกครองของประเทศสยามแต่โบราณ,” ใน *ประวัติศาสตร์และการเมือง*. หน้า 13.

² สำนักนายกรัฐมนตรี. (2521). “จารึกหลักที่ 1 ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง,” ใน *ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1*. หน้า 23-24.

³ แหล่งเดิม. หน้า 20.

ลูกเมีย เยียข้าว ไพร่ฟ้าข้าไทย ป่าหมากป่าพลู พ่อเชื้อไว้แก่ลูกมันสิ้น ...”¹ ประชาชนจึงไม่จำเป็นต้องแก่งแย่งแข่งขันในการประกอบอาชีพ มีสิทธิเสรีภาพ ความเสมอภาค และยังได้รับความเป็นธรรมโดยเท่าเทียมกัน

1.2 ลักษณะการศึกษา

การศึกษาในสมัยสุโขทัยสันนิษฐานว่าคงเป็นการศึกษาแบบจารีต มิได้มีหลักเกณฑ์ที่เป็นระบบแบบปัจจุบัน แต่อย่างไรก็ตาม การศึกษาในสมัยสุโขทัยนี้มีลักษณะค่อนข้างที่จะเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับการดำเนินชีวิต ดังนั้น การศึกษาอบรมของชาวสุโขทัยโดยทั่วไปจึงเน้นหนักไปในด้านธรรมะและการปฏิบัติธรรม นอกจากนี้ ในเรื่องของการศึกษาในสมัยสุโขทัยนั้นแทบจะไม่มีหลักฐานปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจน จึงต้องอาศัยการอนุมานเอาจากศิลาจารึกและหลักฐานอื่นๆตามที่นักประวัติศาสตร์และนักโบราณคดีได้บันทึกและสรุปไว้ ลักษณะการศึกษาในสมัยสุโขทัยอาจสรุปโดยอาศัยหลักการของการจัดการศึกษาในปัจจุบันได้ดังนี้คือ

1.2.1 เนื้อหา

การศึกษาในสมัยสุโขทัย สามารถแบ่งออกตามหลักการแบ่งเนื้อหาการศึกษาออกเป็น 4 ด้าน โดยอาศัยการเทียบเคียงจากหลักการของการจัดการศึกษาในปัจจุบัน ซึ่งนักการศึกษาหลายท่านได้แบ่งลักษณะหมวดหมู่ของเนื้อหาและองค์ความรู้ต่างๆในขั้นต้นออกเป็น 4 ด้าน คือ จริยศึกษา พลศึกษา พุทธิศึกษา และหัตถศึกษา ดังนี้คือ²

(1) จริยศึกษา คือ วิชาที่ว่าด้วยความรู้เกี่ยวกับพุทธศาสนา มีเนื้อหาในการเรียนการสอนเพื่อให้คนมีจริยธรรม มีความประพฤติดี ตั้งตนอยู่ในศีลธรรมอันดี โดยมีศาสนาและวัฒนธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจและการกระทำ ประพฤติปฏิบัติตนเป็นเป็นคนดีที่สังคมยกย่องนับถือ สร้างความรักความสามัคคีระหว่างกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกัน มีความเคารพนบถนอบต่อผู้ใหญ่และกตัญญูกตเวทีต่อผู้มีพระคุณ ดังปรากฏในจารึกของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชที่ได้ทรงกล่าวถึงความประพฤติของพระองค์ว่าได้ทรงอุปการะเลี้ยงดูทดแทนพระคุณบิดามารดาตลอดจนพี่ของพระองค์เมื่อท่านเหล่านั้นยังมีชีวิตอยู่ ดังข้อความว่า “... เมื่อข้าพ่อกู กูบ่าเรอแก่พ่อกู กูบ่าเรอแก่แม่กู กูได้ตัวเนื้อตัวปลา กูเอามาแก่พ่อกู ...”³ หรือ “... พ่อกูตาย ยังพี่กู กูพ่อบ่าเรอแก่พี่กู ดั่งบ่าเรอแก่พ่อกู พี่กูตาย จึงได้เมืองแก่กูทั้งกลม ...”⁴ ข้อความเหล่านี้เป็นการสอนศีลธรรมจรรยาทางอ้อมแก่ประชาชนโดยยึดพุทธศาสนาแบบเถรวาทเป็นหลัก ส่วนการอบรมสั่งสอนหลักศีลธรรมจรรยาโดยตรงจะมีพระภิกษุสงฆ์ในลัทธิลังกาวงศ์เป็นผู้สั่งสอน และใช้

¹ สำนักนายกรัฐมนตรี. (2521). เล่มเดิม. หน้า 18.

² การจัดการศึกษาไทยตามแผนการศึกษาแห่งชาติ : อดีต-ปัจจุบัน. (2530).

หน้า 3-4.

³ สำนักนายกรัฐมนตรี. (2521). เล่มเดิม. หน้า 17.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 18.

วัดหรือสำนักสงฆ์เป็นสถานศึกษา การอบรมสั่งสอนจะเน้นไปในทางการปฏิบัติตามธรรมเนียมที่ถือกันว่าดีงามมาตั้งแต่โบราณ

(2) พลศึกษา คือ วิชาความรู้ที่เกี่ยวกับการป้องกันตัวและการทหาร เป็นการสอนวิชาด้านการต่อสู้สำหรับลูกผู้ชายไว้เพื่อเป็นเครื่องป้องกันตัว และไว้ใช้ในเวลาเกิดศึกสงคราม เพื่อจะได้เป็นกำลังของชาติในการที่จะสู้รบกับข้าศึก เช่น มวย กระบี่กระบอง เพลงอาวุธต่างๆ ส่วนวิธีการบังคับม้า ช้าง ซึ่งเป็นพาหนะสำคัญในการออกศึก เป็นวิชาชั้นสูงของผู้ที่จะเป็นแม่ทัพนายกอง ในสมัยสุโขทัยนั้นผู้ชายทุกคนจะต้องเป็นทหารในเวลาที่บ้านเมืองมีศึกสงคราม ในยามศึกก็จะหาอาวุธคู่มือของตนตลอดจนแสวงหาของดีหรือเวทย์มนตร์คาถาซึ่งเชื่อว่าจะเป็นเครื่องคุ้มครองภยันตรายต่างๆได้ วิธีการเรียนอาจจะใช้วิธีถ่ายทอดจากบรรพบุรุษของตนหรือจากผู้ที่มีฝีมือความสามารถ โดยมีค่าตอบแทนเพียงการเข้ารับใช้ปฏิบัติผู้ที่เป็นอาจารย์หรือช่วยทำมาหากินเท่านั้น ส่วนผู้ที่เป็นเจ้านายก็คงจะศึกษากันในราชสำนักซึ่งอาจจะสามารถหาผู้มีฝีมือเชี่ยวชาญมาเป็นครูสั่งสอนในด้านพลศึกษานี้ได้ดีกว่าประชาชนทั่วไป

(3) พุทธิศึกษา คือ วิชาหนังสือหรือความรู้ที่สอนในเรื่องของการอ่าน การเขียน การประพันธ์บทร้อยกรองประเภทต่างๆ โดยส่วนใหญ่แล้วจะศึกษากันจากวัด มีพระภิกษุสงฆ์เป็นผู้สอนการอ่าน การเขียนภาษาไทย ภาษาบาลีและวิชาความรู้เบื้องต้นอย่างอื่นๆ ในสมัยสุโขทัยนั้นสันนิษฐานกันว่าจะมีคนที่สามารถอ่านและเขียนหนังสือได้ในจำนวนจำกัด

(4) หัตถศึกษา คือ ความรู้ทางวิชาชีพที่ได้จากการฝึกฝน และการสั่งสอนกันภายในตระกูลและครอบครัวโดยส่วนใหญ่จะศึกษากันภายในบ้าน บิดามารดามีความรู้ทางด้านอาชีพใดก็จะถ่ายทอดวิชาความรู้ในอาชีพด้านนั้นให้แก่บุตรหลานของตน เพื่อเป็นเครื่องมือในการทำมาหากินและจะได้เป็นการดำรงวงศ์ตระกูลสืบต่อไป เช่น พวกที่มีอาชีพเป็นช่างตีเหล็ก ทำอาวุธก็จะถ่ายทอดวิชาช่างเหล็กให้แก่บุตรหลาน หรือพวกช่างเครื่องปั้นดินเผา ก็ถ่ายทอดวิชากันภายในตระกูลของตน

1.2.2 สถานศึกษา

สถานศึกษา หมายถึง แหล่งที่ทำหน้าที่ในการให้การศึกษาแก่สมาชิกของสังคม¹ โดยในสมัยสุโขทัย สถานศึกษาที่นับได้ว่าสำคัญนอกเหนือไปจากบ้านแล้วก็คือ วัด สำนัก-ปราชญ์ราชบัณฑิต² และราชสำนัก³

ตามวัดจะมีพระภิกษุสงฆ์เป็นผู้อบรมสั่งสอน ผู้เรียนก็ได้แก่ บุตรหลานของขุนนางและประชาชนทั่วไป เรื่องที่สอนส่วนใหญ่ก็จะเป็นจริยศึกษา คือ สอนศีลธรรมจรรยาและเรื่องที่

¹ สมบูรณ์ พรธนาภพ. (2524). *ประวัติและปรัชญาการศึกษาไทย*. หน้า 22-23.

² กระทรวงศึกษาธิการ. (2507). *ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435-2507*. หน้า 2.

³ พงศ์อินทร์ ศุขจร และ นิมนวล ทศวัฒน์. (2514). *ประวัติการศึกษาตอน 1-2*.

เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา มีการสอนภาษาบาลีเพื่อให้สามารถเข้าใจเรื่องราวทางศาสนาได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น สอนภาษาไทย และวิชาสามัญเบื้องต้นอื่นๆ ส่วนสำนักปราชญ์ราชบัณฑิตนั้นเป็นสถานศึกษาของบรรดालูกหลานเจ้านายเชื้อพระวงศ์และขุนนาง ข้าราชการบริพารที่ใกล้ชิด วิชาที่นำมาสอนก็จะเหมือนกับที่สอนให้กับบุตรหลานของขุนนางและประชาชนทั่วไปแต่ต่างกันตรงที่ผู้สอนคงจะเป็นผู้ทรงภูมิความรู้สูงและกว้างขวางกว่า เช่น พรหมณ์ที่ทรงความรู้ สำหรับราชสำนักนั้นเรียกได้ว่าเป็นศูนย์กลางเพราะว่ามีวิชาที่เรียนหลายสาขาร่วมกัน และเจ้านายเท่านั้นที่สามารถจะเรียนได้ การศึกษาในสมัยสุโขทัยจึงไม่มีแบบแผนและโอกาสในการเล่าเรียนก็ไม่ได้เป็นไปโดยเสมอภาคกันเท่าใดนัก ความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ระหว่างประชาชนและวัด จึงเป็นไปอย่างใกล้ชิดและมีอิทธิพลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน โดยเฉพาะในด้านการศึกษาเป็นอันมาก ซึ่งประชาชนก็จะศึกษาและปฏิบัติตามธรรมะของพระพุทธองค์ โดยมีพระภิกษุสงฆ์เป็นผู้สั่งสอนอบรม และมีวัดเป็นศูนย์กลางในการศึกษาอบรม

ดังปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกหลักที่ 1 ด้านที่ 3 ของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช มีใจความว่า

... 1214 ศก ปีมะโรง พ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองศรีสัชชนาลัยสุโขทัยนี้ ปลุกไม้ตาลนี้ได้สิบสี่เข้า จึงให้ช่างฟันขดานหินตั้งหว่างกลางไม้ตาลนี้ วันเดือนดับเดือนออกแปดวัน วันเดือนเต็มเดือนข้างแปดวัน ผูกปุ่ครุเถรมหาเถรขึ้นนั่งเหนือขดานหินสวดธรรมแก่อุบาสกฝูงท่วยจำศีลผิโซวันสวดธรรม พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองศรีสัชชนาลัยสุโขทัย ขึ้นนั่งเหนือขดานหินให้ฝูงท่วยลูกเจ้าลูกขุน ฝูงท่วยถือบ้านถือเมืองกัน ...¹

จารึกดังกล่าวแสดงว่าพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ทรงเป็นนักปกครองที่เข้าถึงและใกล้ชิดประชาชนอย่างแท้จริง ทรงใช้พระแท่นมิ่งคศิลาเพื่อประชุมอบรม สั่งสอน ให้ความรู้แก่ประชาชนอย่างสม่ำเสมอด้วยพระองค์เอง นอกจากนี้ ในวันพระก็จะอาราธนาพระภิกษุสงฆ์มาเทศนาสั่งสอนประชาชนกลางดงตาล จึงเห็นได้ว่าในสมัยสุโขทัยได้ยึดหลักธรรมของพระพุทธศาสนาเพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติตน

1.2.3 วิธีการ

วิธีการให้การศึกษาแก่ประชาชนในสมัยสุโขทัยนั้น นอกจากจะใช้วิธีการตามแบบธรรมชาติ² อันได้แก่ การถ่ายทอดความรู้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งด้วยการเลียนแบบจากการสังเกตด้วยตนเอง การลองถูกลองผิด การเข้าไปมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมต่างๆ เพื่อให้เกิดความทักษะและความเข้าใจ หรือจากการบอกเล่า การอบรมสั่งสอนของครอบครัว

¹ สำนักนายกรัฐมนตรี. (2521). เล่มเดิม. หน้า 23-24.

² สมบูรณ์ พรธนาภพ. (2524). เล่มเดิม. หน้า 23.

บิดามารดาหรือญาติผู้ใหญ่ ซึ่งถ้าจะจำแนกวิธีการในการให้การศึกษาแก่ประชาชนในสมัย
สุโขทัยออกเป็นองค์ประกอบแล้วจะประกอบด้วย ผู้สอน ผู้เรียน และแบบเรียน

ผู้สอน หรือเรียกได้ว่าผู้ที่ทำหน้าที่เป็นครูในสมัยสุโขทัยนั้น ได้แก่ พระมหา-
กษัตริย์ พระภิกษุสงฆ์ พราหมณ์ นักปราชญ์ราชบัณฑิต รวมไปถึงบิดามารดาและผู้ใหญ่ใน
ชุมชนด้วย ในการสอนนั้นผู้สอนจะเป็นผู้กำหนดการเรียนการสอนจากความรู้ของตน

สำหรับการศึกษาของประชาชนทั่วไปที่วัดนั้นจะมีพระภิกษุสงฆ์เป็นผู้สอน
พระภิกษุสงฆ์จะสอนลูกศิษย์ด้วยวิธีที่เรียกว่า“ต่อหนังสือ”^{*} โดยปกติจะเริ่มเมื่อพระภิกษุสงฆ์ฉัน
จังหันเช้าแล้วและหยุดพักเรียนครั้งแรกเมื่อจวนเพล เพื่อนักเรียนจะได้เตรียมจัดสถานที่และ
อาหารสำหรับพระภิกษุสงฆ์ฉันเพล เมื่อพระภิกษุสงฆ์ฉันเพลเสร็จประมาณเที่ยง ก็มักจะปล่อยให้
ให้นักเรียนท่องจำโดยตามลำพัง ส่วนพระภิกษุสงฆ์จะจำวัดและเมื่อพระภิกษุสงฆ์ตื่นจากการจำ
วัดแล้ว จึงจะมีการทดสอบหรือดูผลการเรียนของแต่ละคน และในช่วงหัวค่ำก็จะมีการเรียนกัน
อีกครั้งหนึ่ง¹

ผู้เรียน เด็กที่มีโอกาสได้เรียนหนังสือจะต้องเป็นเด็กผู้ชาย โดยเด็กที่ได้เรียนที่วัด
ส่วนใหญ่เป็นบุตรข้าราชการ ขุนนางและเจ้านาย สำหรับเด็กชายที่เป็นลูกชาวบ้านธรรมดาถ้า
ใครมีโอกาสได้เรียนก็นับได้ว่าโชคดี เด็กลูกชาวบ้านที่ยากจนมักจะไปอาศัยวัดหรือบิดามารดา
จะมอบเด็กให้เป็นทานแก่วัด แม้จะอยู่กับวัดแต่ก็มีโอกาสได้เรียนน้อยเพราะต้องคอยรับใช้พระ
ภิกษุสงฆ์หรือศิษย์วัดที่เป็นบุตรขุนนางข้าราชการ ประกอบกับความจำเป็นที่จะต้องใช้วิชา
หนังสือก็ไม่มีหรือมีน้อยมาก

สำหรับการศึกษาของสตรีในสมัยสุโขทัยนั้น ไม่มีหลักฐานปรากฏให้เห็นอย่าง
ชัดเจน อาจจะมีเพียงสตรีที่สูงศักดิ์ในวังเท่านั้นที่น่าจะได้รับการศึกษาให้สามารถอ่านออกเขียน
ได้เป็นอย่างดีเพราะจากหลักฐานที่ปรากฏ ได้แก่ “ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์”² ซึ่งแต่งโดย
นางนพมาศนั้น เป็นการแต่งหนังสือโดยบรรยายถึงพระราชพิธีทางพุทธศาสนา เช่น พระราชพิธี
จองเปรียง ลอยพระประทับ พระราชพิธีจรดพระนังคัล และพระราชพิธีวิสาขบูชา อีกทั้งยังได้
กล่าวถึงคุณสมบัติของผู้ที่เหมาะสมจะเป็นพระสนม^{*}

^{*} กล่าวคือ เมื่อลูกศิษย์สามารถจดจำเรื่องเก่าที่ครูสอนได้แล้ว ครูจึงจะสอนเรื่องใหม่ให้
¹ พระยาปริยัติธรรมธาดา. (2502). โบราณศึกษา. หน้า 10.

² กรมศิลปากร. (2513). นางนพมาศหรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์. หน้า 1-3.

^{*} ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ฉบับปัจจุบัน เขียนขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว โดยสันนิษฐานกันว่าเป็นการแต่งซ่อมเพิ่มเติมจากฉบับเก่าที่มีต้นเค้ามาจากสมัย
สุโขทัย เพราะมีการใช้คำที่ค่อนข้างใหม่ เช่น อเมริกา และในสมัยสุโขทัยยังไม่หลักฐานที่
สามารถยืนยันได้ว่าไทยมีการติดต่อกับชาติตะวันตก

อย่างไรก็ดี เด็กผู้หญิงในสมัยนี้ยังไม่มีโอกาสจะได้เล่าเรียนอย่างเช่นเด็กผู้ชาย เพราะที่วัดมีแต่พระภิกษุสงฆ์เป็นครูผู้สอนซึ่งทำให้ไม่พึงปฏิบัติกัน อีกประการหนึ่งก็คือสังคมไม่สนับสนุนให้ผู้หญิงมีความรู้เท่าเทียมกับผู้ชาย โดยคาดหวังที่จะให้เป็นแม่บ้านแม่เรือนที่ดีมากกว่า เด็กผู้หญิงจึงมักได้รับการถ่ายทอดจากมารดาในเรื่องของการบ้านการเรือน การประกอบอาหาร และการช่างฝีมืออื่น ๆ อันจำเป็นแก่กุลสตรี เช่น การเย็บปักถักร้อย การประดิษฐ์ดอกไม้ อบรมของหอม จีบหมากพลู และการทอผ้าอันเป็นการช่างของสตรีทั่วไป จากภายในบ้าน หรือถ้าเป็นเด็กผู้หญิงที่มีตระกูลสูง ผู้ปกครองก็จะพยายามฝากเข้าไปเรียนที่ตำหนักเจ้านายในพระบรมมหาราชวัง เพื่อให้รู้ขนบธรรมเนียมประเพณีและวิชาความรู้ต่างๆ ตลอดจนกิริยามารยาทและการครองตน¹

แบบเรียน ในสมัยสุโขทัยนั้น ถึงแม้ว่าจะมีตัวอักษรไทยเกิดขึ้นแล้วแต่ไม่ปรากฏว่ามีแบบเรียนภาษาไทยเป็นหลักฐานเหลือให้เห็น จึงสันนิษฐานได้ว่าแบบเรียนในสมัยสุโขทัย อาจจะเป็นแบบเรียนในภาษาอื่น เช่น ภาษาบาลี ภาษาเขมร ซึ่งอาจจะค้นไม่พบหรือสูญหายไป หรืออาจจะเป็นเพราะแบบเรียนต่าง ๆ นั้น ครูผู้สอนกำหนดเอาศิลาจารึกและพระราชนิพนธ์ต่างๆ ในสมัยนั้นมาศึกษาเล่าเรียนสืบทอดกันมาด้วยวิธีการท่องจำ²

หนังสือหรือวรรณกรรมสมัยสุโขทัยที่สืบทอดมาถึงปัจจุบันมีเพียงหนังสือเรื่อง ไตรภูมิหรือเตภูมิกถา ซึ่งเรียกกันในปัจจุบันว่า "ไตรภูมิพระร่วง"³ โดยหนังสือไตรภูมิพระร่วงนี้ กรมหมื่นพิทยาลาภฤทธิยาภรณ์ได้ทรงยกย่องว่าเป็น "ตำราสมัยโบราณเล่มแรก"⁴ ที่ใช้การแต่งแบบตำราสากลในปัจจุบัน คือ มีการศึกษาค้นคว้าและอ้างอิงคัมภีร์ต่างๆ ไว้มากถึง 30 เล่ม และบางเล่มก็ยังหลงเหลือตกทอดมาจนถึงทุกวันนี้ เช่น พระมลินทปัญหา พระอภิธรรมสังคหะ พระสารัตถปกาสินี เป็นต้น

เมื่อเรียนวิชาสามัญเบื้องต้นเกี่ยวกับการอ่าน การเขียนและคิดเลข ซึ่งเป็นวิชาขั้นสามัญที่ใช้เริ่มต้นเรียนในทุกๆ แห่ง⁵ สำเร็จแล้วจึงจะแยกกันไปเรียนวิชาเฉพาะในสำนักของผู้รู้วิชาต่างๆ เช่น วิชาแพทย์แผนโบราณ ศิลปศาสตร์ การฝึกเพลงอาวุธ ไสยศาสตร์ และโหราศาสตร์ เป็นต้น

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2516ก). เล่มเดิม. หน้า 14-15.

² สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ. (2526). เล่มเดิม. หน้า 7.

³ กรมศิลปากร. (2504). ไตรภูมิพระร่วง. หน้า 11.

⁴ จิตรกร ตั้งเกษมสุข. (2525). ความเป็นมาของการศึกษาไทย. หน้า 27.

⁵ พระยาปริยัติธรรมธาดา. (2502). เล่มเดิม. หน้า 12.

1.2.4 นโยบายของรัฐ

สมัยที่สุโขทัยมีความเจริญรุ่งเรืองที่สุดนั้น คือ ในรัชสมัยของพ่อขุนรามคำแหง พระองค์ได้ดำเนินนโยบายของรัฐโดยใช้พุทธศาสนาในการเสริมสร้างบารมีของพระมหากษัตริย์ ในฐานะที่ทรงเป็นองค์ศาสนูปถัมภก และใช้อิทธิพลจากพุทธศาสนาเพื่อให้ง่ายและสะดวกในการปกครอง เนื่องจากประชาชนชาวสุโขทัยเป็นผู้ที่ยึดมั่นในพระพุทธรูปศาสนาอย่างเหนียวแน่น

พ่อขุนรามคำแหงยังได้ทรงสั่งสอนศิลปวิทยาการแก่ข้าราชการไพร่พล ประชาชน และผู้ที่ใฝ่หาความรู้ ดังปรากฏในศิลาจารึกว่า "... พ่อขุนรามคำแหงนั้นหาเป็นท้าวเป็นพระยาแก่ไทยทั้งหลาย หาเป็นครูเป็นอาจารย์ สั่งสอนไทยทั้งหลายให้รู้บุญรู้ธรรมแท้ แต่คนอันมีในเมืองไทย ด้วยรู้ด้วยหลง ด้วยกลัวด้วยหาญ ด้วยแคะด้วยแรง หากคนจักเสมอมิได้ ..." ¹ โดยวิชาที่ทรงสอนได้แก่ ธรรมะ เพื่อให้ประชาชนรู้ถึงบาปบุญคุณโทษ

การศึกษาในด้านอักษรศาสตร์ก็มีลักษณะเฉพาะตัวและเป็นอิสระมากขึ้น ดังปรากฏข้อความที่ได้จารึกไว้ในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชหลักที่ 1 ด้านที่ 4 ว่า "... เมื่อก่อนลายสือไทยบ่มี 1205 ศกปีมะแม พ่อขุนรามคำแหงหาใครในใจแลใส่ลายสือไทยนี้ ลายสือไทยนี้ จึงมีเพื่อขุนผู้นั้นใส่ไว้ ..." ² เนื่องจากพ่อขุนรามคำแหงได้ทรงประดิษฐ์อักษรไทยขึ้นใช้เป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.1826 อักษรที่พ่อขุนรามคำแหงประดิษฐ์ขึ้นใหม่นี้ สันนิษฐานกันว่าคงใช้วิธีผสมผสานอักษรไทยเดิมและอักษรขอมหวัดเข้าด้วยกัน เพื่อให้มีความเหมาะสมและใช้ได้สะดวกมากยิ่งขึ้น

ต่อมาในรัชสมัยของพระมหาธรรมราชาลิไทย พระองค์ทรงมีความเลื่อมใสในพุทธศาสนาเป็นมาก และได้เสด็จออกผนวชเช่นเดียวกับพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งอินเดีย เพื่อศึกษาในพระศาสนา ทำให้ประชาชนทั่วไปออกบวชเรียนตามพระองค์ จึงเกิดเป็นประเพณีที่ผู้ชายไทยได้เข้าศึกษาบวชเรียนในวัดสืบต่อมา ³ พระองค์จึงทรงให้การสนับสนุนพระภิกษุสงฆ์ในการศึกษาพระไตรปิฎกอย่างลึกซึ้ง อีกทั้งยังพระราชทานราชสำนักให้เป็นที่เล่าเรียนของพระภิกษุสงฆ์ และมีการอาราธนาพระภิกษุสงฆ์ที่รอบรู้ในพระธรรมวินัยจากที่ต่าง ๆ มาเผยแพร่ความรู้ยังสุโขทัย นอกจากนี้ยังได้มีการจัดวางแบบแผนในสังฆมณฑลตามแบบอย่างจากลังกา คือ แบ่งคณะสงฆ์ตามการปฏิบัติออกเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายคามวาสี อรัญวาสี เพื่อเป็นการจัดระเบียบคณะสงฆ์ในประเทศไทยเป็นครั้งแรก ⁴ ในส่วนของแบบแผนในการเล่าเรียนนั้นสันนิษฐานว่าพระองค์ได้มุ่งหมายให้พระราชนิพนธ์เรื่องไตรภูมิพระร่วงเป็นแนวทางเพื่อให้พระภิกษุสงฆ์ได้ใช้

¹ สำนักนายกรัฐมนตรี. (2521). เล่มเดิม. หน้า 25-26.

² แหล่งเดิม.

³ ดวงเดือน พิศาลบุตร. (2520). ประวัติการศึกษาไทย. หน้า 4.

⁴ พงศ์อินทร์ สุขขจร. (2537). ประวัติการศึกษาไทย. หน้า 27.

ในการอบรมสั่งสอนประชาชนชาวเมืองสุโขทัย โดยอาศัยวัดเป็นศูนย์กลางและเป็นตัวแทนของรัฐในการให้การศึกษาและอบรมแก่ประชาชน

เนื่องจากการจัดการการศึกษาในสมัยสุโขทัยยังไม่มีระเบียบแบบแผน ดังนั้น จึงพอจะสรุปได้ว่าในสมัยสุโขทัยยังไม่มีนโยบายที่เกี่ยวกับการจัดการการศึกษาโดยตรง แต่การจัดการศึกษาจะแทรกอยู่กับเรื่องของการเมือง การปกครอง ศาสนา สังคม และเศรษฐกิจ ซึ่งจะแตกต่างจากในสมัยปัจจุบันที่จะต้องมีการวางนโยบายการศึกษาก่อนการปฏิบัติ

2. สมัยอยุธยา

2.1 สภาพสังคม

อาณาจักรอยุธยามีวัฒนธรรมที่ต่อเนื่องกับอาณาจักรสุโขทัย จากหลักฐานที่ปรากฏก็คือ เมื่อมีการสถาปนากรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ.1893 นั้น อำนาจทางการเมืองของสุโขทัยเริ่มอ่อนแอลง และในสมัยพระบรมราชาธิราชที่ 1 กรุงศรีอยุธยาทำสงครามมีชัยชนะเหนืออาณาจักรสุโขทัย แสดงว่ากรุงศรีอยุธยาในขณะนั้นต้องมีกำลังพลมากพอสมควรไม่ได้เริ่มจากการเป็นชุมชนย่อยๆเหมือนสุโขทัย ระบบการปกครองของกรุงศรีอยุธยาก็เปลี่ยนแปลงไปเป็นแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างสมบูรณ์ในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทำให้ช่องว่างระหว่างพระมหากษัตริย์และประชาชนมีมากยิ่งขึ้น

ความอุดมสมบูรณ์แข็งแกร่งของอยุธยาเป็นผลให้จำนวนประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว อีกทั้งยังมีการกวาดต้อนข้าทาสเชลยศึกมาใช้แรงงาน รวมทั้งยังมีชาวต่างชาติเข้ามาค้าขายตั้งหลักแหล่งในพระราชอาณาจักร อยุธยาจึงเป็นสังคมที่หลากหลายทำให้เกิดความจำเป็นในการแบ่งชนชั้นของสังคมไทยในสมัยอยุธยา

สังคมไทยในสมัยอยุธยา นับได้ว่าเป็นสังคมที่ได้รับอิทธิพลจากหลายกระแสทั้งจากสุโขทัย เขมร จีน และชาติอื่นๆ จากอิทธิพลดังกล่าวทำให้เกิดการผสมกลมกลืนกันจนกลายเป็นวัฒนธรรมไทยในที่ตั้งอยู่บนรากฐานของพระพุทธศาสนาและในสมัยอยุธยาตอนปลายความเจริญทางด้านการศึกษายังปรากฏให้เห็นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช โดยได้มีการรวบรวมตำราไวยากรณ์และแบบฉบับคำประพันธ์ประเภทต่างๆไว้ เป็นต้น

2.2 ลักษณะการศึกษา

อยุธยาได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมสุโขทัยโดยเฉพาะด้านจิตนิยมที่มีรากฐานมาจากพระพุทธศาสนา ดังนั้น การศึกษาของไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยามีลักษณะเช่นเดียวกับสมัยสุโขทัย แต่สื่อที่ใช้ในการศึกษามีวิวัฒนาการขึ้นมาตามลำดับ เช่น หนังสือที่ใช้ประกอบการสอนที่มีประสิทธิภาพดีขึ้นและมีปริมาณเพิ่มมากขึ้น อุปกรณ์การเรียนการสอนอย่างอื่นก็ดีขึ้น นอกจากนี้

นี้จำนวนผู้เรียนหนังสือก็มีมากขึ้นตามลำดับ ในส่วนของรายละเอียดของการศึกษาในสมัยอยุธยา นั้นพอจะสรุปได้ดังนี้ คือ

2.2.1 เนื้อหา

ในส่วนของเนื้อหาวิชาและสภาพของการเรียนการสอนในสมัยนี้ ยังคงไม่เปลี่ยนแปลงไปจากสมัยสุโขทัยเท่าใดนัก วิชาที่เรียนได้แก่ การอ่าน การเขียนหนังสือภาษาไทย ภาษาบาลี การคิดเลข และการอบรมทางศาสนา กล่าวคือ ในด้านของเนื้อหาวิชานั้นก็ยังคงเป็นความรู้ในลักษณะเดียวกับในสมัยสุโขทัย คือ

(1) จริยศึกษา การให้การศึกษานี้เน้น ได้เน้นในส่วนของ การอบรมกิริยามารยาทมากขึ้น การมีความเมตตากรุณาโอบอ้อมอารี การพูดจาให้ไพเราะอ่อนหวาน

(2) พุทธิศึกษา ในด้านของวิชาพุทธิศึกษาหรือวิชาหนังสือนั้น ก็มีการศึกษากันโดยเฉพาะในวังเจ้านายที่สนใจทางด้านอักษรศาสตร์ แต่ในสมัยอยุธยาตอนกลางความสนใจในวิชาหนังสือคงจะแพร่ขยายออกไปนอกวัง ดังจะเห็นได้จากในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มีความนิยมในการแต่งโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน เป็นอย่างมาก ไม่เฉพาะแต่ในราชสำนัก แม้แต่ในหมู่เจ้านาย ขุนนาง ข้าราชการ หรือขนาดคนเฝ้าประตูก็สามารถแต่งโคลงได้ ตัวอย่างเช่น ศรีปราชญ์ กวีฝีปากเอกในสมัยอยุธยา

แต่ที่สำคัญการศึกษาด้านพุทธิศึกษาในสมัยนี้ได้ขยายไปเป็นองค์ความรู้ด้านต่าง ๆ เพิ่มขึ้นจากตำราด้านอักษรศาสตร์ เพื่อเสริมสร้างความมีเสถียรภาพของสถาบันหลักในสังคม ทั้งนี้เป็นศาสตร์ที่ไทยได้ประยุกต์มาจากอิทธิพลภายนอก ได้แก่ หลักกฎหมาย ลิลิต โองการแข่งน้ำ ตำราโอสถ ฯลฯ

(3) พลศึกษา ในส่วนของวิชาทางด้านพลศึกษาก็ยังคงดำเนินไปตามแบบของสุโขทัย ทั้งพระมหากษัตริย์ เจ้านาย ขุนนาง และประชาชนทั่วไป จำเป็นต้องศึกษาหาความรู้เหล่านี้ไว้เพื่อรับใช้ชาติและเพื่อเป็นการป้องกันตัว โดยเฉพาะเจ้านายต้องศึกษาทั้งด้านการฝึกฝนใช้อาวุธและยุทธวิธีการรบที่สำคัญ ๆ คือ ตำราคชศาสตร์ ตำราพิไชยสงคราม¹

(4) หัตถศึกษา ยังคงเป็นการเรียนรู้จากพ่อแม่ หรือผู้ใหญ่ภายในวงศ์ตระกูล และจากวัดบ้าง เช่น การสอนวาดเขียน การแกะสลัก และการช่างฝีมืออื่น ๆ

2.2.2 สถานศึกษา

สถานศึกษาที่สำคัญในสมัยอยุธยา คือ วัด โดยวัดจะเป็นศูนย์กลางของการศึกษา ทั้งของประชาชนและพระภิกษุสงฆ์ วัดในสมัยอยุธยา นอกจากจะเป็นสถานที่สำหรับไว้ใช้อบรมสั่งสอนประชาชนทั้งด้านวิชาการหนังสือโดยให้ความรู้ในด้านการอ่าน การเขียนและการเรียนเลข และการสอนในด้านพระปริยัติธรรมแล้ว บางวัดยังเปิดสำนักสอนไสยศาสตร์

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2512). ตำราพิไชยสงคราม. หน้า 1-3.

โบราณศาสตร์ หรือแม้กระทั่งวิทยาศาสตร์ เช่น วัดพุทไธสวรรค์ มีความเชี่ยวชาญในด้านวิชาพื้นดาบ¹ เป็นต้น นอกจากนี้แล้ว ในบางรัชกาลก็ยังมีการใช้ราชสำนัก สำนักราชบัณฑิต และโรงเรียนมิชชันนารีในสมัยของสมเด็จพระนารายณ์ เพื่อเป็นแหล่งในการให้การศึกษาและความรู้แก่ประชาชน

2.2.3 วิธีการ

วิธีการให้การศึกษาแก่ประชาชนในสมัยอยุธยา นั้นในระยะแรก ยังคงใช้ธรรมเนียมและวิธีการทางการศึกษาเช่นเดียวกับในสมัยสุโขทัย แต่เมื่อสภาพของสังคมเปลี่ยนแปลงไปทำให้มีการแบ่งชั้นของคนในสังคมขึ้น บรรดาผู้มีศักดิ์นาสูงก็ย่อมที่จะมีข้าทาสบริวารเป็นเครื่องประดับบารมีมาก บิดามารดาที่เป็นสามัญชนบางคนมักจะพาลูกหลานไปฝากไว้ให้มูลนายใช้สอย เพื่อจะได้เป็นการฝึกหัดงานการต่างๆไปในตัว เมื่อเข้าใจขนบธรรมเนียมต่างๆหรือมีวิชาความรู้พอตัวแล้ว โอกาสที่จะได้เข้ารับราชการมีสถาบรรดาศักดิ์ก็มีมากขึ้น ไม่เฉพาะแต่บุตรหลานที่เป็นชายเท่านั้น

ถ้าพิจารณาจากองค์ประกอบของวิธีการให้การศึกษาในสมัยอยุธยา ประกอบด้วย ผู้สอน ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการอบรมสั่งสอนประชาชนในสมัยอยุธยาก็คือ พระภิกษุสงฆ์ นอกจากนี้แล้วยังมีผู้สอนของทางฝ่ายราชสำนักซึ่งประกอบด้วยพระมหाराชครู และโหราธิบดี ซึ่งส่วนมากแล้วจะเป็นพราหมณ์

ผู้เรียน ในส่วนของผู้เรียนนั้น พระราชกุมารจะถูกส่งไปศึกษากับพระภิกษุสงฆ์ที่วัดต่างๆหรือไม่เช่นนั้นก็มักจะให้พระมหाराชครูและโหราธิบดี สอนในเรื่องนิติศาสตร์ อักษรศาสตร์ ราชประเพณี ตลอดจนวิชาการปกครองและการรบ เป็นต้น

ส่วนประชาชนทั่วไปก็ยังคงพาลูกหลานไปฝากพระภิกษุสงฆ์เพื่อเรียนหนังสือ ดังที่“ลาลูแบร์” ราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ได้เข้ามาเจริญพระราชไมตรีในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช กล่าวไว้ว่า “... เมื่อได้เลี้ยงบุตรมาเติบโตใหญ่ถึงอายุ 7 หรือ 8 ขวบแล้ว ชาวสยามจะส่งบุตรของตนให้ไปอยู่ที่วัดกับพระภิกษุสงฆ์ พระสงฆ์อันเป็นอาจารย์ในวัดสอนอนุชนเหล่านี้ให้รู้จักอ่าน เขียน และนับจำนวนเลขเป็นสำคัญ แต่ไม่มีการสอน พงศาวดาร กฎหมายและศาสตร์อื่นๆด้วย ...”²

สำหรับการศึกษาของสตรีนั้น เด็กผู้หญิงจะได้รับการอบรมสั่งสอนภายในบ้านเป็นส่วนใหญ่ การเรียนในด้านวิชาหนังสือของเด็กผู้หญิงนั้นยังมีอยู่น้อยมาก เนื่องจากในสมัยอยุธยายังไม่นิยมให้ผู้หญิงเรียนหนังสือเพราะจากลักษณะของสังคมไทยแต่เดิมมา ผู้หญิงจะ

¹ คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์. (2515). หน้า 136.

² เดอ ลาลูแบร์. (2505). จดหมายเหตุลาลูแบร์ เล่ม 1. หน้า 261-262.

ต้องดูแลความเรียบร้อยภายในบ้าน ทั้งยังเกรงว่าเมื่อมีความรู้อ่านออกเขียนได้แล้วก็จะมีโอกาสได้โต้ตอบเพลงยาวกับผู้ชาย ซึ่งเป็นเรื่องที่ถือกันว่าทำความเสื่อมเสียเป็นอย่างมาก ผู้หญิงไทยที่เป็นสามัญชนทั่วไปจึงไม่มีโอกาสที่จะได้เล่าเรียนในทางตรง นอกจากผู้ที่เกิดในตระกูลสูงหรือราชินิกุลเท่านั้น เช่น เจ้าฟ้าคุณทูลและเจ้าฟ้ามงกุฎ เจ้าฟ้าราชธิดาทัง 2 พระองค์นี้ทรงมีความสามารถทางด้านอักษรศาสตร์เป็นอย่างดี เห็นได้จากการที่ทั้ง 2 พระองค์ทรงแต่งบทละครเรื่องอิเหนา¹ นอกจากนี้ยังปรากฏข้อความตอนหนึ่งที่สังฆราชपालเลกัวซ์ได้กล่าวไว้ว่า"... การศึกษาของเด็กหญิงมีการสอนให้ทำครัว ตำน้ำพริก ทำขนม มวนบุหรี่ และจับพลู ..." ² จึงเห็นได้ว่าการศึกษาของผู้หญิงไทยในสมัยนั้นเป็นไปในรูปของวิชาชีพ เช่น การเรือน การครัว การอบรมให้มีจรรยา มารยาท เท่านั้น

นอกจากนี้ยังมีการนำบุตรไปฝากให้อยู่ตามวังเจ้านายหรือครอบครัวของขุนนางผู้ใหญ่ เพื่อให้ได้รับการอบรมกิริยามารยาทและศึกษาวิชาชั้นสูงสำหรับผู้ดีมีสกุล เช่น การเย็บปักถักร้อยที่ประณีตบรรจง การประกอบอาหารที่มีรสดี การจัดพานดอกไม้ ซึ่งในพระบรมมหาราชวังถือเป็นศูนย์รวมของวิชาที่เกี่ยวกับงานบ้านการเรือนดังคำกล่าวที่ว่าเป็น ฝีมือชาววังหรือกับข้าวชาววัง เป็นต้น ถ้าสตรีใดมีความเชี่ยวชาญก็อาจจะมีโอกาสได้แต่งงานกับผู้ชายที่ดีมีสกุล

แบบเรียน ในสมัยอยุธยาใช้หนังสือ"จินตามณี" เป็นแบบเรียนเล่มแรกของไทย โดยมีพระโหราธิบดีเป็นผู้แต่งถวายในสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช หนังสือจินตามณีเป็นแบบเรียนภาษาไทยเล่มแรก มีเนื้อหาตั้งแต่เริ่มหัดอ่านตัวอักษรไทย การประสมอักษร การเขียนคำศัพท์ จนถึงการเรียนรู้เรื่องการผันเสียงถ้อยคำต่างๆในภาษาไทย และวิธีการแต่งคำประพันธ์ชนิดต่างๆทั้งประเภทโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน เป็นต้น

หนังสือจินตามณีนี้ได้ใช้เป็นแบบเรียนสืบเนื่องกันมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าฯ ให้แต่งแบบเรียนขึ้นใหม่ใช้แทนหนังสือจินตามณี จึงนับว่า "หนังสือจินตามณี" เป็นแบบเรียนภาษาไทยเล่มแรกและเป็นแม่บทของแบบเรียนให้แก่สมัยต่อมา ปัจจุบันเท่าที่ค้นพบหนังสือจินตามณีมีแตกต่างกันอยู่ 4 ฉบับด้วยกัน คือ³

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2464). ตำนานเรื่องละครอิเหนา. หน้า 56.

² สังฆราชपालเลกัวซ์. (2506). เล่าเรื่องเมืองไทย. แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร. หน้า 29.

³ พงศ์อินทร์ สุขขจร และนิมนนวล ทศวัฒน์. (2514). เล่มเดิม. หน้า 33-34.

- 1) จินตามณี ฉบับความแปลก ที่เรียกเช่นนี้ก็เพราะมีเนื้อหาที่แปลกกว่าฉบับอื่นๆ
- 2) จินตามณี ฉบับความพ้อง คือ มีอยู่หลายเล่มสมุดไทยซึ่งมีข้อความพ้องกันโดยหนังสือบางเล่ม หมอสมิทซึ่งเป็นมิชชันนารี ได้นำไปตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ.2413
- 3) จินตามณี ฉบับพระนิพนธ์ของกรมหลวงวงษาธิราชสนิท
- 4) จินตามณี ฉบับหมอบรัดเลย์ เป็นฉบับที่หมอบรัดเลย์ได้จัดพิมพ์ขึ้น เมื่อประมาณ พ.ศ.2311

2.2.4 นโยบายของรัฐ

ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ(พ.ศ.1991-2031) พระองค์ทรงรอบรู้ศิลปวิทยาทั้งด้านอักษรศาสตร์ นิติศาสตร์ และรัฐศาสตร์อย่างกว้างขวาง ทรงสนพระทัยในพระพุทธศาสนา โดยให้สร้างวัดพุทธวาสหรือวัดพระศรีสรรเพชญ์ในปัจจุบัน และส่งทูตไปนิมนต์พระมาจากลังกา พระองค์ทรงเสด็จออกผนวชเป็นพระภิกษุชั่วคราว วรรณคดีที่สำคัญ ได้แก่ มหาชาติคำหลวง ซึ่งโปรดเกล้าฯให้นักปราชญ์ราชบัณฑิตช่วยกันแปลและแต่งจากภาษาบาลีเพื่อเลียนแบบ "ไตรภูมิพระร่วง" ที่พระมหาธรรมราชาลิไทยพระราชนิพนธ์ไว้

ในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 (พ.ศ.2034-2072) มีการเผยแพร่วิทยาการสมัยใหม่แบบตะวันตก โดยชาวโปรตุเกสที่เข้ามาติดต่อกับไทย วิชาการที่ได้นำเข้ามาเผยแพร่ ได้แก่ การหล่อปืนใหญ่ การใช้ปืนไฟ การต่อเรือเดินทะเล การสร้างป้อมค่ายแบบตะวันตก ตำรายาบางชนิด วิธีการทำขนมฝรั่ง เช่น ทองหยิบ ฝอยทอง เป็นต้น และในระยษนี้ได้มีการตั้งโรงเรียนของพวกคาทอลิกเพื่อเผยแผ่คริสต์ศาสนาขึ้นหลายแห่ง

ในรัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช(พ.ศ.2133-2148) ได้โปรดให้มีการรวบรวมหนังสือวิชาความรู้ต่างๆไว้ถึงกว่า 8 หมื่นเล่ม ผู้ที่ได้มีโอกาสอ่านหนังสือเหล่านั้นก็จะเป็นผู้ที่ได้รับประโยชน์เป็นอย่างยิ่ง¹

ในสมัยของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม(พ.ศ.2153-2171) พระองค์ได้ทรงศึกษาพระปริยัติธรรมจนชำนาญมาตั้งแต่ยังทรงผนวช ครั้งเมื่อเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ จึงทรงมีพระราชศรัทธาเสด็จออกบอกหนังสือพระภิกษุสามเณรที่พระที่นั่งจอมทอง²

ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ.2199-2231) ได้ส่งเสริมการศึกษาเป็นอย่างมาก ทำให้การศึกษาของไทยมีความเจริญมาก และเป็นสมัยที่มีการจัดการการศึกษาเป็นระบบได้ดีกว่าสมัยที่ผ่านมา ในสมัยนี้มีการสอนทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศ นอกจากภาษาบาลี สันสกฤต และเขมรแล้วยังมีภาษาโปรตุเกส ฝรั่งเศส พม่า มอญ และจีน³อีกด้วย นอกจากนี้พระองค์ทรงเห็นว่าในการเรียนวิชาภาษาไทย ยังมีความแตกต่างกันไปตามลักษณะ

¹พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา. (2511). หน้า 549.

²พระราชวรมณี. (2525). ปรัชญาการศึกษาไทย. หน้า 299.

³กระทรวงศึกษาธิการ. (2507). เล่มเดิม. หน้า 3.

ความต้องการของพระภิกษุผู้สอน ประกอบกับในสมัยนั้นมีพวกบาทหลวงต่างชาติเข้ามาสอนศาสนา อาจทำให้คนไทยมีความสนใจในภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศส โปรตุเกส กันมาก หากไทยยังไม่มี การบำรุงและส่งเสริมในด้านการศึกษาไทยแล้ว ก็อาจทำให้เกิดความเสียหายต่อประเทศชาติได้ จึงทรงมีรับสั่งให้พระโหราธิบดีแต่งตำราสอนภาษาไทยขึ้นเรียกว่า "จินตามณี" โดยมีพระราชประสงค์ให้คนไทยรู้ภาษาของตนอย่างลึกซึ้ง สามารถใช้เป็นแนวทางที่จะศึกษาธรรมเนียมศาสนาและวัฒนธรรมของตนเอง เพื่อจะได้สามารถที่จะพิจารณาให้รอบคอบเสียก่อนที่จะเปลี่ยนใจไปเข้ารีตศาสนาอื่น เพื่อไว้ใช้สอนบุตรธิดาในสมัยนั้น และเพื่อที่คนไทยจะได้มีแบบเรียนเป็นของตนเอง การเข้ามาเผยแพร่ศาสนาของหมอสอนศาสนาชาติต่าง ๆ นี้เองทำให้สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงวิตกว่าคนไทยจะหันไปนับถือศาสนาคริสต์กันมาก และพระภิกษุสงฆ์จะมีความรู้สึหมอสอนศาสนาไม่ได้ จึงโปรดให้มีการสอนหนังสือพระขึ้น

ในรัชสมัยของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ¹ (พ.ศ.2275-2301) พระองค์ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา มาก จึงได้ทรงกวดขันในเรื่องของการศึกษาพระพุทธศาสนา โดยกำหนดให้ผู้ที่ จะเข้ารับราชการได้นั้นต้องผ่านการอุปสมบทมาก่อน มิฉะนั้นจะไม่รับเข้าเป็นข้าราชการ ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้ประชาชนพากันนำบุตรหลานไปฝากพระ เพื่อเป็นการเตรียมตัวบวชในวันข้างหน้า ซึ่งยังผลให้วัดเปรียบเสมือนกับเป็นโรงเรียน และมีพระภิกษุสงฆ์ทำหน้าที่เป็นครูอบรมสั่งสอนตามความสามารถซึ่งส่วนใหญ่แล้วพระภิกษุสงฆ์อาวุโสที่เชี่ยวชาญพระธรรมวินัยจะเป็นผู้สั่งสอน มีทั้งการเรียนหนังสือขอม เรียนภาษาบาลี และศึกษาพระธรรมวินัย ซึ่งต้องใช้เวลา การปฏิบัติศาสนกิจในช่วงระยะเวลาหนึ่งหรือในระหว่างเวลาเข้าพรรษา 3 เดือน ทำให้การอุปสมบทในพระพุทธศาสนาจัดได้ว่าเป็นการศึกษาอย่างหนึ่งซึ่งเป็นทั้งจริยศึกษาและพุทธิศึกษาไปในตัว ฉะนั้น ผู้ที่ลาสิกขาบทยเรียบร้อยแล้วจึงเรียกกันว่า "ทิด" หรือ "บัณฑิต"² อันแปลว่า "ผู้รู้"

เท่าที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า ลักษณะการศึกษาในสมัยอยุธยา นั้นแตกต่างไปจากในสมัยสุโขทัย คือ รัฐในสมัยอยุธยาพระมหากษัตริย์มิได้ทรงเข้ามาเกี่ยวข้องกับ การจัดการการศึกษาโดยตรงไม่เหมือนกับสมัยสุโขทัย โดยเฉพาะในสมัยของพ่อขุนรามคำแหงซึ่งได้ทรงสั่งสอนประชาชนด้วยพระองค์เอง ในสมัยอยุธยาการศึกษาส่วนใหญ่ของประชาชนโดยทั่วไปจะเป็นภาระของวัด³ โดยวัดจะเป็นศูนย์กลางในการจัดการการศึกษาให้แก่ประชาชน อีกทั้งเมื่อพุทธศาสนามีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของประชาชนเช่นนี้ ยิ่งทำให้วัดมีความสำคัญต่อ

¹ วิไล ตั้งจิตสมคิด. (2539). เล่มเดิม. หน้า 59.

² ราชบัณฑิตยสถาน. (2534). พจนานุกรม ฉบับเฉลิมพระเกียรติ พ.ศ.2530.

หน้า 298.

³ พงศ์อินทร์ ศุขขจร. (2537). เล่มเดิม. หน้า 43.

การจัดการการศึกษาของไทยในขณะนั้นมากยิ่งขึ้น รัฐจะมีส่วนเกี่ยวข้องก็แต่ในทางอ้อมด้วยการทำนุบำรุงกิจการทางพระพุทธศาสนา เช่น ดูแลพระภิกษุสงฆ์ไม่ให้อดร้อนในเรื่องของปัจจัยที่จำเป็นในการถือครองสมณเพศ สร้างวัดวาอารามให้วิจิตรบรรจง เพื่อเป็นการดึงดูดให้ประชาชนสนใจที่จะเข้ามาบวชเรียน ทำบุญและปฏิบัติธรรมที่วัด เพื่อเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนาต่อไป เป็นต้น

3. สมัยธนบุรี

3.1 สภาพสังคม

ภายหลังจากเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าเมื่อ พ.ศ.2310 แล้ว สภาพบ้านเมืองได้เสื่อมโทรมลงอย่างมากทั้งทางด้านการเมือง การทหาร เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม วัดวาอารามในกรุงศรีอยุธยาถูกพม่าเผาทำลายไปเป็นจำนวนมาก ประชาชนและพระภิกษุสงฆ์ต่างพากันหนีกระจัดกระจายอยู่ตามสถานที่ต่าง ๆ ทำให้สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีต้องใช้เวลาในการรวบรวมผู้คนที่ยลหนีไปให้กลับภูมิลำเนาเดิม

เมื่อสถาปนาศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองขึ้นที่กรุงธนบุรีแล้ว สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีก็ทรงเร่งดำเนินการฟื้นฟูสังคมของไทยขึ้นมาใหม่ โดยยึดถือตามแบบอย่างของกรุงศรีอยุธยา พระมหากษัตริย์ทรงอยู่ในฐานะของเจ้าชีวิต มีอำนาจเด็ดขาดในการบริหารบ้านเมือง ขุนนางข้าราชการในยุคนี้บางส่วนไม่ใช่ผู้สืบทอดทางตำแหน่งจากบรรพชนเช่นสมัยอยุธยา สถาบันสงฆ์ในสมัยธนบุรีเสื่อมลงไปมาก เนื่องจากภัยสงครามทำให้วัดวาอารามถูกทำลาย พระภิกษุสงฆ์บางส่วนลาสิกขาบทยอกไปช่วยกู้ชาติบ้านเมือง อีกส่วนหนึ่งหนีเข้าป่า ในขณะนั้นพระภิกษุสงฆ์จึงมีทั้งดีและไม่ดี สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดเกล้าฯให้มีการเสนาสนาพระพุทธศาสนา¹ ในช่วงต้นรัชกาลมีการอาราธนาพระภิกษุสงฆ์จากนครศรีธรรมราชและกรุงธนบุรีไปประจำสั่งสอนประชาชนทางหัวเมืองฝ่ายเหนือที่กิจการพระพุทธศาสนาเสื่อมลงไปมากกว่าท้องถิ่นอื่นๆ การสร้างวัดและการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาได้มีการเร่งกระทำเป็นการด่วนเพื่อให้มีความรุ่งเรืองเหมือนเช่นกรุงศรีอยุธยา ส่งเสริมให้ประชาชนประพฤติตนอยู่ในศีลธรรม ส่วนศาสนาอื่น ๆ ก็มีได้ห้ามให้มีการเผยแพร่ แต่ในตอนปลายรัชกาลเกิดความหมางใจกับคริสตศาสนา เนื่องด้วยบาทหลวงห้ามขุนนางไทยจีนที่เข้ารับศีลเข้าร่วมพิธีที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาหรือเข้าพิธี

¹กรมศิลปากร. (2528). *ประชุมพงศาวดาร เล่ม 40 (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 65-66) พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี จดหมายเหตุรายวันทัพสมัยกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม)*. หน้า 14.

ถือน้ำ พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงสั่งให้คุมขังบาทหลวงและขับไล่ออกนอกประเทศ ห้ามคนไทยนับถือศาสนาคริสต์ ส่วนลัทธิอื่นๆที่ไม่ขัดแย้งกับพระพุทธศาสนาก็ทรงอนุญาตให้มีอยู่ต่อไป¹

3.2 ลักษณะการศึกษา

การศึกษาในสมัยธนบุรีไม่สามารถที่จะทำการศึกษาเล่าเรียนได้อยู่ระยะหนึ่งเนื่องจากบ้านเมืองยังไม่สงบเรียบร้อย ประชาชนไม่สามารถประกอบอาชีพได้ตามปกติ และวัดที่เคยถือได้ว่าเป็นสถานศึกษาในส่วนของราชธานีนั้นก็ได้รับความเสียหายจนกลายเป็นวัดร้างไปเป็นจำนวนมาก พระภิกษุสงฆ์ไม่สามารถปฏิบัติศาสนกิจได้ต้องกระจัดกระจายกันไป ทำให้มีพระภิกษุสงฆ์บางกลุ่มละเมียดพระธรรมวินัยกลายเป็นอลัชชีตั้งตัวเป็นก๊กเป็นเหล่า เช่น เจ้าพระฝางตั้งตัวเป็นใหญ่ทางเมืองสวางคบุรีทั้งที่ยังดำรงสมณเพศอยู่ อีกทั้งยังคุมกองทัพลงมาตีชุมนุมเมืองพิษณุโลกและจับหัวหน้าชุมนุมประหารชีวิตเสีย ทำให้พระเจ้ากรุงธนบุรีต้องทรงปราบปรามอย่างเด็ดขาด และโปรดเกล้าฯให้สีกพระภิกษุสงฆ์เหล่านี้เป็นจำนวนมาก แล้วส่งพระราชคณะและพระอันดับจากกรุงธนบุรีขึ้นไปทำพิธีอุปสมบทพระภิกษุสงฆ์ทางหัวเมืองฝ่ายเหนือให้ใหม่ทุกเมือง/ส่วนพระภิกษุสงฆ์ที่ทรงศีลบริสุทธิ์และมีความรู้แตกฉานในทางพระธรรมวินัย ก็ได้รับยกย่องและสถาปนาให้ทรงสมณศักดิ์ เป็นพระราชคณะและตำแหน่งอื่นๆลดหลั่นกันไปทั้งฝ่ายคันทรุระและวิปัสสนาธุระ² นอกจากนี้ทรงสร้างพระอุโบสถ วิหาร และกุฏิสำหรับภิกษุสงฆ์พำนักอาศัยเป็นจำนวนมาก โปรดเกล้าฯให้ยืมพระไตรปิฎกจากเมืองนครศรีธรรมราช และจากหัวเมืองฝ่ายเหนือมาคัดลอกไว้สำหรับพระนครเพื่อแทนของเดิมที่ถูกเผาทำลายและสูญหายหมด อีกทั้งยังทรงนิมนต์พระภิกษุสงฆ์จากนครศรีธรรมราชมาจำพรรษาที่กรุงธนบุรี เพื่อฟื้นฟูพระพุทธศาสนาอีกด้วย นอกจากนี้ยังโปรดเกล้าฯให้พระราชคณะช่วยกันเสาะหาตำรับตำราต่างๆที่พอจะหลงเหลือจากการที่มีคนเอาไปซุกซ่อนไว้ตามป่าตามถ้ำ³ เช่นที่เพชรบุรีและที่นครศรีธรรมราชแล้วนำมารวบรวมไว้ในพระอารามหลวงสำหรับที่จะเอาไว้ใช้ในการศึกษาเล่าเรียนต่อมา

ลักษณะการศึกษาในสมัยธนบุรี เริ่มที่จะเข้ารูปเดิมตามแบบของสมัยอยุธยาภายหลังจากที่ได้มีการชำระสิ่งที่เปื้อนมลทินให้แก่พระพุทธศาสนาแล้ว แต่บรรดาหัวเมืองใหญ่ในส่วนภูมิภาคซึ่งมิได้ถูกระทบกระเทือนจากภัยสงครามและการจลาจลของบ้านเมืองก็ยังคงสามารถดำเนินการจัดการศึกษาไปตามแบบเดิม โดยมีได้หยุดชะงักเหมือนในพระนคร

สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดเกล้าฯให้ฟื้นฟูด้านศิลปวัฒนธรรม โดยให้รวบรวมบรรดาศิลปินสาขาต่างๆให้กลับเข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนในกรุงธนบุรี เพื่อที่จะได้ช่วยกันฟื้นฟูด้านศิลปะให้ดีเสมอเหมือนเมื่อคราวก่อนเสียกรุง ด้านวรรณกรรมได้มีการรวบรวมเก็บรักษา

¹ กรมศิลปากร. (2528). *เล่มเดิม*. หน้า 44.

² *แหล่งเดิม*. หน้า 19-20.

³ *แหล่งเดิม*. หน้า 47.

บรรดาหนังสือวรรณคดีต่างๆที่ยังคงเหลืออยู่และแต่งเพิ่มเติมขึ้นบ้าง เช่น พระราชนิพนธ์เรื่อง รามเกียรติ์บางตอน งานของหลวงสรวิชิต(เจ้าพระยาพระคลัง) เรื่องลิลิตเพชรมงกุฎและอิเหนา คำฉันท์ โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรีของนายสวนมหาดเล็ก

ช่วงระยะเวลา 15 ปี ในสมัยธนบุรีนี้เต็มไปด้วยการต่อสู้เพื่อกอบกู้เอกราชและรวบรวม อาณาจักรที่แตกแยกให้เข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน พยายามฟื้นฟูเศรษฐกิจให้ดีขึ้น ฟื้นฟู ศิลปกรรมจรรยาและชำระล้างพระพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์ดังเดิม

ด้วยเหตุนี้ การจัดการการศึกษาในสมัยธนบุรีจึงยังคงเน้นในเรื่องของศาสนา ศิลปกรรมจรรยา การให้ประชาชนมีความสามารถในการอ่าน การเขียน และเรียนเลขได้ ซึ่งมี ลักษณะคล้ายกับในสมัยอยุธยา แต่เนื่องจากระยะเวลาของสมัยธนบุรีมีน้อย การจัดการศึกษาใน สมัยนี้จึงไม่กว้างขวาง อีกทั้ง บ้านเมืองยังอยู่ในภาวะศึกสงครามเวลาที่มีอยู่น้อยนั้นจึงจำเป็นต้อง ใช้ไปกับการเตรียมตัวเพื่อป้องกันประเทศเป็นส่วนมาก อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าการศึกษาใน สมัยธนบุรีจะไม่เจริญก้าวหน้ามากนัก แต่ก็ถือเป็นการเริ่มต้นทางการศึกษาที่เป็นพื้นฐานให้เกิด ความเจริญก้าวหน้าทางการศึกษาในสมัยรัตนโกสินทร์สืบต่อมา

4. สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

4.1 สภาพสังคม

สภาพสังคมของกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นพัฒนามาจากสมัยอยุธยาและสมัยธนบุรีที่ สังคมเมืองค่อยๆขยายเติบโตขึ้นเมื่อมีการรวมตัวของผู้คนที่ย้ายศึกษาไปซุกซ่อนตามที ต่างๆตั้งแต่ครั้งสงคราม พ.ศ.2310 เพราะเห็นว่าบ้านเมืองเริ่มมีเสถียรภาพและต้องการกำลังคน ต่อสู้กับพม่าข้าศึก สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเป็นระยะที่สืบสาน ความแข็งแกร่งและความเจริญรุ่งเรือง สามารถต่อต้านขับไล่ข้าศึกที่มารุกราน ทุกครั้งที่ไทยรบ ชนะพม่า ก็จะทำให้มีประชานมารวมกันเป็นกำลังของชาติบ้านเมืองมากขึ้นเรื่อยๆ และเป็น กำลังในการช่วยกันสร้างเมืองหลวงใหม่ คือ กรุงเทพมหานคร รวมทั้งช่วยกันฟื้นฟูทุกสิ่ง ทุกอย่างให้กลับคืนสู่สภาพเช่นเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี

สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ประกอบไปด้วยคน 2 กลุ่มใหญ่ๆ คือ ชนชั้น ปกครองกับชนชั้นผู้ถูกปกครอง และยังคงใช้รูปแบบการควบคุมกำลังคนเช่นเดียวกับสังคมไทย ในสมัยอยุธยา โดยปกครองลดหลั่นกันตามลำดับชั้นมีพระมหากษัตริย์เป็นมูลนายสูงสุด แต่ผู้ที มีความสัมพันธ์กับประชาชนในระดับล่างอย่างแท้จริง คือ มูลนายที่ควบคุมไพร่และทาส นอกจากนี้ยังมี "พระสงฆ์" ซึ่งเป็นกลุ่มบุคคลที่มีฐานะพิเศษ กล่าวคือ อาจมาจากกลุ่มมูลนาย หรือไพร่ก็ได้ และเมื่ออยู่ในเพศบรรพชิตแล้วก็เป็นที่เคารพกราบไหว้ของบุคคลทั่วไป โดยถือว่าเป็นสถาบันที่สืบทอดและเผยแผ่หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นที่ยอมรับของทุกกลุ่ม

บุคคล¹ กลุ่มคนพิเศษอีกส่วนหนึ่ง ได้แก่ ชาวต่างประเทศที่เข้ามาค้าขายก็ได้รับสิทธิพิเศษ เช่นเดียวกับในสมัยอยุธยา และเมื่อบ้านเมืองเข้าสู่ความสงบสุขอีกครั้งกิจการเศรษฐกิจด้านต่างๆก็ได้รับการฟื้นฟูขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง

4.2 ลักษณะการศึกษา

การศึกษาของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังคงดำเนินไปตามแบบของการศึกษาไทยในสมัยสุโขทัยและอยุธยา โดยยังผูกพันอยู่กับสถาบันศาสนา คือ วัดและพระภิกษุสงฆ์เป็นสำคัญ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้คือ

4.2.1 เนื้อหา

ในส่วนของเนื้อหาวิชาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังคงยึดรูปแบบและสืบต่อด้านของเนื้อหาวิชาที่เหมือนกับในสมัยสุโขทัยและสมัยอยุธยา ดังได้กล่าวไว้ข้างต้น เช่น

(1) จริยศึกษา วิชาในด้านจริยศึกษานั้น ประชาชนทั่วไปก็ได้เรียนรู้และประพฤติปฏิบัติควบคู่กันอยู่ตลอดเวลา ดังปรากฏให้เห็นจากรรณกรรมหลายเรื่องในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเช่น คำฉันท์กฤษณาสอนน้องของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส สุภาสิตสอนหญิงของสุนทรภู่ หรือเรียนรู้จากการสอนของศาสนาอื่น เช่น คัมภีร์ไบเบิลของศาสนาคริสต์ก็มีการสอนในเรื่องของการทำความดี การให้ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และการให้ความรักต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน เป็นต้น

(2) พุทธศึกษา การศึกษาทางด้านพุทธศึกษาหรือวิชาหนังสือโดยการศึกษาที่วัดนั้น ได้มีผู้สนใจศึกษาเล่าเรียนกันมากขึ้น ทั้งวิชาหนังสือ วิชาเลข และวิชาที่เกี่ยวกับโหราศาสตร์ นอกจากนี้ยังมีการเริ่มสอนวิชาการสมัยใหม่โดยมิชชันนารี เช่น มีการสอนภาษาอังกฤษให้แก่ประชาชน ทั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าฟ้ามงกุฎก็มีโอกาสได้ศึกษาภาษาอังกฤษและวิชาการสมัยใหม่จากชาติตะวันตก

(3) พลศึกษา ในส่วนของวิชาทางด้านพลศึกษานั้น โดยเฉพาะศิลปะการป้องกันตัว ตลอดจนหลักยุทธศาสตร์ต่างๆยังจำเป็นต้องมีการศึกษาไว้ เพื่อเป็นเครื่องป้องกันตัวและไว้ใช้ในยามเกิดศึกสงคราม เนื่องจากไทยยังมีศึกสงครามกับประเทศเพื่อนบ้านทั้งพม่า ญวน เขมร และรัฐมลายู โดยต่อเนื่องมาตั้งแต่ปลายสมัยอยุธยา

(4) หัตถศึกษา วิชาทางด้านหัตถศึกษาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น นอกจากจะเป็นการสอนในด้านวิชาชีพสำหรับภายในครอบครัวแล้ว ยังปรากฏให้เห็นในส่วนองงานศิลปะก่อสร้างก็ได้มีการสร้างปราสาทราชวัง วัดวาอารามอันงดงาม เช่น พระบรมมหาราชวัง วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และวัดพระเชตุพนฯ ซึ่งเป็นตัวอย่างที่เห็นได้อย่างชัดเจน ทั้งในด้านของ

¹ อัญชลี สุสายัณห์. (2522). การเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). หน้า 90-97.

งานประณีตศิลป์ และงานศิลปหัตถกรรม เช่น การวาดเขียน การแกะสลัก ลายรดน้ำ การประดับมุก การปั้น และวิชาช่างอื่นๆ สามารถทำได้อย่างวิจิตรบรรจงไม่แพ้สมัยอยุธยาตอนปลาย¹

(5) วิชาการด้านอื่นๆ คนไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้มีการเรียนรู้และประยุกต์ใช้วิทยาการและเทคโนโลยีสมัยใหม่จากตะวันตก เช่น วิชาการก่อสร้างป้อมปราการแบบยุโรป ซึ่งนำโดยพระเจ้านั่งยาเธอกรมหมื่นศักดิ์พลเสพเป็นแม่กองสร้างป้อมเพชรที่พระประแดง พระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์เป็นแม่กองไปก่อสร้างที่เมืองสมุทรปราการ คือ สร้างป้อมประโคนชัย ป้อมนารายณ์ปราบศึก ป้อมปราการ ป้อมกายสิทธิ์ และป้อมผีเสื้อสมุทร เป็นต้น และนอกจากนี้คนไทยยังมีความสามารถทางด้านการต่อเรือ โดยมีการต่อเรือสำเภาไปค้าขายยังประเทศจีนและประเทศใกล้เคียง อีกทั้งยังมีการต่อเรือรบที่ใช้ในการศึกสงครามด้วย ดังปรากฏหลักฐานซากอู่ต่อเรือโบราณที่จังหวัดจันทบุรี ซึ่งเป็นศูนย์บัญชาการรบกับญวนในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนอู่ต่อเรือในกรุงเทพฯ จะตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาในบริเวณที่อยู่ของเจ้าพระยาพระคลัง เป็นต้น²

4.2.2 สถานศึกษา

สถานศึกษาของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็คือ บ้าน วัด และวัง โดยวัดยังคงเป็นสถานศึกษาที่สำคัญที่สุด ตั้งแต่เจ้านายข้าราชการตลอดจนสามัญชนนิยมส่งบุตรหลานไปรับการศึกษาที่วัด ดังจะเห็นได้จากกวีคนสำคัญๆ ในสมัยรัตนโกสินทร์สำเร็จการศึกษาจากวัดแทบทั้งสิ้น เช่น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเมื่อทรงพระเยาว์ ได้รับการศึกษาจากพระวันรัต(ทองอยู่)วัดระฆังโฆสิตาราม พระเทพโมลีศึกษาอยู่ที่วัดพลับ(วัดราชสิทธิาราม)ธนบุรี สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสศึกษาอยู่ที่วัดพระเชตุพนฯ สุนทรภู่เรียนหนังสือที่วัดชีปะขาวในคลองบางกอกน้อย และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงศึกษากับสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ วัดโมฬีโลกยาราม เป็นต้น³

นอกจากที่วัดแล้วในสมัยพระพุทฺธเลิศหล้านภาลัย ได้โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งสถานศึกษาเฉพาะกิจขึ้น คือ โรงทานในพระบรมมหาราชวัง⁴ ซึ่งมีมูลเหตุจากการที่พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ทรงตั้งโรงทานไว้ในวังสำหรับเลี้ยงอาหารพวกคนยากจนทั่วไป พอถึงวันพระก็ทรงปล่อยสัตว์และแจกเงินแก่คนเฒ่าคนแก่ ทำให้พระบาทสมเด็จพระพุทฺธเลิศหล้านภาลัยทรงโสมนัสและโปรดให้ตั้งโรงทานหลวงขึ้นในพระบรมมหาราชวัง และที่โรงทานหลวงนี้

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2504ข). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2. หน้า 88-89.

² พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา. (2516). หน้า 83-84.

³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2504ข). เล่มเดิม. หน้า 69-70.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 93.

ได้จัดให้มีการทำอาหารคาวหวานเลี้ยงพระภิกษุสามเณรและข้าราชการที่ต้องมาอยู่เวรในพระบรมมหาราชวัง อีกทั้งยังเป็นที่ยี่บริจาดพระราชทรัพย์เป็นทานแก่คนชราและคนพิการ เมื่อหมดเวลาที่ใช้เป็นที่แสดงพระธรรมเทศนาและสอนหนังสือวิชาการต่างๆแก่คนทั่วไป

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้โปรดเกล้าฯให้ประชุมนักปราชญ์ผู้เชี่ยวชาญในสาขาวิชาต่างๆมาแต่งและเลือกสรรตำรับตำราที่จะมีคุณประโยชน์แก่ประชาชนทั่วไป เช่น ความรู้ทางด้านอักษรศาสตร์ ด้านการแพทย์ ฯลฯ แล้วจารึกลงบนแผ่นศิลาประดับไว้ที่วัดพระเชตุพนฯ ทำให้วัดพระเชตุพนฯกลายเป็นสถานศึกษาของประชาชนทั่วไปที่มีความสำคัญอีกแห่งหนึ่งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

4.2.3 วิธีการ

วิธีการให้การศึกษาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้นยังคงมีลักษณะที่เหมือนกับสมัยก่อน แต่มีการริเริ่มในการจัดการศึกษาและการปลูกฝังค่านิยมและคุณธรรมขั้นพื้นฐานอันพึงประสงค์ของสังคมให้ดำเนินไปในภาคปฏิบัติด้วย อีกทั้งสื่อการเรียนการสอนในด้านต่างๆก็มีการพัฒนาเพิ่มขึ้นกว่าเดิมมาก ดังจะได้กล่าวถึงต่อไปนี้

ผู้สอน การศึกษาของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ยังคงเป็นการเรียนหนังสือกับพระภิกษุสงฆ์ที่วัด พระภิกษุสงฆ์จึงมีหน้าที่เป็นครูผู้สอน และทำการปลูกฝังค่านิยมและคุณธรรมขั้นพื้นฐานของสังคมในภาคปฏิบัติด้วย ดังจะเห็นได้จากการที่ศิษย์เคารพและปรนนิบัติพระภิกษุสงฆ์ที่เป็นอาจารย์ด้วยกิริยามารยาทอันสุภาพเรียบร้อยนั้นเป็นสิ่งที่ต้องทำควบคู่ไปกับการเรียนหนังสือ ทำให้การศึกษาในรูปแบบนี้ได้ช่วยปลูกฝังค่านิยมในการเคารพผู้ใหญ่ การเรียนกับพระในวัดและต้องท่องบทสวดมนต์ไหว้พระอยู่เป็นประจำ ย่อมทำให้เด็กคุ้นเคยและผูกพันกับพุทธศาสนา ลักษณะการเรียนแบบกลุ่มย่อยและต่อหนังสือเป็นรายตัวตลอดจนการมีระบบลงโทษควบคู่ไปด้วย¹ ทำให้ครุมีทั้งพระเดชและพระคุณต่อศิษย์ ศิษย์หรือนักเรียนจะผูกพันและเคารพเชื่อฟังตลอดไปแม้จะจบการศึกษาไปแล้ว

มิชชันนารีที่เข้ามาในไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ ได้ตั้งข้อสังเกตว่าพระภิกษุสงฆ์ที่สอนใน“โรงเรียนวัด”ของไทย จะได้รับความเคารพเชื่อฟังจากศิษย์มากกว่าครูผู้สอนจากประเทศอื่นๆ² ทำให้พระภิกษุสงฆ์สามารถสั่งสอนและปลูกฝังความเลื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนา ตลอดจนคุณธรรมและค่านิยมพื้นฐานต่างๆของสังคมให้แก่ประชาชนได้โดยง่าย

ในสมัยนั้นอาชีพรับราชการถือได้ว่าเป็นอาชีพที่ได้รับความนิยมที่สุด คนที่มีการศึกษาเท่านั้นที่สามารถสมัครเข้ารับราชการได้ แต่การจะเป็นข้าราชการได้นั้นจำเป็นต้องเรียนรู้ในด้านอักษรวิธี เพื่อใช้สื่อสารในระบบราชการ ดังเช่นการจดบันทึกโต้ตอบและการส่งหมายทาง

¹พิพาดา ยังเจริญ และ สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา. (2525). รายงานผลการวิจัย การศึกษาและผลกระทบต่อสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2325-2394). หน้า 42.

²แหล่งเดิม. หน้า 49.

ราชการ เป็นต้น ทำให้การศึกษาในด้านของอักษรวิธีเบื้องต้นในเรื่องของการอ่านออกเขียนได้สำคัญมากยิ่งขึ้น

ผู้เรียน ผู้เรียนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็ยังคงมีค่านิยมที่สืบทอดกันมาจากยุคก่อน โดยเจ้านายที่ทรงพระเยาว์หรือพระราชกุมารจะศึกษาอักษรวิธีภาษาไทยตั้งแต่พระชนมายุได้ 3 พรรษา และเมื่อพระชนมายุได้ 7 พรรษา เจ้านายเหล่านี้จะทรงเริ่มศึกษาอักษรวิธีตัวขอมและไวยากรณ์บาลี รวมทั้งวิชาต่อสู้ป้องกันตน เช่น ฟันดาบ หรือกระบี่กระบอง เป็นต้น เนื่องจากชนชั้นสูงเหล่านี้มีเวลาที่จะใช้ในการเรียนได้อย่างเต็มที่ไม่ต้องพะวงกับการประกอบอาชีพเช่นบุตรหลานสามัญชนทั่วไป

ในขณะที่เดียวกันสามัญชนทั่วไปหรือในชนชั้นอื่นๆก็เพิ่งจะเริ่มเรียนอักษรวิธีภาษาไทยการอ่านและการเขียนเบื้องต้นกับบิดามารดาหรือญาติผู้ใหญ่ที่บ้าน เพื่อเป็นการเตรียมพื้นฐานก่อนจะมาเรียนกับพระ

สำหรับการศึกษาของสตรีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ถึงแม้จะมีสตรีสนใจศึกษามากขึ้นแต่ค่านิยมเดิมเกี่ยวกับบทบาทของสตรีก็ยังคงมีอิทธิพลเหนือกว่า ดังข้อความที่ปรากฏในโคลงโลกนิติบทหนึ่งจากประชุมจารึกวัดพระเชตุพนในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ว่า

๑ เป็นชายความรู้อยิ่ง	เป็นทรัพย์
ทุกประเทศมีผู้นับ	อ่านอ้าง
สตรีรูปงามสรรพ	เป็นทรัพย์ ดนนา
แมตักยากไร้ร้าง	ห่อนไร้ สามี ¹

สมเด็จพระยาเดชาดิศร

นอกจากนี้ การเข้ารับราชการในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังได้เปิดกว้างให้แก่บุตรหลานของผู้ที่มีฐานะดีในสังคม หรือสามัญชนที่ผ่านการศึกษาพระปริยัติธรรมและสอบได้เปรียญธรรมมาแล้ว ทำให้ความก้าวหน้าในงานราชการมิได้ขึ้นอยู่กับเชื้อสายและยศถาบรรดาศักดิ์ของวงศ์ตระกูลเพียงอย่างเดียว หากแต่ยังเน้นถึงความสามารถส่วนบุคคลเพิ่มมากขึ้นด้วย

แบบเรียน ด้านตำราหรือแบบเรียนของไทยในสมัยนี้แต่เดิมการศึกษาวิชาภาษาไทยใช้หนังสือจินตามณีเป็นแบบเรียนมาตลอด เมื่อเวลาผ่านไปก็มีผู้แต่งหนังสือแบบเรียนขึ้น

¹ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน. (2517). หน้า 630.

มาใหม่อีก 2 เล่ม แบบเรียนที่แต่งขึ้นใหม่นี้ก็อาศัยหนังสือจินตามณีเดิมเป็นหลัก แต่เอามาตัดแปลงเสียใหม่ให้ใช้ศึกษาเล่าเรียนได้ง่ายขึ้น

หนังสือแบบเรียนที่ใช้ศึกษากันในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีรวม 5 เล่ม¹ เรียงตามลำดับดังนี้คือ

- (1) ประถม ก กา
- (2) สุนทรพิพิธ
- (3) ประถมมาลา
- (4) จินตามณี เล่ม 1
- (5) จินตามณี เล่ม 2

หนังสือเรียนดังกล่าวมีรายละเอียดต่อไปนี้ เช่น

- หนังสือ *ประถม ก กา*² ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่งและไม่ทราบว่าจะแต่งในรัชกาลใด มีผู้สันนิษฐานว่าแต่งในรัชสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี แต่ไม่สามารถจะหาหลักฐานมายืนยันได้ อย่างไรก็ตามก็ตีระยะเวลาที่แต่งคงไม่เกินรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว³ หนังสือ *ประถม ก กา* ก็เช่นเดียวกับหนังสือ *จินตามณี* คือ มีต้นฉบับอยู่หลายเล่มด้วยกัน เช่น ก ข ก กา หนังสือ *ประถม ก กา* หัดอ่านฉบับของหอพระสมุดแห่งชาตินั้น มีผู้สันนิษฐานว่าเป็นหนังสือที่แต่งรุ่นราวคราวเดียวกับหนังสือ “*ประถมมาลา*” คือ ในราวรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และได้ใช้ในการหัดอ่านหัดเขียนมาจนถึงรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์จึงได้ยกเลิกไปนับว่าเป็นแบบเรียนเล่มที่ 2 ถัดมาจากหนังสือ *จินตามณี* ของพระยาโหราธิบดี⁴

ในส่วนของเนื้อหาในด้านวิชาการนั้น หนังสือ *ประถม ก กา* จัดเป็นแบบหัดอ่านตั้งแต่ต้นสอนแจกลูก และคำกาพย์ว่าด้วยแม่ตัวสะกดต่างๆ โดยเริ่มต้นจากแม่ ก กา แม่ กก แม่ กง แม่ กด เรื่อยไปจนถึงแม่ เกย เมื่อจบแม่หนึ่งๆแล้วก็เอาคำในแม่ตัวสะกดนั้นๆมาแต่งเป็นกาพย์เป็นกลอน ผู้แต่งต้องเป็นผู้เชี่ยวชาญในด้านนี้มาก จึงสามารถเลือกเอาคำในแม่เดียวกันมาแต่งเป็นร้อยกรองให้อ่านง่าย จำง่าย ต่อจากนั้นมีการอธิบายถึงคำควบกล้ำ การแบ่งเป็นอักษรสูง กลาง ต่ำ และเครื่องหมายต่างๆ ดังตัวอย่างที่ยกมาแสดงไว้ดังต่อไปนี้ “... แม่ไก่อยู่ในตะกร้า ไช้ๆ มาสีห้าใบ อีแม่กาก็มาไล่ อีแม่ไก่ไล่ตีกา หมาใหญ่ก็ไล่เห่า หมูในเล้าแลดูหมา

¹ พระยาปริยัติธรรมธาดา. (2502). *เล่มเดิม*. หน้า 23.

² กรมศิลปากร. (2506). “*ประถม ก กา*,” ใน *แบบเรียนหนังสือไทย*. หน้า 71-97.

³ พระยาปริยัติธรรมธาดา. (2502). *เล่มเดิม*. หน้า 21.

⁴ ศักดา ปรารักษ์ประทานพร. (2523). *ประวัติและปรัชญาการศึกษาไทย*. หน้า 117.

ปูแสมแลปูนา กะปุม้าปูทะเล เต่านาแลเต่าดำ อยู่ในน้ำทะเล ปลายอยู่ทะเล ปลาชี่เหรีไม่
 สู้ดี ...”¹ ผู้แต่งหนังสือเล่มนี้เป็นผู้ที่มีลักษณะเป็นนักการศึกษา คือ เข้าใจหลักจิตวิทยาของเด็ก
 ได้ดี จึงได้ตัดสิ่งที่ฟุ่มเฟือยไม่จำเป็นออกเสีย ทำให้เรียนได้เร็วเข้าเหมาะสำหรับเรียนในชั้นต้น
 โดยเฉพาะเหมาะสำหรับเด็กวัด เพราะได้กล่าวถึงวิธีเรียนหนังสือ และทั้งยังได้กล่าวถึงกิจวัตร
 ประจำวันของศิษย์วัดว่าจะต้องทำอะไรตั้งแต่ตื่นนอนเช้าจนถึงเวลานอน สอนสิ่งที่พึงปฏิบัติและ
 สิ่งที่ไม่พึงละเว้นไม่ควรกระทำ เท่ากับเป็นการสอนจรรยาบรรณไปด้วยในตัว ดังจะยกตัวอย่าง
 มาประกอบดังนี้

... เสรีจสรรพยกสำหรับถวายชี ท่านฉันด้วยดี ทั้งน้ำอันใสเกรอะกรอง ดัวน้ำว่ายคล้ำลอยล่อง
 ผงไผ่ใบตองจงกรองให้หมดสไล ประเคนสำหรับทันใด นั่งอยู่แต่ใกล้ อย่าได้เหม็นหมิ่นผินหลัง
 อย่าคบเพื่อนพูดเสียงดัง จงนั่งระวัง อย่าเล่นอึ่งมีนี่นั่น เหลียวแลแปลดูที่ฉัน สิ่งใดครบครัน จะ
 ฉันให้อิ่มพอแรง น้ำพริกอีกผักต้มแกง ผักชำปลาแห้ง ตกแต่งถวายโดยจง ...²

อีกทั้งยังมีการปลูกฝังค่านิยมให้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาและได้เรียนรู้หลัก
 คุณธรรมเบื้องต้น เช่น ในเรื่องของความซื่อสัตย์ เป็นต้น ดังปรากฏในแบบเรียนประถม ก กา
 ว่า “... ประทีปบูชาดวงดอกมาลา เรียบเรียงเคียงไว้ บูชาคุณพระ ศรีรัตนไตร ให้เป็นนิจไป
 ภายในใจตน ...”³ และข้อความอีกตอนหนึ่งว่า

... แม้นจะเรียนเลข เปนหมอย่างเอก ผูกดวงชะตา ดูถูกทุกคน ดูให้เที่ยงแท้ อย่าให้เขาบ่น
 อย่าทำสอพลอ เหมือนหมอบางคน ดูผิดเขาบ่น ลากข้างหมดเสีย แม้นเปนมอยา สร้างสม
 ดำรา จงหาครบครัน จงรู้แก้ไขทุกสิ่งสารพัด รักษาโรคนั้น หายด้วยฝีมือ แม้นเปนช่างทอง
 ทำแต่ดี ๆ อย่าทำจู้จี้ แลกเปลี่ยนทองเขา ...⁴

นอกจากนี้ ในเรื่องของความยำเกรงต่อพระมหากษัตริย์และเจ้าขุนมูลนายก็เป็น
 ค่านิยมที่มุ่งปลูกฝังต่อประชาชนเช่นกัน ดังปรากฏข้อความในหนังสือประถม ก กา ว่า
 “... อนึ่งท่านกล่าวจะเปนข้าท้าว เปนบ่าวพระยา ให้รู้พระทัย น้ำใจราชา พิทักษ์รักษาคือตั้งอัคคี
 พระเพลิงนี้ไซ้ร บุกคลผู้ใดเปนใจกาลิ ใครทำมกง่าย อันตรายย่อมมี ถ้าวรักษาดี มีคุณทุกวัน ...”⁵
 เป็นต้น

¹ กรมศิลปากร. (2506). เล่มเดิม. หน้า 91-92.

² แหล่งเดิม. หน้า 71.

³ แหล่งเดิม. หน้า 85.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 88-90.

⁵ แหล่งเดิม. หน้า 94.

- หนังสือประถมมาลา¹ นับเป็นแบบเรียนเล่มที่ 3 ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่งและเวลาแต่งเหมือนกัน สันนิษฐานกันว่าพระเทพโมฬี(ผึ่ง)วัดราชบูรณะ เป็นผู้แต่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่งเป็นคำประพันธ์ประเภทกาพย์และโคลงอธิบายหลักการเขียนภาษาไทย หลักไวยากรณ์บาลี และหลักการแต่งคำประพันธ์ นอกจากนี้ ในหนังสือประถมมาลา ยังได้อธิบายว่า วิธีการศึกษาเล่าเรียนให้ได้ผลดีนั้นควรจะทำอย่างไร การฟัง การคิด การถาม และการเขียน ซึ่งนับว่าเป็นวิธีการใหม่ที่แตกต่างจากการเน้นความสามารถในการท่องจำแต่ประการเดียว ดังปรากฏตัวอย่างในหนังสือประถมมาลา ดังนี้

๑ เริ่มเรียนให้เร่งรู้	ทั้งสี่องค์ประมาณหมาย
หนึ่งฟังอย่าฟังตาย	ให้ตั้งจิตรกำหนดจำ
๑ หนึ่งให้อุษาหะ	เอาจิตรคิดพินิจย์คำ
หนึ่งห้ามอย่าเอื้อนอำ	จงนใดให้เร่งถาม
๑ หนึ่งให้มั่นหมาย	ลิขิตข้อสุขุมความ
พร้อมองค์จึงทรงนาม	ว่าศิษย์แท้ที่ศึกษา ... ²

พระเทพโมฬี

นอกจากนี้ หนังสือประถมมาลา ยังมีการใช้จิตวิทยาสำหรับเด็ก หนังสือเล่มนี้ได้รับการยกย่องว่าเป็นหนังสือเล่มแรกๆ ที่ช่วยให้เด็กเกิดความสุขในการเขียน การอ่าน เพราะผู้แต่งใช้ถ้อยคำง่ายๆ ที่ชาวบ้านพูดกันจนชินหู ตลอดจนคำประพันธ์ที่แต่งขึ้นก็เป็นกลอนง่ายๆ แต่มีสัมผัสดี มีการแต่งเป็นคำกาพย์ซึ่งมีความไพเราะ การแต่งเป็นกาพย์จะเริ่มตั้งแต่แม่ตัวสะกด ก กา กน กง กก กค กบ กม และเกย มีคำอธิบายวิธีอ่านและเขียนหนังสือขอม รวมทั้งสอนการแต่งโคลงสุภาพและโคลงกระทูรวมอยู่ด้วย ทำให้ในแง่ที่เป็นตำราเรียนหนังสือประถมมาลาจัดว่าอยู่ในขั้นดีเยี่ยม ชวนให้อ่านและชวนให้จำ จึงแพร่หลายมากและเป็นหนังสือที่ใช้ในการเรียนการสอนทั่วประเทศ³ นอกจากนี้ หนังสือประถม ก กา และหนังสือประถมมาลาทั้ง 2 เล่มนี้ยังได้ใช้เป็นแบบเรียนมาจนกระทั่งถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

นักเรียนชั้นแรกยังไม่จำเป็นต้องมีหนังสือเรียน ครูจะสอนให้อ่านจากกระดานดำ แล้วฝึกให้เขียนตามตัวอย่างเรียกว่า เขียนนะโม ก ข นักเรียนชั้นสอง คือ พวกอ่าน จะเริ่มอ่าน

¹ กรมศิลปากร. (2506). "ประถมมาลา," ใน *เล่มเดิม*. หน้า 103-140.

² *แหล่งเดิม*. หน้า 131.

³ พระยาปริยัติธรรมธาดา. (2502). *เล่มเดิม*. หน้า 22.

จาก “ประถม ก กา” เมื่ออ่านได้แตกฉานแล้วก็ให้อ่าน “สุบินทกุมาร” นักเรียนที่เรียนในชั้นนี้ เรียกว่า นักเรียนมูลศึกษาชั้นต่ำ เมื่อผ่านสุบินทกุมารแล้วก็ให้อ่าน “ประถมมาลา” ซึ่งเมื่อถึงชั้นนี้ก็เรียกว่า นักเรียนมูลศึกษาสามัญ เมื่อผ่านประถมมาลาแล้วจึงถึงชั้นประถม จะต้องเรียน “จินตามณี เล่ม 1 และจินตามณีเล่ม 2”

นอกจากนี้ยังมีหนังสืออ่านประกอบอีกหลายเล่ม เพื่อช่วยให้นักเรียนที่สนใจฝึกอ่านเพิ่มเติม มีความเชี่ยวชาญในการอ่านยิ่งขึ้น เช่น เสือโค จันทโครพ อนิรุท สมุทรโฆษ เพชรมงกุฏ สังข์ทอง กากิ พระยาจันทน์ สวัสดิรักษา ฯลฯ

อนึ่ง นอกจากการเรียนแบบสามัญดังกล่าวแล้ว ยังมีการศึกษาดำราวิชาชีพอีกด้วย เรียกว่า “ดำราพิเศษศึกษา” อันได้แก่¹ ดำราหมอดู ดำราหมอยา ดำราวิชาเลขโจทยค์ค้าขาย ดำราวิชาช่างทอง และดำราวิชาเสมียน เป็นต้น

4.2.4 นโยบายของรัฐ

(1) สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จขึ้นเถลิงถวัลย์ราชสมบัติ ได้ทรงย้ายราชธานีมาตั้งทางฝั่งตรงข้ามกับกรุงธนบุรีราชธานีเดิม แม้ไทยจะยังมีสงครามกับพม่า เป็นศึกใหญ่อีกหลายครั้งก็ตาม แต่เมื่อมีเวลาว่างจากการสงครามก็เร่งจัดบูรณะปฏิสังขรณ์สิ่งทีเสื่อมโทรมและสร้างสรรค์สิ่งใหม่ขึ้นมาแทนที่ รวบรวมบรรดาช่างฝีมือมาก่อสร้างปราสาทราชวัง ซ่อมแซมบูรณะวัดวาอารามให้งดงามเหมาะสมกับการเป็นราชธานีใหม่ โดยยึดถือแบบอย่างจากกรุงศรีอยุธยา

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงสนพระทัยในพระศาสนา เป็นอย่างมากเช่นเดียวกับพระบูรพมหากษัตริย์ไทย ในรัชกาลนี้มีการปฏิสังขรณ์วัดวาอารามที่ชำรุดทรุดโทรมและสร้างขึ้นใหม่รวมทั้งสิ้น 13 วัด² วัดที่สำคัญ คือ วัดพระศรีรัตนศาสดารามในพระบรมมหาราชวังซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระแก้วมรกต วัดพระเชตุพน วัดสระเกศ และวัดสุทัศน์เทพวราราม เป็นต้น

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดเกล้าฯ ให้พระภิกษุสงฆ์ผู้เชี่ยวชาญรอบรู้พระธรรมวินัยมาประชุมและช่วยกันสังคายนาชำระพระไตรปิฎกให้ถูกต้อง เพื่อให้เป็นหลักฐานในการศึกษาและเผยแผ่พระพุทธศาสนาสืบไป พระไตรปิฎกเหล่านี้ได้รวบรวมจากหัวเมืองต่างๆ เช่น นครศรีธรรมราช หัวเมืองฝ่ายเหนือ และจากเขมรตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี แต่ไม่มีเวลาพอที่จะตรวจสอบให้เสร็จสมบูรณ์ได้ เนื่องจากบ้านเมืองไม่สงบ เมื่อทำการสังคายนาพระไตรปิฎกเรียบร้อยแล้ว ทรงโปรดเกล้าฯ ให้จารึกลงในใบลานเย็บเป็นเล่มๆ

¹ พระยาปริยัติธรรมธาดา. (2502). เล่มเดิม. หน้า 24.

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2503). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1.

แต่ละเล่มมีปกปิดทองที่บัพทั้งปกหน้าและปกหลังจึงเรียกพระไตรปิฎกฉบับนี้ว่า“พระไตรปิฎกฉบับทอง” และการสังคายนาพระไตรปิฎกในครั้งนี้นับเป็นครั้งที่ 9 ในพระพุทธศาสนา แล้วนำไปเก็บรักษาไว้ที่หอพระมณเฑียรธรรม ซึ่งโปรดเกล้าฯให้สร้างขึ้นในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม¹

นอกจากนี้ ยังโปรดเกล้าฯให้ราชบัณฑิตและพระภิกษุสงฆ์ผู้ทรงคุณวุฒิมาสอนพระปริยัติธรรมแก่พระภิกษุสงฆ์และสามเณรที่หอพระมณเฑียรธรรมนี้เป็นประจำ เพื่อเป็นการเตรียมพระภิกษุสงฆ์และสามเณรเข้าสอบพระปริยัติธรรมทุก ๆ 3 ปี ทำให้หอพระมณเฑียรธรรมนับได้ว่าเป็นสถานศึกษาและหอสมุดในยุคแรกเริ่มในประเทศไทย²

อนึ่ง ในการสอนพระปริยัติธรรมนั้นแต่เดิมจะสอนกันจนกว่าจะสิ้นสุดความรู้ของครูผู้สอนหรือความสามารถในการรับรู้ของศิษย์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จึงทรงพระราชดำริว่า ควรจะได้มีการตรวจสอบความรู้ของพระภิกษุสงฆ์ที่ได้มาศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมว่ามีความรู้ในเรื่องที่เรียนนั้นมากน้อยเพียงไร ด้วยเหตุนี้เอง จึงโปรดเกล้าฯให้มีการสอบไล่พระปริยัติธรรมขึ้นเป็นครั้งแรกในรัชสมัยของพระองค์ โดยให้มีการสอบไล่ 3 ปีต่อครั้ง แบ่งการศึกษาพระปริยัติธรรมออกเป็น 3 ชั้น พระภิกษุสงฆ์และสามเณรรูปใดมีความรู้ภาษาบาลีสามารถแปลพระสูตรได้ ก็ตั้งให้เป็นเปรียญตรี ถ้ามีความรู้ถึงขั้นแปลพระวินัยได้ให้ เป็นเปรียญโท ถ้าองค์ใดมีความรู้ขั้นแปลพระปรมัตถ์ได้ให้ เป็นเปรียญเอก นับว่าได้มีการวัดผล การศึกษาทางปริยัติธรรมขึ้นเป็นครั้งแรก³

ส่วนการศึกษาด้านอักษรศาสตร์และวรรณคดี ก็เริ่มฟื้นตัวขึ้นเช่นกัน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดเกล้าฯให้รวบรวมนักปราชญ์ราชบัณฑิตต่าง ๆ ให้ช่วยกันรวบรวมตำรับตำราและหนังสือวรรณคดีต่าง ๆ แต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา หากเรื่องใดที่ยังไม่สมบูรณ์ก็โปรดเกล้าฯให้แต่งซ่อมเสริมขึ้นตามจาริตของกรุงศรีอยุธยา และปรับปรุงให้ดีขึ้นกว่าสมัยอยุธยาด้วย นอกจากนี้จะนำเอาของเก่าที่ขาดหายไปแต่งเติมให้เต็มแล้ว ในสมัยนี้ยังส่งเสริมให้แต่งวรรณคดีต่าง ๆ เพิ่มขึ้นอีกหลายเล่ม พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้ทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องรามเกียรติ์ตั้งแต่ต้นจนจบบริบูรณ์ยาวถึง 117 เล่มสมุดไทย พระยาธรรมปรีชา(แก้ว)แต่งเรื่องไตรภูมิโลกวิเนจัญย ซึ่งเป็นเรื่องทำนองเดียวกับไตรภูมิพระร่วง พระเทพโมลี(กลิ่น)แต่งมหาชาติกัณฑ์นครกัณฑ์ สิ่งใหม่ที่เกิดขึ้นในรัชสมัยของพระองค์ก็คือ การแปลวรรณคดีของต่างชาติ คือ มอญและจีน เท่ากับเป็นการเริ่มวรรณคดีแบบร้อยแก้วขึ้นอีกครั้ง เช่น เรื่องราชาธิราชและสามก๊ก ซึ่งเจ้าพระยาคลัง(หน)เป็นผู้ช่วยการแปลและเรียบเรียงขึ้น⁴

¹เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2503). เล่มเดิม. หน้า 183-184.

²แหล่งเดิม. หน้า 185.

³พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา. (2516). หน้า 524.

⁴ล้นจี่ หะวานนท์. (2526). เล่มเดิม. หน้า 88.

นอกจากสิ่งต่างๆที่กล่าวมาแล้ว พระองค์ยังได้โปรดเกล้าฯให้ตั้งคณะกรรมการขึ้น คณะหนึ่งมีหน้าที่ชำระกฎหมายต่างๆที่คงเหลือใช้อยู่ในขณะนั้น เพราะของเดิมถูกทำลายสูญหายไปมากเมื่อคราวเสียกรุง กฎหมายฉบับใดที่พิจารณาแล้วเห็นว่าไม่เป็นธรรมเนียมแก่คู่กรณีก็ให้ยกเลิก จนในที่สุดก็ได้รวบรวมและประกาศใช้สำหรับถือปฏิบัติได้มากพอสมควร เช่นกฎหมายลักษณะรับฟ้อง ลักษณะอุทธรณ์ ลักษณะมรตก ลักษณะโจร เป็นต้น รวมเรียกว่ากฎหมายตราสามดวง ซึ่งประทับตราราชสีห์ คชสีห์ และตราบัวแก้ว¹

(2) สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย นับได้ว่าเป็นสมัยแห่งความรุ่งเรืองทางการศึกษาสมัยหนึ่งโดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านวรรณกรรม พระองค์ทรงมีความเชี่ยวชาญทางด้านอักษรศาสตร์และวรรณคดีก็ทรงเชี่ยวชาญเป็นอย่างยิ่งและทรงเป็นกวีที่สำคัญที่สำคัญที่สุดพระองค์หนึ่งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ งานพระราชนิพนธ์สำคัญๆ เช่น บทละครเรื่องอิเหนา รามเกียรติ์ ไชยเชษฐ์ คาวิ สังข์ทอง และมณีพิไชย เป็นต้น ในรัชสมัยของพระองค์มีรัตนกวีคู่พระบารมีหลายท่าน เช่น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ สุนทรภู่ นายรินทรธิเบศร์ พระเทพโมลี(กลั่น) และพระยาตรัง ในเวลาเย็นมีการประชุมบรรดานักปราชญ์ราชกวีเหล่านี้ ช่วยกันแต่งวรรณคดีที่ได้สูญหายไปเมื่อคราวเสียกรุง เช่น นำเอาบทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนมาแต่งขึ้นใหม่โดยแบ่งกันแต่งเป็นตอนๆ โปรดเกล้าฯให้พระเทพโมลีแต่งช่อมมหาชาติคำหลวงของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่ขาดหายไป และทรงปรึกษาหารือเรื่องเกี่ยวกับวรรณคดีต่างๆ เมื่อพระมหากษัตริย์ทรงสนพระทัยในทางวรรณกรรม การนิพนธ์บทร้อยกรองประเภทคำกลอนจึงเจริญถึงขีดสูงสุดในรัชกาลนี้ โดยเฉพาะกลอนสุภาพหรือที่เรียกกันว่ากลอนแปดหรือกลอนตลาด โดยการนำเอาสัมผัสในเข้ามาใช้กับกลอนทำให้ไพเราะขึ้นมาก² ดังตัวอย่างจากในเรื่องพระอภัยมณี แต่งโดยสุนทรภู่ กล่าวไว้ว่า

๐ เขาย่อมเปรียบเทียบความเมื่อยามรัก	ว่าน้ำผักต้มขมขมว่าหวาน
แม้จืดจางห่างเหินไปเนิ่นนาน	แต่น้ำตาลก็ว่าเปรี้ยวไม่เหลือวแล ...
๐ แล้วสอนว่าอย่าไว้ใจมนุษย์	มันแสนสุดลึกล้ำเหลือกำหนด
ถึงเถาวัลย์พันเกี่ยวที่เลี้ยวลด	ก็ไม่คดเหมือนหนึ่งในน้ำใจคน
๐ มนุษย์นี้ที่รักอยู่สองสถาน	บิดามารดารักมักเป็นผล
ที่พึงหนึ่งพึงได้แก่กายตน	เกิดเป็นคนคิดเห็นจึงเจรจา

¹กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1-5. (2515). หน้า 4.

²เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2504ข). เล่มเดิม. หน้า 86-89.

๑ แม่นไครรักรักมั่งซังซังตอ
รู้งไรไม่สู้วิชา

ให้รอบคอบคิดอ่านนะหลานหนา
รักษาตัวรอดเป็นยอดดี ...¹

สุนทรภู่

นอกจากนี้ พระองค์ยังโปรดวิชาช่างฝีมือเป็นอันมากโดยเฉพาะการแกะสลัก ฝีมือพระหัตถ์ในทางสลักไม้ที่ยังคงเหลืออยู่ และยังปรากฏให้เห็นจนกระทั่งทุกวันนี้ คือ บานประตู ที่พระวิหารวัดสุทัศน์ ซึ่งเป็นศิลปะอันสูงส่งที่หาผู้เสมอเหมือนได้ยาก ทรงเป็นผู้เชี่ยวชาญทาง นาฏศิลป์ ทรงดัดแปลงแบบฉบับละครรำซึ่งสืบเนื่องมาตั้งแต่ปลายสมัยอยุธยาให้งดงามสง่ายิ่งขึ้นกว่าแต่เดิมเป็นอันมาก²

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงสนพระทัยในด้านการศาสนาเป็นอันมาก นอกจากจะสร้างและปฏิสังขรณ์วัดที่สำคัญๆ หลายวัดเช่น วัดอรุณราชวราราม วัดสุทัศน์ เป็นต้น แล้วยังโปรดเกล้าฯ ให้ฟื้นฟูพระราชพิธีวิสาขบูชาขึ้น ซึ่งแต่เดิมเคยมีมาแต่ก่อนและได้ยกเลิกไป โปรดเกล้าฯ ให้พระภิกษุสงฆ์ออกไปศึกษาเรื่องเกี่ยวกับพุทธศาสนา ณ ประเทศลังกา โปรดเกล้าฯ ให้มีการสังคายนาบทสวดมนต์ให้ถูกต้องตามอักษรและสังคโยค ครุ ลหุ ทุกๆ สูตร รวมทั้งแปลพระปริตรเป็นภาษาไทย และทรงชักชวนให้พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการฝ่ายใน ฝึกหัดสวดพระปริตร อีกทั้งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการปรับปรุงแก้ไขการสอบพระปริยัติธรรมให้ได้มาตรฐาน โดยแบ่งชั้นการสอบให้ละเอียดยิ่งขึ้นกว่าเดิมคือให้มี 9 ประโยค ผู้ที่สอบได้ 3 ประโยค เรียกว่าเปรียญตรี ผู้ที่ได้ 4-5-6 ประโยค เป็นเปรียญโท และผู้ที่ได้ 7-8-9 ประโยค เป็นเปรียญเอก เนื่องจากหลักสูตรพระปริยัติธรรมยากขึ้นและสูงขึ้นกว่าแต่เดิม ทำให้มาตรฐานความรู้ทางภาษาบาลีสูงขึ้น³ เหตุที่ทำให้เกิดรูปแบบของการจัดการการศึกษาในรูปแบบเช่นนี้ ก็อาจจะเป็นเพราะในสมัยที่พระองค์ทรงครองราชย์นั้น ทรงล่วงรู้ถึงข้อบกพร่องของการศึกษา และเห็นควรให้ส่งเสริมการสอนด้านพุทธศาสนา เพื่อช่วยคนในสังคมไม่ให้หลงผิดเพิ่มขึ้น นอกจากนี้ยังเพื่อให้คนไทยมีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมคำสั่งวาทที่เป็นภาษาบาลีเพิ่มขึ้น โดยทรงประจักษ์ถึงความไม่รู้ของคนไทยจากกรณีบทสวดมนต์ที่นำมาใช้เมื่อคราวประกอบพิธี อาพาธพินาศ เพื่อขับไล่โรคหิวอดกโรคเมื่อคราว พ.ศ.2361⁴

¹ สุนทรภู่. (2507). พระอภัยมณี. หน้า 337-338.

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2504ข). เล่มเดิม. หน้า 93.

³ แหล่งเดิม. หน้า 12.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 20-21.

(3) สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชศรัทธาแก่กล้าในพระพุทธศาสนามาตั้งแต่ยังไม่ได้ครองราชย์ ในรัชสมัยของพระองค์ได้ทรงบูรณปฏิสังขรณ์วัดทั้งในพระนครและนอกพระนครถึง 35 วัด สร้างขึ้นใหม่ 4 วัด¹ เจ้านายและขุนนางสร้างขึ้นทั้งที่ถวายเป็นวัดหลวงและไม่ได้ถวายอีก 5 วัด บูรณปฏิสังขรณ์อีก 25 วัด ที่เป็นวัดเล็กๆอีกมากมาย จนมีคำกล่าวไว้ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ใครสร้างวัดเป็นคนโปรด บรรดาเชื้อพระวงศ์และข้าราชการเศรษฐีมีทรัพย์นิยมการทำบุญให้ทาน อีกทั้งการสอบไล่พระปริยัติธรรมก็ทำกันอย่างจริงจัง เพื่อเป็นการส่งเสริมความรู้ของพระภิกษุสงฆ์ โดยให้พระภิกษุสามเณรเข้าไปศึกษาพระปริยัติธรรมได้ในพระมหาปราสาทและจัดการสอบไล่ภายในพระบรมมหาราชวังมีพระภิกษุสามเณรสอบได้เป็นเปรียญเอก โท ตรี ในแต่ละคราวเป็นจำนวนมาก ภิกษุองค์ใดได้เลื่อนเป็นพระราชาคณะ บรรดาญาติโยมที่เป็นไพร่หลวงหรือไพร่สมก็ยกพระราชทานให้เป็นพ้นจากการเป็นไพร่ และที่เป็นทาสก็ทรงออกพระราชทรัพย์ไถ่ถอนจากนายเงินขึ้นเป็นไทแก่ตัว²

ในรัชสมัยนี้ สิ่งสำคัญที่สุดในด้านการศึกษาที่เกิดขึ้นอันเป็นการเริ่มต้นการจัดการศึกษาของไทยไปสู่ยุคใหม่ ได้แก่ การติดต่อกับชาติตะวันตกซึ่งทำให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเกรงว่าคนไทยจะหันไปเข้ารับนับถือศาสนาคริสต์กันมากจนลืมนับถือพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาประจำชาติ และทำให้ยากต่อการปกครองของพระองค์ ดังนั้น พระองค์จึงเร่งสร้างและทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นการดึงคนไทยให้กลับมา นับถือพระพุทธศาสนาดังเดิม

ชาติตะวันตกเริ่มเข้ามาในเมืองไทยมากขึ้น เนื่องจากเป็นสมัยจักรวรรดินิยมที่ชาติตะวันตกกำลังแข่งขันกันแสวงหาอาณานิคม อังกฤษเป็นชาติแรกที่พยายามจะผูกมิตรกับไทยในตอนต้นรัชกาลเพราะต้องการแก้ไขข้อขัดแย้งกับไทยในเรื่องไทรบุรี ปัญหาจากระบบการค้าผูกขาดของไทย และประสงค์จะผูกมิตรไมตรีกับไทยเพื่อให้ไทยช่วยรบกับพม่า ต่อมาภายหลังเมื่ออังกฤษรบชนะพม่าโดยเด็ดขาดแล้วท่าทีของอังกฤษที่มีต่อไทยจึงเริ่มแข็งกร้าวขึ้น เมื่ออังกฤษทำสงครามชนะพม่าครั้งแรกใน พ.ศ.2367 ยึดเอาหัวเมืองชายทะเลทางตอนใต้ไว้ได้แล้ว ลอร์ด แอมเฮิร์สต์ ผู้สำเร็จราชการอินเดีย ส่งกัปตันเฮนรี เบอร์นี่ เป็นทูตเข้ามาเจรจาทางการค้ากับไทยด้วยอหยาศัยไมตรี การทูตครั้งนี้สำเร็จลงได้ด้วยดี ไทยกับอังกฤษลงนามในหนังสือสัญญาเกี่ยวกับการค้าเป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ.2369 หนังสือสัญญานี้ฉบับนั้นต้องทำกันถึง 4 ภาษา³ คือ ภาษาไทย ภาษาอังกฤษ ภาษาโปรตุเกส และภาษามลายู ต่อจากนั้น

¹ บุญเทียม พลายชมภู. (2535). 53 พระมหากษัตริย์ไทย : ๕ ทรงครองใจไทยทั้งชาติ. หน้า 314-316.

² แหล่งเดิม. หน้า 317.

³ ดวงเดือน พิศาลบุตร. (2520). เล่มเดิม. หน้า 19.

เรือสินค้าของอังกฤษก็เข้ามาติดต่อกับค้าขายมากขึ้นกว่าแต่ก่อนมีพ่อค้าอังกฤษ ชื่อ โรเบิร์ต ฮันเตอร์ เข้ามาตั้งห้างค้าขายอยู่ที่ตำบลกุฎีจีน โปรดพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้เป็น หลวงวิเศษพานิช¹

เมื่อทูตอังกฤษกลับไปแล้ว พวกสอนศาสนาชาวอเมริกันก็เข้ามาติดต่อกับไทย บ้าง เมื่อ พ.ศ.2371 พวกโปรเตสแตนต์ ชื่อนายกัตสลาฟและนายทอมลินทั้ง 2 คน เคยสอน ศาสนาอยู่ในประเทศจีน ต่อมาเมื่อทราบว่ามีชาวจีนมาอยู่ในเมืองไทยมากจึงได้ติดตามเข้ามา สอนศาสนาแก่พวกจีนในเมืองไทยด้วย พวกมิชชันนารีชาวอเมริกันไม่ได้ทำตัวเป็นพระแบบนัก สอนศาสนานิกายอื่นแต่พยายามเข้าถึงประชาชนและข้าราชการไทย ด้วยวิธีแจกหนังสือสอน ศาสนา(ซึ่งพิมพ์เป็นภาษาจีน) แจกยารักษาโรค ช่วยเหลือทางด้านการรักษาพยาบาล และสอน วิชาการสมัยใหม่ให้ จึงเป็นที่ชอบพอของคนทั่วไป คนไทยเรียกพวกสอนศาสนาเหล่านี้ว่าหมอสอนศาสนา บางคนก็เป็นหมอจริงๆ บางคนก็ได้ดุษฎีบัณฑิตทางศาสนา หรือแม้จะไม่ได้ ปริญญาอะไรเลยก็พลอยถูกเรียกว่าหมอไปด้วย²

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเล็งเห็นว่าถึงเวลาแล้วที่คนไทยควรจะ รีบเรียนรู้วิทยาการของชาวตะวันตกเพื่อให้ทันต่อเหตุการณ์รอบตัว ทำให้เจ้านายหลายพระองค์ ในรัชสมัยนี้ได้มีโอกาสศึกษาวิชาภาษาอังกฤษ และวิชาการสมัยใหม่ต่างๆของชาวตะวันตกมาก ขึ้น³ เช่น วชิรญาณภิกขุ(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะทรงผนวชอยู่) กรมขุนอิศเรศรังสรรค์(พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ) สมเด็จเจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์(ขณะยังมียศ เป็นหลวงนายสิทธิ์) กรมหลวงวงษาธิราชสนิทได้ศึกษาเกี่ยวกับการแพทย์แผนตะวันตก กรมหลวงมหิศวรินทราเมศศึกษาเกี่ยวกับด้านการช่างฝรั่ง นายโหมด อมาตยกุล(พระยา กระสาปนกิจโกศล) ศึกษาวิชาเครื่องจักร วิชาประสมธาตุ และการถ่ายรูป เป็นต้น⁴ และนอกจาก นี้แล้วคนไทยชั้นสูงในสมัยนั้น ก็ได้เริ่มตระหนักในความเจริญของพวกตะวันตกและเห็นว่าการ เรียนรู้ภาษาอังกฤษและวิชาการสมัยใหม่ต่างๆเป็นเรื่องจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับประเทศชาติ จึงพยายามคบกับพวกฝรั่งให้ใกล้ชิดมากยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน⁵

¹เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2504ง). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่มที่ 2. หน้า 42-44.

²แหล่งเดิม. หน้า 46-48.

³สมบุรณ์ พรรณานภพ. (2524). เล่มเดิม. หน้า 88.

⁴ดวงเดือน พิศาลบุตร. (2520). เล่มเดิม. หน้า 9.

⁵พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3. (2538). หน้า 90.

บทที่ 2

องค์ความรู้จากประชุมจารึกวัดพระเชตุพน

การศึกษาของไทยเริ่มตั้งแต่เมื่อครั้งพ่อขุนรามคำแหงมหาราชทรงประดิษฐ์อักษรไทย เจริญสืบต่อมาจนถึงสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ การศึกษาในสมัยนั้นยังไม่มีจัดการการศึกษาที่เป็นระบบและมีระเบียบแบบแผนชัดเจนแน่นอนเท่าใดนัก อย่างไรก็ตาม มรดกทางวัฒนธรรมของคนไทยที่เก่าแก่และมีคุณค่าน่าหวงแหน อันได้แก่ ความรู้ต่างๆที่บรรพบุรุษได้คิดค้นไว้และเป็นประโยชน์ต่อสังคมก็ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมาอย่างต่อเนื่อง หลักฐานเกี่ยวกับสรรพวิชาเหล่านี้มีจารึกประดับไว้ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

1. ประวัติความเป็นมาของการสร้างจารึกวัดพระเชตุพนฯ

1.1 ประวัติความเป็นมา

“วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม” เป็นพระอารามหลวงที่สำคัญในสมัยรัตนโกสินทร์ ถือว่าเป็นวัดประจำรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจักรีบรมนาถ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก วัดนี้เป็นวัดโบราณสมัยอยุธยาชื่อ“วัดโพธาราม” เมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีสถาปนากรุงธนบุรีเป็นเมืองหลวง โปรดเกล้าฯให้ขุดคลองคูเมืองและสร้างกำแพงเมืองขึ้นทางฝั่งตะวันออก วัดโพธารามจึงอยู่ภายในกำแพงเมืองและได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นพระอารามหลวง มีพระราชอาคณະปกครอง สมัยรัตนโกสินทร์มีการสถาปนาพระบรมมหาราชวังขึ้นใหม่ ระหว่างวัดสลักทางทิศเหนือกับวัดโพธารามทางทิศใต้ สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท กรมพระราชวังบวรสถานมงคลทรงสถาปนาวัดสลักขึ้นเป็นวัดประจำวังหน้าและพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงสถาปนาขึ้นเป็นวัดประจำวัดหลวง

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดเกล้าฯให้บูรณะวัดโพธารามให้เป็นพระอารามใหญ่และสง่างามสมกับเป็นวัดที่อยู่ติดกับพระบรมมหาราชวัง และพระราชทานนามใหม่ว่า“วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาวาส” (ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเปลี่ยนชื่อเป็น“วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม”) การบูรณปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯเริ่มตั้งแต่ พ.ศ.2332-2344 รวมเวลาถึง 12 ปี จึงสำเร็จบริบูรณ์

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงอุทิศพระราชทรัพย์เพื่อบูรณปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯเป็นจำนวนมาก ทั้งๆที่ในขณะนั้นฐานะด้านการคลังของประเทศยังไม่มั่นคงนัก แต่เนื่องจากทรงเห็นว่าการบูรณะวัดนี้จะเป็นคุณประโยชน์ให้แก่สังคมเป็นอย่างมาก เพราะนอกจากประโยชน์ในทางพระพุทธศาสนาโดยตรง คือ เป็นบำเพ็ญกุศลเป็นที่พำนักของพระภิกษุสงฆ์แล้ว ในทางอ้อมยังเป็นแหล่งที่รื้อฟื้นรวบรวมผลงานศิลปกรรมอัน

ทรงคุณค่าควรแก่การอนุรักษ์เป็นอย่างยิ่ง ดังปรากฏว่าสามารถรวบรวมอนุรักษ์พระพุทธรูปโบราณที่มีความงดงามได้ถึง 1,248 องค์ และอัญเชิญองค์ที่มีความสำคัญและยังสมบูรณ์งดงามมาเป็นพระประธานในพระอุโบสถและพระวิหารแยกต่างหาก

วัดพระเชตุพนฯได้เป็นสถาบันการศึกษาชั้นสูงมาตั้งแต่เริ่มมีการสถาปนาเป็นพระอารามหลวง ทั้งนี้ เพราะมีพระเถระผู้ใหญ่ของวัดนี้ที่เป็นนักปราชญ์ทรงความรู้ทางภาษาต่างๆโดยเฉพาะภาษาบาลี และพระปริยัติธรรมเป็นอย่างดี เช่น สมเด็จพระวันรัต วัดพระเชตุพนฯซึ่งมีผลงานสำคัญ คือ การร่วมสังคายนาพระไตรปิฎกโดยเป็นแม่กองชำระพระวินัย² และนิพนธ์หนังสือสำคัญๆอีกหลายเล่ม อาทิเช่น สังคีตยวงศ์ จุลยยุทธกาลวงศ์(พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา)³ อีกองค์หนึ่ง คือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ก็ได้ทรงสืบทอดวิทยาการต่างๆจากสมเด็จพระวันรัตที่เป็นพระอาจารย์ทั้งความรู้ด้านอักษรศาสตร์ ตำราพิชัยสงคราม พระราชศาสตร์ พระราชประเพณีต่างๆ ความรู้ของสงฆ์ทั้ง 2 นี้ทำให้มีผู้มาฝากตัวเป็นศิษย์เพื่อศึกษาเล่าเรียนที่วัดพระเชตุพนฯเป็นจำนวนมาก ความสำคัญของวัดพระเชตุพนฯได้เจริญขึ้นถึงในระดับสูงสุดในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์เกล้าเจ้าอยู่หัว

พ.ศ. 2374 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานทอดผ้าพระกฐิน ณ วัดพระเชตุพนฯ ทรงเห็นความชำรุดทรุดโทรมของถาวรวัตถุ สังฆเสนาสนะที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเคยสถาปนาไว้เป็นเวลากว่า 30 ปีแล้ว จึงมีพระราชดำริที่จะปฏิสังขรณ์และบูรณะให้ดีขึ้นใหม่ โดย พ.ศ.2375 ได้โปรดเกล้าฯให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาท ดำเนินงานแบ่งปันกันรับภาระในการควบคุมการปฏิสังขรณ์และการก่อสร้าง โดยใช้เวลาถึง 16 ปีจึงเสร็จสมบูรณ์ การบูรณะในครั้งนี้ได้ขยายขนาดของเดิมให้กว้างใหญ่และแก้ไขให้งดงามขึ้นในบางส่วน เช่น การขยายพระอุโบสถเก่าและพระวิหารทิศ⁴ ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 ซึ่งได้บรรยายว่า

... การในพระนครที่ปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนนั้น ก็ทำเพิ่มเติมขึ้นเป็นอันมากทั้งบริเวณพระอุโบสถนั้นก็ทำใหม่ให้สูงขึ้น แล้วได้ทำวิหารพระพุทธไสยาสน์หลังหนึ่ง ทรงสร้างพระพุทธไสยาสน์ขึ้นพระองค์หนึ่งยาว 90 ศอก พระเจดีย์สูง 1 เส้น 2 ศอก 2 พระองค์ พระเจดีย์ราย

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2459). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2. หน้า 243-244.

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2503). เล่มเดิม. หน้า 183-197.

³ ม.ร.ว.แสงไสม เกษมศรี และวิมล พงศ์พิพัฒน์. (2515). ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3. หน้า 175-194.

⁴ พระรัตนเวที. (2504). ย่อประวัติวัดพระเชตุพน. หน้า 5.

รอบพระระเบียงชั้นนอกอีกชั้นหนึ่ง ก่อภูเขา ทำศาลารายเพิ่มเติมให้ดีขึ้นไปทุกสิ่ง การสิ่งใด นอกจากจดหมายไว้ในแผ่นศิลาเมื่อแผ่นดินพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดให้จารึกไว้แล้ว ก็ เป็นในส่วนของในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งสิ้นจะพรรณนาก็ยืดยาวนัก ฝ่ายช่างภูมิสงฆ์ก็ทำเป็นตึกทั้งสิ้น ...¹

1.2 สาเหตุในการสร้างจารึกวัดพระเชตุพนฯ

การปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ ครั้งนี้นั้นสืบเนื่องจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักว่าการที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้ทรงฟื้นฟูความเจริญด้านวัตถุและศิลปะเพื่อให้เกิดเป็นการเริ่มต้นของแบบแผนต่างๆ เช่น ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดเกล้าฯ ให้มีการจารึกตำรายา และปั้นรูปฤกษ์ตัดตนขึ้น เพื่อเป็นวิทยาทานให้ประชาชนสามารถที่จะเลียนแบบทำการตัดตนเพื่อนำไปใช้รักษาสุขภาพร่างกายให้แข็งแรง หรือคัดลอกตำรายาต่างๆ เพื่อนำไปใช้ในการรักษาบรรเทาอาการเจ็บป่วยต่างๆ เป็นต้น และต่อมาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็ยังได้ทรงปรับปรุงทางด้านคุณภาพของงานในด้านต่างๆ ให้ได้มาตรฐานสมบูรณ์ เมื่อมาถึงในแผ่นดินนี้พระองค์ก็มีพระราชประสงค์จะเผยแพร่ความเจริญของศิลปะและวิทยาการของราชสำนักออกมาสู่ประชาชน

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเล็งเห็นว่าการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ ในคราวนี้ควรให้จารึกวิทยาการต่างๆ ลงไว้ด้วยเพื่อเป็นแหล่งเล่าเรียนและศึกษาหาความรู้ของประชาชนสืบต่อไป โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลือกสรรตำรับตำราที่สมควรแก่การศึกษาเล่าเรียนทั้งที่เป็นของเก่าและแต่งขึ้นใหม่² ความรู้ที่พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมและจารึกลงบนแผ่นศิลาในครั้งนั้นจึงเท่ากับเป็นการจัดการการศึกษาในลักษณะหนึ่ง ซึ่งประกอบด้วยความรู้ในด้านวิชาที่ต้องศึกษาจากอักขระตัวหนังสือและความรู้ในด้านวิชาชีพต่างๆ เปิดโอกาสให้ประชาชนทั่วไปสามารถศึกษาวิชาความรู้เหล่านี้ด้วยตนเองได้เป็นครั้งแรก โดยไม่มีการจำกัดเวลาและไม่ต้องเสียค่าใช้จ่าย

จารึกบนแผ่นศิลาเหล่านี้ได้ประดับไว้ในบริเวณวัดพระเชตุพนฯ โดยวิชาบางอย่างก็มีภาพเขียนบนผนังหรือรูปปั้นไว้ประกอบคำอธิบาย จารึกวิชาความรู้ดังกล่าวได้แบ่งออกเป็น 8 หมวด คือ

(1) หมวดประวัติ เช่น จารึกประวัติการสร้างวัดบนผนังพระวิหารพระโลกนาถในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2482). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3. หน้า 347.

² ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน เล่ม 1. (2472). หน้า ก-ข.

(2)หมวดพระพุทธศาสนา จะมีทั้งภาพจิตรกรรมฝาผนังและคำบรรยายในจารึก ตลอดจนหล่อไตรทั้งในพระมณฑปและในเขตสังฆาวาส

(3)หมวดตำรายา นอกจากจารึกตำรายาแล้วยังมีภาพแสดงแผนใช้ทรัพย์สินวิเศษ ผีประชุม ภาพแม่ซื้อแสดงยารักษาโรคเด็ก เป็นต้น

(4)หมวดวรรณกรรม มีตำรากลบทคำประพันธ์ ภาพรามเกียรติ์บนหินอ่อนมีแผ่นโคลงประกอบ ฯลฯ

(5)หมวดสุภาพิต เช่น โคลงโลกนิติ ฉันทกฤษณาสอนน้อง สุภาพิตพระร่วง ฯลฯ

(6)หมวดทำเนียบ จะประกอบด้วยรูปโลหะ หล่อเป็นคนเชื้อชาติต่างๆพร้อมทั้งจารึกคำโคลงอธิบายภาพหัวเมืองขึ้น 474 เมือง ภาพชนชาติต่างๆสิบสองภาษา

(7)หมวดประเพณี ได้แก่ ภาพเขียนกระบวนแห่พระกฐินพยุหยาตราทางสถลมารค แสดงกระบวนช้าง กระบวนม้า

(8)หมวดอนามัย มีการเขียนภาพแผนการนวดและมีจารึกประกอบ มีรูปหล่อฤาษีตัดตนประกอบด้วยจารึกโคลงสี่สุภาพ ซึ่งแจ้งกระบวนท่าต่างๆของฤาษีตัดตน

กล่าวได้ว่า พระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ให้มีการจารึกวิชาความรู้ที่วัดพระเชตุพนฯนั้น เท่ากับเป็นการจัดการการศึกษาในส่วนของด้านอักษรศาสตร์และศิลปศาสตร์ให้มีการกระจายออกสู่สังคม ทำให้ประชาชนทั่วไปสามารถได้รับประโยชน์จากการจัดการการศึกษาในรูปของการศึกษาศิลปะและวิทยาการ เพราะวิชาการและความรู้ดังกล่าวนี้ได้รับการเลือกสรรมาแล้วเป็นอย่างดี ทำให้จารึกวัดพระเชตุพนฯมีคุณค่าทางด้านวรรณศิลป์และทางวิชาการอย่างแท้จริง เนื่องจากการกำหนดเนื้อหาความรู้สามารถกระทำได้อย่างเหมาะสม คือ เหมาะกับความจำเป็นในการดำรงชีวิตของคนในสังคมสมัยนั้น ซึ่งเน้นการพัฒนาบุคคลในทุกๆด้าน ทั้งในด้านของจริยศึกษา พุทธิศึกษา พลศึกษา และหัตถศึกษา นับได้ว่าเป็นการจัดการการศึกษาให้แก่ประชาชนได้อย่างถูกต้องและทันสมัย

การจารึกวิชาการความรู้ที่วัดพระเชตุพนฯในครั้งนั้น ได้ดำเนินไปโดยมีความมุ่งหมายที่แน่นอน มีระเบียบแบบแผน ดังนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพซึ่งทรงเห็นถึงความสำคัญและคุณค่าของสรรพวิทยาการที่จารึกไว้ที่วัดพระเชตุพนฯ จึงได้ทรงมอบหมายให้เจ้าหน้าที่หอพระสมุดวชิรญาณฯคัดลอกและเก็บรวบรวมข้อมูลของจารึกวัดพระเชตุพนฯไว้ทั้งหมด และจัดพิมพ์ขึ้นเป็นหนังสือ "ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน"

"ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน"จึงเป็นเอกสารที่รวบรวมจากจารึกวิชาการแขนงต่างๆที่ได้จัดสร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชและพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ปรากฏอยู่ในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม โดยจารึกวิชาการที่ได้รวบรวมอยู่ในหนังสือประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯนั้น มีทั้งประเภทที่เขียนเป็นความเรียงและบทกลอน ต่อมามีการนำ"ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน"ไปตีพิมพ์เผยแพร่จนถึงปัจจุบันมีการตี

พิมพ์แล้วด้วยกันทั้งสิ้น 6 ครั้ง¹ ครั้งแรกใน พ.ศ.2462 ใช้ชื่อว่า“ประชุมโคลงจารีกัณฑ์พระเชตุพน ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ”² ครั้งที่ 2 พ.ศ.2472 ใช้ชื่อว่า“ประชุมจารีกัณฑ์พระเชตุพนฯ” แบ่งเป็น 2 เล่ม ครั้งที่ 3 พ.ศ.2505 ใช้ชื่อว่า “ศิลาจารีกัณฑ์พระเชตุพน” แบ่งออกเป็น 2 เล่ม ครั้งที่ 4 พ.ศ.2510 ครั้งที่ 5 พ.ศ.2517 และครั้งที่ 6 ในปี พ.ศ.2544 ใช้ชื่อเหมือนกันว่า “ประชุมจารีกัณฑ์พระเชตุพน” โดยพิมพ์รวมเป็นเล่มเดียวจบ

“ประชุมจารีกัณฑ์พระเชตุพน” แสดงให้เห็นถึงการจัดการการศึกษาของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้ดี เนื่องจากข้อมูลสำคัญต่างๆที่ได้จากจารีกัณฑ์พระเชตุพนฯนั้น สามารถสะท้อนให้เห็นถึงการส่งเสริมการศึกษาทั้งในด้านของวิชาการและวิชาชีพต่างๆให้แก่ประชาชน โดยศึกษาได้จากองค์ความรู้ที่ปรากฏในประชุมจารีกัณฑ์พระเชตุพน ทั้งในด้านจริยศึกษา พุทธิศึกษา พลศึกษา หัตถศึกษา และองค์ความรู้ในด้านอื่นๆ ดังจะกล่าวถึงในหัวข้อต่อไป

2. องค์ความรู้ที่ปรากฏในประชุมจารีกัณฑ์พระเชตุพน

“ประชุมจารีกัณฑ์พระเชตุพน” เป็นการรวบรวมข้อมูลจากจารีกัณฑ์วิชาการในด้านต่างๆ รวมไปถึงเนื้อหาความรู้ที่เหมาะสมและจำเป็นกับคนไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเป็นการจัดการการศึกษาที่เน้นองค์ความรู้ในทุกๆด้าน ทั้งในด้านของจริยศึกษา, พุทธิศึกษา พลศึกษาและหัตถศึกษา ตลอดจนองค์ความรู้สำคัญๆอีกหลายด้าน

ในส่วนขององค์ความรู้ทางด้านจริยศึกษานั้นก็จะประกอบด้วย เรื่องของศาสนาและเรื่องบทบาทหน้าที่ของบุคคลต่างๆในสังคม องค์ความรู้ทางด้านพุทธิศึกษาประกอบด้วยเรื่องความรู้ทางด้านวรรณกรรมที่ปรากฏอยู่ในประชุมจารีกัณฑ์พระเชตุพน องค์ความรู้ทางด้านพลศึกษาประกอบด้วยความรู้เกี่ยวกับการเสริมสร้างสุขภาพอนามัย(ฤกษ์ดีตัดตน) องค์ความรู้ทางด้านหัตถศึกษาก็จะเป็นความรู้ในส่วนที่เกี่ยวกับศิลปะสถาปัตยกรรมในการสร้างวัดพระเชตุพนฯ นอกจากนี้ยังมีองค์ความรู้ที่มีสาระสำคัญในด้านอื่นๆเช่น ด้านประวัติศาสตร์ ด้านภูมิศาสตร์ ด้านประเพณี และด้านการแพทย์ เป็นต้น

องค์ความรู้ที่ปรากฏในประชุมจารีกัณฑ์พระเชตุพน ดังได้กล่าวถึงในข้างต้นมีรายละเอียดดังนี้ คือ

¹ประชุมจารีกัณฑ์พระเชตุพน. (2544). หน้า 2.

²ประชุมโคลงจารีกัณฑ์พระเชตุพน ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ. (2462). หน้า 1.

ประชุมโคลงจารีกัณฑ์พระเชตุพนฉบับหอพระสมุดวชิรญาณนี้ ขุนโสภณอักษรกิจพิมพ์ถวายในงานพระบรมศพสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถเมื่อ พ.ศ.2462 ในเล่มมีพระบรมฉายาลักษณ์ที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ โบราณคดีและศิลปะของพระยาประสิทธิ์ศุภการ และมีการจัดทำรูปเล่มเป็นปกหนังลายทองอย่างสวยงาม

2.1 จริยศึกษา

จริยศึกษา เป็นวิชาที่ว่าด้วยความรู้เกี่ยวกับพุทธศาสนา มีจุดประสงค์เพื่อสอนให้คน มีจริยธรรม ศีลธรรม มีมนุษยธรรม มีความประพฤติดี มีความสามัคคี ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีความเคารพนบถและกตัญญูกตเวทีต่อผู้มีพระคุณ องค์กรความรู้ทางด้านจริยศึกษาที่ปรากฏ อยู่ในประชุมจารีกัณฑ์พระเชตุพนมีอยู่ 2 เรื่อง คือ ในเรื่องของศาสนาและเรื่องของบทบาทหน้าที่ ของบุคคลต่างๆในสังคม ซึ่งปรากฏรายละเอียดดังต่อไปนี้ คือ

2.1.1 ศาสนา

สังคมไทยมีพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ ดังนั้น หลักธรรมของพุทธศาสนา จึงมีอิทธิพลต่อลักษณะนิสัยและจิตใจ รวมถึงความเชื่อของคนในสังคม เช่น ในเรื่องของบุญ กรรม ล้วนแต่ได้รับอิทธิพลจากหลักธรรมทางพุทธศาสนาทั้งสิ้น อีกทั้งพิธีกรรมหรือประเพณีที่ คนส่วนใหญ่ได้ประพฤติปฏิบัติตามก็ล้วนแล้วแต่เป็นความเชื่อและศรัทธาที่มีต่อศาสนาแทบ ทั้งหมด เมื่อประชาชนเชื่อมั่นและศรัทธาในศาสนาอยู่แล้ว การใช้หลักธรรมทางศาสนาให้เข้ามามี ส่วนร่วมในการสั่งสอนอบรม ทำให้ประชาชนสามารถที่จะศึกษาและเข้าใจหลักธรรมนั้นๆได้ สะดวกขึ้นด้วยภาษาที่เหมาะสมกับระดับความรู้ ความคิด

องค์กรความรู้ที่เกี่ยวกับเรื่องของศาสนาที่ปรากฏในประชุมจารีกัณฑ์พระเชตุพนนั้น สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 กลุ่ม คือ ว่าด้วยเรื่องพุทธประวัติ อนุพุทธประวัติ และหลักธรรมและ คติความเชื่อ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(1) พุทธประวัติ

พุทธประวัติเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวกับประวัติของพระพุทธเจ้า¹ ที่ปรากฏอยู่ใน ประชุมจารีกัณฑ์พระเชตุพนมีดังนี้ คือ จารึกเรื่องฎีกาพาหุง 8 บท จารึกเรื่องพระพุทธรบาท จารึก เรื่องอรรถกถาชาดก จารึกเรื่องมหาวงษ์ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้ คือ

ก. จารึกเรื่องฎีกาพาหุง 8 บท²

“ฎีกาพาหุง 8 บท” เป็นเรื่องพุทธประวัติ ซึ่งเกี่ยวกับการที่พระพุทธเจ้าได้ โปรดผู้กระทำชั่ว 8 ประการ อันได้แก่ 1)ปราบมาร 2)ปราบยักษ์ 3)ปราบช้าง 4)ปราบมหาโจร

¹พระธรรมปิฎก. (2543). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. หน้า 192.

²“ฎีกาพาหุง 8 บท,” (2544). ใน ประชุมจารีกัณฑ์พระเชตุพน. หน้า 126-128.

5)ปราบหญิงชั่ว 6)ปราบเจ้าลัทธิตี 7)ปราบพญานาค 8)ปราบพกาพรหม ดังปรากฏตัวอย่างในจารึกดังนี้ คือ

บท "... นพาคิริ คชวรี อติมตตฤดี ..." ¹ มีใจความว่า พระเทวทัตคิดจะฆ่าพระพุทธเจ้า เข้าไปเฝ้าพระเจ้าอชาตศัตรูขอให้เอาเหล่ากรอกข้างนาพาคิริแล้วปล่อยไปในถนนที่พระพุทธเจ้ากับพระภิกษุสงฆ์เที่ยวบิณฑบาต พระพุทธเจ้าทรงทราบข้างนาพาคิริให้หายเมาเหล่าแล้วให้ตั้งอยู่ในพระไตรสรณคมน์

บท "... กตวาน กฏฐุมุฑริ อิว คพภินิยา ..." ² มีใจความว่า เมื่อพระพุทธองค์เสด็จอยู่พระเชตุพนใกล้เมืองสาวัตถี ครั้งนั้นลามกัการะเกิดในพระศาสนา มาก พวกเศรษฐีจึงให้นางจินจมานวิกาทำอุบายเที่ยวเข้าออกในพระเชตุพนเนื่องๆแล้วเอาท่อนไม้ผู้เข้าในผ้าถุงไปยืนอยู่ในกลางฝูงชน เมื่อเวลาพระพุทธองค์แสดงพระธรรมเทศนาก็ร้องว่าท่านกระทำให้เราสมัครแล้วไหนจึงไม่ปลุกเร้าที่ประสูติให้เรา พระอินทร์กับเทพยดาทั้ง 4 องค์ ก็นิมิตเป็นหนูลงมากัดเชือกซึ่งผูกท่อนไม้ให้ขาดออกแผ่นดินก็ให้ช่องสูบนางจินจมานวิกาลงไปไหม้อยู่ในอเวจีนรก

ข. จารึกเรื่องพระพุทธบาท ³

"จารึกเรื่องพระพุทธบาท" ⁴ เป็นเรื่องทีกล่าวถึงตำนานหรืออรรถกถาเรื่องรอยเท้าของพระพุทธเจ้าว่าทรงประทับที่แห่งแรก คือ บนหาดชายฝั่งแม่น้ำนัมทา แห่งที่สองที่ภูเขาสัจจพันธ์ นอกจากนี้ ตำนานสมัยต่อๆมากล่าวว่ามีรอยพระพุทธบาทที่ภูเขาสุมณภูฏ(ลังกาทวีป) สุวรรณบรรพต(สระบุรี ประเทศไทย) และเมืองโยนก รวมเป็น 5 สถานที่

ดังตัวอย่างในจารึก เช่น

... สุมณภูฏ คือรอยพระพุทธบาทอันเหยียบไว้ยอดเขาสุมณภูฏในลังกาทวีป มีเนื้อความในสารสังคหะว่าเมื่อพระสัพพัญญูได้ตรัสแล้ว ๘ พระวสา พญามณีอักษิกนาคราชอยู่ ณ ปากน้ำกัลยาณีในเกาะลังกามาอาราธนาพระพุทธองค์กับพระอรหันต์ 500 ไปสู่ลังกาทวีป ทรงเทศนาในมณฑปแก้วอันพญานาคนฤมิตไว้ ณ ที่ใกล้กัลยาณเจดีย์ริมฝั่งสมุทร แล้วพระองค์ก็เหยียบรอยพระบาทไว้

โยนกปุเร คือ รอยพระพุทธบาท อันพระพุทธเจ้าทรงประดิษฐานไว้บนยอดเขารังรุ้ง แดนโยนกประเทศคือเมืองเชียงใหม่

¹"ฎีกาพาทุง 8 บท," (2544). ใน เล่มเดิม. หน้า 127.

²แหล่งเดิม.

³จารึกติดไว้ที่พระวิหารทิศตะวันตก

⁴"พระพุทธบาท," (2544). ใน ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน. หน้า 129-130.

นมมทายนทียา คือ พระพุทธบาททรงเหยียบไว้ ณ หาดทรายทองด้วยประโยชน์แก่พญา
 นัมมทายนคราชอันกราบทูลอาราธนาไว้เป็นที่เจดยถานตำบลที่นี้ข้างบนเมืองโยนก คือ
 เมืองเชียงใหม่ ข้างล่างเมืองกุคาม คือเมืองอังวะ และกษัตริย์ทั้งสองกับมหาชนทั้งสอง
 ประเทศมานมัสการพระพุทธบาทนยอดเขาวิรุ้ง ...¹

ซึ่งจากจารึกเรื่องพระพุทธบาทนี้ เป็นการแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลในการ
 ขยายตัวของพุทธศาสนาไปตามสถานที่ต่างๆ โดยการไรรอยพระบาทของพระพุทธเจ้าเป็น
 สัญลักษณ์ว่าเมื่อมีรอยพระพุทธบาทไปปรากฏอยู่ ณ ที่แห่งใด ก็แสดงว่ามีการเผยแผ่พุทธ-
 ศาสนาเข้าไปยังสถานที่นั้นๆแล้วเป็นต้น

ค. จารึกเรื่องอรรถกถาชาดก²

"อรรถกถาชาดก"หรือเรื่องราวของพระพุทธเจ้าในอดีตชาติ 547 พระชาติ
 เป็นส่วนหนึ่งของจารึกวัดพระเชตุพนปรากฏอยู่ในศาลารายทั้ง 16 หลัง เนื้อความในชาดกแต่ละ
 เรื่องมีใจความสั้นๆกะทัดรัด จารึกลงในแผ่นหินอ่อนสีเทาเดิมเป็นสีขาว เส้นจารของตัวอักษรมี
 ความลึกไม่เท่ากัน ในกรณีที่ลายเส้นลึกตัวอักษรก็ชัดเจน ในบางแผ่นลายเส้นบางตัวอักษรก็
 เลื่อนแผ่นศิลาที่จารึกชาดกในแต่ละเรื่องแต่และแผ่นนั้นเป็นฝีมือของช่างจารคนเดียวกัน
 บางครั้งจึงมีการปลั่งเปลือบ้าง ดังจะเห็นได้จากอักษรวิธีบางครั้งมีการผิดแปลกไปบ้าง คำเดียว
 กันสะกดได้ 2 แบบ แต่การคัดลอกเป็นไปอย่างเคร่งครัด เพื่อรักษาภาษามีข้อสังเกตว่าคำว่า
 "ชาดก"ที่ปรากฏเป็นชื่อเรื่องในจารึกทุกแผ่นจะสะกดเหมือนกันทั้งสิ้น คือ "ชาฎก"

รายละเอียดของชาดกในศาลาราย 16 หลัง สรุปความได้ว่า ศาลารายมี 16 หลัง แต่
 ละหลังมีแผ่นชาดก หรือเรื่องชาดกเฉลี่ยประมาณ 39 หรือ 36 เรื่อง หรือแผ่นชาดก 1 เรื่อง จะ
 จารลงในแผ่นศิลา 1 แผ่น เว้นแต่ชาดกเรื่องสำคัญบางเรื่อง มีรายละเอียดดังนี้ คือ

ศาลารายหลังที่ 1 มีชาดก 39 เรื่อง เป็นชาดกในหมวดเอกนิบาต 39 เรื่อง ปัจจุบัน
 ศาลารายนี้มีชื่อว่า ศาลาเลื่อนศักดิ์ อยู่ที่หน้ามุขพระวิหารทิศใต้ ชาดกยังเหลืออยู่ 23 เรื่อง

ศาลารายหลังที่ 2 มีชาดก 39 เรื่อง เป็นชาดกในหมวดเอกนิบาต 39 เรื่อง ปัจจุบัน
 ศาลารายนี้มีชื่อว่า ศาลาพงศาชำนาญกิจ ชาดกยังเหลืออยู่ 13 เรื่อง

ศาลารายหลังที่ 3 มีชาดก 39 เรื่อง อยู่ในหมวดเอกนิบาต 33 เรื่อง ปัจจุบันศาลาราย
 หลังนี้เป็นศาลานวดแผนโบราณ ปัจจุบันมีชาดก 37 เรื่อง

ศาลารายหลังที่ 4 มีชาดก 39 เรื่อง อยู่ในหมวดเอกนิบาต 33 เรื่อง และอีก 6 เรื่อง
 ในหมวดทุกนิบาต ปัจจุบันศาลารายหลังนี้เป็นศาลานวดแผนโบราณ ปัจจุบันมีชาดก 34 เรื่อง

¹"พระพุทธบาท," (2544). ใน แหล่งเดิม.

²"อรรถกถาชาดก," (2544). ใน ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน. หน้า 141-202.

ศาลารายหลังที่ 5 มีชาดก 39 เรื่อง อยู่ในหมวดทุกนิบาต 39 เรื่อง ปัจจุบันศาลารายหลังนี้ไม่มีแล้ว

ศาลารายหลังที่ 6 มีชาดก 39 เรื่อง อยู่ในหมวดทุกนิบาต 39 เรื่อง ปัจจุบันศาลารายหลังนี้ไม่มีแล้ว

ศาลารายหลังที่ 7 มีชาดก 36 เรื่อง อยู่ในหมวดทุกนิบาต 16 เรื่อง และหมวดตินิบาต 20 เรื่อง ปัจจุบันศาลารายหลังนี้ไม่มีแล้ว

ศาลารายหลังที่ 8 มีชาดก 39 เรื่อง อยู่ในหมวดตักนิบาต 30 เรื่อง หมวดจตุกกนิบาตมีชาดก 9 เรื่อง ปัจจุบันไม่มีศาลารายหลังนี้แล้ว

ศาลารายหลังที่ 9 มีชาดก 36 เรื่อง อยู่ในหมวดจตุกกนิบาต ปัจจุบันไม่มีศาลารายหลังนี้แล้ว

ศาลารายหลังที่ 10 มีชาดก 30 เรื่อง อยู่ในหมวดจตุกกนิบาต และหมวดปัญจกนิบาตอย่างละ 15 เรื่อง ปัจจุบันมีชาดก 23 เรื่อง

ศาลารายหลังที่ 11 มีชาดก 39 เรื่อง อยู่ในหมวดฉกนิบาต 20 เรื่อง และหมวดสัตตกนิบาต 19 เรื่อง ปัจจุบันไม่มีศาลารายหลังนี้แล้ว

ศาลารายหลังที่ 12 มีชาดก 39 เรื่อง อยู่ในหมวดสัตตกนิบาต 2 เรื่อง อฎฐกนิบาต 10 เรื่อง นวกนิบาต 12 เรื่อง และทศกนิบาต 15 เรื่อง ปัจจุบันศาลารายนี้เป็นที่ตั้งโรงเรียนวัดพระเชตุพนฯ มีชื่อว่า ศาลารายเมตตา ศิลาจารึกมีเหลืออยู่ 20 เรื่อง

ศาลารายหลังที่ 13 มีชาดก 30 เรื่อง อยู่ในหมวดทศกนิบาต 1 เรื่อง เอกทศกนิบาต 9 เรื่อง และทวาทศกนิบาต ไตรสนิบาต อย่างละ 10 เรื่อง ศาลารายหลังนี้ปัจจุบันมีชื่อใหม่ว่า ศาลาวิมังสา เป็นส่วนหนึ่งของโรงเรียนวัดพระเชตุพนฯ ศาลารายหลังนี้มีจารึกอยู่ 31 แผ่น เป็นชาดก 28 เรื่อง ที่พิเศษกว่าศาลาอื่น ๆ คือ ชาดกลำดับที่ 454 ฃฎฐกนิบาตซึ่งมีเนื้อเรื่องยาวมาก จารอยู่ในศิลาแผ่นใหญ่ 4 แผ่น ติดอยู่ที่เสากลางศาลาราย 4 เส้า

ศาลารายหลังที่ 14 มีชาดก 30 เรื่อง อยู่ในหมวดปกิณณกนิบาต 13 เรื่อง หมวดวิสตินิบาต 14 เรื่อง และหมวดตึงสตินิบาต 3 เรื่อง ปัจจุบันไม่มีศาลารายหลังนี้แล้ว

ศาลารายหลังที่ 15 มีชาดก 27 เรื่อง อยู่ในหมวดตึงสตินิบาต 7 เรื่อง จัดตาศิสนิบาต 5 เรื่อง ปัญญาสนิบาต 3 เรื่อง สัฎฐินิบาต 2 เรื่อง สัตตนิบาต 2 เรื่อง อสตินิบาต 5 เรื่อง ชาดกที่คิดล่วงหน้า (เข้าใจว่าคงอยู่ในนิทานกถา) อีก 3 เรื่อง ปัจจุบันไม่มีศาลารายกหลังนี้แล้ว

ศาลารายหลังที่ 16 จารึกชาดกหมวดทศชาติ ชาดกแต่ละเรื่องจารอยู่ในแผ่นศิลา 1 แผ่น ชาดก 9 เรื่อง 9 แผ่น แต่ชาดกเรื่องสุดท้าย คือ เวสสันดรชาดกมีเนื้อเรื่อง 13 ตอน หรือ กัณฑ์ แต่ละกัณฑ์จารอยู่ในจารึกแผ่นเล็ก มีจำนวนคาถากำกับหลังจากเชือกัณฑ์ ศาลารายหลังนี้อยู่ข้างศาลาการเปรียญหลังเก่า ปัจจุบันคือห้องสมุดของโรงเรียนวัดพระเชตุพน

นอกจากนี้ ยังมีชาดกลำดับที่ 514 เรื่องจัดทันทัดชาดก จาริกอยู่ที่เสาหน้ามุขทางทิศตะวันตก ศาลาการเปรียญซึ่งเป็นพระอุโบสถหลังเก่า

ง. จาริกเรื่องมหาวงษ์¹

“มหาวงษ์”² เป็นเรื่องราวที่พรรณนาถึงความเป็นมาของพระพุทธศาสนาและชาติลังกา ตั้งแต่เริ่มวงศ์กษัตริย์สิงหล ในตอนพุทธปรินิพพาน จนถึงประมาณ พ.ศ. 904 ประวัติต่อจากนี้มีคัมภีร์ ชื่อ จุพวงส์ พรรณนาต่อไป ดังปรากฏตัวอย่างในจาริก เช่น

... พญาราชสีห์อยู่สังวาศด้วยนางสุปราชนตรี ครั้นเพลาค่ำ พญาราชสีห์จะไปหาอาหารในป่า ก็กลิ้งก้อนศิลาใหญ่ปิดปากถ้ำไว้ เมื่อกลับมาถ้ำก็ผลักศิลาเปิดออก เอามางษัตว์มาให้นางบริโภคทุกวัน จนนางมีครรภ์คลอดบุตรทั้งคู่เป็นกุมาร, กุมารี มีอังกาพยพเนนมนุษย์หัดดี บาทเป็นราชสีห์ มาดา ให้ชื่อว่าเจ้าสีหะภาหุ แลนางสีหะสิมพลี ครั้นบุตรทั้งสองมีอายุศมีได้ 16 ปี เจ้าสีหะภาหุปรารพจะพามาดาหนีก็ผลักศิลาซึ่งบิดาปิดปากถ้ำไว้ออกได้ จึงลองกำลังแบกศิลาเค็ดทางวันละ 200 โยชน์ วันหนึ่งภอบิดาไปป่าเธอกก็แบกมาดาแลน้องหญิงหนีออกจากถ้ำ แล่นมาพันแดนบิดา แล้วยกเอาใบไม้มากัดเข้านุ่งห่ม ภากันเค็ดมาสู่แดนมนุษย์ฯ ...³

จาริกเรื่องมหาวงษ์เป็นการกล่าวถึงประวัติและชาติกำเนิดของวงศ์กษัตริย์สิงหล โดยเหตุที่เรียกว่ากษัตริย์สิงหลก็เพราะว่ามีชาติกำเนิดมาจากบิดาที่เป็นสิงโตและมารดาที่เป็นมนุษย์ ทำให้มีร่างกายเป็นมนุษย์แต่มีมือและเท้าเหมือนสิงโต จึงได้ชื่อว่าเป็นสิงห์และได้รับขนานนามว่า“สิงหล”

(2) อนุพุทธประวัติ

“อนุพุทธประวัติ”⁴ หมายถึง เรื่องที่กล่าวถึงความเป็นไปในชีวิตประวัติของพุทธบุคคล ผู้ได้สดับคำสั่งสอนของพระศาสดาและประพฤติปฏิบัติตามคำสั่งสอนแล้วรู้ตามจนสามารถตัดกิเลสได้โดยสิ้นเชิง

การศึกษาในเรื่องของอนุพุทธประวัตินี้มีประโยชน์ คือ พุทธบุคคลเหล่านี้จัดเป็นรัตนะประการหนึ่งในพระรัตนตรัย พระพุทธเจ้าถึงแม้ได้ตรัสรู้และทรงแสดงธรรม แต่เมื่อขาดผู้รู้ธรรมและการปฏิบัติธรรม ความตรัสรู้ของพระองค์ก็จะไม่สำเร็จประโยชน์ พุทธบุคคล

¹จาริกติดอยู่ที่วิหารพระไสยาส ติดตามผนังบนหน้าต่าง ศิลาจาริกยังอยู่ครบ

²“มหาวงษ์,” (2544) ใน ประชุมจาริกวัดพระเชตุพน. หน้า 205-216.

³แหล่งเดิม.

⁴พระมหาสมบุญ จิตตปณโณ. (2535). อนุพุทธประวัติ. หน้า 1.

เหล่านี้เป็นพยานในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ทั้งยังได้ช่วยประกาศพระศาสนาและเป็นกำลังที่สำคัญของพระศาสดา เมื่อศึกษาในเรื่องนี้ก็จะทำให้ทราบความเป็นไปและความเพียรของบุคคลเหล่านั้นแล้ว ก็จะได้สามารถนำมาปรับใช้ในการบำเพ็ญประโยชน์ต่อตนเองและต่อผู้อื่นได้อย่างไร

ดังปรากฏตัวอย่างในประชุมจารึกวัดพระเชตุพน* ได้แก่ จารึกเรื่องพระสาวกเอตทัคคะ 41 องค์ จารึกเรื่องพระสาวิกาเอตทัคคะ 13 องค์ จารึกเรื่องอุบาสกเอตทัคคะ 10 คน และจารึกเรื่องอุบาสิกาเอตทัคคะ 10 คน ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ก. จารึกเรื่องพระสาวกเอตทัคคะ 41 องค์¹

“พระสาวกเอตทัคคะ”² เป็นจารึกที่กล่าวถึงเรื่องราวของพระสาวกของพระพุทธเจ้าทั้ง 41 องค์ โดย “พระสาวก”³ หมายความว่า ผู้ฟัง, ผู้ฟังคำสอน, ศิษย์ และ “เอตทัคคะ”⁴ หมายความว่า พระสาวกที่ได้รับการยอมรับจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นผู้ยอดเยี่ยมในทางใดทางหนึ่ง เช่น เป็นเอตทัคคะในทางธรรมกถึก หมายความว่า เป็นผู้ยอดเยี่ยมในทางแสดงธรรม เป็นต้น ซึ่งการจารึกเรื่องของพระสาวกเอตทัคคะนั้น สามารถทำให้ประชาชนที่สนใจทราบถึงพุทธประวัติได้เป็นอย่างดี ดังปรากฏตัวอย่างในประชุมจารึกวัดพระเชตุพน เช่น

... ในพระคำภีร์มะโนระปะปรีณีอัตถกถาอังคุตตระนิกาย เอกะนิบาต โภณฑัญญเถรวัดถุนั้น เดิม โภณฑัญญพราหมณ์อยู่ ณ บ้านโพนวัดถุพราหมคามใกล้กรุงกะบิลพัสดุ์ ฐัไตรเพทชานาญในลักษณะมนต์อันยิ่ง เมื่อวันพระมหาบุรุษราชประสูตินั้น พระพุทธบิดาให้ประชุมพราหมณ์ 108 มาบริโภคมธุปยาศ แล้วจัดพราหมณ์ที่รู้ลักษณะได้ 8 คน ให้ดูพระลักษณะพระราชบุตร พราหมณ์ทั้ง 7 ทายว่า ถ้าเปนมารวาสจะได้เป็นพญาจักร ถ้าบรรพชาจะได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้า แต่ โภณฑัญญพราหมณ์ว่าจะได้ตรัสเป็นพระเจ้าด้วยแท้ นานมาพระมหาบุรุษราชออกสู่อภิเนศกรรม พราหมณ์ทั้ง 7 กำกาลกิริยาตาย โภณฑัญญพราหมณ์ก็พาบุตรพราหมณ์ทั้ง 4 ออกบวช เมื่อพระพุทธเจ้าเทศนาธรรมจักร พระภิกษุปัญจะวัตคึกก็ได้พระอรหันต์ นานมาพระโภณฑัญญเถระก็ได้เอตตะทัคคะยิ่งด้วยตรัสรู้มรรคผลก่อนพระสาวกทั้งปวงฯ ...⁵

* ดูคำอธิบายประกอบที่ภาคผนวก ก (เรื่องอนุพุทธประวัติ)

¹ “พระสาวกเอตทัคคะ,” (2544). ใน *ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน*. หน้า 99-106.

² จารึกติดไว้ที่เชิงผนังหน้าต่างพระอุโบสถ ศิลารจารึกยังอยู่

³ พระธรรมปิฎก. (2543). *เล่มเดิม*. หน้า 337.

⁴ *แหล่งเดิม*. หน้า 438.

⁵ “พระสาวกเอตทัคคะ,” (2544). ใน *ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน*. หน้า 99.

กล่าวถึง โภณฑัตถุญะ พราหมณ์ที่หนุ่มสุดในบรรดาพราหมณ์ 8 คน ผู้ทำนายลักษณะของสิทธัตถกุมาร ต่อมาออกบวชตามปฏิบัติพระสิทธัตถะขณะบำเพ็ญทุกรกิริยา เป็นหัวหน้าพระปัญจวัคคีย์ ฟังพระธรรมเทศนาธัมมจักกัปปวัตตนสูตรแล้วได้ดวงตาเห็นธรรม ขอบรรพชาอุปสมบทเป็นปฐมสาวกของพระพุทธเจ้า มีชื่อเรียกกันภายหลังว่า พระอัญญาโภณฑัตถุญะ

ข. จารึกเรื่องพระสาวิกาเอตทัคคะ 13 องค์¹

ในเรื่องของพระสาวิกาเอตทัคคะ² นั้น คำว่า“พระสาวิกา”³ หมายถึง หญิงผู้ฟังคำสอน, สาวกหญิง, ศิษย์ผู้หญิง คู่กับสาวก และ “เอตทัคคะ” หมายถึง พระสาวกที่ได้รับการยอมรับจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นผู้ยอดเยี่ยมในทางใดทางหนึ่ง จารึกเรื่องนี้กล่าวถึงเรื่องราวของพระสาวิกาของพระพุทธเจ้าที่เป็นผู้หญิงทั้ง 13 องค์ ซึ่งทำให้ทราบถึงความเพียรจนได้เป็นเอตทัคคะของหญิงเหล่านี้ในพุทธประวัติ ดังตัวอย่างในประชุมจารึกวัดพระเชตุพน เช่น

... มหาประชาบดีโคตมีเถรีวัตถุ เรื่องความว่าพระประชาบดีโคตมีนี้เป็นพระเจ้านำแห่งสมเด็จพระบรมครู เป็นอัครมเหสีพระพุทธบิดา เมื่อพระพุทธมาดาที่วงศแล้ว นางมีราชโอรสชื่อพระนนท์ แล้วได้เลี้ยงพระมหาบุรุษราชแต่ยังเยาว์ เมื่อพระพุทธบิดานิพานแล้วพระญาติทั้งสองพระนครเกิดวิวาทแก่กัน ณ ผังน้ำโรหิณีที่ สมเด็จพระพุทธิเจ้าเสด็จมารับแล้วตรัสเทศนากัละหะวิวาทสูตร พระญาติทั้งสองเมืองออกบรรพชา 500 พระองค์ แล้วเสด็จไปเมืองเวศาลี ฝ่ายนางชติยภรรยาณีซึ่งเป็นบริจากระษัตริ์ทั้ง 500 นาง ก็ไปทูลลาพระประชาบดีโคตมี ปกฤษาพร้อมกันจึงให้ช่างกลับปลงพระเกษาทั้งสิ้นแล้วก็ทรงผ้ากาสาเวฬุพัตร ภาภันไปสู่เวศาลี ถึงกุฎาคารศาลาอันมีมุขทั้ง 4 มียอดเป็นที่สถิตย์พระพุทธองค์ณะปามหาวัน ก็ภาภันยืนอยู่นอกทวารอวาต ให้พระอานนทภิกขุไปเฝ้าพระพุทธองค์ทูลขอบรรพชา จึงทรงพระอนุญาตให้บรรพชา นางกระษัตริ์ 500 มีพระประชาบดีเป็นต้น เป็นพระภิกษุณีในพระศาสนา ผู้เป็นเจ้าเรียนพระกรรมฐานก็ถึงพระอรหันตทั้ง 500 รูป แล้วพระประชาบดีเถรีได้เอตทัคคะเลิศด้วยแก่พระวัสากว่าพระสาวิก ...⁴

กล่าวถึง“มหาประชาบดีโคตมี” พระนางนางของพระพุทธเจ้าเดิมเรียกว่าพระนางประชาบดีเป็นธิดาของพระเจ้าอัญชนะแห่งโกสิยวงศ์เป็นพระภคินีของพระนางสิริมหามายา เมื่อพระนางสิริมหามายาสิ้นพระชนม์แล้ว พระเจ้าสุทโธทนะได้มอบพระสิทธัตถะให้พระนางเลี้ยงดู

¹“พระสาวิกาเอตทัคคะ,” (2544). ใน *ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน*. หน้า 107-108.

²จารึกติดไว้ที่เชิงผนังระหว่างหน้าต่างวิหารพระนอน

³พระธรรมปิฎก. (2543). *เล่มเดิม*. หน้า 338.

⁴“พระสาวิกาเอตทัคคะ,” (2544). ใน *เล่มเดิม*. หน้า 107.

ต่อมาเมื่อพระเจ้าสุทโธทนะสวรรคตแล้ว พระนางได้ออกบวชเป็นภิกษุณีองค์แรก ได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะในทางรัตตัญญู คือ บวชนานและรู้เหตุการณ์ก่อนใคร

ค. จาริกเรื่องอุบาสกเอตทัคคะ 10 คน¹

“อุบาสก”² หมายถึง คฤหัสถ์ผู้ชายที่แสดงตนเป็นคนนับถือพระพุทธศาสนาโดยประกาศถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ปฐมอุบาสกผู้ถึงไตรสรณะ 2 คน ได้แก่ ตปุสสะและภัสสิกะปฐมอุบาสก “เอตทัคคะ” คือ สาวกที่ได้รับการยอมรับจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นผู้ยอดเยี่ยมในทางใดทางหนึ่ง ประชุมจาริกวัดพระเชตุพนกล่าวถึงจาริกเรื่องอุบาสกเอตทัคคะ 10 คน³ ดังตัวอย่างในประชุมจาริกวัดพระเชตุพน เช่น “หมอชิวก โกมารภัจจ์” เป็นเอตทัคคะ ผู้เลื่อมใสในบุคคล ดังนี้

... ชิวกโกมารภัจจวัตถุ ความว่าชิวกดมมารภัจเป็นลูกหญิงนครโสภณในเมืองราชคฤห์เกิดกับอภัยราชกุมาร มารดาเอาใส่กระดังงาทิ้งเสียแต่แรกเกิด อภัยราชกุมารไปพบเข้าจึงเอาไปเลี้ยงไว้ พอเติบโตขึ้นก็ไปเรียนวิชาแพทย์ที่เมืองดักสิลา พระเจ้าพิมพิสารทรงยกย่องในทางหมอคราวหนึ่งไปรักษาพระเจ้าจันทรชิตหายได้ประทานสิ่งของเป็นอันมาก ได้ผ้าเนื้อดีวิเศษหาค่ามิได้มาคู่หนึ่งกับผ้าอื่นๆ อีกพับหนึ่ง ชิวกโกมารภัจเป็นคนเลื่อมใสในพระศาสนา จึงนำผ้าคู่หนึ่งกับผ้าอีกพับหนึ่งไปถวายและเป็นธุระดูแลรักษาพยาบาลสมเด็จพระบรมศาสดา และภิกษุสงฆ์ครั้งหนึ่งเทวทัตกลิ้งก้อนหินลงมาจะได้ทับพระพุทธเจ้า มีหิน 2 ก้อนผุดขึ้นรับกระทบกับหินที่กลิ้งลงมา สะเก็ดไปกระทบพระบาทห่อพระโลหิต ชิวกโกมารภัจก็เป็นผู้รักษาด้วยความจงรักภักดีอาศัยเหตุเหล่านี้สมเด็จพระสัมพันธู์จึงทรงยกย่องไว้ในที่เล็กกว่าอุบาสกทั้งหลายบรรดาที่เลื่อมใสจะเพาะบุคคลฯ ...⁴

ซึ่งมีใจความกล่าวถึง “ชิวก” คือ หมอใหญ่ผู้เชี่ยวชาญในการรักษาและมีชื่อเสียงมากในครั้งพุทธกาล เป็นแพทย์ประจำพระองค์ของพระพุทธเจ้า เรียกชื่อเต็มว่า “ชิวกโกมารภัจจ์”

หมอชิวก เกิดที่เมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ เป็นบุตรนางคณิกา ครั้นคลอดแล้วก็ให้คนรับใช้เอาทารกไปทิ้งที่กองขยะ แต่เจ้าชายอภัย โอรสองค์หนึ่งของพระเจ้าพิมพิสารเสด็จผ่านไปเห็น จึงได้โปรดให้นำไปเลี้ยงไว้ในวัง ทารกนั้นจึงได้ชื่อว่า “ชิวก” (ผู้ยังเป็น) และมีสร้อยนามว่า “โกมารภัจจ์” (ผู้อันพระราชากุมารเลี้ยง)

¹จาริกตติวที่เชิงผนังหว่างหน้าต่างวิหารพระนอน

²พระธรรมปิฎก. (2543). เล่มเดิม. หน้า 426.

³“อุบาสกเอตทัคคะ,” (2544). ใน ประชุมจาริกวัดพระเชตุพน. หน้า 112-116.

⁴แหล่งเดิม. หน้า 116.

ครั้งชีวิตเจริญวัยขึ้น คิดแสวงหาศิลปวิทยาไว้เลี้ยงตัว จึงได้เดินทางไปศึกษาวิชา แพทย์กับอาจารย์แพทย์ทศปาโมกษ์ที่เมืองดักสิลา พระเจ้าพิมพิสารจึงโปรดให้หมอชีวกเป็น แพทย์ประจำพระองค์ ประจำฝ่ายในทั้งหมด และประจำพระภิกษุสงฆ์อันมีพระพุทธเจ้าเป็น ประมุข หมอชีวกได้รักษาโรคร้ายสำคัญหลายครั้ง และถวายการรักษาแด่พระพุทธเจ้าในคราวที่ พระบาทห่อพระโลหิต เนื่องจากเศษหินจากก้อนศิลาที่พระเทวทัตกลิ้งลงมาจากภูเขา เพื่อหมาย ปลงพระชนม์ชีพ

หมอชีวกได้บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน และด้วยศรัทธาในพระพุทธเจ้า จึงสร้างวัด ถวายในอัมพวัน คือ สวนมะม่วงของตน เมื่อพระเจ้าอชาตศัตรูเริ่มน้อมพระทัยมาทางศาสนา หมอชีวกก็เป็นผู้นำให้เสด็จไปเฝ้าพระพุทธเจ้า

ด้วยเหตุที่ หมอชีวกเป็นแพทย์ประจำคณะสงฆ์และเป็นคนดีและเป็นผู้ที่มีศรัทธา เอาใจใส่เกื้อกูลพระสงฆ์มาก จึงเป็นเหตุให้มีคนมาบวชเพื่ออาศัยวัดเป็นที่รักษาตัวจำนวนมาก จนหมอชีวกต้องทูลเสนอพระพุทธเจ้าให้ทรงบัญญัติข้อห้ามมิให้รับบวชคนเจ็บป่วยด้วยโรคบาง ชนิด นอกจากนั้นหมอชีวกได้กราบทูลเสนอให้ทรงอนุญาตที่จงกรมและเรือนไฟ เพื่อเป็นที่ บริหารกายช่วยรักษาสุขภาพของภิกษุทั้งหลาย หมอชีวกได้รับพระดำรัสยกย่องเป็นเอตทัคคะ ในบรรดาอุบาสกผู้เลื่อมใสในบุคคล

ง. จารึกเรื่องอุบาสิกาเอตทัคคะ 10 คน¹

“อุบาสิกา”² หมายถึง คฤหัสถ์ผู้หญิงที่แสดงตนเป็นคนนับถือพระพุทธ- ศาสนาโดย ประกาศถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ปฐมอุบาสิกา ได้แก่ มารดา (นางสุชาดา) และ ภรรยาเก่าของพระยสะ และ “เอตทัคคะ” ซึ่งหมายถึง พระสาวกที่ได้รับการยอมรับจาก พระพุทธเจ้าว่าเป็นผู้ยอดเยี่ยมในทางใดทางหนึ่งนั้น

ดังปรากฏตัวอย่างในจารึกเรื่องอุบาสิกาเอตทัคคะ 10 คน เช่น “นางวิสาขา” เป็นเอตทัคคะผู้ถวายทาน ดังปรากฏตัวอย่างในประชุมจารึกวัดพระเชตุพนว่า

... วิสาขามิคารมาตาวัตถุ ความว่า นางวิสาขาเป็นธิดาธัญชัยเศรษฐีหลานมณฑกเศรษฐีอยู่ในเมืองภัททีย เมื่ออายุได้ ๗ ขวบนางได้ฟังธรรมเทศนาแห่งสมเด็จพระสัมพันธุ ก็ได้สำเร็จ พระโสดาปัตติผล พายหลังพระเจ้าปัสเสนทิโกศลของธัญชัยเศรษฐีให้ไปไปอยู่ในแคว้น โกลลธัญชัยเศรษฐีจึงไปสร้างเมืองสาเกตอยู่ในแคว้นนั้น พายหลังเมื่อนางวิสาขามีอายุเจริญวัย มีคารเศรษฐี ได้ขอให้เปนภรรยาอนุวัฒนกุมาร นางวิสาขาได้ชักโยงให้มิคารเศรษฐีพ่อค้า เลื่อมใสในพุทธศาสนา นางได้สร้างโลหปราสาทถวายสมเด็จพระศาสดาล้นทรัพย์ ๒๗ โภก

¹จารึกติดไว้ที่เชิงผนังหว่างหน้าต่างวิหารพระนอน

²“อุบาสิกาเอตทัคคะ,” (2544). ใน *ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน*. หน้า 117-122.

และบริจาคมหาทานถวายพระภิกษุสงฆ์เป็นอันมาก นางวิสาขามีกำลังมากเท่า ๕ ช้างสาร มีเกียรติคุณปรากฏ จนพระเจ้าปัสเสนทิโกศลให้ปล่อยช้างมาลองนางวิสาขাজับงานแต่ ๒ นิ้ว ผลักช้างจนกันกระแทก นางวิสาขาบ่าเพ็ญกุศลเป็นนิตย์ เวลาเช้าๆบ้านของนางรุ่งเรืองด้วย ผ้ากาสุปัสวตรกล่าวคือหมู่พระภิกษุ สมเด็จพระพุทธรองค์ จึงทรงยกย่องไว้ในที่อันเลิศกว่า อุบาสิกาที่ให้ทานฯ ...¹

ใจความกล่าวถึง นางวิสาขา ซึ่งเป็นมหาอุบาสิกาคนสำคัญในครั้งพุทธกาล เป็นธิดาของธัญชัยเศรษฐีและนางสุมนา เกิดที่เมืองภัททิยะในแคว้นอังคะ ได้บรรลุโสดาบันปัตติผลตั้งแต่อายุ 7 ขวบ ต่อมาได้ย้ายตามบิดามาอยู่ที่เมืองสาเกตในแคว้นโกศลแล้วได้สมรสกับนายปุณณวัตน์บุตรชายมิดการเศรษฐีแห่งเมืองสาวัตถิ และย้ายไปอยู่ในตระกูลฝ่ายสามี นางสามารถกลับใจมิดการเศรษฐี บิดาของสามีซึ่งนับถือนิครนถ์ ให้หันมานับถือพระพุทธศาสนา มิดการเศรษฐีนับถือนางมาก และเรียกนางวิสาขาเป็นแม่ นางวิสาขาก็ได้ชื่อใหม่อีกอย่างหนึ่งว่า มิดการมารดา (มารดาของมิดการเศรษฐี) นางวิสาขาก็อุปถัมภ์บำรุงพระภิกษุสงฆ์อย่างมากมาย และได้ให้ขายเครื่องประดับประจำตัวตั้งแต่แต่งงานซึ่งมีค่าสูงยิ่ง นำเงินมาสร้างวัดถวายแด่พระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์ คือ มิดการมาตุปราสาท วัดบุพพาราม ณ พระนครสาวัตถิ นางวิสาขามีบุตรหลานมากมายล้วนมีสุขภาพดีแทบทั้งนั้น และเป็นบุคคลที่ได้รับความนับถืออย่างกว้างขวางในสังคม ได้รับยกย่องจากพระศาสดาว่าเป็นเอตทัคคะ ในบรรดาทายิกาทั้งปวง

(3) หลักธรรมและคติความเชื่อ

หลักธรรมและคติความเชื่อที่พึงปฏิบัติและละเว้นในทางพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ในประชุมจารีกวัดพระเชตุพน* ได้แก่ จารีกเรื่องอสุภ 10 และญาณ 10 จารีกเรื่องชุดงค์ 13 จารีกเรื่องนिरยกถา จารีกเรื่องเปรตกถา และจารีกเรื่องอาธิให้โพธิบาท ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

ก. จารีกเรื่องอสุภ 10 และญาณ 10²

"อสุภ 10"³ หมายถึง ชากศพในสภาพต่างๆ และ "ญาณ 10"⁴ เป็นเครื่องพิจารณาสังขาร 10 ประการ ดังตัวอย่างข้อความในประชุมจารีกวัดพระเชตุพน เช่น

¹"อุบาสิกาเอตทัคคะ," (2544). ใน แหล่งเดิม. หน้า 118.

* คำอธิบายประกอบที่ภาคผนวก ก (เรื่องหลักธรรมและคติความเชื่อ)

²จารีกติดไว้ตามผนังพระวิหารทิศตะวันออก

³"อสุภ 10," (2544). ใน ประชุมจารีกวัดพระเชตุพน. หน้า 123.

⁴"ญาณ 10," (2544). ใน แหล่งเดิม. หน้า 124-125.

... นิพพทาญาณ พิจารณาเหนือหน้าจากสังขารธรรมและภพและชาติ มิได้รักรักร้อลัยอยู่ในโลกสันนิวาส ยินดีแต่ที่จะเจริญในพระอนุปัสสนาทัง 7 มีอนิจจานุปัสสนา เปนต้น มีความอุปมาเหมือนพญาหงส์ทอง มิได้ยินดีที่จะลงเล่นในหลุมโสโครกแทบใกล้ประตูบ้านจันทาลบ ย่อมยินดีที่จะเล่น ณ เชนงเขาจิตรกุฎและสัตตมหาราษะทัง 7 แห่ง มิฉะนั้นเหมือนพญาราชสีห์ มิได้ยินดีอยู่ในกรงอันเป็นที่คับแคบ ย่อมยินดีอยู่ในป่าหิมพานต์อันกว้างขวางได้ 3000 โยชน์ มิฉะนั้นเหมือนพญาช้างฉัตกันต์อันมีหางและวงและอณทโกษจดถึงพื้น มีฤทธิ์เหาะได้ในอากาศ มิได้ยินดีที่จะอยู่ในพระนคร ย่อมยินดีอยู่ในฉัตกันต์ระแลมีฉันได นิพพิทาญาณก็เหนือหน้าจากสังขาร ย่อมยินดีในพระอนุปัสสนาน้อมไปสู่พระนิพานมีอุปมัยดังนั้นฯ ...¹

ใจความในประชุมจารึกวัดพระเชตุพนกล่าวถึง“นิพพทาญาณ” ว่าเป็นการพิจารณาสังขาร อันเกิดขึ้นจากความเบื้อหน้า

มฤจิตุกรามยตาญาณ พิจารณาจะเปลื้องตนให้พ้นจากสังขาร มีความอุปมาเหมือนปลาอันติดอยู่ในแห มิฉะนั้นเหมือนไก่ป่าอันขังไว้ในกรง คิดจะไคร่พ้นจากกรงเหมือนเนื้ออันติดบ่วง คิดจะไคร่พ้นจากบ่วง เหมือนงูอันหมองจับได้ คิดจะไคร่พ้นจากเงื้อมมือหมอง เหมือนช้างอันติดอยู่ในหล่ม คิดจะไคร่รื้อตนให้พ้นจากหล่ม เหมือนพญานาคอันอยู่ในปากพญาครุฑคิดจะไคร่พ้นจากปากครุฑ เหมือนพระจันทร์อันอยู่ในปากราหู คิดจะไคร่พ้นจากปากราหู อันนี้มีฉันได มฤจิตุกรามยตาญาณก็พิจารณาจะเปลื้องตนให้พ้นจากสังขารธรรมมีอุปมัยดังนั้นฯ ...²

ใจความกล่าวถึง “มฤจิตุกรามยตาญาณ” อันเป็นการพิจารณาสังขารที่เกิดขึ้นจากความไคร่หรืออยากที่จะพ้นไปเสีย

ข. จารึกเรื่องธุดงค์ 13³

“ธุดงค์ 13”⁴ คือ องค์คุณที่ใช้ในการกำจัดกิเลส หรือเป็นอุบายเพื่อขัดเกลากิเลส ส่งเสริมความมกน้อยสันโดษ แบ่งออกได้เป็น 4 หมวด มี 13 ประการ คือ

หมวดที่ 1 จีวรปฏิสังยุตต์ ได้แก่ ปิงสุกุลิกังคะ เตจิวริกังคะ

หมวดที่ 2 ปิณฑปาตปฏิสังยุตต์ ได้แก่ ปิณฑปาติกังคะ สप्तทานจาริกังคะ เอกาสนิกังคะ

ปัตตปิณฑิกังคะ ขลุปัจฉภาตติกังคะ

¹“ญาณ 10,” (2544). ใน *ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน*. หน้า 124-125.

²แหล่งเดิม.

³จารึกติดไว้ที่พระวิหารทิศเหนือ

⁴“ธุดงค์ 13,” (2544). ใน *ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน*. หน้า 131-132.

หมวดที่ 3 เสนาสนปฏิบัติสังยุตต์ ได้แก่ อารัญญิกังคะ รุกขมุลิกังคะ อัปภิกาสิกังคะ
โศสานิกังคะ ยถาสันถติกังคะ

หมวดที่ 4 วิริยปฏิบัติสังยุตต์ ได้แก่ เนลลชชิกังคะ

ค. จารีกเรื่องนिरยกถา¹

“จารีกเรื่องนिरยกถา”² เป็นจารีกที่กล่าวถึง“นिरย” ซึ่งหมายถึง นรก ได้แก่มหานรก 8 หรือนรกขุมใหญ่ 8 ขุม คือ สัตถุชีวนรก กาลสูตตนรก สังฆาฏนรก โรรुकวนรก มหาโรรुकวนรก ตาปนรก มหาตาปนรก มหาอเวจันรก และนรกขุมใหญ่เหล่านี้ก็จะมี อสุทธนรกล้อมรอบอยู่ชั้นในนรกละ 16 ขุม โดยมียมโลกนรกล้อมอยู่ชั้นนอกอีกนรกละ 40 ขุม ดังนั้นถ้ารวมนรกละ ใหญ่เหล่านี้เข้าด้วยกันแล้วก็จะมีมหานรก 8 ขุม อสุทธนรก 128 ขุม ยมโลกนรก 320 ขุม จึง รวมมีนรกทั้งหมด 456 ขุม แปลว่า นรกใหญ่ ได้แก่ ดินแดนที่ปราศจากความเจริญซึ่งเป็นทีลงโทษสัตว์โลกผู้ได้กระทำความชั่ว ความชั่วด้วย กาย วาจา ใจ เมื่อสิ้นชีวิตแล้วย่อมไปบังเกิดในนรก ได้เสวยความทุกข์ทรมานหนัก เบา ตามกำลังของอกุศลกรรมที่ทำไว้

จารีกวัดพระเชตุพนฯมีจุดมุ่งหมายที่จะสอนมิให้คนกระทำความชั่ว โดยได้มีคำอธิบายถึงเหตุที่ทำให้ไปตกในนรกขุมต่างๆไว้ดังนี้ คือ

1. สัตถุชีวนรก เนื่องจากบาป หรือ อกุศลกรรมที่สัตว์นรกเหล่านั้นกระทำไว้ เมื่อครั้งเป็นมนุษย์คือได้ฆ่าสัตว์ ทรมานสัตว์ ให้ได้รับทุกขเวทนา ด้วยตนเองบ้าง มอบศาสตราวุธให้คนอื่นทำแทนตนบ้าง บางคนเป็นโจรปล้นฆ่าเจ้าทรัพย์เอาสิ่งของ บางคนเป็นเจ้าเป็นนาย เป็นข้าราชการ เจ้าพนักงาน ขาดความยุติธรรม ไม่มีศีลธรรมชอบกดขี่ข่มเหงชาวบ้าน ชอบรุกรานเอาที่บ้านเรือน ไร่นา ตลอดจนที่วัด ทำให้คนอื่นได้รับทุกข์ทรมาน ต้องพลัดพรากที่อยู่ที่ทำกิน บาปกรรมเหล่านี้เป็นต้นเหตุที่ส่งผลให้เขาต้องไปตกในสัตถุชีวนรก

2. กาลสูตตนรก คือ เมื่อครั้งยังเป็นมนุษย์เป็นคนมีโทษะจัด ชอบทำการทารุณโหดร้ายกับคนและสัตว์ เช่น จับสัตว์มาผูกมัดทรมานจนตายบ้าง จับคนมาผูกมัดจนตายบ้าง เผาสัตว์ที่อยู่ในโพรงไม้ในรูหรือใช้ควันรมสัตว์ที่อยู่ในโพรงไม้ในรูให้ตายบ้าง บาปอกุศลกรรมเหล่านี้เป็นต้น เป็นปัจจัยส่งผลให้เขาเหล่านั้นไปตกในนรกใหญ่ขุมนี้

3. สังฆาตนรก เพราะเมื่อครั้งยังเป็นมนุษย์ เป็นคนโหดร้ายใจบาปหยาบช้า หากความปรานีมิได้ ได้ทำทารุณกรรมต่างๆ เช่น จับสัตว์มาต้มมาเผาทั้งเป็นบ้าง จับใส่ครกโขลกให้ตายบ้าง เช่นฆ่ามนุษย์ด้วยวิธีทารุณเช่น จับต้มจับเผาทั้งเป็นบ้าง จุดไฟเผาอาคารบ้านเรือน ทำให้

¹จารีกติดไว้ที่เสาในประธานมุขหลัง ศาลาจารีกยังอยู่

²“นिरยกถา,” (2544). ใน ประชุมจารีกวัดพระเชตุพน. หน้า 217-224.

ไฟครอกไฟไหม้คนตายทั้งเป็นบ้าง เป็นต้น บาปอกุศลกรรมเหล่านี้ ล้วนเป็นปัจจัยส่งผลให้ไปตกในนรกใหญ่ขุมนี้ทั้งสิ้น

4. โรรูนรก เพราะเมื่อครั้งเป็นมนุษย์ เป็นคนไม่มีศีลธรรม ได้ทำบาปอกุศลกรรม เช่น เป็นพยานเท็จ เบิกความในโรงในศาลให้การโกหก รับสมอ้างเข้าข้างคนผิด ให้คนไม่ผิดได้รับโทษ กรรมชั่วที่ได้กล่าวมานี้ เป็นต้น เป็นปัจจัยส่งผลให้เขาเหล่านั้นต้องตกอยู่ในนรกใหญ่ขุมนี้ซึ่งหมายความว่า โทษที่บุคคลจะได้รับเมื่อตกนรก โดยผู้ใดที่ทำอะไรไว้ก็จะต้องได้รับการลงโทษ เช่น จากข้อความในจารึกที่ได้ยกมานั้นกล่าวถึงว่า คนที่เป็นพยานเท็จ คนที่ฉ้อโกงเอาที่ดินของสงฆ์ ประพฤติผิดต่อภรรยาผู้อื่นหรือนอกใจสามี คนที่จับสัตว์เป็นๆโยนเข้าในกองไฟ หรือคนที่ใช้วาจาหยาบคายด่าว่าผู้ที่ประพฤติปฏิบัติอยู่ในศีลธรรม คนเหล่านี้จะต้องตกอยู่ในนรกขุม "โรรูนรก" เหล่านี้

5. มหาโรรูนรก คือ เมื่อครั้งยังเป็นมนุษย์ ได้ทำบาปกรรมเป็นอันมาก เพราะเป็นคนใจบาปหยาบช้า หาความเมตตาปราณีมิได้ ได้ฆ่าและเบียดเบียนสัตว์และมนุษย์เป็นอันมาก ได้จองจำสัตว์ไว้ ตีหัวสัตว์ให้ตายบ้าง เอาไฟเผาทั้งเป็นบ้าง ประพฤติเป็นคนอันธพาลเที่ยวระรานชาวบ้าน ชอบชกต่อยตีกดขี่ข่มเหงคนที่อ่อนแอกว่าตนบ้าง โกรธใครก็ไล่ฆ่าไล่ตีทรมานจนตายบ้าง ชอบจับสัตว์ด้วยวิธีทรมาน เช่น จุดไฟสุ่มคว้นอบสัตว์ที่อยู่ในโพรงไม้ให้ออกจากโพรงแล้วค่อยดักตีหัวแล้วนำมาทำเป็นอาหารบ้าง โกรธเคืองใครจุดไฟอบบ้านคนนั้น เมื่อคนนั้นวิ่งออกมาแล้วก็คอยดักตี ตักฆ่าบ้าง บาปอกุศลกรรมเหล่านี้เป็นต้น ที่เป็นปัจจัยส่งผลให้ไปตกในนรกใหญ่ขุมนี้

6. ตาปนรก เนื่องจากเมื่อครั้งยังเป็นมนุษย์ได้จับสัตว์ต่างๆ มีเนื้อ สุกกร เปิด ไก่ นก เป็นต้น มาเสียบหลาวอย่างทั้งเป็น ทำเป็นอาหาร บางพวกก็จับสัตว์ผูกมัดโยนเข้ากองไฟทั้งเป็น เมื่อสุกแล้วก็นำมากินเป็นอาหาร บาปอกุศลกรรมที่กล่าวมา เป็นต้น เป็นปัจจัยส่งผลให้ไปตกในนรกใหญ่ขุมนี้

7. มหาตาปนรก คือ เมื่อครั้งเป็นมนุษย์อยู่นั้น เป็นผู้มีเกียรติ มียศ เป็นกษัตริย์บ้าง เป็นมหาอำมาตย์บ้าง เป็นข้าราชการผู้ใหญ่บ้าง แต่เป็นคนใจร้าย หยาบช้า ทารุณปราศจากเมตตากรุณา ประพฤติข่มเหงประชาชน ลงโทษคนอย่างอคติ ไม่มีความยุติธรรมอยู่ในใจ เมื่อโกรธใครไม่ชอบใคร ก็หาเรื่องทำโทษด้วยวิธีทารุณโดยนำไปเสียบไว้บนหลาว จับเผาทั้งเป็น จับผูกทรมานให้อดอาหารตายกลางแดดร้อนบ้าง บาปอกุศลกรรมเหล่านี้เป็นปัจจัยให้ไปตกในนรกใหญ่ขุมนี้

8. อเวจีนรก เพราะเมื่อเป็นมนุษย์อยู่นั้นได้ทำอกุศลกรรมไว้มาก คือ ได้ทำอนันตริยกรรม 5 อย่าง คือ ฆ่าบิดา ฆ่ามารดา ฆ่าพระอรหันต์ ทำร้ายพระพุทธเจ้าจนทำให้พระโลหิตห้อและยุบให้สงฆ์แตกกันเหล่านี้ อย่างใดอย่างหนึ่ง บางพวกทำบาปดื่มสุราและเมรัยเป็นอาจิลน เป็นต้น บางพวกประทุษร้ายต่อท่านผู้มีศีล สมာธิปัญญา ประทุษร้ายต่อพระอริยบุคคล

เป็นคนมีมิจฉาทิฐิ เป็นต้น บาปอกุศลกรรมดังกล่าวโดยย่อนี้ เป็นปัจจัยส่งผลให้ไปตกในอเวจีมหานรก

ง. จารึกเรื่องเปรตกถา¹

“เปรตกถา”² เป็นเรื่องเกี่ยวกับเปรตที่เกิดจากการทำบาปต่างๆกันมี 12 พวก ได้แก่ วันตาสาเปรตตระกูล กุณฺฆาตเปรตตระกูล คุธชาติเปรตตระกูล อัคคิชาลมุขเปรตตระกูล สุจิมุขเปรตตระกูล ตัณฑหาชิตาเปรตตระกูล นิณามักเปรตตระกูล สัตตังคาเปรตตระกูล ปัพพตังคาเปรตตระกูล อัชฌรังคาเปรตตระกูล เวมานิกเปรตตระกูล มหิททิกาเปรตตระกูล ตัวอย่างที่ได้จารึกไว้ที่วัดพระเชตุพนฯ เช่น

... และกุณฺฆาตเปรตนั้น กินทรากอากาศพมฺนุษย์และอาสพสฺตว์เดียรัจฉานเป็นอาหาร อาศัยกรรมอันใด อิธ สดตา สีลวนตาน สมณาน ฯลฯ อภปิยมสฺยานิ เทนติ บุคคลอันนำเอาทศมังสะทั้ง 10 ประการอันปนอภปิยให้สมณและพราหมณ์ผู้มีศีลบริโภค กรรมอันนั้นให้ผลจึงมาบังเกิดเป็นกุณฺฆาตเปรตดังนี้ ...³

หมายความว่า ถ้าบุคคลใดกินซากศพมนุษย์และสัตว์เดียรัจฉานเป็นอาหาร หรือนำเอาของต้องห้าม 10 ชนิดที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงอนุญาตให้พระภิกษุหรือพราหมณ์ผู้ทรงศีลใช้สอยหรือบริโภค จากผลแห่งกรรมนี้ตายไปจะต้องกลายเป็นกุณฺฆาตเปรต

จ. จารึกอาธิไ้โพธิบาท⁴

“จารึกเรื่องอาธิไ้โพธิบาท”⁵ นี้ เป็นจารึกที่กล่าวถึงอุบาสกต่าง ๆ อันเป็นเครื่องหมายของความพินาศของคนและการทำงาน เช่น ลางร้ายที่เกิดจากถ้วยชามแตกเอง กล้วยออกเครื่องสีแดงกลางลำต้น นกแสมนกเหยี่ยวบินเข้ามาในเมือง เกิดสุริยุปราคาและจันทรุปราคาในเดือนเดียวกัน เห็นเมฆเป็นรูปวัว รูปช้าง และรูปกา เป็นต้น

เมื่อบอกอุบาสกแต่ละอย่างแล้ว ได้บอกวิธีแก้อุบาสกกำกับไว้ทุกตอนในตอนท้ายของเรื่องบอกมนตร์บูชาแก้อุบาสกที่เกี่ยวกับเทพยดา ตัวอย่างเช่น

¹จารึกติดไว้ที่เสาในประธานมุขหน้า ศาลาจารึกยังอยู่

²“เปรตกถา,” (2544). ใน *ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน*. หน้า 225-229.

³แหล่งเดิม. หน้า 225.

⁴จารึกติดไว้ที่ศาลาหน้าพระมหาเจดีย์หลังใต้ ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง

⁵“อาธิไ้โพธิบาท,” (2544). ใน *ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน*. หน้า 804-817.

๑ ผิโคเคียงเกวียนเดินหน	ไปทันแก่ปรน
ประอูกแลขุกวอดวาย	
๑ หนึ่งโคเคียงคู่ไถตาย	ในแอกอุบาย
อุบาทุบัติพึงกลัว	
๑ ม้าคลอดตัวเดียวสองหัว	คราเดียวสองตัว
กิติพิบัตินานา ... ¹	

2.1.2 บทบาทหน้าที่ของบุคคลต่างๆ ในสังคม

ในส่วนนี้จะมีรูปแบบของการจัดการการศึกษาที่เน้นในด้านของการอบรมสั่งสอน ให้รู้ถึงบทบาทหน้าที่ที่ควรประพฤติปฏิบัติทั้งพระมหากษัตริย์ ขุนนาง ประชาชนทั่วไป รวมไปถึง การสอนสตรี ตัวอย่างเช่น ฉันทอัมภวาพานร ใช้เป็นข้อคิดสำหรับพระมหากษัตริย์ โคลงโลกนิติ สุภาสิตพระร่วง ใช้คำสอนสำหรับประชาชนทั่วไป โคลงพาสีสอนน้องเป็นการสอนในเรื่องของการประพฤติปฏิบัติตนของขุนนางที่ดี และกฤษณาสอนน้องคำฉันทเป็นการสอน การประพฤติปฏิบัติตนสำหรับสตรีชั้นสูงโดยเฉพาะ เป็นต้น

ดังมีรายละเอียดปรากฏในประชุมจารึกวัดพระเชตุพน ซึ่งได้แบ่งออกเป็น 4 กลุ่ม ดังนี้

(1) พระมหากษัตริย์

พระมหากษัตริย์จำเป็นจะต้องมีหลักในการปกครองบ้านเมืองหรือกฎเกณฑ์ ข้อควรปฏิบัติ เพื่อให้สามารถปกครองบ้านเมืองได้อย่างร่มเย็นเป็นสุข ประกอบกับพระมหากษัตริย์ก็จะต้องมีคุณธรรมประจำใจของตน เพื่อให้เหมาะสมกับบทบาทและหน้าที่ นอกจากนี้พระมหากษัตริย์จะต้องเป็นผู้ที่มีสติปัญญา รู้หลักในการปกครองบ้านเมืองให้สงบสุขและเจริญรุ่งเรือง ดังปรากฏในจารึกเรื่องฉันทอัมภวาพานร ดังนี้

- จารึกเรื่องฉันทอัมภวาพานร²

“ฉันทอัมภวาพานร”³ เป็นการแต่งคำฉันทที่มีเนื้อหากล่าวถึงการถวาย ข้อคิดแก่พระมหากษัตริย์ สรุปความได้ว่า พระมหากษัตริย์นามว่า “ทศราช” ครองราชสมบัติ ณ เมืองกุสามภิกษัตริย์พระองค์นี้มักจะใช้อำนาจไปในทางที่ไม่ถูกไม่ควร บรรดาเหล่าขุนนางผู้ใหญ่ จึงเชิญพระองค์ออกจากเมืองให้ไปอยู่ในป่าทำให้พระองค์ได้รับความลำบาก เทพยดา ผู้รักษาป่าทั้ง 8 องค์ จึงแปลงกายเป็นวานรมาเข้าเฝ้าพระราชอาชณะที่พระองค์กำลังเสวยพระกระยาหาร เมื่อกษัตริย์ทศราชทรงเห็นวานรมาเฝ้าเรียงรายกันอยู่ ก็คำนึงถึงเมื่อครั้งที่พระองค์

¹“อาธิให้โพธิบาท,” (2544). ใน แหล่งเดิม. หน้า 816-817.

²จารึกติดไว้ที่ผนังด้านในศาลาหน้าพระมหาเจดีย์หลังใต้ ศิลปินจารึกยังอยู่ครบ

³“ฉันทอัมภวาพานร,” (2517). ใน ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน. หน้า 593-605.

ยังอยู่ในเมืองซึ่งแวดล้อมไปด้วยข้าราชบริพาร พระองค์จึงแบ่งอาหารของพระองค์ออกเป็น 8 ส่วนให้แก่วานรทั้ง 8 ทำให้เหล่าเทพทั้ง 8 รู้สึกซาบซึ้งในน้ำใจของกษัตริย์พระองค์นี้จึงคิดที่จะช่วยเหลือให้พระองค์ได้กลับเข้าไปปกครองและใช้ชีวิตอยู่ในเมืองอีกครั้ง จึงได้ผลัดกันเล่าเรื่องราวต่างๆที่เป็นข้อคิดถวายเป็นข้อคิดถวายแก่กษัตริย์ทศราชเพื่อเป็นการทดแทนบุญคุณ และเมื่อเหล่าเทพที่แปลงมาได้ให้ข้อคิดแก่พระมหากษัตริย์ ครบทั้ง 8 องค์แล้ว ก็ทำให้พระองค์ทรงเกิดปัญญาเข้าใจในเรื่องราวที่ได้รับการสอนสั่ง ดังได้กล่าวไว้ว่า

๑ บรรจบคำพรพรรณ	อัษฎางคคาถา
ถ้วนอัษฎเทพา	อันเป็นอัษฎพานร
๑ ภูบาลครั้นได้สดับ	ศัพท์นิตติอวร
อมฤตยสาธร	วรสรงพระสรรพางค์
๑ ตระบัดก็ก็เพ็ญพูน	จำรูญพุทธเพทางค์
ปัญญาญาณก็เกิดกลาง	กมลจิตรเพริศพราย
๑ วิทยาธาตุลย	คุณกระษัตริย์เหลือหลาย
เพราะเทพดาถวาย	ก็ประสิทธิสมบุรณ์ ... ¹

และจบคำฉันท์อัษฎพานรด้วยบทโคลงกระทู้ที่กล่าววว่า

๑ อัษฎ	องคเทเวศเพียง	พานร
ดา	ดาษสดุดีกร	กล่าวแก้ว
พา	ทานุศาสน์สอน	สวัสติราช
นร	ชาติได้ตามแล้ว	เลิศแท้ทางเกษมฯ ²

“อัษฎพานร”จึงเป็นคำฉันท์ที่กล่าวถึงในเรื่องการสอนพระมหากษัตริย์ให้รู้ถึงผลของการกระทำต่างๆ ในเรื่องผลของกระทำดี ผลจากการทำบาป ผลที่เกิดจากความโลภ โกรธ หลง การมีธรรมะในใจ เรื่องรูป รส กลิ่น เสียงสัมผัส การเว้นจากการทำความชั่ว ผู้ใดที่มีความหมั่นเพียรในการทำงานก็จะมีแต่ความเจริญมั่งคั่ง และผู้ใดที่มีความซื่อสัตย์สุจริตทั้งทางกาย วาจา และใจก็จัดได้ว่าเป็นผู้ที่มีคุณธรรม บุคคลที่ไม่พึงคบหาสมาคม ซึ่งได้แก่ คนที่มีจิตใจร้าย แสวงหาแต่เกียรติยศศักดิ์ศรี คนที่ทำร้ายได้แม้แต่ญาติมิตรของตน คนที่เบียดเบียนศาสนา

¹“ฉันท์อัษฎพานร,” (2517). ใน แหล่งเดิม. หน้า 594.

²แหล่งเดิม. หน้า 604-605.

คนที่มีใจตระหนี่ถี่เหนียว และบุคคลที่พึงคบหาสมาคม รวมไปถึงนิสัยต่างๆของมนุษย์ทั้งที่เป็นคุณและโทษ เป็นต้น

(2) หน้าที่ของขุนนาง

เป็นเรื่องที่จารึกเกี่ยวกับหน้าที่ของขุนนางและประชาชนที่พึงปฏิบัติและควรละเว้น ขนบธรรมเนียมและวิธีการต่างๆที่ต้องปฏิบัติต่อพระมหากษัตริย์ ซึ่งได้ปรากฏอยู่ในประชุมจารึกวัดพระเชตุพนในจารึกเรื่องฉันท์พาลีสอนน้อง ดังมีรายละเอียดดังนี้ คือ

- จารึกเรื่องฉันท์พาลีสอนน้อง¹

“ฉันท์พาลีสอนน้อง” เป็นคำสั่งสอนถึงหลักความประพฤติของข้าราชการที่พึงปฏิบัติ มุ่งจะใช้อบรมสั่งสอนให้เหล่าข้าราชการรู้จักขนบธรรมเนียมในราชสำนัก โดยมีเนื้อความที่กล่าวถึง“พาลี”เจ้าเมืองขีดขิน เมื่อใกล้จะตายด้วยต้องศรพระรามและรู้สึกสำนึกผิด จึงเรียกสุครีพผู้เป็นน้องและองคตบุตรชายมาสั่งสอนให้รู้จักการประพฤติตนในการที่จะไปเป็นข้ารับใช้พระรามต่อไป ดังตัวอย่างดังนี้

๑ นักสนมกรมชะแม่แม่	สาวสวรรค์
นางในไพบูลย์พรรณ	นางน้อย
เฝ้าไท่ภูทรวงธรรม	ชิปราช
อย่าใฝ่ในเสน่ห์ล้อย	เนตรเลี้ยวเลี่ยมแสง ²

(3) หน้าที่ของประชาชน

เป็นการสอนในเรื่องของหน้าที่ที่ประชาชนควรจะต้องประพฤติและปฏิบัติ เพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างเป็นปกติสุข ซึ่งในประชุมจารึกวัดพระเชตุพนได้กล่าวถึงในเรื่องของหน้าที่ประชาชนในจารึกเรื่องโคลงโลกนิติและจารึกเรื่องสุภาสิตพระร่วง ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ก. จารึกเรื่องโคลงโลกนิติ³

“โคลงโลกนิติ” (อ่านว่า โลก-กะ-นิติ) มีความหมายว่า เครื่องชี้แนะหรืออุบายอันดีงามในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ เป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาเดชาดิศรทรงชำระขึ้นใหม่จากโคลงโลกนิติของเก่า ซึ่งเป็นโคลงสุภาสิตเก่าแก่มากตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา

¹“ฉันท์พาลีสอนน้อง,” (2544). ใน *ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน*. หน้า 617-619.

²แหล่งเดิม. หน้า 618.

³“โคลงโลกนิติ,” (2544). ใน *ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน*. หน้า 635-704.

โดยนักปราชญ์ราชบัณฑิตในสมัยนั้นได้นำเอาคาถาภาษาบาลีและสันสกฤตที่มีอยู่ในคัมภีร์ต่างๆ เช่น คัมภีร์โลกนิติ หรือชาดกนิทานธรรมเกี่ยวกับเรื่องราวของพระพุทธเจ้าในชาติก่อนๆ ที่ยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ ตลอดจนพระพุทธรูจนะในธรรมบท เป็นต้น โดยแปลเป็นภาษาไทยแล้วแต่งเป็นโคลงนำ เรียกชื่อว่า "โคลงโลกนิติ" เป็นสุภาษิตที่ได้รับความนิยมยกย่องมาช้านาน

จนกระทั่งถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ และมีพระราชประสงค์ให้จารึกโคลงโลกนิตลงบนแผ่นศิลาติดไว้เป็นธรรมทานในวัดพระเชตุพนฯ โดยโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระยาเดชาดิศรวรรวมโคลงโลกนิติของเก่ามาแก้ไขและนิพนธ์ขึ้นใหม่ ซึ่งมีความประณีตไพเราะกว่าเดิม เนื่องจากของเก่าคัดลอกต่อกันมา ทำให้ถ้อยคำผิดเพี้ยนไปมาก สมเด็จพระยาเดชาดิศรได้ทรงนิพนธ์คำโคลงเป็นบทขึ้นต้นสองบทดังนี้

๑ อัญชยมบรมนเรศเรื่อง	รามวงศ์
พระผ่านแผ่นไผททรง	สีบไท่
แสวงยั้งสิ่งสดับองค์	โอวาท
หวังประชานให้	อ่านแจ้งจำโครงฯ
๑ ครรโลงโลกนิตินี้	นมนาน
มีแต่โบราณกาล	เก่าพร้อม
เป็นสุภาสิตสาร	สอนจิต
กลดั่งสร้อยสอดคล้อง	เว้าไว้ในกรรณฯ ¹

สมเด็จพระยาเดชาดิศร

ต่อมาจากนั้นทรงยกเอาคาถาภาษาบาลี หรือสันสกฤตที่มาของสุภาษิตนั้นเป็นแม่บทแล้วทรงแต่งเป็นโคลงถอดความจากคาถานั้นอีกที่ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๑ มุหุดตมปี เจ วิญญู	ปณทิต ปยิริปาสติ
โส เว ฐมม วิชานาติ	ชีวหา สุปรส ยถาฯ
๑ ผู้ใดใจฉลาดล้ำ	ปัญญา
ได้สดับปราชญ์เจรรจา	อาจรู้
ยินคำบัดเต็ยวมา	ชัชชาบ ใจนา
คือมลิ้นคนผู้	ทราบริฐรสแกงฯ ²

¹"โคลงโลกนิติ," (2544). ใน *ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน*. หน้า 638.

²แหล่งเดิม. หน้า 639.

โคลงโลกนิติที่ทรงนิพนธ์นี้มีทั้งหมด 408 บท คำโคลงทุกบทล้วนแล้วแต่เป็นคติธรรม สอนใจให้ทำดีทั้งสิ้น อันจะเป็นประโยชน์ต่อการนำไปเป็นหลักในการประพฤติปฏิบัติในการดำรงชีวิต รวมทั้งมีผลต่อการบริหารบ้านเมือง และยังใช้กันอย่างแพร่หลายในหมู่คนไทย จนกระทั่งถึงทุกวันนี้

คำศัพท์ที่ใช้ในโคลงโลกนิตินี้ส่วนใหญ่เป็นคำศัพท์ง่ายๆ ที่ใช้พูดสนทนากันในสมัยนั้น ด้วยเหตุนี้จึงอาจจะมีคำศัพท์หลายคำที่คนปัจจุบันอ่านเข้าใจ ตัวอย่างเช่น

๑ เมื่อน้อยเรียนเร่งรู้	วิชา
ครั้นใหญ่หาสินมา	สุ่เหยา
เมื่อกกลางแก่ศรัทธา	ทำแต่ บุญนา
ครั้นแก่แรงวอกเว้า	ห่อนได้เป็นการฯ ¹

โคลงมุ่งสอนเกี่ยวกับการดำรงชีวิตในแนวทางที่ดีและถูกต้องเหมาะสม คือ เมื่อยังเยาว์วัยอยู่ไม่มีกิจอันใดจะสำคัญไปกว่าการศึกษาเล่าเรียน ดังนั้น เยาวชนจึงต้องตั้งใจศึกษาหาความรู้ให้มากเข้าไว้เมื่อเติบโตเป็นผู้ใหญ่ก็จะได้อาศัยวิชาความรู้ทำมาหาเลี้ยงชีพตนและครอบครัว ครั้นเข้าสู่วัยกลางคนมีฐานะมั่นคงพอสมควร ก็ควรหันเข้าหาวัด ทำบุญปฏิบัติธรรม ไม่ใช่เข้าใจว่าการเข้าวัดปฏิบัติธรรมเป็นเรื่องของคนแก่เท่านั้น เพราะว่าเมื่อถึงตอนนั้น กำลังวังชา ถดถอยลงไป จะลุกจะนั่งก็ลำบากเสียแล้ว วัยชรา สุขภาพร่างกายก็เสื่อมโทรม ไม่สามารถจะทำสิ่งที่เป็ประโยชน์ได้เต็มที่

บทโคลงกล่าวถึงวิถีชีวิตแบบไทยแต่โบราณ ซึ่งเรียบง่ายและดีงาม สามารถนำมาเป็นแนวทางปฏิบัติในยุคสมัยปัจจุบันที่มีแต่ความยุ่งยากซับซ้อนและรีบร้อนวุ่นวายได้เป็นอย่างดี หากคนส่วนใหญ่สามารถทำได้ดังนี้ สังคมไทยก็จะลดความสับสนวุ่นวายลง และจะมีความสุขสงบน่าอยู่ขึ้นอีกไม่น้อยทีเดียว

๑ วิชาความรักรู้	ฤชาด
อย่าหมิ่นศิลปศาสตร์	ว่าน้อย
รู้จริงสิ่งเดียวอาจ	มีมั่ง
เลี้ยงชีพช้าอยู่ร่อย	ชั่วลื้อเหลนหลานฯ ²

¹“โคลงโลกนิติ,” (2544). ใน แหล่งเดิม. หน้า 656.

²แหล่งเดิม. หน้า 678.

โคลงบทนี้หมายถึงวิชาความรู้นั้นสามารถใช้หาเลี้ยงชีพได้ และไต่ถามคืบขันเป็นอันตรายก็สามารถใช้ความรู้และสติปัญญาพาตัวให้รอดปลอดภัยได้ คนเราเรียนอะไรก็ให้รู้จริง รู้ลึกซึ่งจนชำนาญ จะเป็นประโยชน์แก่ตัวเองอย่างมหาศาล ตรงกันข้ามกับคนที่รู้อะไรหลายอย่าง แต่ไม่รู้จริงลึกซึ่งสักอย่างก็ใช้ประโยชน์อะไรไม่ได้

ข. จารึกเรื่องสุภาสิตพระร่วง¹

“สุภาสิตพระร่วง” นี้ มีชื่อเรียกกันอีกอย่างหนึ่งว่า “บัญญัติพระร่วง” พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสันนิษฐานไว้ในหนังสือปลุกใจเสือป่าว่าเป็นสุภาสิตของพระร่วง พ่อขุนรามคำแหง แต่สมเด็จพระยาจ่างราชานุภาพ ทรงวินิจฉัยแยกต่างไป ดังปรากฏไว้ในคำปรารภหนังสือสุภาสิตทุกคตสอนบุตร และในคำนำหนังสือไตรภูมิพระร่วงว่าเป็นสุภาสิตซึ่งคนภายหลังได้แต่งเป็นสำนวนใหม่เสียแล้ว อย่างไรก็ตามก็ดี ถ้อยคำสำนวนในสุภาสิตพระร่วงนั้นเป็นคำพื้นๆ มีรูปประโยคคล้ายกันกับในศิลาจารึกบางตอนของพ่อขุนรามคำแหงมาก และเป็นสุภาสิตเก่าแก่ติดปากติดใจคนไทยมาช้านาน²

สุภาสิตพระร่วง

๑ ปางสมเด็จพระร่วงเจ้า	เผ่าแผ่นดินภพสุโขทัย
มลักเห็นในอนาคต	จึงผายจนประภาษ
เป็นอนุสาสนกถา	สอนคณานรชน
ทั่วธาตลพึงเพียร	เรียนอำรุงผดุงอาดม
อย่าเคลื่อนคลาดคลาถ้อย	เมื่อน้อยให้เรียนวิชา
ให้หาสินเมื่อใหญ่	อย่าใฝ่เอาทรัพย์ท่าน
อย่ารินระรานแก่เพื่อน	เข้าเถื่อนอย่าลิมพรา
หน้าตีกอย่านอนใจ	ไปเรือนท่านอย่านั่งนาน
การเรือดนแรงคิด	อย่านั่งชิดผู้ใหญ่
อย่าใฝ่สูงให้พ้นศักดิ์	ที่รักอย่าดูถูก
ปลุกไมตรีอย่ารู้ร้าง	สร้างกุศลอย่ารู้โรย... ³

¹“สุภาสิตพระร่วง,” (2544). ใน *ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน*. หน้า 620-623.

²บุษบา ประภาสพงศ์ และคนอื่นๆ. (2542). *ประชุมสุภาสิตพระร่วง* (รวม 6 สำนวน). หน้า 9.

³“สุภาสิตพระร่วง,” (2544). ใน *เล่มเดิม*. หน้า 620.

“สุภาษิตพระร่วง” แสดงให้เห็นว่าพระร่วงหรือพ่อขุนรามคำแหงทรงมีพระประสงค์จะสั่งสอนเรื่องความประพฤติปฏิบัติของบุคคลในสังคม เพราะฉะนั้นสุภาษิตพระร่วงทั้งหมดจึงมุ่งชี้ให้เห็นการปฏิบัติต่อตนเอง และเน้นความสำคัญระหว่างบุคคลกับสังคมว่าควรจะเป็นไปในรูปใดซึ่งสามารถที่จะแบ่งออกได้เป็น “ข้อควรปฏิบัติ” และ “ข้อควรละเว้น”*

ข้อความบางตอนของสุภาษิตพระร่วงที่ยกมานี้ แสดงแง่คิดหลายอย่าง ตลอดจนสอนเล่น์เหลี่ยมบางประการที่จำเป็นต้องมีเพื่อความคงอยู่ในสังคมอย่างปลอดภัยและมีความเจริญ บางข้อในตัวอาจจะเป็นปัญหาอยู่บ้างเกี่ยวกับการสำนวนภาษาแบบโบราณ เช่น “คบบขุนนางอย่าโหด” ในที่นี้คำว่า “โหด” ไม่ได้มีความหมายว่า ทารุณร้ายกาจอย่างในปัจจุบัน แต่มีความหมายดั้งเดิมว่า ไม่มีอะไร หรือมือเปล่า สำนวนโบราณว่า “นกไร้ไม้โหด” หมายถึง ต้นไม้ที่ไม่มีผล นกก็บินหนีไปหมด เมื่อเทียบกับข้อความนี้ก็เช่นเดียวกัน คือ การจะติดต่อกับหากับข้าราชการที่มีอำนาจนั้น อย่าไปหาด้วยมือเปล่า ควรจะมีของกำนัลติดตัวไปด้วย จึงจะทำให้เขาพอใจและอำนวยความสะดวกตามที่เราต้องการ

สุภาษิตพระร่วงรูปแบบฉันทลักษณ์มีลักษณะคล้ายกับร้อย แต่คงจะเป็นร้อยโบราณ เพราะใช้คำไม่เท่ากัน มีตั้งแต่วรรคละ 5 คำ ถึง 7 คำ ส่วนข้อความแต่ละวรรคนั้นบางที่ก็จบในวรรคเดียว บางที่ก็จบใน 2 วรรค หรือ 3 วรรค ซึ่งถ้าเป็นร้อยโดยปกติแล้วความจะต้องจบในแต่ละวรรค อีกประการหนึ่ง ลักษณะการเขียนอย่างนี้น่าจะเกิดจากข้อความสั้นๆ หรือหัวข้อคำสอนที่ตั้งเอาไว้เพื่อสอนคนแต่ละครั้งแล้วขยายความออกไป คล้ายๆพระเทศน์ ซึ่งมีการตั้งหัวข้อไว้ก่อนเช่นเดียวกัน ต่อมาในสมัยหลังจึงมีผู้รวบรวมเอาหัวข้อเหล่านี้มาเรียงต่อกันเข้าโดยทำให้มีสัมผัสแบบร้อย สุภาษิตพระร่วงจึงเป็นแบบที่เข้าใจกันว่าเป็นร้อย

ด้วยเหตุนี้ สุภาษิตพระร่วงจึงถือเป็นส่วนหนึ่งในรูปแบบของการจัดการการศึกษาของไทย โดยถือได้ว่าเป็นการสั่งสอนในเรื่องของข้อควรปฏิบัติ และข้อพึงละเว้นของประชาชนได้เป็นอย่างดี

* ดูคำอธิบายประกอบที่ภาคผนวก ก (เรื่องบทบาทหน้าที่ของบุคคลต่างๆในสังคม)

(4) หน้าที่ของสตรี

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นสตรีมีบทบาทและหน้าที่มากขึ้น จึงจำเป็นจะต้องมีการให้คติและคำสอนเตือนใจแก่บรรดากลุ่มสตรี โดยเฉพาะสตรีที่อยู่ในฐานะที่สูงศักดิ์ ยิ่งมีความจำเป็นที่จะต้องเรียนรู้ถึงข้อควรปฏิบัติตนทั้งหลาย ไม่ให้เป็นที่ครหาในสังคมได้ ในประชุมจารึกวัดพระเชตุพนได้ปรากฏเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการสอนสตรีที่สูงศักดิ์เหล่านี้ในจารึกเรื่องกฤษฎาสอนน้องคำฉันท์ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้ คือ

- จารึกเรื่องกฤษฎาสอนน้องคำฉันท์¹

“กฤษฎาสอนน้อง”² เป็นวรรณคดีคำฉันท์ที่มีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ต่อมาต้นฉบับได้สูญหายไปเมื่อคราวเสียกรุงศรีอยุธยา พ.ศ.2310 และได้รวบรวมแต่งขึ้นใหม่ในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีโดยพระยาราชนิกุลกับภิกษุอินชานนครศรีธรรมราช ต้นฉบับได้ตกค้างอยู่ที่นครศรีธรรมราชเกือบ 200 ปี เพิ่งจะถูกค้นพบและตีพิมพ์ขึ้นเป็นครั้งแรกโดยกรมศิลปากรใน พ.ศ.2489 อีกฉบับหนึ่งเป็นฉบับที่แพร่หลายที่สุดและนำมาใช้เป็นหนังสือเรียนมาแล้วหลายสมัยผู้แต่งก็คือสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส³ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าฯ ให้จารึกไว้ในคราวปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ ในระหว่าง พ.ศ.2374 - พ.ศ.2378

ลักษณะในการแต่ง เป็นการใช้คำประพันธ์ประเภทฉันท์และกาพย์รวม 8 ชนิด คือ ลัททูลวิกกีฬิตฉันท์ 19 กาพย์ฉบัง 16 วสันตดิถีฉันท์ 14 กาพย์สุรางคนางค์ 28 สัทธาฉันท์ 21 อินทริเชียรฉันท์ 11 มาลินีฉันท์ 15 และ โद्यกฉันท์ 12 จบลงด้วยโคลงสี่สุภาพ

สาเหตุในการแต่งคำฉันท์กฤษฎาสอนน้องขึ้นนั้น เนื่องจากต้องการที่จะใช้วรรณกรรมเล่มนี้สอนและให้ข้อคิดแก่สตรีในชนชั้นสูง ทำให้“กฤษฎาสอนน้องคำฉันท์” มีคุณค่าเด่นคือ มีเนื้อหาสาระที่มีคติสอนใจ โดยให้ข้อคิดแก่ภรรยาที่ควรปฏิบัติต่อสามีเพื่อหวังผลแห่งความสุขในครอบครัว โดยเฉพาะเป็นคำสอนหรือคำแนะนำสำหรับ“สตรีที่มีชาติตระกูล” มิได้หมายความว่าถึงสตรีโดยทั่วไป นอกจากนั้นยังเป็นฉันท์ที่มีความไพเราะด้วยการใช้ภาษาที่งดงาม และมีโวหารที่ไพเราะกินใจ

คำสอนแบ่งออกเป็น 3 ตอน ทำให้เกิดความเข้าใจไม่สับสน คือ แสดงลักษณะหญิงที่ไม่ดีก่อน เมื่อเข้าใจแล้วจึงไปถึงตอนที่ว่าด้วยการปรนนิบัติสามีและจบลงด้วยข้อแนะนำในการปฏิบัติตนและการกินอยู่ ภาษาที่ใช้นับว่าชัดเจนและมีความไพเราะพอประมาณ มีข้อความเปรียบเทียบที่เห็นได้ง่ายและมีน้ำหนัก เช่น ข้อความในตอน 3 ซึ่งเป็น

¹จารึกติดไว้ที่ผนังด้านในศาลา หน้าพระมหาเจดีย์หลังเหนือ ศิลารจารึกยังอยู่

²“ฉันท์กฤษฎาสอนน้อง,” (2544). ใน *ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน*. หน้า 603-616.

³200 ปี สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. (2540). หน้า 19.

ข้อแนะนำสำหรับความประพฤติทั่วไปของหญิงผู้ดีก็เป็นข้อปฏิบัติที่ใช้ได้ทุกสมัย ตัวอย่างข้อปฏิบัติจากกฤษณาสอนน้องคำฉันท์ เช่น

ข้อปฏิบัติต่อสามี

๑ ดื่นก่อนเมื่อนอนหลัง ดรัสใช้ระไวระแวง	ฟังเฝ้าฟังบรรหารแสดง ระวังศัพท์รับสั่งสาร ... ¹
๑ อย่าเยี่ยงหญิงชั่ว ลึ้มลมข่มคำ มุงร้ายภรรยา... ²	ไปรู้คุณผ้า ห่อนยำเียงชาย ไม่กลัวความอาย จงจิตคิดหมาย

พฤติกรรมที่ไม่สมควรของสตรี

๑ เอรนังจงยังองค์ ชวดชวณก็ชวณชัง	ดำรงกายรไวรวัง ชนมองจะช่องสรवल
๑ อย่าต่วนครรรไลแล่น ทอดตาลีลาจวน	กรดกริดแหวงบราวควร สะดุคบาทจักพลาตพล้า... ³

ในส่วนนี้เป็นข้อแนะนำผู้หญิงในเรื่องมารยาทและเรื่องการกินอยู่ตามแบบโบราณ โดยการให้ระมัดระวังในเรื่องของกิริยามารยาท เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีข้อความบางส่วนที่สอนถึงการประพฤติสิ่งที่ดีงาม เช่น

๑ พฤษภาสกร โททนต์เสนงคง	อีกกุญชรอันปลดปลง สำคัญหมายในกายมี
๑ นรชาติวางวาย สถิตทั่วแต่ชั่วดี	มลายสิ้นทั้งอินทรีย์ ประดับไว้ในโลกา ⁴

¹"ฉันท์กฤษณาสอนน้อง," (2544). ใน เล่มเดิม. หน้า 604.

²แหล่งเดิม. หน้า 606.

³แหล่งเดิม. หน้า 613.

⁴แหล่งเดิม.

คำฉันท์ในตอนนี้นั้นได้กล่าวถึง บุคคลทั่วไปในคุณสมบัติกว้างๆว่า บุคคลควรจะทำ ความดีเพราะเมื่อตายไปแล้วชื่อเสียงก็ยังคงอยู่ในโลก เจกเช่นเดียวกับวัวควายและช้าง เมื่อสิ้น ชีวิตไปแล้วก็เหลือเขาและงาเป็นประโยชน์แก่โลก เหล่านี้เป็นต้น

2.2 พุทธิศึกษา

พุทธิศึกษามีใช้แต่เป็นเพียงความรู้ทางด้านอักษรศาสตร์เท่านั้น แต่ยังสามารถขยายออกไป เป็นศาสตร์ในแขนงต่างๆอย่างเป็นระบบ องค์ความรู้ทางด้านพุทธิศึกษาที่ปรากฏในประชุม จารึกวัดพระเชตุพนนั้น เรียกได้ว่าเป็น “วรรณกรรม” คือ งานเขียนที่เกิดจากความตั้งใจของผู้ เขียนในการที่จะถ่ายทอดความรู้หรือทัศนะของตนออกมาเป็นตัวอักษรอย่างมีศิลปะ ได้แก่ จารึกเรื่องตำราฉันท์วรรณพฤติ จารึกตำราฉันท์มาตราพฤติ จารึกเพลงยาวกลบทและกลอักษร และโคลงกลบท และจารึกเรื่องโคลงภาพเรื่องรามเกียรติ์ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้ คือ

2.2.1. จารึกเรื่องตำราฉันท์วรรณพฤติ¹

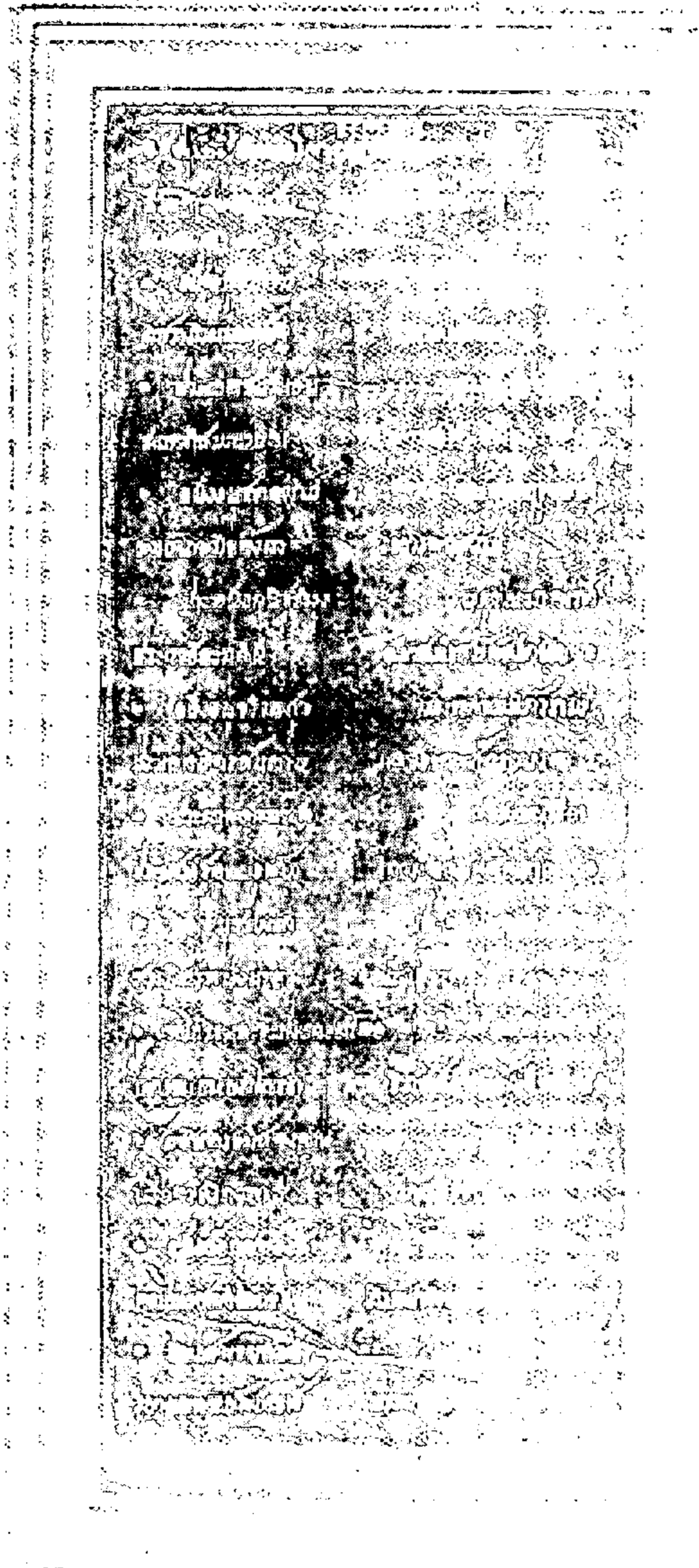
“ตำราฉันท์วรรณพฤติ”² เป็นรูปแบบของการจัดการการศึกษาในส่วนที่เป็น หลักวิชาการ โดยเป็นบทพระนิพนธ์ในสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ซึ่งทรงนิพนธ์ขึ้นตาม พระบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ต้องการจะให้มีตำราฉันท์ขึ้น เพื่อส่งเสริมบทกวีนิพนธ์ สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสทรงแปลตำราฉันท์เรื่องนี้มาจาก คัมภีร์ภาษามคธที่ชื่อว่า “คัมภีร์วุตโตทัย” และทรงแต่งเติมเพิ่มขึ้นบ้าง โดยมีจุดประสงค์ใน การแต่ง คือ เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

“ฉันท์วรรณพฤติ” มีทั้งหมด 50 แบบ โดยเริ่มตั้งแต่ฉันท์ชื่อ “ภักกะฉันท์” ในฉันท์ แต่ละฉบับ ทรงกำหนดลักษณะข้อบังคับของฉันท์นั้นๆไว้ ดังปรากฏตัวอย่างในประชุมจารึก วัดพระเชตุพนดังนี้ เช่น กุมารละพิตาฉันท์ ซึ่งได้กล่าวถึง ภริยาดี 4 จำพวก โดยหมายความว่า ถ้าทำตัวเป็นภริยาดีทั้ง 4 แบบนี้ เมื่อตายแล้วจะได้ไปสู่สวรรค์ อันได้แก่

1. ภริยาที่เปรียบเสมือนแม่ : ที่มีความรักต่อบุตร
2. ภริยาที่เปรียบเสมือนพี่สาว : คือมีความเคารพสมัคสมานสามัคคีกัน
3. ภริยาที่เปรียบเสมือนเพื่อน : คอยร่วมทุกข์ร่วมสุขกันเสมือนเพื่อน
4. ภริยาที่เปรียบเสมือนบ่าว : เทอดทูนและเกรงกลัวสามี สามีจะโมโหหรือจะว่า ก็ไม่โกรธตอบ

¹ “ตำราฉันท์วรรณพฤติ,” (2544). ใน *ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน*. หน้า 385-473.

² จารึกติดไว้ที่เสาพระระเบียงพระอุโบสถชั้นใน จารึกยังอยู่ครบ

ภาพประกอบ 1 กุมาระลพิดาจันทร์
 ที่มา : ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน. (2544). หน้า 390.

อีกตัวอย่างหนึ่ง คือ **ตมฺหัชฌาฉนฺท์** ที่ได้กล่าวถึง ภริยาชู้ที่มีใจคิดร้ายต่อสามี นอกจากนี้ ยังมีวิชชুমมาลาฉนฺท์ อินทรวีเชียรฉนฺท์ กุมาระลพิดาฉนฺท์ ภัทกะฉนฺท์ เป็นต้น โดยได้ทรงนำเอาอรรถธรรมต่างๆ ซึ่งเป็นคำสอนสั้นๆ สำหรับประชาชนทั่วไปมาทรงนิพนธ์เป็นเนื้อหาของฉนฺท์แต่ละแบบ เช่น ในวิชชুমมาลาฉนฺท์ ก็จะทรงนิพนธ์ในเรื่องของโทษของการเสพสุรา 6 ประการ ดังต่อไปนี้ คือ

วิชชুমมาลาฉนฺท์ ได้แก่ โทษของการเสพสุรา 6 ประการ

๑ โทษเสพย์ไชยบาน	บรรเทาเหตุหก	สัพพัญญูก
จำแนกแจกแจง	แต่เวไนยชาติ	อวยลาศน์สำแดง
หลากหลายร้ายแรง	ปราชญ์โลกา... ¹	

หมายความว่า การเสพสุรานั้นทำให้เกิดโทษหรือผลเสียถึง 6 ประการด้วยกัน เช่น ทำให้ต้องสูญเสียทรัพย์สินเงินทอง ทำให้ฉุนเฉียวและเกรี้ยวกราด ไม่สามารถควบคุมอารมณ์ของตนเองได้เป็นเหตุให้เกิดการทะเลาะวิวาทจากฤทธิ์ของสุรา ทำให้เกิดโรคภัยต่างๆ ตามมา เช่น โรคพิษสุรา ร่างกายก็จะไม่แข็งแรง และทำให้ถูกคนทั่วไปดูถูกและดูหมิ่นศักดิ์ศรี เป็นต้น

2.2.2 จารีกเรื่องตำราฉนฺท์มาตราพฤติ²

สมเด็จพระบรมศาสดาองค์พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแบบฉนฺท์มาตราพฤติไว้ 8 แบบ³ เริ่มตั้งแต่ อริยฉนฺท์ว่าด้วยราชานิติศาสตร์ คีติชาติฉนฺท์ อริยชาติฉนฺท์ อุปคิตฉนฺท์ อริยะจะปะลาฉนฺท์ ไปจนถึงฉนฺท์ชื่อ วิสิโลกฉนฺท์ เป็นต้น แต่ไม่ค่อยเป็นที่รู้จักและมีคนนิยมแต่งเหมือนเช่นฉนฺท์วรรณพฤติ

ฉนฺท์มาตราพฤติ เป็นวรรณกรรมที่ประกอบไปด้วยเรื่องที่เป็นคำสอนสั้นๆ สำหรับประชาชนทั่วไปที่ฟังปฏิบัติและไม่ฟังปฏิบัติ ทั้งนี้เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ตัวเอง นอกจากนี้ ยังให้ความรู้เกี่ยวกับคติธรรมต่างๆ ทางพุทธศาสนาและคติธรรมโบราณ ตัวอย่างที่ปรากฏในประชุมจารีกวัดพระเชตุพน เช่น ฉนฺท์มาตราพฤติ ชื่อ “อริยะจะปะลาฉนฺท์”

๑ สิ่งโทษะจงมละอย่าพ้อง	สวัสดิจงจิตรปองประกอบเกิดผล
เจริญรุ่งผดุงประดับตน	พิพัฒน์ดลศุภศิริมหภาพาร
๑ ไสลกฉนฺท์สาตราณามมี	ลบบองฉบับบอกรียจปลาขนาน
เสนอเนื่องคณาธิราญาณ	รจิตสาร์กีสเณาะพจนนิพนธ์

¹“ตำราฉนฺท์วรรณพฤติ,” (2544). ใน *เล่มเดิม*. หน้า 393-394.

²จารีกดิดไว้ที่เสาพเนกประตูเข้าพระระเบียงชั้นนอกทั้ง 4 ทิศ ศิลาจารีกยังมีครบ

³“ตำราฉนฺท์มาตราพฤติ,” (2544). ใน *ประชุมจารีกวัดพระเชตุพน*. หน้า 475-493.

2.2.3 จารึกเรื่องเพลงยาวกลบทและกลอักษร¹ และโคลงกลบท²

“กลบท” เป็นการแสดงความสามารถของกวีชั้นครู หมายถึง การนำเอาคำประพันธ์แบบต่างๆ มาพลิกแลงเพิ่มเติมวิธีการแต่งให้ยากยิ่งขึ้น นอกจากนั้นยังมีความเด่นในกระบวนการใช้ถ้อยคำสำนวนโวหาร ซึ่งนับว่าเป็นศิลปะอย่างหนึ่งทางวรรณศิลป์ คำประพันธ์ที่นิยมนำมาแต่งเป็นกลบท ได้แก่ โคลง กาพย์และกลอน

กลบทที่ปรากฏในประชุมจารึกวัดพระเชตุพนมีถึง 64 แบบ โดยพัฒนามาจากตำรากลอนกลบทเรื่องสิริวิบุลยคติของหลวงศรีปริษา(เซ่ง)แห่งสมัยอยุธยาตอนปลายซึ่งถือเป็นตำราครู

การแต่งกลบทนิยมกันมากในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเรื่อยมาจนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการประดิษฐ์แบบอย่างของกลบทบางชนิดเพิ่มเติมเอาไว้ด้วย เช่น กลบทอักษรล้วน กลอนกลบท โคลงกลบท และเพลงยาวกลบท

วรรณกรรมประเภทกลอนกลบท ที่ปรากฏอยู่ในวัดพระเชตุพนนั้น จะรวมอยู่กับพวกสรรพวิทยาต่างๆที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงจัดประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตทั้งหลายให้มาร่วมกันรวบรวมและแต่งขึ้นเป็นจำนวนมากนั้น ทำให้ยังหลงเหลือและปรากฏเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์อยู่จนถึงทุกวันนี้ ดังปรากฏตัวอย่างในจารึกเช่น

ก. เพลงยาว : กลบทอักษรล้วน

เจ็บจิตจริงเจียวเจ้าจะจำจาง
คิดคำเคืองแค้นคำคำคมคด
ไอ้อกเอ่ยออกไอ้อ้อกโอย
ดูเด็ดดวงแด่ดินได้โดยด่วน
ทำทบทวนเทียบเทียบที่ท่วงที่
งามงอนงอนงามงามงำเงื่อน.
จับจิตเจิมใจจงเจ้าเจียรจันทร์
แบบบัวแบ่งบานแบะบุงเบียนบ่อน
หล่อนเลยเหลิงละเลิงหลงแล้วลาดเลา

๐ มีมิตรไม่เหมือนหมายมามายหมาย
รักถารื้อแรมร้างเรศราโรย
เห็นหันเหียนเหียนหดให้หวนโหย
ช่างชมโซยชายเชื่อนแซ่นเชิงชี้
สิ้นสื้อสวนสิ่งสงสัยสืสัสนี้
กับเกศแก้วกาก็ก็กลกัน
ยามยิ้มแย้มแย้มเยื้อนแยบเยี้ยหยัน
กล้ากลั่นกลั่นกลบกลั้วกลั่นเกลี้ยงเกล้า
จัดเจนจรจักจีใจเจียวเจ้า
เหมือนมัวเมามั่งมีมิตรมีเมือง³

¹“เพลงยาวกลบทและกลอักษร,” (2544). ใน *ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน*. หน้า 496-548.

²“โคลงกลบท,” (2544). ใน *แหล่งเดิม*. หน้า 549-573.

³*ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน ฉบับสมบูรณ์*. (2510). หน้า 517-518.

ตัวอย่างเพลงยาวกลบทดังกล่าว เป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีเนื้อความกล่าวถึง การกระทบกระเทียบเปรียบเปรยทำนองต่อว่าผู้หญิง ซึ่งมีใจรวนเรเหมือนกับนางกาก็ในชาดก นำเสียดายที่เป็นหญิงรูปงามแต่จิตใจของนางกลับเหลวไหลหาความแน่นอนต่อผู้ชายมิได้

กลบทดังกล่าวเป็น“กลบทอักษรล้วน” กล่าวคือ ใช้พยัญชนะเสียงเดียวกันล้วนๆในแต่ละวรรค โดยไม่มีอักษรอื่นมาเจือปนเลย เช่น วรรคที่ 1 ใช้อักษร ม อย่างเดียว วรรคที่ 2 ใช้อักษร จ อย่างเดียว และวรรคที่ 3 ใช้อักษร ร อย่างเดียว ซึ่งทำให้มีเสียงไพเราะและออกเสียงง่ายกว่าปรกติ กว่าจะแต่งได้แต่ละบรรทัดโดยมีเนื้อความครบบริบูรณ์นั้นต้องสรรหาอักษรที่เหมาะสมแก่ข้อความจริงๆมาใช้

ข. ตำราเพลงยาวกลบท

เป็นบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว บทพระนิพนธ์ของเจ้านายบางพระองค์ และบทนิพนธ์ของกวีหลายท่าน กลอนปรารภตอนต้นที่เข้าใจว่าเป็นบทพระราชนิพนธ์นั้นมีสำนวนไพเราะทั้งยังได้แทรกพระราชดำริ และพระราชนิยมไว้อย่างเด่นชัดด้วย ดังนี้คือ

โดยนิยมสมเด็จพระเสร็จแสดง
ประมวลหมู่มาตยาปรีชาฉลาด
ให้บริบูรณ์พูนเพิ่มเฉลิมพระยศ
ซึ่งทรงพระราชอุทิศประดิษฐ์ประดับ
จะได้เห็นเช่นภิปรายแบบกายความ
ด้วยก่อนเก่าเหล่าลูกตระกูลปราชญ์
ย่อมฝึกหัดศึกษาข้างอาลักษณ์
ทุกวันนี้มีแต่พาลสันดานหยาบ
จะหาปราชญ์เจียนจะขาดพระนคร
อันกุลบุตรจะสืบสายไปภายหน้า
ให้ฝึกใฝ่ในกุศลผลบุญ
ฟังสั่งเสปสัปปุรุษสุจริต
สดับเรื่องเรื่องปัญญาปรีชาชาญ
อันอักษรกลอนเพลงนักเลงเล่น
อย่าหลงไหลในฝีมือคิดพากเพียร
ก็ทรงทราบว่สังวาสนี้บาดจิต
แต่บูชาไว้ให้ครบจบสำเนา

๐ เฉลิมลักษณะกลอนเพลงบรรเลงแถลง
จักจำแนกแจกแจงสังวาสรส
ฉลองพระราชนิพนธ์ยุบลบท
น้อมประณตบูชาพระอาราม
ประสงค์สำหรับผู้รักกลอนอักษรสยาม
พยายามลอกเขียนรำเรียนรัก
ทั้งเชื้อชาติชนผู้ดีมียศศักดิ์
ล้วนรู้หลักพากย์พจน์กลบทกลอน
ประพฤติบาปไปเสียสิ้นแผ่นดินกระฉ่อน
จึงขอพรพุทธาไทรยาคุณ
จงปรีชาเข้มแข็งทุกหมื่นขุน
อย่ามัวมุ่นฝันฝึาสุราบาน
รู้ชั่วชอบประกอบกิจเป็นแก่นสาร
สุภาสิตพิสดารหมั่นอ่านเรียน
จะรักใคร่พอให้เป็นแต่พาเหียร
แท้บาปเบียดตนตามรูปนามธรรม
ย่อมเป็นพิษสลเลขคือเนกขัม
เป็นที่สำราญมนัสผู้หมั่นมีการ

อุทิศแทนสังคีตเครื่องดีดสี
พระทัยประสงค์จำนงในพระโพธิญาณ

อยู่ชั่วหล้าชาติรัตราบเพลิงผลาญ
จงสมพระปณิธานทุกสิ่งเอ๋ย ...¹

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ค. กลอนกลบท

“กลอนกลบท”ชุดนี้เป็นผลงานของกวีเอกสมัยนั้นหลายท่าน ทำให้กวีมี
โอกาสได้เลือกแต่งกลบทที่ตนถนัด ฉะนั้น สำนวนกลอนจึงไพเราะเป็นพิเศษ เป็นแบบแผนการ
เล่นกลอนกลบทที่สมบูรณ์มีคุณค่าและเป็นหลักฐานทางวรรณคดีที่น่าภาคภูมิใจ ตัวอย่างเช่น

กลอนกลบท “**นาคราชแผลงฤทธิ์**” ซึ่งเป็นบทพระราชนิพนธ์

๑ ทุกคำเข้ากำสรวลัญจนถึง
ริงใจทุกจุดจิตคิดคำนึง
ซึ่งค้ำนางอย่างประหนึ่งจะคลั่งไคล้
ให้เคลิ้มคลุ้มกุ่มอรานิทราตริก
นึกโศกตรองน้องเอ๋ยอีกด้วยเหตุไฉน
ได้เห็นนวลเมื่อวันนั้นคิดหวนใจ
ใครว่าเจ้าจึงมิให้พี่ไกล่เคียด ...²

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ง. โคลงกลบท

โคลงกลบทเป็น“เครื่องเล่น”ของกวีที่แสดงความสามารถในการช่อนปม
เป็นปริศนาไว้ให้ผู้อื่นคิดแก้ และยังเป็นเครื่องหมายแสดงความถึงสามารถและภูมิปัญญาของกวี
ที่แต่งกลบทนั้นๆ รวมถึงแสดงความรุ่งเรืองของวรรณกรรมประเภทร้อยกรองในสมัย
รัตนโกสินทร์ตอนต้นได้อย่างแท้จริง

“ตำราโคลงกลบท” มีประมาณ 30 อย่าง แต่ทุกโคลงไม่มีเฉลยไว้ให้
บางโคลงจึงเข้าใจวิธีถอดกลได้ยากมาก กลอนกลบททั้งหมดติดไว้ที่เสาระเบียงพระอุโบสถ
ชั้นใน

¹“เพลงยาวกลบทและกลอักษร,” (2544). ใน เล่มเดิม. หน้า 496.

²แหล่งเดิม. หน้า 498.

พระนามและนามของกวีที่แต่ง “โคลงกลบท” เท่าที่บอกไว้คือ

- กรมหมื่นไกรสรวิชิต
- พระเทพโมลี
- ขุนมหาสิทธิโวหาร
- หลวงชาญภูเบศร์
- กรมหมื่นนุชิตชิโนรส (สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ในเวลาต่อมา)

ตัวอย่าง โคลงกลบท เช่น “โคลงกลบท นาคโสณทิก”

๑ แสนทุกข์ทวิเทวษให้	ใจซ่อนซ่อนอกดี
สุขที่มอดสวาทศรี	นางลับลี้หลีกส่อน ¹

ขุนมหาสิทธิโวหาร

โคลงอธิบายวิธีถอดกลอักษร : ลั่นตะกวดคำน้อง*

มีวิธีถอดโคลงดังนี้ คือ

๑ คั่นโลงลักษณเช่นชี	เชิงเซลง น้เนา
โดยแยบแบบบรรเลง	เหล่านี
ลั่นตะกวดประกวดเพลง	ยาวคู่ เคียงแอ
อ่านบทบนล่างลี้	ล่างแล้วเล็งบนช ²

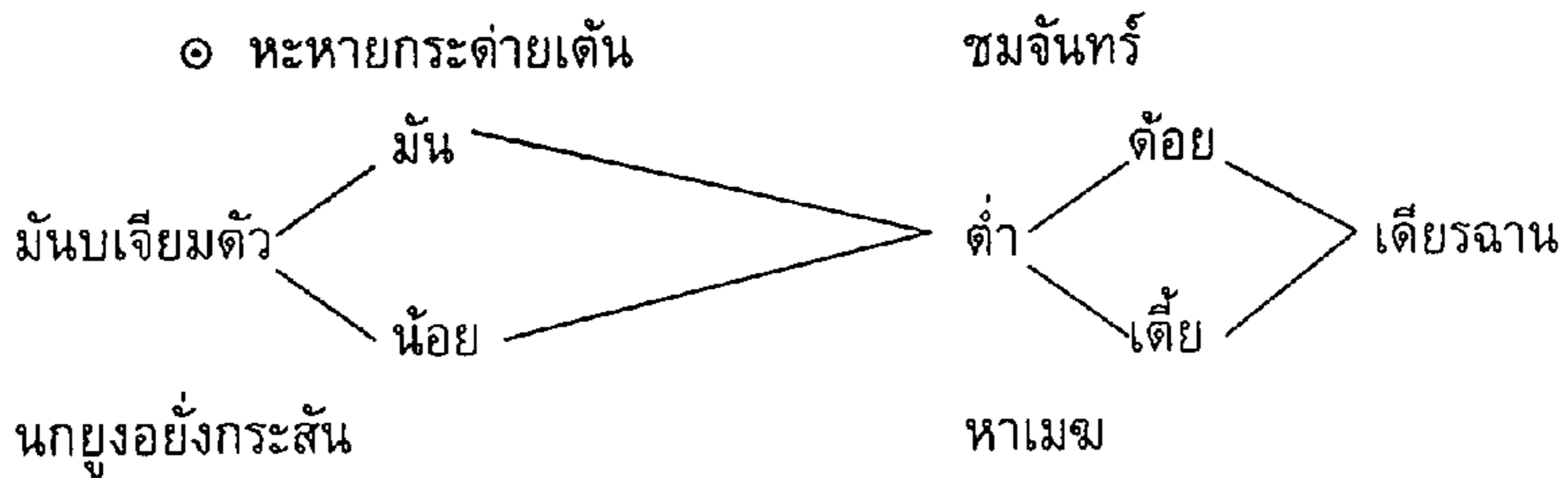
กรมหมื่นไกรสรวิชิต

¹“โคลงกลบท,” (2544). ใน *เล่มเดิม*. หน้า 553.

* ดูคำอธิบายประกอบที่ภาคผนวก ก (กลบท)

²“เพลงยาวกลบทและกลอักษร,” (2544). ใน *ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน*.

ตัวอย่างโคลงกลบทชื่อ “โคลงลักษณะช่อนกล”¹ ซึ่งมีลักษณะดังนี้

จาก “โคลงลักษณะช่อนกล” นี้ สามารถถอดโคลงได้ดังนี้ คือ

๐ หะทายกระต่ายเต็น	ชมจันทร์
มันบเจียมตัวมัน	ดำด้าย
นกยูงอัยังกระสัน	หาเมฆ
มันบเจียมตัวน้อย	ดำเตี้ย เตียรณาน

นอกจาก “กลกลอนลิ้นตะกวดคำน้อง” และ “โคลงลักษณะช่อนกล” แล้ว ตามเสภาพเนกทุกต้นที่พระระเบียงชั้นในนี้ยังจารึกกลบทอื่นๆอีกซึ่งล้วนน่าสนใจในการอ่าน กลบทส่วนใหญ่อ่านได้โดยไม่ต้องหาคำเฉลย เพราะตรงตามฉันทลักษณ์กลอน ทั้งยังมีลักษณะพิเศษเฉพาะกลบทนั้นจารึกไว้ให้สังเกตอีกด้วยจึงนับได้ว่าเป็นการจัดการการศึกษาในเรื่องที่น่าสนใจศึกษาค้นคว้ามากที่สุดทีเดียว และก็น่าภูมิใจในภูมิปัญญาอันควรแก่การเชิดชูของผู้ที่แต่งอีกด้วย

2.2.4 โคลงภาพเรื่องรามเกียรติ์²

โคลงภาพเรื่องรามเกียรติ์มีทั้งหมด 435 บท เป็นโคลงสี่สุภาพ แต่เนื้อความของเรื่องไม่ติดต่อกัน เพราะเป็นการแต่งบรรยายตามภาพจำหลัก ซึ่งเลือกจำหลักเฉพาะตอนที่ เป็นภาพสวยงามเท่านั้น กวีที่แต่งโคลงชุดนี้เข้าใจกันว่ามี 5 ท่าน คือ กรมหมื่นไกรสรวิชิต หลวงชาัญญาเบศร์ หลวงสุวรรณอักษร ขุนมหาสิทธิโวหาร และนายนุช มหาตเล็ก

¹“โคลงกลบท,” (2544). ใน แหล่งเดิม. หน้า 565.

²“โคลงภาพเรื่องรามเกียรติ์,” (2544). ใน ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน.

ตัวอย่าง “โคลงภาพเรื่องรามเกียรติ์”

๑ กุมภัณฑ์เพชรฆาตเข้า	รุมยก
ลิงใส่ลงในครก	โขลกจำ
กำแหงหนุมานชก	ชิงสาก ได้แฮ
ไล่ขี้ตีซ้ำ	ยักษ์ร้ายตายเตียน ฯ
๑ มัดลึงกับหลักกลิ้ง	กลางแปลง
ไสคชขับม้าแทง	คว่างคว่าง
วายุบุตรหลุดโลดแรง	เร็วรวด
ผลาญยักษ์หักคอช้าง	ชีพม้วยหมอควาท ฯ ... ¹

“โคลงภาพเรื่องรามเกียรติ์” จารึกอยู่ใต้แผ่นศิลาจำหลักภาพ ซึ่งติดที่ผนังรอบฐานพระอุโบสถด้านนอก

2.3 พลศึกษา

พลศึกษา เป็นการฝึกหัดหรือการบริหารร่างกายให้แข็งแรง ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ ดังปรากฏในประชุมจารึกวัดพระเชตุพนพบว่า มี จารึกเรื่องโคลงภาพฤาษีตัดตน ที่มีลักษณะเกี่ยวข้องกับเรื่องสุขพลานามัย ดังมีรายละเอียด คือ

- จารึกเรื่องโคลงภาพฤาษีตัดตน²

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงปฏิสังขรณ์วัดโพธาราม(วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม) เมื่อ พ.ศ. 2331 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้รวบรวมตำรายาและปั้นทำฤาษีตัดตนไว้เป็นทาน รูปทำฤาษีตัดตนที่สร้างขึ้นในสมัยนี้นั้นไม่ทราบจำนวนแน่ชัด เดิมปั้นด้วยดินจึงชำรุดเสื่อมสภาพได้ง่าย

ต่อมาเมื่อวันที่ 13 พฤศจิกายน พ.ศ. 2379 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯให้กรมหมื่นนครสวรรค์พิริย (พระราชโอรสรัชกาลที่ 1 พระนามเดิมพระองค์เจ้าชายดวงจักร) เป็นผู้ทรงกำกับช่างหล่อ รูปฤาษีตัดตนทำต่างๆ รวม 80 ท่า โดยหล่อด้วยสังกะสีผสมดีบุกเรียกว่า “ชิน” ปั้นแล้วตั้งไว้ตามศาลาลาย และจารึกบรรยายสรรพคุณไว้ เป็นโคลงสี่สุภาพ แต่งโดยกวีมีชื่อในสมัยรัชกาลที่ 3 แม้แต่พระองค์ก็ได้ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ถึง 6 บทด้วยกัน นอกจากนี้ยังมี พระเจ้าน้องยาเธอ พระลูกยาเธอ ขุนนาง พระภิกษุ ตลอดจนสามัญชน รวม 35 ท่าน ร่วมกันนิพนธ์ รวมทั้งสิ้น 80 บท แล้วจารึกไว้ตั้งคำโคลงบานแพนกกกล่าวว่า

¹“โคลงภาพเรื่องรามเกียรติ์,” (2544). ใน แหล่งเดิม. หน้า 581.

²“โคลงภาพฤาษีตัดตน,” (2544). ใน ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน. หน้า 721-821

... จึงสมเด็จพระนพบาล รัชการพรหมเสาวพงษ์ ให้ลิขิตบทโคลงทรงลงจารึกเศลาตราติดผนังกำกับ
สำหรับรูปหล่อหลาย แล้วให้พนายจิตรกรรมสุฤษฏีรังสรรค์เสาวเลข รจเรชชฎิล ดัดกายินถ้วน
องค์ลงในสมุดดุจหล่อสอทำตราแผ่นไว้ รัชก็ให้เลขกามาตย์ จำลองศาสตรเส้นรง แสดงโคลง
ทรงสืบสร้างเป็นตำหรับฉบับอังกุหล้าแหล่งเฉลิม ...¹

หลังการปั้นรูปภาณีและแต่งโคลงเสร็จ ได้มีการวาดภาพลงสมุดไทย และมีโคลง
กำกับไว้ ผู้วาดภาพ คือ ขุนรจนา ขุนอาลักษณ์ วิสุทธอักษรเป็นคณตราชานเขียนโคลงลงใน
สมุดไทย

ภาพประกอบ 2 ศิลาจารึกภาพภาณีติดตน ท่าที่ 1 แก่เกี้ยว
ที่มา : ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน. (2544). หน้า 720.

¹“โคลงภาพภาณีติดตน.” (2544). ใน แหล่งเดิม. หน้า 721.

ภาพประกอบที่ 3 เซาถาศีตตตน

โคลงถาศีตตตนได้ให้ความรู้ทางด้านการรักษาโรคตามแผนโบราณ ถึงแม้ว่าปัจจุบันนี้จะมีวิธีรักษาโรคดังกล่าวได้อย่างทันสมัยแล้วก็ตาม แต่ข้อความที่ปรากฏอยู่ในโคลงถาศีตตตนนี้ถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นแห่งการเผยแพร่วิชาการแพทย์แผนโบราณตัวอย่างโคลงถาศีตตตนบางตอน เช่น ตัวอย่างการตตตนด้วยท่าต่างๆ

ภาพประกอบ 4 ดัดตนแก้แขนขัด

ก. ทำดัดตนแก้แขนขัด

ระบือนามโคบุตรก้อง กุณฺ์สรร สฤชติเฮย
 ถอดหทัยทศกรรฐ์ เก็บไว้
 ทำดัดพับเพียบผัน ภาทธรน้อย ณ แอ
 แขนได้ขัดเท่าให้ หัตถ์บ้ไขนวดแขน¹

พระอริยวงศ์มุนี

วิธีในการปฏิบัติ คือ "แขนได้ขัดเท่า" หมายถึง ให้ใช้แขนข้างที่ขัดนั้นทำฝ่ามือลงกับพื้น "ให้หัตถ์บ้ไขนวดแขน" หมายถึง ให้ใช้มือที่ไม่ใช่ (ไม่เจ็บ) นวดแขนข้างที่เจ็บนั้น "แขนขัด" หมายถึง การเคลื่อนไหวที่เกิดอาการขัดข้องที่เจ็บบริเวณไหล่ ศอกหรือเมื่อเคลื่อนไหวไหล่แขนแล้ว กล้ามเนื้อมีการเกร็ง รู้สึกเจ็บ²

โดยสรุปแล้วก็คือ "ทำดัดตนแก้แขนขัด" เป็นท่านั่งพับเพียบตามถนัด ใช้แขนข้างที่เจ็บหรือขัดมาทำแขนหรือยันกับพื้นข้างลำตัว ส่วนมือข้างที่แขนไม่เจ็บหรือขัดนั้น ให้บีบนวดบริเวณแขนข้างที่เจ็บขัด

¹"โคลงภาพฤๅษีดัดตน," (2544). ใน เล่มเดิม. หน้า 770.

²กระทรวงสาธารณสุข. (2544). กายบริหารแบบไทย ทำฤๅษีดัดตน. หน้า 19.

ภาพประกอบ 5 ตัดตนแก้ลมหัวสรรพางค์

ข. ทำตัดตนแก้ลมหัวสรรพางค์

อิษีอุคัพเนตร์เจ้า ตำหรับ
สรรพวามประกอบกับ เวทใช้
ทำวแขนพับเพียบทับ หัตถ์แ่อนองค์เอย
แก้หัวสรรพางค์ให้ เสื่อมสิ้นสรรพลม¹

พระองค์จ้าวศรีวงษ์

วิธีปฏิบัติในการแก้ลมหัวสรรพางค์ ทำได้โดยการนั่งพับเพียบ ใช้มือคว่ำลงยันกับพื้น สอดหลังมือทั้งสองข้างไว้ในใต้ขาข้างที่นั่งพับไว้แล้วแ่อนอก²

¹“โคลงภาพฤาษีตัดตน,” (2544). โน เล่มเดิม. หน้า 741.

²กระทรวงสาธารณสุข. (2544). เล่มเดิม. หน้า 20.

ภาพประกอบ 6 ตัดตนแก้ลมริดดวง

ค. ทำตัดตนแก้ลมริดดวง

อุดมнарอรุรู้ กลดัดกายเฮย
 ขาไขว้ไพล่สนัด เข้าเข้า
 เขียดกรอ่อนเอาหัดถ์ หนึ่งส่งศอกนา
 ลมโรคริสีดวงเร้า ชอบถ้าทำหาย¹

กรมหมื่นศรีสุเทพ

วิธีปฏิบัติทำแก้ลมริดดวงหรือริดสีดวง ทำได้โดยการนั่งพับเพียบโดยใช้ขาข้างหนึ่งไขว้ไปที่เข่าอีกข้างหนึ่ง พับเข่าข้างใดก็ได้พับเข้ามาให้กระชับ เขียดแขนข้างเดียวกันกับขาที่ไขว้นั้น แล้วยกแขนขึ้นโดยใช้มืออีกข้างส่งบริเวณข้อศอก สุดหายใจลึกๆ ยึดอกขึ้นพร้อมกับขมิบบริเวณรอบทวารหนัก กลั้นไว้เล็กน้อยแล้ว จึงคลายออกพร้อมกับผ่อนลมหายใจออก ทำซ้ำอีก 3-4 ครั้ง จึงสลับแขน²

¹"โคลงภาพฤาษีตัดตน," (2544). ใน เล่มเดิม. หน้า 786.

²กระทรวงสาธารณสุข. (2544). เล่มเดิม. หน้า 23.

ภาพประกอบ 7 ดัดตนแก้ปวดท้องและข้อเท้า

ง. ทำดัดตนแก้ปวดท้องและข้อเท้า

ฤาษีสั่งชื่อให้	นามนครรามเอย
อัญนะคาวิอักษร	อะตั้ง
พับขงฆ์เทิดถวัตร	สองไปล์หลังนา
แก้ขัดข้อเท้าทั้ง	ป่วยท้องบรรเทา ¹

กรมหมื่นนุชิตชิโนรส

วิธีปฏิบัติแก้ปวดท้องและข้อเท้า คือ นั่งพับเพียบหรือพับแข้งยกมือทั้งสองข้างชูขึ้นจับกันไว้ ยืดมือให้ตึงโน้มมือทั้งสองข้างไปทางด้านหลังให้มากที่สุด พร้อมกับสูดลมหายใจเข้าให้เต็มที่ จากนั้นวาดแขนทั้งสองข้างไหลไปข้างหลังแล้วผ่อนหายใจออก ทำซ้ำเช่นเดิม 3 ครั้ง²

¹“โคลงภาพฤาษีดัดตน,” (2544). ใน เล่มเดิม. หน้า 728.

²กระทรวงสาธารณสุข. (2544). เล่มเดิม. หน้า 27.

ภาพประกอบ 8 ทำตัดตนแก้ลมชักปากเบี้ยว, ลิ้นตาย, เท้าเห็บ, มือเห็บ

จ. ทำตัดตนแก้ลมชัก และอาการชา

ผิวลมเขาค่อคั่ง	เห็บหนัก
กายสันฟันชิดชัก	ปากเบี้ยว
พระกาลสิทธแกลงลักษณะ	เลศท่าแก้นอ
เหนียวไหล่นวงเท้าเอี้ยว	อกไอ้อนิจจ ¹

หลวงลิขิตปรีชา

วิธีปฏิบัติในการแก้ลมชักปากเบี้ยว, ลิ้นตาย, เท้าเห็บ, มือเห็บ สามารถทำได้ โดยการนั่งพับเพียบหรือคุกเข่าโดยให้ลำตัวตั้งตรง มือข้างหนึ่งจับขาบริเวณข้อเท้าดึงเหนียวขึ้นมาพร้อมๆ กับใช้มืออีกข้างเหนียวไหล่นวดตามแรงดึงของแขนเอี้ยวตัวไปทาง ด้านตรงข้าม ขณะทำทำตัดให้หายใจเข้าลึกๆ แล้วคลาย ทำซ้ำ 2-3 ครั้ง หรือเท่าที่จะสามารถทำได้²

¹“โคลงภาพฤาษีตัดตน,” (2544). ใน *เล่มเดิม*. หน้า 748.

²กระทรวงสาธารณสุข. (2544). *เล่มเดิม*. หน้า 30.

นอกจากตัวอย่างท่าฤๅษีตัดตนต่างๆเหล่านี้แล้ว ยังมีการตัดตนด้วยท่าหนึ่ง ทำยืน ทำนอน ทำตัดคู่ เป็นต้น

ประโยชน์และคุณค่าของท่าฤๅษีตัดตน

“ท่าฤๅษีตัดตน”ในแต่ละท่า เป็นการทำให้เกิดการยืดหดของกล้ามเนื้อ ครอบคลุมทุกรูปแบบ และเป็นการกระตุ้นให้กล้ามเนื้อทำงาน เพื่อช่วยให้การไหลเวียนโลหิตของร่างกายดีขึ้น ทำให้มีการถ่ายเทกรดที่เกิดจากการออกกำลังกายของกล้ามเนื้อได้ง่ายขึ้น ช่วยให้อาการปวดขัดของกล้ามเนื้อหายไป การตัดดึงตามข้อต่างๆจะมีผลทำให้เกิดการเคลื่อนไหวของข้อ เอ็นรอบข้อมีการหดยึด ทำให้มีการออกกำลังกายกระตุ้นมิให้ข้อเกิดการติดขัด การหายใจเข้าออกลึกๆ นอกจากจะทำให้ได้รับอากาศออกซิเจนมากขึ้นแล้ว ยังเป็นการบริหารปอด และยังเป็น การบริหาร กล้ามเนื้อทรวงอก กล้ามเนื้อกระดูกซี่โครงอีกด้วย สำหรับการนวดนั้นมีผลโดยตรง เพราะการกด การคลึง การตัด ย่อมมีผลต่อการกระตุ้นการไหลเวียนของโลหิต และยังมีผลทางด้านจิตใจอีกด้วย

ทำให้ “ท่าฤๅษีตัดตน” นอกจากมีสรรพคุณในการรักษาโรคแล้ว ยังเป็นการบริหารร่างกาย ทำให้ร่างกายตื่นตัวแข็งแรง และเป็นการพักผ่อน ประโยชน์ของการฝึกท่าฤๅษีตัดตน คือ ช่วยให้เกิดความเคลื่อนไหวตามธรรมชาติของแขนขาหรือข้อต่างๆให้เป็นไปอย่างคล่องแคล่ว ช่วยให้โลหิตหมุนเวียนเลือดลมเดินสะดวก เป็นการต่อต้านโรคภัยบำรุงรักษาสุขภาพให้มีอายุยืนยาว นอกจากนี้ยังเป็นการช่วยยกระดับจิตใจให้พ้นอารมณ์ขุ่นมัว หงุดหงิด ความง่วง ความท้อแท้ ความเครียด เป็นต้น

จะเห็นได้ว่ากายบริหารแบบไทย“ท่าฤๅษีตัดตน” เป็นภูมิปัญญาไทยที่ทรงคุณค่าและควรแก่การนำมาศึกษาอย่างจริงจังเพื่อการประยุกต์ใช้ต่อไป

2.4 หัตถศึกษา

หัตถศึกษา คือ องค์ความรู้ที่เกี่ยวกับการสร้างสรรค์ผลงานที่เกิดจากฝีมือและความคิดของผู้ทำจากที่ปรากฏในประชุมจารึกวัดพระเชตุพนนั้น ก็ได้แก่ในส่วนของ การสร้างวัดซึ่งต้องประกอบด้วยผลงานศิลปะสถาปัตยกรรมอันงดงามในทุกแขนง คือ สถาปัตยกรรม จิตรกรรม และประติมากรรม จนอาจนับได้ว่าผลงานเหล่านี้เป็นแม่แบบของงานศิลปกรรมไทยในระยะต่อมา ในประชุมจารึกวัดพระเชตุพนพบว่ามีกรกล่าวถึง จารึกที่เกี่ยวกับการปฏิสังขรณ์และการสร้างวัด 2 เรื่อง ได้แก่ จารึกโคลงตั้งปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน และจารึกโคลงศาลาราย ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้ คือ

2.4.1 โคลงตั้งปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน¹

“โคลงตั้งปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน” เป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก โดยมีจุดประสงค์เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในอันที่โปรดเกล้าฯ ให้ทำการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ ดังโคลงที่นิพนธ์ว่า

๑ ครรโลงกุญชรบาทพร้อม	พิพิธมาลีเอย
เกริ่นพระเกียรติกระษัตรา	สืบสร้าง
ปฏิสังขรณ์มหา	วิหารเชตุ พนพื่อ
กรมธุชิตชิโนรสอ้าง	โอษฐ์ไว้เฉลิมเวียง ²

สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก

จารึกส่วนนี้เป็นการแต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทร้อยต้นและโคลงตั้ง ซึ่งได้แก่ โคลงตั้งบาทกุญชร และโคลงตั้งวิพิธมาลี กลโคลงต่างๆ คือ กลอักษรสลัป กลกินนรเก็บบัว กลว้าวพันหลัก กลช่างประสานงา กลนาคบริพันธ์ กลครอบจักรวาล กลก้านต่อดอก กลโคเล่นหาง กลสารถิชักรถ และกลบุษบารักร้อย

เริ่มด้วยร้อยต้นยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา และพรรณนาชมความอุดมสมบูรณ์ของบ้านเมือง ต่อจากนั้นก็ เป็นโคลงตั้งบาทกุญชร กล่าวถึงทศพิชราชธรรม และพระราชกรณียกิจที่ทรงปฏิบัติ กล่าวถึงการปฏิสังขรณ์วัดตั้งแต่เริ่มแรก ตอนท้ายได้กล่าวถึงรายนามแม่กองผู้ทำการต่างๆ เช่น

¹“โคลงตั้งเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน,” (2544). ในประชุมจารึกวัดพระเชตุพน. หน้า 303-354.

²แหล่งเดิม. หน้า 303.

กรมหมื่นไกรสรวิชิตกับกรมหมื่นมาตยาพิทักษ์ ราชนามผู้แต่งจารึก เช่น โคลงสุภาษิต (โลกนิติ) กรมขุนเดชาดิศรทรงแต่ง ฉันท์มาตราพฤติและวรรณพฤติ กรมหมื่นนุชิตชิโนรสทรงแต่ง เป็นต้น และในช่วงสุดท้ายได้บอกถึงจุดมุ่งหมายของการนิพนธ์

โคลงต้นปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน นอกจากจะให้ความรู้เกี่ยวกับรายละเอียดต่าง ๆ ในการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังมีความไพเราะทั้งในด้านความหมายและการมีศิลปะในการประพันธ์ ซึ่งถือเป็นแบบอย่างที่ดีในการแต่งกลโคลง ดังตัวอย่างเช่น

๑ ดิตศิลาจากถกข้อ	คำโคลง ไว้อย
โคลงบอกเรื่องเลขา	คัดแจ้ง
แจ้งอรรณว้จันสรรโล	ลักษณะทก หลังเฮย
ทกแห่งทั่วห้องแสรัง	สาบประกล ...
๑ ประดับพิมพ์เคลือบกระเบื้อง	ในมูม เม็ดแฮ
ทกเม็ดมูมอันกัน	ก่อเลี้ยว
ศิลาหลักปักประชุมรม	เรียงนอก มูมนา
ทกท้วมมเลี้ยวเคี้ยว	เขื่อนเคียง ๗ ¹

เมื่อถอดความจารึก “โคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน” มีรายการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ ซึ่งแสดงถึงศิลปะสถาปัตยกรรมที่ปรากฏอยู่ในวัดพระเชตุพนฯ ดังต่อไปนี้ คือ

(1) พระอุโบสถ ประกอบด้วย

พระประธานหน้าตักห้าศอกคืบ 4 นิ้ว มีพระสาวกล้อม 10 องค์ พระประธานองค์นี้ถวายพระนามว่า “พระพุทธรูปปฏิมากร” มาตั้งแต่แรกเริ่มสร้างวัดในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

คอสองในประธาน เขียนภาพพิภพท้าวจาดุมหาราช ค่าจ้าง 14 ตำลึง ผนังตอนบนหน้าต่างเขียนเรื่องมโหสถ (อุ้มงคชาตกนิมทานิบาด) โดยพิสดาร ค่าจ้างห้องละ 7 ตำลึง ผนังระวางๆ ช่องหน้าต่างเขียนเรื่องพระสาวกเอตทัคคะ มีช่างทั้งพระและคฤหัสถ์ ค่าจ้างห้องละ 5 ตำลึง

เสาในประธาน เขียนสีน้ำมันเป็นกอบัวลายแย่งค่าจ้างเสาละ 8 ตำลึง บานประตูข้างนอกประดับลายมุกเป็นเรื่องรามเกียรติ์ บานหน้าต่างข้างนอกสลักเป็นแก้วชิงดวงปิดทองประดับกระจก ข้างในเขียนตราพระราชอาณาเขตทั้งในกรุงและหัวเมือง

¹แหล่งเดิม. หน้า 350.

(2) พระวิหารทิศ**ทิศตะวันออก**

พระวิหารนี้ मुखหน้าประดิษฐานพระปฏิมากรซึ่งเชิญมาแต่วัดเขาอินทรมือเมืองสวรรคโลก ถวายพระนามว่าพระเจ้าตรัสไม้มหาโพธิ์ เพราะมีต้นโพธิ์กัน ช่างเขียนช่างวังหน้าทั้ง 2 กรม ภาพ मुखนี้เขียนเรื่องปฐมสมโพธิตั้งแต่มหาพิเนชกรรมจนถึงมารวิชัย मुखหลังเขียนญาณ 10 อศุภ 10 พระสังฆราช (เห็นจะเป็นอัฐราช คือ สูง 18 ศอก) คือพระพุทธโลกนาถซึ่งประดิษฐาน อยู่แต่เดิม (ครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช) ก็คงประดิษฐานไว้ตามเดิม

ทิศใต้

พระวิหารนี้ मुखหน้าประดิษฐานพระชินราชซึ่งเชิญมาแต่เมืองสุโขทัยปางเทศนาธรรมจักร มีพระเบญจวัคคีย์อยู่ข้างหน้า เขียนภาพตั้งแต่เทศนาธรรมจักรจนถึงธาตุอันตรธาน ช่างเขียนกรมช่างมหาดเล็ก मुखหลังเขียนเรื่องฎีกาพาหุ 8 บท

ทิศตะวันตก

พระวิหารนี้ मुखหน้าประดิษฐานพระชินศรีปางนาคปรก สถิตใต้ต้นจิก ซึ่งเชิญมาแต่เมืองสุโขทัย ช่างเขียนช่างกรมซ้ายเขียนเรื่องพระเกศธาตุ मुखหลังเขียนเรื่องพระพุทธบาท

ทิศเหนือ

พระวิหารนี้ मुखหน้าพระประดิษฐานพระปาลีไลย ประทับนั่งบนเขามีรูปช่างถือคนทีน้ำ และรูปวานรถือรวงผึ้ง ช่างเขียนช่างกรมขวาเขียนภาพเรื่องจตุรภูมิ मुखหลังเขียนเรื่องธุดงค์ 13

(3) ศาลาหน้าพระมหาเจดีย์ 2 หลัง

หัวหน้างานซ่อมศาลา 2 หลังนี้ จมื่นไชยภรณ์ปลัดกรมตำรวจใหญ่ขวาทำการซ่อม ช่างเขียนพระสงฆ์วัดสามพระยา วัดระฆัง วัดปทุมคงคา นายด้วยสมุห์จันทำการเขียน (ศาลา หลังเหนือ) เส้า 12 เส้า เขียนเรื่องชาดก (ตอนนิทานกถา) 12 เรื่องกับรูปคนแสดงแผนนวด 60 รูป รูปยักษ์แสดงแผนไชรพิษ 12 รูป รูปคนแสดงวรรณโรคยอดเดี่ยว 4 รูป รูปคนแสดงผี ประชุม 1 รูป รูปคนแสดงแผนปล่อยปลิง 1 รูป มีศาลาจาริกบอกวิธีบังคับและเรื่องไว้ทุกอัน

ศาลาอีกหลัง 1 (ทิศใต้) ช่างเขียนเป็นพระสงฆ์วัดกลาง วัดเครือวัลย์ วัดหงส์ เขียน ภาพเรื่องชาดก(ตอนนิทานกถา) 12 เรื่อง กับรูปแม่ซื้อและกุมารอย่างละ 14 รูป รูปละบองราหู(ทราง)12 รูป

(4) พระระเบียงล้อมพระมหาเจดีย์

พระระเบียงล้อมพระมหาเจดีย์ 3 องค์ ประดิษฐานพระพุทธรูปยืนฐานละ 3 องค์ รวมทั้งสิ้น 135 องค์

ผนังเขียนเรื่องกฐินพยุหยาตราทางสถลมารค ช่างเขียนพระสงฆ์ 21 รูป ช่างปั้นฐาน พระสงฆ์ 20 รูป

(5) หอไตร (พระมณฑป)

หอไตรทำเป็นจตุรมุข ผนังเขียนเรื่องสังคายนา 9 ครั้ง ช่างเขียนมีทั้งพระและคฤหัสถ์ ค่าจ้างห้องละ 5 ตำลึง มีศาลารายรอบชาน 4 ทิศมีกำแพงสกัดและซุ้มประตูกัน 4 ด้าน ภายในหอไตรตั้งตู้รูปปราสาทใส่พระไตรปิฎก

(6) ศาลาทิศหอไตร

ศาลาทิศตะวันออก หลวงราชโยธาเทพกำกับการซ่อม การเขียนช่างพระสงฆ์วัดชนะสงคราม นายเรืองมหาเดเล็กกับพระครูพิจิตรโฆษาผนังใหญ่เขียนเรื่องตำนานรามเกียรติ์ ตั้งแต่เรื่องหิรันตยักษ์ม้วนแผ่นดินจนถึงเรื่องตรีบุรุษ เฉลียงลดเขียนนอวาร 10 ปาง

ศาลาทิศใต้ พระอภัยสุนทรเจ้ากรมพลพันซ้ายกำกับการซ่อมการเขียนช่างพระสงฆ์วัดมหาธาตุ นายดิ่งมหาเดเล็กกับพระสมุห์ศรีกำกับผนังใหญ่เขียนเรื่องรามเกียรติ์ ตั้งแต่นนทกมาเกิดเป็นทศกัณฐ์บุตรท้าวลัคเตียน ท้าวลัคเตียนแบ่งเป็นสมบัติให้บุตร 11 คนที่วงศ์ไปแล้ว ทศกัณฐ์ได้ครองลงกา เฉลียงลดเขียนเรื่องกลสัตรี 15 เรื่อง

ศาลาทิศตะวันตก พระอภัยสุนทรกำกับการซ่อมอีกแห่งหนึ่ง การเขียนช่างพระสงฆ์วัดจักรวรรดิ วัดท้ายตลาด วัดราชสิทธิ พระใบฎีกา วัดพระเชตุพนกับนายน้อยมหาเดเล็กกำกับผนังใหญ่เขียนเรื่องรามเกียรติ์ตอนท้าววิรุพหกขว้างตุ๊กแกด้วยสังวาลย์ถูกเขาพระสุเมรุเอียง จนถึงท้าวอัชบาลเชือดเนื้อให้ทานแก่พรานป่าที่วงศ์ พระอิศวรรับศพขึ้นไปไว้ยอดเขา ชั้นเฉลียงเขียนภาพเรื่องสิบสองเหลี่ยมนิยายบุราณต่างประเทศแสดงขนบธรรมเนียมยุดิธรรม

ศาลาทิศเหนือ หลวงราชโยธาเทพกำกับการซ่อมอีกศาลาอีกศาลาหนึ่ง การเขียนช่างพระสงฆ์วัดพระเชตุพน นายด้วยมหาเดเล็กกับพระครูสุนทรโฆษิตกำกับเขียนเรื่องรามเกียรติ์ ตั้งแต่ท้าวทศรถไปรบกับแทตย์ชื่อปรทูตทันต์เพลารถหัก นางไทยเกษียรราชธิดาพระเจ้าไทยเกษเอาพระหัตถ์ใส่ในช่องคุมแทนเพลาจิ้งล้าแทตย์ได้ไชยชนะ จนถึงเรื่องพระชนกฤชิตจะกลับครองเมือง ใช้นายโสมศิษย์ให้ไปเอาไถโค มาไถหานางสีดาซึ่งใส่ผอบฝังไว้ใต้ต้นไม้ ปลายระเบียบเขียนเรื่องรามเกียรติ์จบพระรามเสร็จสิ้นศึกสุรพงค์ เฉลียงชั้นลดเขียนเรื่องมหาสงครามกับเรื่องรามัญหุงเข้าทัพ

(7) ศาลาการเปรียญ

ศาลาการเปรียญของเดิมมีแต่ห้องในประธาน 9 ห้อง มุขลดชั้นชานและเฉลียงรอบใส่เสาใหม่ซ่อม ธรรมมาสมณฑป สังเกตสวดพระธรรมเสร็จพระประธานวัดเดิมเป็นพระหล่อมาแต่แรกหน้าตักกว้างสี่ศอก อยู่ในการเปรียญนี้

พนักงานการซ่อม หลวงกรรภยุบาทว์ เจ้ากรมรักษาพระองค์ชวากับหลวงราชเสวก เจ้ากรมรักษาพระองค์ซ้าย กำกับเรือซ่อมใหม่การเขียนช่างพระสงฆ์วัดราชสิทธิกับวัดชนะสงคราม พระมหาเนียมฝีมือเอกเป็นผู้กำกับคอสองมุขตะวันตกเขียนนिरยกถา คือ

มหานรก 8 อสุทธรก 4 ยมโลซิกนรก 10 ทิศตะวันออกเขียนเรื่องเปรตกตาแสดงเปรต 12 จำพวกอันทำบาปต่าง ๆ กัน

(8) ศาลารายรอบวัด 16 หลัง

ข้อความที่จารึกไว้ที่ศาลาราย คือ รายชื่อของช่างเขียนที่เขียนภาพกำกับชาดกที่จารึกไว้ในศาลาแต่ละหลัง ช่างเขียนทั้งหมดเป็นพระสงฆ์จากวัดต่างๆ ทั้งทางฝั่งกรุงเทพฯ และธนบุรี

(9) พระปรารักษ์บรรจุธาตุสมเด็จพระวันรัต

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดให้สร้างพระปรารักษ์บรรจุธาตุสมเด็จพระวันรัต ใน พ.ศ.2378

นอกจากนี้ยังมีการก่อสร้างสร้างตำหนักสมเด็จกรมพระปรมาภิไธยชิโนรสมีเฉลียงที่ใช้เป็นประชุมฐานานุกรม และพระราชอาณาเวลาปรึกษาอธิกรณ์

2.4.2 โคลงจารึกศาลาราย

“โคลงจารึกศาลาราย” ผู้แต่งคือ สมเด็จพระกรมพระปรมาภิไธยชิโนรส มีจุดประสงค์เพื่อที่จะบันทึกนามของผู้สร้างศาลาราย เมื่อคราวปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน โดยกล่าวถึงนามของผู้สร้างศาลาราย ผู้วาดภาพ ภาพที่ปรากฏ และนามผู้กำกับงาน เมื่อครั้งปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน มีลักษณะการแต่ง แต่งด้วยโคลงสี่สุภาพ จำนวน 31 บท

ทำให้เป็นบันทึกเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์และเป็นหลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญ ส่วนคุณค่าทางด้านศิลปะก็ถือว่ามีความไพเราะและสื่อความหมายได้ชัดเจนทั้งคำและข้อความ ตัวอย่างเช่น โคลงจารึกศาลารายที่ 1

๑ พนักงานการสร้างเสร็จ	ศาลา นี้ฤา
ขุนชื่อพรหมรักษา	สฤษฏีไสร
ทหารในฝ่ายฟากขวา	แขวงแห่
โดยเสด็จสมเด็จพระเจ้า	ธิดาตัวปฤษฏางค์ช
๑ นิบาตประการเรื่องอ้าง	เอกา ก่อนเอย
ครันครบนพดิงษา	สอบถ้วน
ล้ำสงฆ์ซึ่งรจนา	นิยายยศ พระฤา
อวาสาเชตุวันล้วน	ลิขิตสิ้นถิ่นประตมช
๑ นายนทหมาดเล็กได้	ดูกำ กับแฮ
สงฆ์ฝ่ายยานจ่านำ	หนึ่งผู้
ไบฎีกาเชตุพนประจำ	ใจใส่
ผิดชอบรอบรู้เรื่อง	ร่างปลั่งสังแปลงฯ ... ¹

¹“โคลงจารึกศาลาราย,” (2544). ใน *ประชุมศิลาจารึกวัดพระเชตุพน*. หน้า 144-202.

2.5 องค์ความรู้ด้านอื่น ๆ

องค์ความรู้ในด้านอื่น ๆ ที่พอจะเห็นปรากฏอยู่ในประชุมจารึกวัดพระเชตุพนนั้น ก็มีองค์ความรู้ทางด้านวิชาประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ประเพณี และการแพทย์ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้ คือ

2.5.1 ประวัติศาสตร์

ในส่วนของวิชาประวัติศาสตร์นั้นจะเห็นได้ว่า “ประวัติศาสตร์” หมายความว่าเรื่องราวหรือเหตุการณ์ที่เกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ซึ่งได้เกิดขึ้นแล้วในอดีตที่ได้มีผู้จดบันทึกไว้ด้วยวิธีการทางประวัติศาสตร์แล้วเรียบเรียงขึ้นใหม่ให้ใกล้เคียงกับความเป็นจริง¹

องค์ความรู้ทางด้านประวัติศาสตร์ ที่ปรากฏอยู่ในประชุมจารึกวัดพระเชตุพนนั้นที่สำคัญมีอยู่ 3 เรื่อง ได้แก่ จารึกเรื่องการสร้างวัดพระเชตุพนครั้งรัชกาลที่ 1 จารึกครั้งรัชกาลที่ 1 ว่าด้วยพระบรมธาตุมาแต่เมืองน่าน และจารึกเรื่องตราตำแหน่งสมณศักดิ์

(1) จารึกเรื่องทรงสร้างวัดพระเชตุพน ครั้งรัชกาลที่ 1²

“จารึกเรื่องทรงสร้างวัดพระเชตุพน ครั้งรัชกาลที่ 1” จารึกอยู่ในพระวิหารทิศพระโลกนาถมุขหลัง จารึกเรื่องนี้แสดงพระราชปรารภที่จะปฏิสังขรณ์วัด ราชการปฏิสังขรณ์ การเคลื่อนย้าย และการก่อสร้างใหม่โดยละเอียด จารึกนี้ทำให้ได้ทราบว่าสิ่งใดได้มีขึ้นแล้วตั้งแต่ครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เช่น กล่าวคือ “วัดพระเชตุพนฯ” นั้นแต่เดิมตรงบริเวณพระอุโบสถและวิหารที่สร้างใหม่เป็นที่ลุ่ม จึงได้มีการถมดินจนเป็นที่ดอน แล้วจึงได้สร้างพระอุโบสถขึ้นใหม่ถัดจากพระอุโบสถเดิมมาทางทิศตะวันออก บริเวณพระอุโบสถมีระเบียงคด เจดีย์ราย พระปรางค์ทิศอยู่ 4 มุม และมีพระมหาเจดีย์อยู่ด้านหลัง พระอุโบสถใหม่นี้สถาปนาขึ้นเพื่อที่จะให้เป็นวัดคู่บ้านคู่เมืองของกรุงเทพมหานคร หน้าบันจำหลักรูปพระนารายณ์ทรงครุฑ อันเป็นแบบแผนของวัดประจำรัชกาล “พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช” และกล่าวถึงการสร้างวัดพระเชตุพนฯว่าเป็นการสร้างวัดที่ต้องใช้คนถึง 2 หมื่นคนเศษ มาช่วยในการถมดิน มีการก่อสร้างที่วิจิตรบรรจงโดยใช้เวลาถึง 12 ปี คือ ตั้งแต่ พ.ศ. 2332 ถึง 2344 ซึ่งเป็นเวลาไม่น้อยและยังต้องใช้เงินอีกเป็นจำนวนถึง 250 ชั่ง 15 ตำลึง ซึ่งเป็นเงินจำนวนมากในสมัยนั้น ดังตัวอย่างที่ปรากฏประชุมจารึกวัดพระเชตุพน เช่น

¹“ปรัชญา ความสำคัญ หลักฐาน และวิธีการทางประวัติศาสตร์,” (2543). ใน *ประวัติศาสตร์ไทยจะเรียนจะสอนกันอย่างไร*. หน้า 16-19.

²“เรื่องทรงสร้างวัดพระเชตุพน ครั้งรัชกาลที่ 1,” (2544). ใน *ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน*. หน้า 51-54.

“... ทำศาลารายห้าห้อง เจ็ดห้อง เก้าห้องเป็นสิบเจ็ดศาลา เขียนเรื่องพระชาดกห้าร้อยห้าสิบ พระชาติ ทั้งดำรายาและภษิตัดตนไว้เป็นทาน ทำกำแพงแก้วล้อมรอบนอกมีประตูชุมประดับ กระเบื้องถ้วยสี่ประตู มีสุรประจำประตูละคู่ มีประตูชุมประดับ กระเบื้องเคลือบเก้าประตูทั้ง ประตูกำแพงคั่นสองเป็นสิบแปดประตู มีรูปสัตว์ประตูละคู่ เป็นรูปสัตว์สี่สิบสองตัว ...¹

วัดพระเชตุพนฯที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดเกล้าฯให้ บูรณปฏิสังขรณ์ขึ้นนั้น ประกอบด้วยเจดีย์เป็นจำนวนมาก กล่าวคือ

พระเจดีย์ที่รายรอบพระอุโบสถ	71	องค์
พระเจดีย์ฐานเดี่ยวหมู่ 5 รวม 4 หมู่	20	องค์
พระมหาเจดีย์	4	องค์
รวมพระมหาธาตุรูปปรางค์รอบพระอุโบสถอีก	4	องค์
รวมมีเจดีย์ทั้งสิ้น	99	องค์

(2) จารึกครั้งรัชกาลที่ 1 ว่าด้วยพระบรมธาตุมาแต่เมืองน่าน²

“จารึกครั้งรัชกาลที่ 1 ว่าด้วยพระบรมธาตุมาแต่เมืองน่าน”³ มีเนื้อหากล่าวไว้ว่าในปี พ.ศ.2351 พระมหาอำมาตย์ธิบดีพิริยะ สมุหนายกได้ทรงกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 1 ว่า ณ วันเดือน 9 แรม 12 ค่ำ ปีมะโรง เจ้าเมืองน่านได้พบพระบรมธาตุบรรจุอยู่ในไหเคลือบสีเขียว โดยข้างในพบกล่องเงินใหญ่ใส่พระธาตุ 235 องค์ พระพุทธรูปแก้ว เงิน ทอง 272 องค์ เครื่องสักการบูชา มีรูปช้าง ม้า ดันไม้ คนโท ผอบ แผ่นเงินทอง กล่องเข็มจอกใส่พลอย จึงได้นำลงมาถวาย

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดเกล้าฯให้นำไปประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในภายหลังเมื่อได้ทรงปฏิสังขรณ์

¹ แหล่งเดิม. หน้า 52.

² จารึกครั้งรัชกาลที่ 1 ว่าด้วยพระบรมธาตุมาแต่เมืองน่านนี้มีได้ถูกจารึกไว้ในวัดพระเชตุพนฯมีแต่สำเนาพิมพ์ไว้ในหนังสือวชิรญาณ เนื่องจากวันเดือนปีในจารึกได้กล่าวถึงเหตุการณ์ก่อนหน้าที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จสวรรคตได้เพียง 10 เดือน สันนิษฐานว่าพอโปรดเกล้าฯให้แต่งจารึกแต่ยังไม่ทันสลักลงหินก็สวรรคต การจึงคงค้างมาเนื่องจากมีแผ่นหินเปล่าประดับอยู่ที่วิหารพระโลกนาถคู่กับจารึกที่ทรงสร้างวัดพระเชตุพนอยู่แผ่นหนึ่ง น่าจะเตรียมไว้สำหรับจารึกเรื่องนี้

³ “จารึกครั้งรัชกาลที่ 1 ว่าด้วยพระบรมธาตุมาแต่เมืองน่าน,” (2544). ใน ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน. หน้า 55-56.

พระพุทธชินราชและพระพุทธชินสีห์เรียบร้อยแล้ว จึงทรงอัญเชิญพระบรมธาตุบรรจุไว้ข้างในองค์พระ และไถ่ชายหญิง 6 คน ให้เป็นข้าพระบรมธาตุ

(3) จารึกเรื่องตราตำแหน่งสมณศักดิ์¹

การปกครองคณะสงฆ์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แบ่งออกเป็น 4 คณะใหญ่ คือ คณะเหนือ ได้แก่ หัวเมืองทางภาคเหนือทั้งหมด คณะใต้ ได้แก่ หัวเมืองทางปักษ์ใต้ทั้งหมด คณะกลาง ได้แก่ พระอารามหลวงและวัดราษฎร์ในกรุงเทพฯ ทั้งหมด เพิ่งตั้งขึ้นใหม่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และคณะอรัญวาสี ได้แก่ ฝ่ายวิปัสสนา แต่ละคณะมีเจ้าคณะใหญ่ปกครอง มีเจ้าคณะรองรูปหนึ่งคือ

- 1) คณะเหนือ สมเด็จพระสังฆราชเป็นเจ้าคณะใหญ่ พระพิมลธรรมเป็นเจ้าคณะรอง
- 2) คณะใต้ สมเด็จพระวันรัตเป็นเจ้าคณะใหญ่ถือว่าเป็นสังฆราชฝ่ายซ้าย พระธรรมอุดมเป็นเจ้าคณะรอง
- 3) คณะกลาง กรมหมื่นนุชิตชิโนรส (พระยศในขณะนั้น) เป็นเจ้าคณะใหญ่ คณะอรัญวาสี พระพุฒาจารย์ เป็นเจ้าคณะใหญ่
- 4) คณะรามัญ ซึ่งมีพระมหาสุเมธาจารย์ เป็นเจ้าคณะปกครอง แต่มิใช่คณะใหญ่ มีศักดิ์เสมอพระราชาคณะผู้ใหญ่ ซึ่งสังเกตได้จากตราประจำตำแหน่งจะมีลักษณะเหมือนกับตราตำแหน่งพระราชาคณะผู้ใหญ่

ตำแหน่งเจ้าคณะปกครองเหล่านี้ จะมีตราประจำตำแหน่งสมณศักดิ์เป็นเครื่องหมาย บ่งบอกฐานานุศักดิ์ของพระสงฆ์อีกอย่างหนึ่งทำเป็นดวงตรากลม ภายในมีรูปต่างๆกัน ที่ปรากฏในบานหน้าต่างพระอุโบสถมี 8 แบบ คือ

1. ตราตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช เป็นรูปบุษบก ภายในมีอักษรขอมจารึกว่า "อุ" อยู่ด้านบนมาจากคำว่า "อุตตม" (สูงสุด) หมายถึง เป็นเจ้าคณะปกครองสูงสุด อีกนัยหนึ่งมาจากคำว่า "อุตฺตร" หมายถึง อุตฺร ที่แปลว่า ทิศเหนือ คือ ทรงเป็นเจ้าคณะใหญ่คณะเหนือ และมีอักษรย่อว่า "พุทธ" จารึกด้วยอักษรขอมอยู่แถวล่างแทนพระนามของสมเด็จพระสังฆราช อยู่เหนือพานแว่นฟ้า มีรูปเทวดาถือฉัตรเบญจายอยู่สองข้าง มีลายกนกเปลว ทรงเป็นเจ้าคณะใหญ่ปกครองคณะเหนือ ถือเป็นสังฆราชฝ่ายขวาหรือสกลมหาสังฆปริณายก

2. ตราตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่ เป็นรูปบุษบก และมีอักษรขอมย่อว่า "ว" มาจากคำว่า "วาม" แปลว่าซ้าย หมายถึง เป็นสังฆราชฝ่ายซ้าย และมีอักษรขอมจารึกคำว่า "พุทธ" เหมือนกัน ฉัตรเบญจายอยู่สองข้าง ไม่มีเทวดาถือ สำหรับตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่ คือ สมเด็จพระวันรัต เจ้าคณะใหญ่คณะใต้ เป็นสังฆราชฝ่ายซ้าย ส่วนกรมหมื่นนุชิตชิโนรส เจ้าคณะกลาง ไม่ปรากฏ

¹"ตราตำแหน่งสมณศักดิ์," (2544). ใน แหล่งเดิม. หน้า 243-245.

ตราและชื่อในจารึก เพราะเป็นคณะที่ทรงตั้งขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ 3 นี้เอง คงเป็นช่วงเวลาหลังจากที่ได้มีการจารึกตราตำแหน่งเหล่านี้แล้ว ส่วนพระพุทมาจารย์ เจ้าคณะใหญ่ธวัชวาสิ ปกครองคณะสงฆ์ฝ่ายธวัชวาสิ หรือฝ่ายวิปัสสนา ตราตำแหน่งมีลักษณะเช่นเดียวกันแต่อักษรย่อภายในใช้คำว่า "พุทธา" เท่านั้น

3. ตราตำแหน่งเจ้าคณะรอง เป็นรูปวิมาน มีจามรอยู่สองข้าง ตรงกลางเขียนอักษรย่อบอกนามของเจ้าคณะ คือ คำว่า "วิ" หมายถึงพระพิมลธรรม เจ้าคณะรองคณะเหนือ และคำว่า "ธัมม" หมายถึงพระธรรมมอญ เจ้าคณะรองคณะใต้

4. ตราตำแหน่งพระราชาคณะผู้ใหญ่ เป็นรูปบุษบก ตรงกลางจารึกชื่อพระราชาคณะ เช่น พระพุทธโฆษาจารย์ พระธรรมเจดีย์ เป็นต้น และตำแหน่งพระมหาสุเมธาจารย์ เจ้าคณะรามัญก็อยู่ในขั้นนี้

5. ตราตำแหน่งพระราชาคณะฝ่ายธวัชวาสิหรือฝ่ายวิปัสสนา ซึ่งถือพัทธาสาณ เป็นรูปดอกบัวอยู่บนบัลลังก์ฐานสิงห์ภายใต้ม่านแหวก มีลายกนกเปลว ตรงกลางดอกบัวจารึกชื่อพระราชาคณะตำแหน่งนั้น ๆ

6. ตราตำแหน่งพระราชาคณะฝ่ายคามวาสีหรือคณฤชระ เป็นรูปดอกบัวอยู่บนบัลลังก์ฐานสิงห์ ด้านบนมีพระกลดกางกั้น สองข้างมีพัดโบก มีลายกนกเปลว ตรงกลางจารึกชื่อพระราชาคณะนั้น ๆ ส่วนตราของพระราชาคณะฝ่ายรามัญ มีลักษณะคล้ายกันแต่ลวดลายของพัดโบกเท่านั้น

7. ตราตำแหน่งพระครูสังฆปาโมกข์ หรือสังฆราชาหัวเมือง ที่ถือพัดเปลวเพลิง และพระครูปลัดชั้นเอก ฐานานุกรมของสมเด็จพระสังฆราช เจ้าคณะใหญ่และเจ้าคณะรอง เป็นรูปบัลลังก์ฐานสิงห์ ตรงกลางมีหมอนรองจารึกชื่อตำแหน่งนั้น ด้านบนเป็นลายกนกเปลว

8. ตราตำแหน่งพระครูสัญญาบัตรและฐานานุกรมนอกนั้นเป็นรูปดอกบัวอยู่ตรงกลาง จารึกชื่อตำแหน่งนั้น ๆ รอบ เป็นลายดอกพุดตาน

ตราตำแหน่งต่าง ๆ เหล่านี้จารึกติดอยู่ที่บานหน้าต่าง แบ่งเป็นคณะตามสายปกครอง ซึ่งอธิบายได้ว่า ตำแหน่งสมณศักดิ์เหล่านี้เขียนลายรดน้ำทองเป็นอักษรขอมไว้ตามบานหน้าต่างและอุโบสถด้านใน หน้าต่างทางทิศเหนือตั้งแต่บานหน้าต่างด้านหน้าทางเหนือไปจนบานหน้าต่างด้านหลังทางเหนือ เริ่มด้วยตำแหน่งฐานานุกรมสมเด็จพระสังฆราช พระราชาคณะผู้ใหญ่ พระราชาคณะสามัญไปจนพระครูหัวเมืองฝ่ายเหนือ ตามตำแหน่งที่เขียนไว้ในเวลานั้นสมเด็จพระสังฆราชทรงบัญชาการคณะสงฆ์หัวเมืองฝ่ายเหนือเอง โดยมีตำแหน่งพระพิมลธรรมเป็นรอง ตำแหน่งพระพุทโฆษาจารย์จึงอยู่ในลำดับพระราชาคณะผู้ใหญ่ หน้าต่างทางทิศใต้เขียนตั้งแต่บานหน้าต่างด้านหน้าทางใต้ไปจนบานหน้าต่างด้านหลังข้างใต้ เริ่มด้วยตำแหน่งฐานานุกรมสมเด็จพระวันรัตเจ้าคณะใหญ่เหนือใต้ และพระราชาคณะผู้ใหญ่ พระราชาคณะสามัญไปจนถึงพระครูหัวเมืองปักษ์ใต้

ตราประจำตำแหน่งพัดยศซึ่งเป็นเครื่องหมายแสดงชั้นยศสมณศักดิ์ พัดยศของสมเด็จพระสังฆราชจนถึงพระราชาคณะ มีลักษณะเป็นพัดแฉกทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ พระครูเจ้าคณะหัวเมืองใหญ่ที่เรียกว่าสังฆปาโมกข์ หรือสังฆราชหัวเมือง มีลักษณะเป็นพัดเปลวเพลิง ส่วนพระครูสัญญาบัตร และฐานานุกรมชั้นสูงบางตำแหน่งมีลักษณะเป็นพัดพุดตานปักกลดลายสลัปลีต่างๆ กัน ฐานานุกรมชั้นต่ำๆ และเปรียญเป็นพัดหน้านาง แต่พัดยศพระราชาคณะฝ่ายอรัญวาสี หรือฝ่ายวิปัสสนามีลักษณะเป็นหน้านางทำด้วยงาช้างทั้งเล่ม ใบพัดสานด้วยงาช้างจึงเรียกว่า "พัดงาช้าง" มีศักดิ์สูงกว่าพระราชาคณะฝ่ายความวาสีหรือคณฤชระ รูปพัดยศสมณศักดิ์ต่างๆ ที่กล่าวมานี้ปรากฏอยู่ที่หลังบานประตูพระอุโบสถทั้ง 8 บานเป็นลายรดน้ำ

2.5.2 ภูมิศาสตร์

องค์ความรู้ทางด้านภูมิศาสตร์ที่ปรากฏอยู่ในประชุมจารึกวัดพระเชตุพนนั้นทางการเห็นว่าเป็นความรู้ที่ประชาชนควรจะศึกษาไว้ เนื่องจากเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องและสัมพันธ์กับประเทศของตนโดยตรง ก่อให้เกิดความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน สนองนโยบายการเป็นศูนย์รวมอำนาจของราชธานี ซึ่งสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงด้านการเมืองระหว่างประเทศ โดยเฉพาะในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นด้านความสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้านของไทยไม่ว่าจะเป็นลาว เขมร หรือมลายูต่างยอมอยู่ภายใต้อำนาจของไทย แต่ถ้าเมื่อใดที่ไทยอ่อนแอชาติเหล่านั้นจะดิ้นรนเป็นเอกราช

การขยายอำนาจของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นไปทางใต้และทางตะวันออกนี้ ทำให้ไทยได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับชาติตะวันตกซึ่งกำลังขยายอำนาจเข้ามาในดินแดนเหล่านี้ในช่วงเวลาเดียวกัน และเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ชาติตะวันตกส่งทูตเข้ามาติดต่อกับไทยในขณะนั้น ไทยจึงพยายามแสดงหลักฐานการครอบครองดินแดนส่วนต่างๆ ในราชอาณาจักรผ่านทางจารึกนี้

ความรู้ด้านภูมิศาสตร์ ชีบอกให้เห็นถึงลักษณะภูมิประเทศของที่ต่างๆ เมื่อได้ทราบลักษณะของภูมิประเทศแล้ว สิ่งที่จะทราบตามมาก็คือ ลักษณะของบุคคลหรือประชาชนพลเมือง การทำมาหากิน ซึ่งได้แก่สภาพเศรษฐกิจความเป็นอยู่และความมั่งคั่ง ตลอดจนวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมของประเทศด้วย ซึ่งความรู้ด้านภูมิศาสตร์นี้สามารถทำให้ผู้ที่ศึกษาเข้าใจข้อมูลอื่นๆ เช่น ในด้านของการปกครอง ด้านการบริหารประเทศ ซึ่งบางครั้งอาจจะพาดพิงไปถึงกฎหมายและระเบียบที่จะกำหนดให้ประชาชนพลเมืองยึดถือและปฏิบัติตาม รวมทั้งให้ความรู้ด้านประวัติความเป็นมาของหัวเมืองและตำแหน่งต่างๆ ด้วย ดังปรากฏในประชุมจารึกวัดพระเชตุพน 2 เรื่อง คือ ใน "จารึกเรื่องทำเนียบหัวเมืองและผู้ครองเมือง" และ "จารึกเรื่องโคลงภาพคนต่างภาษา" ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้คือ

(1) จารึก ทำเนียบหัวเมืองและผู้ครองเมือง¹

“จารึกเรื่องทำเนียบหัวเมืองและผู้ครองเมือง” ที่ปรากฏในประชุมจารึกวัดพระเชตุพน ถือว่าเป็นการให้ความรู้แก่ประชาชนทางด้านภูมิศาสตร์ประวัติศาสตร์ได้เป็นอย่างดี เป็นการกล่าวถึงหัวเมืองขึ้นของกรุงเทพมหานคร 474 หัวเมือง มีทั้งการบอกชื่อหัวเมืองควบคู่ไปกับชื่อของเจ้าเมือง และได้เขียนภาพหัวเมืองขึ้นของกรุงเทพมหานคร 474 หัวเมือง แต่ปัจจุบันภาพดังกล่าวลบเลือนไปหมดแล้ว ยังคงเหลือแต่จารึกบอกชื่อหัวเมืองเหล่านั้นกับเจ้าเมืองบางเมืองอยู่ราวครึ่งหนึ่ง²

จารึกเรื่องดังกล่าวนี้ ให้ความรู้ที่แสดงถึงว่าเมืองต่างๆเหล่านี้ในปัจจุบันมีการพัฒนาขึ้น หรือเสื่อมถอยลงจากอดีตเช่นไร นอกจากนี้ยังเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดในการรวบรวมอำนาจไว้ที่ศูนย์กลางของผู้ปกครองในสมัยรัตนโกสินทร์ได้เป็นอย่างดี ซึ่งมีรายละเอียดปรากฏในประชุมจารึกวัดพระเชตุพน ดังต่อไปนี้ คือ

ก. ทิศตะวันออก³

เมืองพระตะบอง เจ้าเมืองชื่อพระยาอภัยภูเบศร ขึ้นกรมมหาดไทย เมืองตะโหนด เมืองพนมศก เขมร ขึ้นเมืองพระตะบอง

เมืองนครเสียมราฐ เจ้าเมืองชื่อ พระยานุภาพตรภพสบรรพยุทธรฤทธิ ขึ้นเมืองพระตะบอง เมืองระสิอ เขมร ขึ้นเมืองพระตะบอง สันอาญาเขตต์เพียงนี้ เมืองพุทไธสมัน เขมร ขึ้นกรมมหาดไทย เมืองจงกน เขมร เจ้าเมืองชื่อพญาสุรินทภักดีศรีประภัสสมล ขึ้นกรมมหาดไทย เมืองพิมาย อยู่ทิศตะวันออกลำพิมูล เมืองประโคนไชย เมืองนางรอง อยู่หนตะวันออก ขึ้นนครราชสีมา เมืองปักธงไชยอยู่หนใต้นครราชสีมา เมืองพุทไธสงอยู่หนเหนือนครราชสีมา ขึ้นนครราชสีมา เมืองชนบท เจ้าเมืองชื่อพญาจันตประเทศ ขึ้นกรมมหาดไทย เมืองจตุรัต อยู่ใต้ลำปะชี เมืองไชยภูมิ ขึ้นนครราชสีมา เมืองภูเขี้ยว เจ้าเมืองชื่อพระไกรสีหนาท อยู่หนตะวันออก ลำปะชี 2 เมืองขึ้นกรมมหาดไทย เมืองสังขะเจ้าเมืองชื่อพญาสังขบุรีศรีนครอัจจ ขึ้นกรมมหาดไทยเมืองบุรีรัมย์ หนตะวันออกนครราชสีมา ขึ้นนครราชสีมา เมืองสุวรรณภูมิ เจ้าเมืองชื่อพระรัตนวงษา ขึ้นกรมมหาดไทย เมืองขอนแก่น เจ้าเมืองชื่อพระนคร ขึ้นกรมมหาดไทย เมืองกาฬสินธุ์ เจ้าเมืองชื่อพญาไชยสุนทร ขึ้นกรมมหาดไทย เมืองหนองหารน้อย

¹“ทำเนียบหัวเมืองและผู้ครองเมือง,” (2544). ใน *ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน*. หน้า 275-284.

²จารึกติดอยู่ที่คอสองเฉลียงพระระเบียงล้อมพระอุโบสถทั้ง 4 ด้าน

³“ทำเนียบหัวเมืองและผู้ครองเมือง,” (2544). ใน *เล่มเดิม*. หน้า 275-276.

เจ้าเมืองชื่อพระพิทักษ์เขตต์ขันธุ์ ขึ้นกรมมหาดไทย เมืองเพ็ญ อยู่ลำน้ำสายบาด ขึ้นเมือง
กาฬสินธุ์

ข. ทิศใต้¹

เมืองปราจีนบุรี เมืองจัตวา เจ้าเมืองออกพระอุทัยธานี ถือศักดินา 3000 ขึ้น
กรมมหาดไทย เมืองกระบิลบุรี เมืองประจันตคาม ขึ้นปราจีนบุรี เมืองนครนายก เมืองจัตวา
เจ้าเมืองพระพิบูลยสงคราม ถือศักดินา 3000 ขึ้นกรมมหาดไทย เมืองพนัสนิคม ขึ้นกรมท่า
เมืองนครศรีธรรมราช เมืองเอก ผู้ครองเมืองชื่อเจ้าพระยาศรีธรรมราชชาติเดโชชัย มไหสุริยา
ธิบดี อภัยพิริยบราพาหุ ถือศักดินา 10000 เอกอุ ขึ้นกรมพระกระลาโหม เกาะสมุย เกาะพงัน
ขึ้นเมืองนครศรีธรรมราช

เมืองไทรบุรี เมืองแขก ผู้ครองเมืองชื่อพระยาอภัยธิเบศรมหาประเทศราช ชาติ
อธิบดินทร อินทไธสวรรย ขันธเสมาเดชชิตพิริยพาห เมืองขึ้นนครศรีธรรมราช เมืองสะตูล
เมืองมะนาวา เมืองละงู เมืองปะหลิด เมืองเกาะนางกาวิ แขวง ขึ้นไทร 5 เมือง

เมืองพัทลุง เดิมเป็นเมืองตรี ยกเป็นเมืองโท ผู้ครองเมืองชื่อออกญาแก้วไกรพยพิชัย
ภักดีบดินทรเดโชชัย อภัยพิริยพาหะ ถือศักดินา 5000 ขึ้นกรมพระกระลาโหม
เมืองคชราชา เมืองศรีชนา ขึ้นเมืองพัทลุง เมืองปะเหลียว เมืองชรัต เมืองกำแพงเพชร เมือง
สะทัง เมืองพะโค ขึ้นเมืองพัทลุง เมืองระโนด ขึ้นนครศรีธรรมราช

เมืองสงขลา เมืองโท ผู้ครองเมืองชื่อพระยาศรีวิเชียรศรีสุนทร วิสุทธีศักดิ์ดา มหาพิชัย
สงครามกดี พิริยพาห ขึ้นกรมพระกลาโหมเมืองมหารา ขึ้นเมืองสงขลา เมืองหนองจิก เจ้าเมือง
ชื่อพระยาวิเชียรศรีสุริยวงศ์รัตนชาติเขตต์ประเทศราช เมืองแขก ขึ้นเมืองสงขลา
เมืองตานี เจ้าเมืองชื่อพระยาวิจิตภักดีศรีสุริยวงศ์รัตนชาติเขตต์ ประเทศราชเมืองแขก ขึ้นเมือง
สงขลา เมืองจะนะ เจ้าเมืองชื่อมหานุกาพปราบสงคราม ขึ้นเมืองสงขลา เมืองเทพา เมืองสทิง
เมืองรัตนภูมิ ขึ้นเมืองสงขลา เมืองยะหริ่ง เจ้าเมืองชื่อพระยาพิพัฒน์เสนามาตยาธิบดี ศรีสุ
สงคราม เมืองแขก ขึ้นเมืองสงขลา เมืองยะลา เมืองแขก ขึ้นเมืองสงขลา เมืองรามันห์ เจ้าเมือง
ชื่อพระยารัตนภักดีศรีราชบดินทรสุนทรวงศ์ เมืองแขก ขึ้นเมืองสงขลา เมืองสุพรรณ เมืองป่า
หลวง มหาอรัญ เมืองปะดัง เมืองแขก ขึ้นเมืองสงขลา เมืองระแงะ เจ้าเมืองชื่อพระยาตะมะหัง
ภักดี ศรีสุวรรณประเทศวิเศษสวัสดิวงศ์ เมืองแขก ขึ้นเมืองสงขลาเมืองสาย เจ้าเมืองชื่อพระยา
สุริยสุนทรบวรภักดี ศรีมหากรายามักดาลีลาอับลุดระซุน วิบุลขอบเขตต์ประเทศมลายู เมืองแขก
ขึ้นเมืองสงขลาเมืองปะหล่ำ เมืองจวบ เมืองปะโหละ เมืองพรายวัน เมืองสืบโปย เมืองมายอน
เมืองแขก ขึ้นเมืองสงขลา

¹แหล่งเดิม. หน้า 276-277.

ค. ทิศตะวันตก¹

เมืองกรุงเก่า ผู้รักษากรุงชื่อพระยาไชยวิชิตสิทธิศาสตราคมหาประเทศราชชาติเสนาบดี
 ขึ้นกรมมหาดไทย เมืองปรัณตประเทศ ข้าพระพุทธรบาท ขึ้นกรุงเก่า เมืองลพบุรี เมืองจัตวา
 เจ้าเมืองชื่อออกพระนครพราหมณ์ ขึ้นกรมมหาดไทย เมืองสระบุรี เมืองจัตวา เจ้าเมืองชื่อ
 พระยาพิไชยบรรณรงค์สงคราม รามภักดีบดินทรนรินทรเสนา มหานครธานีศรีมหาสุวรรย์
 นา 3000 ขึ้นกรมมหาดไทย เมืองประทุมธานี เมืองตรี เจ้าเมืองชื่อพระยาพิทักษ์ทวยหาญ ขึ้น
 กรมพระกระลาโหม เมืองนนทบุรี เมืองจัตวา เจ้าเมืองชื่อพระนนทบุรี ศรีมหาสมุทร ถือ
 คักดินา 3000 ขึ้นกรมท่า เมืองราชบุรี เดิมเมืองจัตวา ยกขึ้นเป็นเมืองโท ผู้ครองเมืองชื่อพระ
 ยาสุรินทรฤาชัย อภัยประเทศราชชาติพิชยาธิบดี พิริยพาหะ ถือคักดินา 3000 ขึ้นกรมพระ
 กระลาโหม เมืองกาญจนบุรี เมืองจัตวา เจ้าเมืองชื่อพระยาประสิทธิ์สงคราม รามภักดี ศรีพิเศษ
 ประเทศนิคม ภิมราไชยสุวรรย์ ถือคักดินา 3000 ขึ้นกรมพระกระลาโหม เมืองศรีสวัสดิ์ เมือง
 จัตวา เจ้าเมืองชื่อพระยาพิไชยชนะสงครามรามภักดี ถือคักดินา 3000 ขึ้นกรมพระกระลาโหม

ง. ทิศเหนือ²

เมืองศรีภิรม เมืองพรหมพิราม เมืองเทพบุรี เมืองชาดกาล เมืองนครไทย เมืองด่าน
 ช้าย สุดน้ำโทก 6 เมือง ขึ้นเมืองพิษณุโลก เมืองชบุศรสำแดง เมืองชุมแสงสงคราม เมืองศรี
 พนมมาศ เมืองนครนาคง อยู่ลำน้ำใหญ่ 4 เมือง ขึ้นเมืองพิษณุโลก เมืองลับแลอยู่ตอน เมือง
 ปากเหือง เจ้าเมืองชื่อพระอณะพินาศ เมืองน้ำปาด เมืองสว่างบุรี รวมลำน้ำพิชัย 3 เมือง
 ขึ้นเมืองพิชัย เมืองดรอตรีศิลป์ อยู่ตอนหนบูรพสวรรค์ เมืองบางโพ เมืองขุนกัน อยู่ลำน้ำพิชัย
 ฝั่งตก ขึ้นเมืองพิชัย เมืองพิพัฒน์ ขึ้นเมืองพิชัย เมืองทุ่งยั้ง เมืองสวรรคโลก ขึ้นมหาดไทย
 เมืองพิชัย เมืองตรี เจ้าเมืองชื่อออกญาศรีสุริยราชราชอภัยพิริยพาหะ นา 3000 ขึ้นมหาดไทย
 เมืองพิบูลขึ้นพิชัย เมืองสุโขทัย เมืองโท ผู้ครองเมืองชื่อออกญาศรีธรรมศุภราชชาติบดินทร
 สุรินทรฤาไชย อภัยพิริยบรากรมพาหุ นา 10000 ขึ้นมหาดไทย เมืองราชธานี เมืองงคราม
 เมืองพิรามรงค์ เมืองพิแรมรมย์ ขึ้นเมืองสุโขทัย 4 เมือง เมืองโคกฏก อยู่ฝั่งเหนือบางข้ง เมือง
 บางข้งอยู่ฝั่งใต้ลำบางข้ง ขึ้นเมืองสวรรคโลก เมืองสำโรงทอง อยู่ฝั่งเหนือลำสำโรง เมืองศรีมาศ
 อยู่ตอน ขึ้นเมืองสุโขทัย เมืองปอง ขึ้นเมืองเถินอยู่ตอน เมืองเถิน เจ้าเมืองชื่อพระยาเถินบุรี ขึ้น
 กรมมหาดไทย

เมืองกำแพงเพชร เมืองโท ผู้ครองเมืองชื่อออกญารามณรงค์สงคราม รามภักดีอภัย
 พิริยพาหะ ถือคักดินา 10000 ขึ้นกรมมหาดไทยเมืองเชียงทอง เมืองเชียงเงิน อยู่ลำพิงฝั่งออก
 ขึ้นเมืองตากเมืองโกสามพิน เมืองบงการบุรี เมืองโบราณราช เมืองนาถบุรี เมืองไตรดิ่งษ์

¹แหล่งเดิม. หน้า 279.

²แหล่งเดิม.

ขึ้นเมืองกำแพงเพชร 5 เมือง เมืองป่าสักดี ผู้ครองเมืองชื่อเจ้านครจำปาศักดิ์ ประเทศราช
 ขึ้นกรมมหาดไทยเมืองโขงเจียม ขึ้นมหาดไทย เมืองปากแซง ขึ้นเมืองเจียม เมืองเขมราชู เจ้า
 เมืองชื่อพระเทพวงศา ขึ้นกรมมหาดไทย เมืองมุกดาหาร เจ้าเมืองชื่อพระจันทมูริยวงศ์ ขึ้น
 มหาดไทยเมืองนครพนม ผู้ครองชื่อพระสุนทรราชวงศา มหาขัตติยชาติ ประเทศราชทวาเวียง
 ดำรงรักษาศักดิ์ยศสถาปนาไกร ศรีพิชัยสงคราม เจ้าเมืองยศสุนทร และเมืองนครพนมทั้งสองเมือง
 ขึ้นกรมมหาดไทย เมืองท่าอุเทน ขึ้นกรมมหาดไทย เมืองไชยบุรี เจ้าเมืองชื่อพระไชยวงศา ขึ้น
 กรมมหาดไทย เมืองเดชอุดม เจ้าเมืองชื่อพระศรีสุระ ขึ้นกรมมหาดไทย เมืองศรีสะเกศ เจ้า
 เมืองชื่อพญาวิเศษภักดี ขึ้นกรมมหาดไทย เมืองสาละวัน เจ้าเมืองชื่อเอกราช เมืองสะเม็ยร์
 เมืองสะภาษ เมืองคงอยู่ตะวันตกลำเซโคนฝั่งของข้างเหนือ 4 เมือง ขึ้นกรมมหาดไทย เมือง
 สิทันดร เจ้าเมืองชื่อพระอภัยราชวงศา ขึ้นกรมมหาดไทย เมืองตระการ อยู่ลำแม่ขานฝั่งเหนือ
 เมืองแจ่ม อยู่ลำแม่แจ่มฝั่งตะวันออก เมืองยวม อยู่ฝั่งน้ำยวมหนตะวันตก เมืองพานอยู่ตอนหน
 ใต้ขึ้นเมืองเชียงใหม่ 4 เมืองเมืองหอด อยู่ลำแม่พิงฝั่งตะวันตก เมืองตีนด่าน พญาอินทรีศรี ขึ้น
 เมืองเชียงใหม่ 2 เมือง เมืองลำพูนไชยประเทศราชผู้ครองเมืองชื่อตามนามเมือง ขึ้นกรม
 มหาดไทยเมืองยอง อยู่ฝั่งแม่กอง ตะวันออกตรงเมืองลำพูนข้าม ขึ้นเมือง เมืองป่าซาง อยู่ลำแม่
 ทาฝั่งตะวันตก เมืองหนองล่าง อยู่ลำแม่ลีฝั่งเหนือ เมืองลี่ อยู่ปลายแม่ลีฝั่งใต้ ขึ้นเมืองลำพูน 3
 เมือง เมืองจาน เมืองเมาะ เมืองท่า เมืองลอง อยู่ตะวันออกนคร เมืองพยาก เมืองงาว อยู่ตอน
 เหนือนคร เมืองเตาะ อยู่ฝั่งตะวันออกน้ำเตาะ เมืองวัง เมืองแจ่ม อยู่ฝั่งแม่วังฝั่งตะวันออก ขึ้น
 นครลำปาง 9 เมือง เมืองเวียงดิน เมืองพยาว อยู่ลำแม่วังฝั่งตะวันตก ขึ้นกรมมหาดไทย เมือง
 นครลำปาง ประเทศราช ผู้ครองเมืองชื่อตามนามเมือง ขึ้นกรมมหาดไทย เมืองเลิม เมืองจาง
 อยู่แม่จางฝั่งเหนือ ขึ้นนครลำปาง เมืองเชียงทอง เมืองโปง เมืองเงิน เมืองสราว เมืองบัว ขึ้น
 เมืองน่าน

เมืองน่าน ผู้ครองเมืองชื่อ พระยามงคลยศประเทศราช ขึ้นมหาดไทยเมืองหิน
 เมืองจัว อยู่หนใต้ ขึ้นเมืองน่าน 2 เมือง เมืองแพร์ เจ้าเมืองชื่อพญาแพร์ราชวงศาประเทศราช
 ขึ้นกรมมหาดไทย เมืองสรอง เมืองแสนหลวง อยู่หนใต้เมืองแพร์ ขึ้นเมืองแพร์เมืองนำภู
 เมืองนำอาย เมืองเพียง เมืองทุง อยู่ลำของใต้เมืองหลวง 5 เมือง เมืองด่านขวา เมืองเชียงเงิน
 อยู่ลำน้ำด่านตะวันออกเมืองหลวง 2 เมือง ขึ้นเมืองหลวงพระบาง 7 เมือง เมืองมวย
 เมืองสะกก เมืองหิว เมืองบุญวัง เมืองหะท้าว เมืองไต เมืองปักแสง อยู่ลำน้ำเชียงตะวันออก
 เมืองหลวง ขึ้น 7 เมืองคำเกิด อยู่หว่างน้ำอ่อน หว่างน้ำยวงฝั่งเหนือ เมืองคำม้วน อยู่ลำน้ำ
 อ่อนฝั่งเหนือ ขึ้นกรมมหาดไทย 2 เมือง เมืองหา อยู่ลำน้ำโชติฝั่งเหนือ ขึ้นเมือง คำม้วน เมือง
 บ่อ อยู่ลำน้ำอ่อนฝั่งใต้ ขึ้นเมืองคำเกิด เมืองว่า อยู่ ลำน้ำมอญฝั่งตะวันออก ขึ้นเมืองคำม้วน
 เมืองภูเวียง ขึ้นเมืองเวียงจันทน์ เมืองยศสุนทร เหนือลำ พมูล พระสุนทรวงศา เจ้าเมือง
 นครพนม กินเมืองยศสุนทรด้วย ขึ้นกรมมหาดไทย กรุงศรีสัตนาคนหุต อุดมราชธานี

เมืองเวียงจันทน์ ประเทศราช อยู่ฝั่งลำของปากเหนือ ขึ้นกรมมหาดไทย เมืองนามสูง เมืองเชียงคาน อยู่เหนือเวียงจันทน์ ขึ้นเมืองเวียงจันทน์ 2 เมือง เมืองท่าบ่อ เมืองพานพร้าว อยู่ฝั่งลำของข้างใต้ ขึ้นเมืองเวียงจันทน์ 2 เมือง

(2) จารึกเรื่องโคลงภาพคนต่างภาษา¹

“จารึกเรื่องโคลงภาพคนต่างภาษา”² เป็นโคลงต้นบรรยายภาพคนชาติต่างๆ 32 ชาติ ชาติละ 2 โคลง เป็นการเขียนเพื่อให้ความรู้แก่ประชาชนในเรื่องของลักษณะหน้าตา รูปร่าง การแต่งกาย อุปนิสัย เครื่องใช้ประจำตัว และความสามารถของชนชาติต่างๆ คนต่างชาติต่างภาษาเหล่านี้ได้เข้ามาในเมืองไทยและมีความสัมพันธ์กับคนไทยในสังคมบางส่วน ทั้งในด้านของการค้าขาย หรือการไปมาหาสู่กันตั้งแต่ครั้งอดีต ทั้งยังมีการบอกชื่อของกวีผู้แต่งโคลงไว้ด้วย ได้แก่ กรมหมื่นนุชิตชิโนรส จำจิตรนุกูล พระญาณปริยัติ ขุนชนสิทธิ์ พระมุณีนายก กรมขุนเดชอดิศร กรมหมื่นไกรสรวิจิต หลวงชาญภูเบศร์ ขุนมหาสิทธิโวหาร พระสมบัตินบาล พระยาบำเรอบริรักษ์ หลวงศรีอัสวเดช นายชุมมหาเดเล็ก พระเทพกระวี และหลวงลิขิตปรีชา

จารึกเรื่องโคลงภาพคนต่างภาษานี้มีประโยชน์อย่างมากต่อสังคมไทย กล่าวคือ สามารถที่จะให้ความรู้ต่อผู้ที่สนใจศึกษา โดยแบ่งความรู้ที่ได้รับออกได้ดังนี้ คือ ทำให้ทราบถึงสภาพและความหลากหลายของคนในสังคมทั้งจากถิ่นฐานการตั้งที่อยู่อาศัย ลักษณะภูมิประเทศภูมิอากาศ ทำให้ทราบถึงวิถีชีวิตของผู้คน ลักษณะเสื้อผ้าการแต่งกาย เครื่องประดับ ทรงผม เช่น ผมเหยียดตรง ผมหยักศก ลักษณะภายนอกของร่างกาย เช่น การมีผิวสีดํา ผิวขาว รวมทั้งบุคลิกท่าทาง นิสัย และความสามารถเฉพาะตัวของแต่ละชนชาติ เช่น มีความเชี่ยวชาญในการเดินเรือ หรือเดินป่า และในส่วนของความแตกต่างในเรื่องของความเชื่อ หรือการนับถือศาสนาของแต่ละชาติ อีกทั้งยังทำให้ทราบถึงนโยบายการปกครองของไทยที่มีต่อคนต่างชาติเหล่านี้ ดังปรากฏตัวอย่างในประชุมจารึกวัดพระเชตุพน ดังนี้เช่น

ภาพไทย

๑ รูปสยามงามนุ่งแมน	แมนยา ผจงถา
นักรบเสถียรดิรัจฉา	ฤทธิ์ตั้ง
มาตยาอโยธยา	ยลขนาด นีพ้อ
รบือเดชทั่วทั้งหล้า	แหล่งแสยงๆ

¹โคลงเหล่านี้จารึกดัดไว้ตามผนังเจดีย์ยงศักดิ์ศาลารายรอบวัด ศิลาลจารึกสูญหายไปเกือบหมดแล้ว ปัจจุบันยังคงมีเหลืออยู่เพียง 2 แผ่น

²“โคลงภาพคนต่างภาษา,” (2544). ใน *ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน*. หน้า 707-717.

๑ อัดลัดพิลาศเสื่อ	สวมตน
ปุมนุ่งพุงพัตรถแมง	โอบอ้อม
รังสรรค์สกลสกันท์	รจิตร โอเอย
แสดงแห่งหอไต้พร้อม	เพริศพอง ¹

กรมหมื่นนุชิตชิโนรส

โคลง 2 บทนี้ กล่าวถึงคนไทย โดยได้กล่าวถึงผู้คนในสมัยรัตนโกสินทร์ เพื่อเป็นการแสดงว่าไทยได้สืบสานความยิ่งใหญ่เจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นใหญ่ สำหรับเครื่องแต่งกายได้ถือเอาการแต่งกายของพวกขุนนางซึ่งเท่ากับเป็นคนชั้นกลางมาเป็นหลักในการแต่งบทโคลง นอกจากนี้ยังพบว่าในเรื่องโคลงภาพสิ่งหลก็มีลักษณะอย่างเดียวกัน คือถือเอาคนชั้นกลางหรือขุนนางเป็นเกณฑ์ในการแต่งบทโคลง

โคลงบทหลังบอกถึงเรื่องเครื่องแต่งกายที่มีการสวมเสื่ออัดลัด นุ่งผ้าปุม และมีผ้าคาดพุง ซึ่งเครื่องแต่งกายในลักษณะนี้คาดว่าได้ถือเป็นแบบมาตลอดสมัยรัตนโกสินทร์ และคงถือว่าเป็นการแต่งกายเป็นแบบปกติทั่วไป ผู้แต่งโคลงอธิบายภาพคนสิงหลและคนไทยนี้ คือ สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกทรงเป็นผู้สันตติและเชี่ยวชาญในเรื่องของขนบธรรมเนียมประเพณีและราชประเพณีเป็นอย่างดี เช่น ที่ปรากฏในงานนิพนธ์นิพนธ์เรื่องกระบวนเครื่องแต่งตัวในลิลิตตะเลงพ่าย และโคลงกฐินพยุหยาตรา โดยพรรณนาอย่างละเอียดถี่ถ้วน

เหตุที่ทรงนิพนธ์โคลงภาพดังกล่าวนี้ คงจะได้ทรงพิจารณาตามความเหมาะสมอย่างคนธรรมดาทั่วไป จึงทรงกล่าวแต่เพียงเสื่อ ผ้านุ่งและผ้าคาดพุง แปลว่า คนไทยที่แต่งกันตามธรรมดาสามัญนั้นมี 3 อย่างเป็นประจำ² คือ “นุ่งผ้า” (โจงกระเบน) “ห่มเสื่อ” (คำโบราณเรียกห่อเสื่อ คงจะออกมาจากผ้าห่ม) และ “คาดผ้าคาดพุง” ส่วนชนิดของเสื่อผ้าก็แล้วแต่จะนิยมใช้กันตามฐานะของตน

ภาพเขมร

๑ ขอมขำดำสดวกแท้	ธรรมดา
ถือพุทธเพียรตามโอ-	วาทไหว้
กัมพูชประเทศสีมา	เมืองทิด บุรพ์พ้อ
ไผอนกนบน้อมไต้	ถิ่นสยามฯ

¹“โคลงภาพคนต่างภาษา,” (2544). ใน *เล่มเดิม*. หน้า 707.

²ขุนวิจิตรมาตรา. (2509). *ภูมิศาสตร์วัดโพธิ์*. หน้า 17.

๑ นุ่งปวมไปพิศแมน	เหมือนถม ยานา
เสื่อใส่สีครามล่อ	โอ้แท้
แพรญวนเยื่อไม้สม	เคียนรอบ พุงพ้อ
ผมกระทุ่มไว้แปล้	เปล่าไรฯ ¹

หลวงลิขิตปรีชา

โคลงนี้กล่าวถึงคนหรือชาติเขมร ชนชาตินี้ในสมัยก่อนเรียกว่า“ขอม” ซึ่งเป็นชาติมีอำนาจยิ่งใหญ่และเจริญรุ่งเรืองที่สุดชาติหนึ่งในสมัยโบราณ

เนื้อหาส่วนนี้มีอยู่ในโคลงบทที่หนึ่ง บทที่หนึ่งว่า “ขอมฆ่าดำสดวกแท้ ธรรมดา” นั้น หมายความว่า ชาวขอมหรือเขมรนั้นมีผิวดำมักเรียกกันว่า ขอมดำ คือ ตามธรรมดาก็จะเป็นเช่นนั้นแต่ที่ผิวขาวก็มี โดยโจวตากวนที่มาเมืองเขมรได้กล่าวว่า “... ในพระราชวังและในบ้านใหญ่ๆที่ร่มไม้โดนแสงแดดนั้น มีผู้หญิงผิวขาวเหมือนหยกเป็นจำนวนมาก ...”²

บทที่สองว่า“ถือพุทธเพียรตามโอ วาทไหว้” หมายความว่า จากการที่เขมรถือลัทธิพราหมณ์กับมหายานมาก่อน สมัยราชวงศ์วรมันนับถือลัทธิมหายานเท่านั้น ต่อจากนั้นมาจึงเปลี่ยนเป็นลัทธิหินยานของไทย ซึ่งตามโคลงนี้หมายถึงลัทธิหินยาน

บทที่สามว่า “กัมพูชประเทศสิมา เมืองทิศ บูรพ์พ้อ” ในบทนี้นั้นเอาชื่อ “กัมพูช” มาเรียก และว่าอยู่ทางตะวันออกซึ่งถูกต้อง

บทที่สี่ว่า “โผนภพนบหม้อไห้ ถิ่นสยาม” บทนี้มีปรากฏอยู่ในพงศาวดารแล้ว ซึ่งต่อมาเขมรก็ตกเป็นของฝรั่งเศสใน พ.ศ.2406 สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และได้เป็นเอกราชในปี พ.ศ.2496

โคลงบทที่สอง บทที่หนึ่งว่า “นุ่งปวมไปพิศแมน เหมือนถม ยานา” หมายความว่า เขมรนุ่งผ้าปวมเป็นผ้าไหมเป็นด้าย คำว่า ไปพิศแมนเหมือนถมยา คงจะหมายความว่า ถ้าไม่ดูให้ละเอียด ก็คงจะเข้าใจว่าเป็นผ้าลายดอกต่างๆ

บทที่สองว่า “เสื่อใส่สีครามล่อ โอ้แท้” คือ ใส่เสื่อสีครามหรือน้ำเงิน

บทที่สามว่า “แพรญวนเยื่อไม้สม เคียนรอบ พุงพ้อ” แปลว่า คาดพุงด้วยผ้าแพรอย่างบางที่เรียกว่า“แพรเยื่อไม้ที่เป็นของญวน” เนื่องจากชาวญวนได้เข้ามาค้าขายในเขมรมาก ชาวเขมรก็คงจะใช้ของที่ญวนนำมาขาย เช่น ใช้แพรญวนคาดพุงดังกล่าวในโคลงนี้

¹“โคลงภาพคนต่างภาษา,” (2544). ใน เล่มเดิม. หน้า 717.

²ขุนวิจิตรมาตรา. (2518). ภูมิศาสตร์วัดโพธิ์ เล่ม 2. หน้า 605.

บาทที่ชื่อว่า “ผมกระทุ่มไว้แปล้ แปล่าไร” หมายความว่า เขมรไว้ผมอย่างที่ไทยเรียกว่า “ผมดอกกระทุ่ม” เป็นผมสั้นตั้งชันเหมือนดอกกระทุ่ม คำว่า “แปล่าไร” แปลว่า “ไม่กันไร” หรือเอาไว้ไรเป็นวงกลมอย่างไทย สมัยก่อนไทยตัดผมไว้ไรและรักษาสะอาดเกลี้ยงเกลา จะดูลักษณะกันว่าเป็นอย่างไรก็ดูกันที่ไรผม ดังในพระราชนิพนธ์สังข์ทองตอนนางจันท์เทวีปลอมตัวมาตามพระสังข์ พวกชาวบ้านร้านตลาดว่า “บ้างว่าข้าเห็นยายก็ชอบกล ชะรอยคนมั่งมีผู้ดีเก่า ถึงทั้งแก่แลดูยังพริ้งเพราะ ไรจุกโตแทบเท่าสองนิ้ว” เขมรต่างกับไทยที่ไม่ไว้ไรผม¹

2.5.3 ด้านประเพณี

“ประเพณี” หมายถึง ความเชื่อ ความคิด การกระทำ ค่านิยม ศิลธรรม จารีต ระเบียบแบบแผน และวิธีการกระทำสิ่งต่างๆ ตลอดจนพิธีกรรมในโอกาสต่างๆ ที่ยึดถือกันเป็นมรดกตกทอดต่อๆ มา² อาจมีการงดเว้นได้ในกรณีที่สังคมนั้นเกิดภาวะทางบ้านเมือง เศรษฐกิจ หรือภัยพิบัติ และฟื้นฟูใหม่ได้ตามความเหมาะสม³

ประเภทของประเพณี แบ่งได้เป็น จารีตประเพณี ขนบประเพณี และธรรมเนียมประเพณี⁴ โดย “จารีตประเพณี” คือ เรื่องราวเกี่ยวกับศีลธรรมจรรยา มีระเบียบแบบแผนที่เป็นมรดกของสังคม “ขนบประเพณี” เป็นระเบียบแบบแผนที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาจนเป็นประเพณี ส่วน “ธรรมเนียมประเพณี” ได้แก่ สิ่งที่สังคมนั้นนิยม โดยไม่มีการกำหนดเป็นบรรทัดฐาน เช่น การยกมือไหว้

“ประชุมจารีกวัดพระเชตุพน” ได้กล่าวถึงความรู้เกี่ยวกับเรื่องของประเพณีไว้ 3 เรื่องด้วยกัน คือ จารึกเรื่องรามัญหุงข้าวทิพย์ จารึกเรื่องมหาสงกรานต์ และจารึกเรื่องรัวกระบวนแห่พระกฐินพยุหยาตราทางสถลมารค ซึ่งประเพณีของไทยที่มีมาตั้งแต่เดิมเหล่านี้ เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นได้ว่าเป็นวัฒนธรรมอันดีงามประจำชาติ เป็นสิริมงคลแก่ผู้ปฏิบัติ เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นประเพณีของชาติ ถ้าคนรุ่นหลังรู้จักบำรุงรักษาด้วยวิธีแก้ไขตัดแปลงปรับปรุงให้เจริญ และเหมาะสมกับสถานการณ์ของตนเองและของโลกด้วย ก็จะทำให้มีความสามัคคีและเป็นสิริมงคลแก่ผู้ที่ได้ประพฤติปฏิบัติตามต่อไป โดยจารึก 2 เรื่องแรก เป็นจารึกที่เกี่ยวกับขนบธรรมเนียมของมอญ เนื่องจากในสังคมไทยขณะนั้นมีราษฎรจำนวนไม่น้อยที่มีเชื้อสายมอญ ซึ่งอพยพเข้ามาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีและพระบาทสมเด็จพระ

¹ แหล่งเดิม. หน้า 607-608.

² สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ. (2530).

ประเพณีไทย. หน้า 14.

³ พระยาอนุนามราชชน. (2532). วัฒนธรรมเบื้องต้น. หน้า 65.

⁴ พวงผกา คุโรวาท. (2539). ศิลปะและวัฒนธรรมไทย. หน้า 228.

พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ชาวมอญบางส่วนเข้ารับราชการเป็นขุนนางชั้นผู้ใหญ่มีบทบาทในราชสำนัก ประกอบกับวัฒนธรรมไทยและมอญก็ล้วนมีรากฐานมาจากพุทธศาสนา นิกายเถรวาท และบางครั้งไทยก็รับเอาอิทธิพลของขนบธรรมเนียมและพิธีกรรมบางอย่างของมอญเข้ามาผสมผสาน ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้จารึกเรื่องเกี่ยวกับประเพณีทั้ง 2 นี้ไว้ในคราวนี้ด้วย การจัดการการศึกษาที่อยู่ในรูปขององค์ความรู้ที่เกี่ยวกับประเพณีของไทย จึงเป็นที่สนใจศึกษาค้นคว้าของประชาชนทั่วไป ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้คือ

(1) จารึกเรื่องรามัญหุงข้าวทิพย์¹

ประเพณี "การหุงข้าวทิพย์" เป็นการปฏิบัติเพื่อเป็นการบูชาเทวดา และสอนให้คนรู้จักการทำความดี ปฏิบัติตามคำสั่งสอนที่ดีเพื่อจะได้เกิดผลที่ดีตามมา โดยในเนื้อความนั้นได้กล่าวถึง การที่จะหุงข้าวทิพย์เพื่อบูชาเทวดานั้นจะต้องปฏิบัติในวันพุธ และผู้ใดที่ได้บริโภคข้าวที่หุงนี้ก็จะมีแต่โชคลาภ และทรัพย์สิ้นเงินทองเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ เป็นต้น

จารึกเรื่องรามัญหุงข้าวทิพย์ มีเนื้อเรื่องเป็นนิทานตำนานซึ่งอ้างว่าเป็นเรื่องครั้งศาสนาพระพุทธกุกุสนธิ์ เป็นจารึก 6 แผ่น ดัดไว้ที่คอสองเฉลียงศาลาล้อมพระมณฑปทิศเหนือ

ตัวอย่างข้อความที่ปรากฏในประชุมจารึกวัดพระเชตุพน เช่น

... วันหนึ่งพราหมณ์จะไปเที่ยวภิกขาจาร จึงสั่งธิดาทั้ง 2 ให้หุงหาอาหารไว้ทำ ฝ่ายนางผู้พี่จึงใช้น้องสาวไปหาไฟ นางน้องสาวไปขอไฟแก่หญิงแก่ผู้หนึ่งชื่อกาลสุณีนั่งหุงข้าวอยู่ ฝ่ายหญิงแก่นั้นไม่ให้ไฟ นางนั่งคอยอยู่จนเข้าสูท หึงแก่จึงให้เข้ากะทง 1 น้ำกะทง 1 นางกุมารีจึงเอาเข้าและน้ำนั้นมาให้นางผู้พี่ พอบิดามาถึงก็ได้บริโภคอาหารนั้น แต่นั้นมาก็บังเกิดลาภเป็นอันมาก นางนั้นจึงเรียนวิชชาหุงข้าวบูชาเทวดาแต่สำนักหญิงแก่นั้นกระทำบูชาทุกวันพุธ ฝ่ายพราหมณ์บิดาก็มีทรัพย์ขึ้นถึง 40 โกฏี ด้วยอำนาจเทพดานั้น ...²

(2) จารึกเรื่องมหาสงกรานต์³

“สงกรานต์” แปลว่า การย้ายที่ การเคลื่อนที่ คือ พระอาทิตย์อย่างขึ้นสู่ราศีใหม่ ทำให้“สงกรานต์”เป็นพิธีแสดงความยินดีที่ได้มีชีวิตผ่านพ้นไปด้วยดีในรอบ ๆ ปีหนึ่ง ซึ่งตรง

¹“รามัญหุงข้าวทิพย์,” (2544). ใน *ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน*. หน้า 287-288.

²แหล่งเดิม. หน้า 287.

³“มหาสงกรานต์,” (2544). ใน *แหล่งเดิม*. หน้า 289-290.

กับวันที่ 13,14,15 เมษายนของทุกปี โดยวันที่ 13 เป็นวันมหาสงกรานต์ วันที่ 14 เป็นวันเนา วันที่ 15 เป็นวันเถลิงศก¹

นอกจากนี้ถ้าตามยึดตามคติของคนไทยก็ยังคงถือกันว่าวันสงกรานต์เป็นวันขึ้นปีใหม่ของไทย และมีความสำคัญ 3 ประการด้วยกัน คือ

1) บอกให้เราารู้ถึงวัน เดือน ปี เพื่อเป็นเครื่องเตือนใจให้รู้ถึงอายุขัยที่ล่วงเลยมาเพื่อที่จะได้ไม่ตั้งอยู่ในความประมาท ตั้งใจทำงานในวันนี้ให้เสร็จไม่ให้ค้างค้ำต่อไป

2) เตือนให้ชำระล้างร่างกายและจิตใจให้สะอาด แสดงความกตัญญูต่อผู้ใหญ่ ผู้อุปการะ ขอรับพรจากท่าน และพยายามแก้ไขปรับปรุงการงานและตัวเองให้ดีขึ้น

3) ช่วยรักษามรดกทางประเพณี ซึ่งเป็นวัฒนธรรมมาแต่โบราณ และนอกจากนี้ก็ยังได้แสดงความเมตตาต่อสัตว์ด้วยการปล่อยนก ปล่อยปลา เพื่อจะได้เป็นบุญกุศลต่อตนเอง

เรื่องของประเพณีสงกรานต์นี้มีปรากฏอยู่ในจารึกพระเชตุพน โดยมีจารึก 7 แผ่น* ติดไว้ที่ศาลาล้อมพระมณฑปทิศเหนือ ซึ่งสรุปรายละเอียดดังนี้ คือ แผ่นที่ 1 ถึง แผ่นที่ 3 กล่าวถึงกำเนิดของธรรมบาลกุมาร แผ่นที่ 4 กล่าวถึง ท้าวกระบิลพรหมทำธรรมบาลกุมารตอบปัญหา 3 ข้อ แผ่นที่ 5 กล่าวถึง นกอินทรีที่ไขปัญหา แผ่นที่ 6 กล่าวถึง ท้าวกระบิลพรหมยอมตัดศีรษะ และแผ่นที่ 7 กล่าวถึง ธิดาทิ้ง 7 ของท้าวกระบิลพรหมที่เชิญเศียรของบิดามาประทักษิณรอบเขาพระสุเมรุ อันเป็นที่มาของวันสงกรานต์

(3) จารึกเรื่องริ้วกระบวนแห่พระกฐินพยุหยาตราทางสถลมารค²

ประเพณีกฐิน กฐินนั้นเกิดจากพระบรมพุทธานุญาตให้พระภิกษุผู้จำพรรษาครบไตรมาส คือ 3 เดือน ที่มีจีวรเก่ากว่าองค์อื่นและฉลาดในพระธรรมวินัย เป็นผู้รับกฐินได้ เพราะผ้าที่มีผู้มาถวายนั้นไม่เจาะจงถวายแก่พระองค์หนึ่งองค์ใด สงฆ์จึงต้องทำพิธีไหว้ทักกันก่อนแล้วพร้อมกันอวยชัยให้พรแก่ผู้ถวาย ส่วนผู้ถวายเองโดยมากก็จัดของเครื่องใช้ต่างๆเพิ่มเติมตามความศรัทธา

ริ้วกระบวนแห่กฐินพยุหยาตราทางสถลมารคนี้ ในโคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน พระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตโนรสว่า ต้นกระบวนเขียนที่คอสองเจดีย์พระระเบียงพระมหาเจดีย์ตลอดไป ปลายกระบวนอยู่ที่ผนังและคอสอง

¹ พวงผกา คุโรวาท. (2539). เล่มเดิม. หน้า 116.

* ดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ภาคผนวก ข

² "ริ้วกระบวนแห่พระกฐินพยุหยาตราทางสถลมารค," (2544). ใน *ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน*. หน้า 291-299.

ศาลาคู่หน้าพระมหาเจดีย์ภาพที่พระระเบียงลบหมด จารึกก็สูญหายไปหมดแล้ว แต่ภาพที่ศาลาคู่ยังอยู่ศิลาจารึกก็ยังมีหลงเหลืออยู่บ้างมีลบเลือนไปเป็นตอนๆ แต่ศิลาจารึกที่บอกถึงจำนวนกระบวนรวมยังอยู่ ทำให้ทราบได้ว่าการจัดกระบวนมากน้อยเพียงใด จัดกระบวนตอนไหนเป็นรูปอย่างไรเท่านั้น

การศึกษาได้จากจารึกที่ยังเหลืออยู่และนำมาพิมพ์ไว้ในประชุมจารึกวัดพระเชตุพน ได้จัดตัวอย่างซึ่งพบจารึกที่คอสองศาลาหลังใต้ ดังนี้

ไพร่หลวงล้อมวัง

- ใส่เสื้อเสนาภูกฎเกี่ยวสาย กางเกงหมวกหนังรีว ถือธงนำรีว 2 คน
  - ใส่เสื้อเสนาภูกฎเกี่ยวสาย กางเกงหมวกหนังสีน้ำเงิน ถือดาบโล่ 40 คน
- รวมเป็น 42 คน

ไพร่หลวงอาสาซ้ายขวา

- ใส่เสื้อเสนาภูกฎเกี่ยวสาย กางเกงหมวกหนังรีว ถือธงนำรีว 2 คน
  - ใส่เสื้อเสนาภูกฎเกี่ยวสาย กางเกงหมวกหนังแดง ถือดาบเขลย 40 คน
- รวมเป็น 42 คน

ไพร่หลวงกรมแขนทอง

- ใส่เสื้อเสนาภูกฎเกี่ยวสาย กางเกงหมวกหนังรีว ถือธงมังกรนำรีว 2 คน
  - ใส่เสื้อเสนาภูกฎเกี่ยวสาย กางเกงหมวกหนังสีดินแดง ถือดาบเขน 40 คน
- รวมเป็น 42 คน

ไพร่หลวงกรมท่า

- ใส่เสื้อเสนาภูกฎเกี่ยวสาย กางเกงหมวกหนังรีว ถือธงมังกรนำรีว 2 คน
- ใส่เสื้อหมวกกางเกงอย่างแขกประเทศ ถือกระบี่เสโล่ 40 คน รวมเป็น 42 คน

ไพร่หลวงเกณฑ์อย่างฝรั่ง

- ใส่เสื้อเสนาภูกฎเกี่ยวสาย กางเกงหมวกหนังรีว ถือธงมังกรนำรีว 2 คน
- ใส่เสื้อหมวกกางเกงแต่งอย่างฝรั่ง ถือปืนสั้น 40 คน รวมเป็น 42 คน

ไพร่หลวงกรมอาสาจาม

- ใส่เสื้อเสนาภูกฎเกี่ยวสาย กางเกงหมวกหนังรีว ถือธงมังกรนำรีว 2 คน
  - ใส่เสื้อหมวกกางเกงแต่งอย่างแขกมลายู ถือหอกคู่เหน็บกฤษฎ 40 คน
- รวมเป็น 42 คน

---

¹แหล่งเดิม. หน้า 296.

2.5.4 ด้านการแพทย์

การแพทย์แผนโบราณ น่าจะมีรากฐานมาจากการแพทย์ของอินเดีย คัมภีร์แพทย์ของไทยมักจะมีคำกล่าวสรรเสริญหรือบูชาชีวกโกมารภักจ์ในฐานะครูแพทย์ และในตำราแพทย์แทบทุกเล่มอ้างว่า“ชีวกโกมารภักจ์”เป็นผู้เรียบเรียงไว้ โดยแพทย์ชีวก โกมารภักจ์ เป็นแพทย์ประจำพระองค์ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ความเก่งกาจที่เป็นผู้เห็นการไกล ทำให้แพทย์ชีวก โกมารภักจ์ จารึกสรรพวิชาอันเป็นความรู้ทางด้านการแพทย์ของตนไว้ เพื่อให้คนรุ่นต่อมาได้ศึกษาและนำไปใช้ในการรักษาโรคร้ายต่างๆ สรรพวิชาที่ท่านถ่ายทอดไว้นี้แบ่งออกเป็น 3 หมวด¹ ด้วยกันคือ หมวดที่ว่าด้วยเวชศาสตร์ หมวดที่ว่าด้วยเภสัชศาสตร์และหมวดวิชาที่ว่าด้วยหัตถศาสตร์ และสรรพวิชาเหล่านี้ได้กลายมาเป็นรากฐานของวิชาแพทย์แผนโบราณของไทยในเวลาต่อมา

ในด้านการจารึกวิชาการแพทย์ที่วัดพระเชตุพนฯนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริเห็นว่าคัมภีร์แพทย์ต่างๆที่มีอยู่ในขณะนั้นยังขาดตกบกพร่องอยู่มาก เนื่องจากคัมภีร์ทางการแพทย์ส่วนใหญ่คงจะถูกเผาผลาญและกระจัดกระจายสูญหายไปตั้งแต่ครั้งเสียกรุงใน พ.ศ.2310 อนึ่ง หมอผู้รู้ส่วนใหญ่ก็มักจะหวงแหนวิชาไมใคร่จะยอมถ่ายทอดให้แก่ผู้อื่น โดยเฉพาะผู้ที่ไม่ใช่ญาติหรือศิษย์ ประกอบกับแพทย์ที่เชี่ยวชาญก็อายุมากขึ้นอาจจะหลงลืม ทำให้การรักษาคลาดเคลื่อนไปบ้าง

พระองค์จึงโปรดเกล้าฯให้มีการชำระตำรายาซึ่งบกพร่องไม่สมบูรณ์ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็โปรดเกล้าฯให้มีการชำระตำราแพทย์ด้วยเหตุผลเดียวกัน แต่ยังไม่ได้มีการจารึกไว้ในวัด ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯให้พระยาบำเรอราชแพทยาเป็นผู้สืบเสาะหาตำรายาดีและตำราลักษณะโรคต่างๆตามพระราชอาณัติ ข้าราชการ ตลอดจนประชาชนทั่วไป หากใครมีตำรายาดีต้องสาบานตัวว่ายาขนานนั้นๆใช้ได้ผลดีจริงๆ จึงจะจดถวายและพระยาบำเรอราชแพทยาจะเป็นผู้ตรวจสอบอีกครั้งก่อนที่จะจารึกไว้ในวัด นอกจากนี้ยังโปรดเกล้าฯให้ปลูกต้นไม้ ไบยา สมุนไพรร ซึ่งหายากไว้ในบริเวณวัดพระเชตุพนฯด้วย

ถึงแม้ว่าจารึกตำรายาและวิชาการแพทย์ที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯให้มีการจารึกไว้ที่วัดพระเชตุพนฯในครั้งนั้นนั้น มิได้ถูกรวบรวมและตีพิมพ์ไว้ใน “ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน” แต่ก็นับได้ว่าจารึกทางด้านการแพทย์ที่ปรากฏอยู่นั้น มีคุณค่าและความสำคัญที่โดดเด่นในด้านของเนื้อหาวิชาอันจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อประชาชนทั่วไป ด้วยเหตุนี้ จึงได้นำองค์ความรู้ในด้านการแพทย์มาแสดงไว้ในที่นี้ด้วย วิชาการแพทย์ที่ได้

¹ พระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์. “เรื่องแพทย์หมอ,” ใน ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ ภาค 4 ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. หน้า 197.

โปรดเกล้าฯให้มีการจารึกนั้นประกอบด้วยวิชาเวชศาสตร์ วิชาเภสัชศาสตร์ และวิชาการนวด ซึ่งวิชาต่างๆ จะได้กล่าวถึงในรายละเอียดพอสังเขป ดังต่อไปนี้ คือ

(1) วิชาเวชศาสตร์

การจารึกหลักวิชาของแพทย์ไทย จะเป็นการแยกสมุฏฐานของโรคต่างๆตาม ทฤษฎีของการแพทย์ไทย เช่น ธาตุทั้ง 4 นั้นประกอบไปด้วยอะไรบ้างและในแต่ละธาตุนั้น ได้ แก่ส่วนใดของร่างกาย กล่าวถึงสมุฏฐานของโรค ซึ่งจะเกี่ยวข้องกับที่อยู่อาศัย ฤดู วัน เวลา รวมทั้งสาเหตุจากอาหาร จารึกจะบอกถึงลักษณะอาการของโรคต่างๆไว้ และวินิจฉัยว่าเป็น โรคใด ก่อนจะบอกตัวยาที่ใช้บำบัดโรคนั้นๆ ซึ่งอาการของโรคแต่ละชนิดจะมีตำรับยาให้เลือกใช้ มากกว่า 1 ขนานขึ้นไป ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะว่าจะได้เลือกใช้หลายขนานเพื่อยาขนานใดไม่ สามารถรักษาให้หายได้ โดยตำรายารักษาโรคทั้งหมดที่จารึกไว้ มี 1128 ขนาน¹

จารึกสมุฏฐานของโรคต่างๆ²ที่ปรากฏอยู่ที่วัดพระเชตุพนฯ ประกอบด้วย จารึกรูปยักษ์แสดงแผนไข้ทรพิษ 12 รูป จารึกรูปคนแสดงวันโรคยอดเดี่ยว 4 รูป จารึกรูปคน แสดงฝีประชุ่ม 1 รูป จารึกรูปคนแสดงแผนปล่อยปลิง 1 รูป(จารึกเหล่านี้ติดอยู่ที่ศาลาหลังเหนือ หน้าพระมหาเจดีย์) จารึกรูปแม่ซื้อและกุมารอย่างละ 14 รูป จารึกรูปละบองราหู(ทราง) 12 รูป (จารึกติดอยู่ที่ศาลาททางด้านทิศใต้ของพระมหาเจดีย์)

(2) วิชาเภสัชศาสตร์

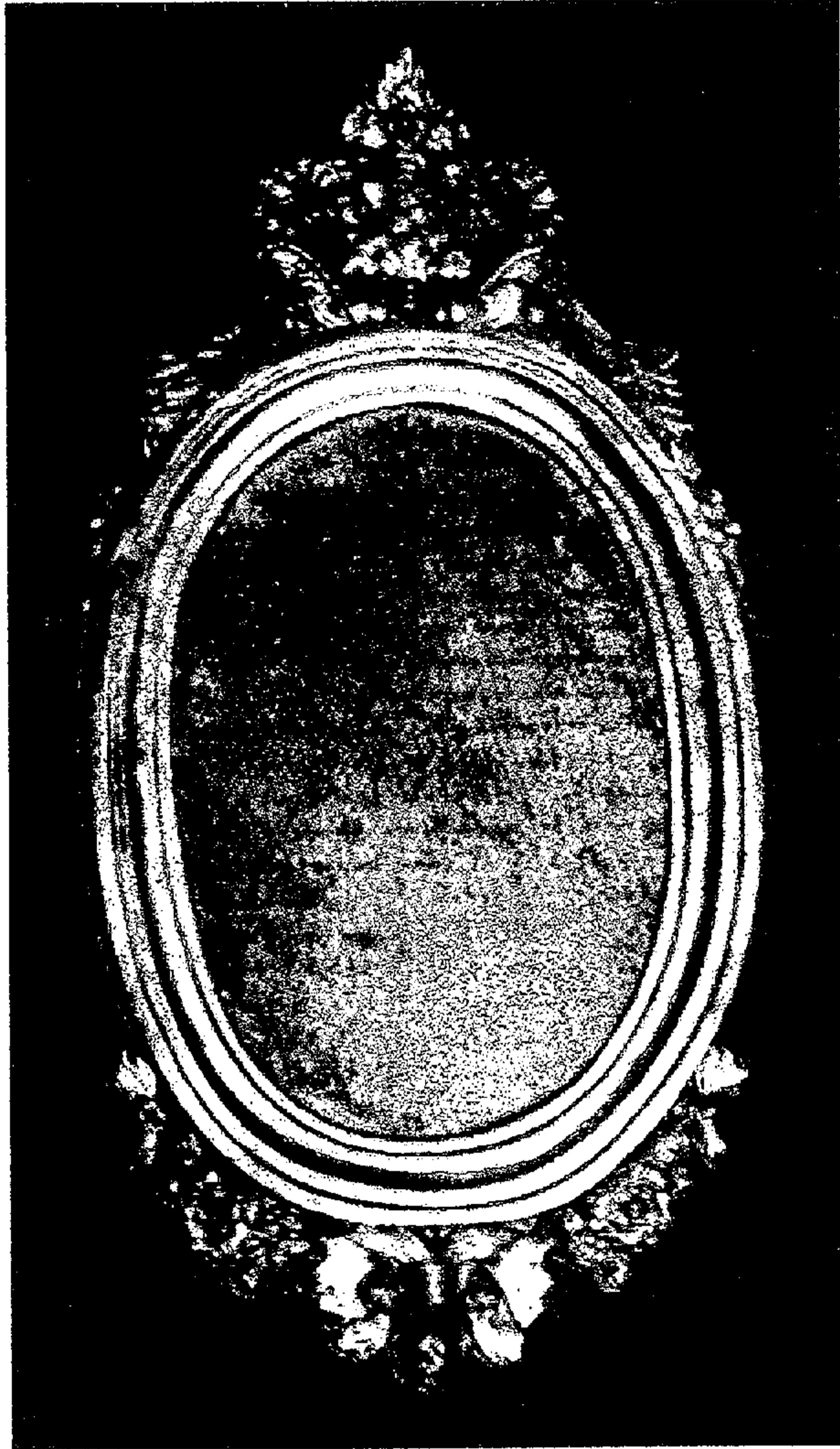
เป็นจารึกวิชาที่กล่าวถึงสรรพคุณของเครื่องสมุนไพรและเครื่องเทศต่างๆว่าแต่ละ ชนิดและแต่ละส่วนของพืชนั้นมีสรรพคุณให้ทำบำบัดโรคอย่างไรบ้าง เช่น สรรพคุณแห่งขิงสด นั้น มีรสอันหวานร้อนเผ็ด เหง้า ดอก แก้วโรคหัวใจ รากช่วยให้เจริญอาหาร³

¹โรงเรียนแพทย์แผนโบราณวัดพระเชตุพนฯ. (2525). ตำราเภสัช. หน้า 97-395.

²จารึกเหล่านี้ติดอยู่ที่ศาลาหน้าพระมหาเจดีย์ 2 หลัง

³โรงเรียนแพทย์แผนโบราณวัดพระเชตุพนฯ. (2525). เล่มเดิม. หน้า 359.

ภาพประกอบที่ 9 จาริกตำรายา บนแผ่นหินอ่อน

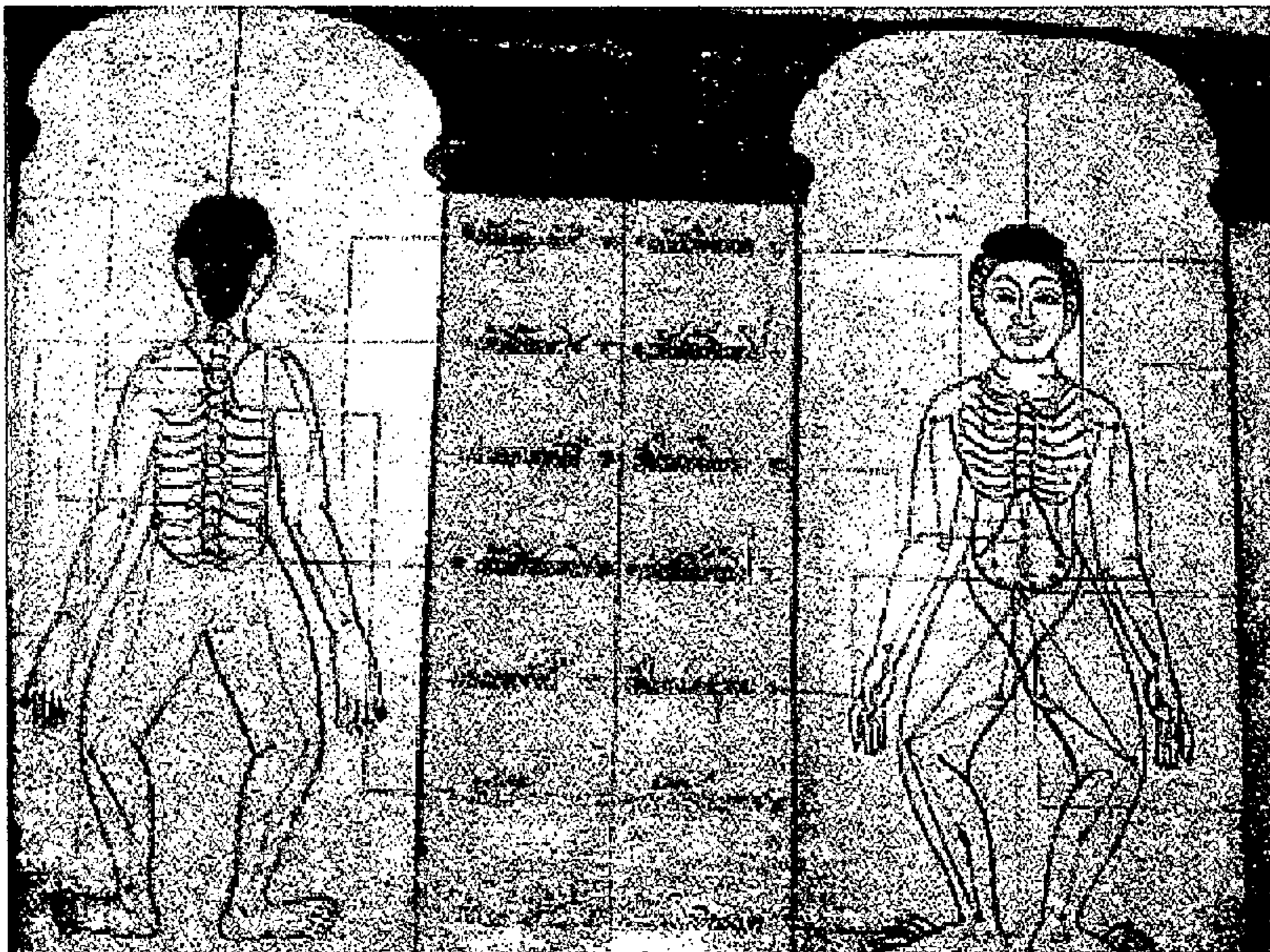
ในจาริกวัดพระเชตุพนฯ ได้จาริกถึงสรรพคุณของต้นไม้ใบยาต่างๆ ไว้เพียง 113 ชนิด¹ ยังมีลักษณะที่ไม่ละเอียดสมบูรณ์เมื่อเปรียบเทียบกับจำนวนของสมุนไพรต่างๆ ที่ปรากฏอยู่ในจาริกตำรายา และสรรพคุณเครื่องยาที่จาริกไว้ครั้งนี้ก็มีเฉพาะจำพวกพืชเท่านั้น แต่ในตำรายาบางตำรับ ก็มีปรากฏการใช้เครื่องยาที่เป็นผลิตผลจากสัตว์ กน และแร่ธาตุด้วย

¹แหล่งเดิม. หน้า 357-369.

(3) วิชาการนวด

“วิชาการนวด” เป็นวิชาที่ว่าด้วยการใช้มือในการบำบัดรักษา ในส่วนของวิชาการนวดนั้นมีจารึกแผนภูมิภาพโครงสร้างร่างกายของมนุษย์¹ เป็นภาพแกะลายเบาแสดงจุดต่างๆในร่างกายของมนุษย์ แสดงที่ตั้งของเส้นประสาทต่างๆพร้อมทั้งจารึกคำอธิบายประกอบกับคำอธิบายถึงเส้นและจุดต่างๆเหล่านั้นว่าเป็นการนวดแก้อาการใด รวมทั้งมีรายละเอียดเกี่ยวกับวิธีการนวด ทำนวด หรือการนวดเส้นประสาทตรงจุดใดช่วยรักษาโรคอะไรบ้างรวมอยู่ด้วย โดยแผนภูมิทั้งหมดมี 60 ภาพ แสดงที่ตั้งของเส้นประสาทที่สำคัญในการนวด 14 ภาพ และอีก 60 ภาพ เป็นการบีบนวดแก้ขัดยอก แก้มือย และโรคลมต่างๆ²

ภาพประกอบ 10 ภาพแกะลายเบาแสดงที่ตั้งจุดและเส้นประสาทต่างๆของร่างกายมนุษย์

วิชาการนวดเหล่านี้จารึกไว้บนแผ่นหินอ่อนประดับอยู่ตามเสาและผนังศาลารายรอบวัดพระเชตุพนฯ ความรู้ที่ได้จากจารึกเหล่านี้เมื่อนำไปรวมกับการฝึกปฏิบัติแล้วก็สามารถที่จะใช้เป็นบทเรียนในการศึกษาทางด้านการนวดแบบโบราณหรือแบบไทยที่มีมาแต่อดีตได้เป็นอย่างดี นอกจากจารึกเหล่านี้แล้วยังมีการนวดแบบทำฤาษีตัดตนซึ่งได้กล่าวถึงไว้ข้างต้นแล้วในส่วนขององค์ความรู้ทางด้านพลศึกษา

¹จารึกติดอยู่ที่ศาลาหลังเหนือหน้าพระมหาเจดีย์

²โรงเรียนแพทย์แผนโบราณวัดพระเชตุพนฯ. (2525). เสริมเติม. หน้า 2-61.

ความแตกต่างของการนวดแบบทั่วไปกับแบบราชสำนัก

“หมอนวดแบบราชสำนัก หรือ ในราชสำนัก” นั้น ต้องมีกิริยามารยาทเรียบร้อย เดินเข้าเข้าหาผู้ป่วย ไม่หายใจรดผู้ป่วย ขณะทำการนวดต้อง หันหน้าตรง ไม่ก้มหน้าจนหายใจรดผู้ป่วย และไม่เงยหน้าจนเป็นการไม่เคารพ ส่วนหมอนวดแบบทั่วไปมิได้เพ่งเล็งถึงเรื่องเหล่านี้ แต่มีลักษณะการนวดที่เป็นกันเองกับผู้ป่วยมากกว่า บางครั้งจึงอาจดูไม่สำรวมและระวังตัวมากนัก

วิธีการนวดของหมอนวดแบบราชสำนัก มีดังนี้คือ

ก. การนวด

จะไม่เริ่มนวดฝ่าเท้า นอกจากจำเป็นจริงๆ มักเริ่มนวดตั้งแต่ใต้เข่าลงมาข้อเท้า หรือจาก ต้นขาลงมาถึงข้อเท้า ส่วนหมอนวดแบบทั่วไปจะเริ่มนวดที่ฝ่าเท้า

หมอนวดแบบราชสำนัก ทำการนวดผู้ป่วยซึ่งอยู่ในท่านั่ง นอนหงายหรือตะแคงเท่านั้น ไม่มีการให้ผู้ป่วยนอนคว่ำเลย แต่การนวดแบบทั่วไปมีการให้ผู้ป่วยนอนคว่ำด้วย

ข. วิธีนวด

จะใช้เฉพาะมือ คือ นิ้วหัวแม่มือและปลายนิ้วอื่นๆ และอุ้งมือในการนวดเท่านั้น และไม่ใช้การนวดคลึงในขณะกด(นวด) แขนจะต้องเหยียดตรงเสมอ ส่วนหมอนวดแบบทั่วไป มิได้คำนึงถึงท่าทางของแขนว่าจะตรงหรือไม่

จะไม่ใช้การดัดงอข้อหรือส่วนใดของร่างกายด้วยกำลังแรงและไม่มีการนวดโดยใช้เท้า เข่า ข้อศอก ฯลฯ แต่หมอนวดแบบทั่วไปไม่งดเว้นการปฏิบัติดังกล่าว และอาจมีหมอนวด 2 คนช่วยกันนวดในขณะเดียวกันต่อผู้ป่วย 1 คน

นอกจากนี้แล้วหมอนวดแบบราชสำนัก ทำการนวดเพื่อต้องการที่จะทำให้เกิดผลต่ออวัยวะและเนื้อเยื่อที่อยู่ลึกๆ โดยการเพิ่มการไหลเวียนของเลือด และเพิ่มการทำงานของเส้นประสาทในกรณีนี้หมอนวดจะต้องมีความรู้ทางกายวิภาคศาสตร์เชิงปฏิบัติการอย่างดีพอสมควร สำหรับหมอนวดแบบทั่วไป หวังผลโดยตรงจากการกดนวดเป็นส่วนใหญ่ และจากการนวดคลึงเป็นครั้งคราว ซึ่งการไม่ระมัดระวังจุดสำคัญตามความรู้ทางกายวิภาคศาสตร์ดีพอ อาจเกิดอันตรายได้

การนวดแบบราชสำนัก เป็นการนวดไทยที่ใช้ในพระราชวัง ดังนั้น ทำต่างๆในการนวดจึงได้รับการพัฒนาให้สุภาพและมักนวดด้วยนิ้วมือเท่านั้น เพื่อให้สามารถควบคุมน้ำหนักในการนวดไม่ให้มากเกินไป และไม่ให้เป็นที่ ล้วงเกินต่อพระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ จนมีคำกล่าวที่ว่า “แม้เพียงลมหายใจก็ไม่ให้แตะต้องพระวรกาย”¹ โดยมีองศามาตราส่วน ของการนวด

¹ขุนโยธาพิทักษ์. (มปป.). ตำราแพทย์แผนโบราณ ว่าด้วยวิชาหมอนวด โยคะศาสตร์ และตำราเภสัชกรรม. หน้า 23.

ที่ไม่ประชิดตัวมากและจะหันหน้าตรงไป ไม่ก้มหน้าหายใจรดพระองค์ และไม่เงยหน้าจนเป็นการไม่เคารพ

การนวดด้วยวิธีนี้เป็นที่นิยมมากและยอมรับมากในสมัยโบราณ เพราะสามารถทำให้เป็นผู้ที่ได้อายุใกล้ชิตและเป็นทีไว้วางใจของพระมหากษัตริย์ในสมัยนั้น ดังจะเห็นได้จากการแต่งตั้งให้มีกรมหมอนวดซ้ายและกรมหมอนวดขวา ทำให้หมอนวดสามารถรับราชการอยู่ในตำแหน่งระดับสูงได้ ปัจจุบันมีผู้สืบทอดการนวดแบบนี้น้อยมาก เนื่องจากส่วนใหญ่จะเป็นการถ่ายทอดกันในครอบครัวและผู้รั้งมหาวชิรา ทำให้การนวดในแบบราชสำนักนี้จึงไม่สามารถถ่ายทอดให้กันได้อย่างเต็มที่

การนวดแบบไทยนี้ มีคุณค่าต่อการปฏิบัติเพื่อช่วยเหลือนตนเองในเบื้องต้นเป็นอย่างมาก อีกทั้งยังสามารถบรรเทาโรคและอาการปวดต่างๆได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น อาการปวดเมื่อยตามกล้ามเนื้อลดการติดขัดของข้อต่อ ช่วยกระตุ้นกล้ามเนื้อที่อ่อนแรง เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตาม การนวดที่ไม่ถูกต้อง อาจเป็นการซ้ำเติมหรือเพิ่มการบาดเจ็บได้ ฉะนั้นผู้ที่จะนำการนวดไปใช้ จึงจำเป็นที่จะต้องมีความรู้ในการนวดเพื่อที่จะสามารถนำไปใช้ได้อย่างถูกต้อง เพื่อให้เป็นประโยชน์ต่อสุขภาพอย่างแท้จริง

ด้วยเหตุนี้ การรวบรวมวิชาแพทย์ต่างๆไว้ที่วัดพระเชตุพนฯในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีคุณประโยชน์กับประชาชนทั่วไปไม่จำกัดแต่เฉพาะในหมู่ผู้ที่สนใจจะฝึกหัดเป็นหมอเท่านั้น อีกทั้งจารึกตำรายาที่วัดพระเชตุพนฯยังเป็นแหล่งศึกษาวิชาการแพทย์ไทยแผนโบราณที่ขึ้นชื่อมาตั้งแต่เมื่อมีการจารึกในรัชสมัยของพระองค์ ซึ่งนับได้ว่าเป็นการรวบรวมยาดีและรักษาตำรับยาที่มีคุณภาพดีไว้ แทนที่จะให้สูญไปพร้อมกับเจ้าของตำรับ เพราะหมอไทยนั้นส่วนมากจะหวงวิชาไม่ยอมถ่ายทอดหรือบอกตำรายาดีให้กับผู้ใดง่ายๆ นอกจากบุตรหลานที่ใกล้ชิด ดังนั้นบางครั้งตำรายาดีจึงมักสูญไปพร้อมกับเจ้าของตำรับ เป็นเหตุที่ให้ตำรายาของการแพทย์ไทยแผนโบราณจำเป็นจะต้องมีการชำระตรวจสอบอยู่เสมอ เพื่อให้ได้ตำรายาที่มีคุณภาพที่สมบูรณ์ ดังปรากฏการชำระตำรายาหลวงในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว² จนกระทั่งเมื่อ พ.ศ.2500 ความรู้ต่างๆที่จารึกไว้นั้นได้ลบเลือนและชำรุด จึงได้มีการรวบรวมจัดพิมพ์ตำรายาเหล่านี้ขึ้น เพื่อเป็นการรักษาต้นฉบับมิให้สูญหายไป

² ยิวดี ตปนียากร. (2522). วิวัฒนาการของการแพทย์ไทยตั้งแต่สมัยเริ่มต้นจนถึงสิ้นสุทธรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). หน้า 71.

บทที่ 3

แนวคิดในการจัดการการศึกษาของไทยที่ปรากฏใน ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน

การศึกษาเป็นการถ่ายทอดวัฒนธรรม ความรู้ และค่านิยมจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง โดยการศึกษาสามารถเกิดขึ้นได้กับมนุษย์ทุกคนเพราะเป็นกระบวนการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์จากการบอกเล่า พูดคุย การอ่าน หรือการฟัง ทำให้การศึกษากลายเป็นระบบที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงแค่การเล่าเรียนภายในโรงเรียน แต่เป็นการเรียนรู้ที่ถ่ายทอดความรู้จากผู้รู้และผู้มีประสบการณ์ในการดำเนินชีวิต การศึกษาของไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จึงยังคงมีลักษณะโดยสรุปดังนี้ คือ

สมัยสุโขทัย การจัดการศึกษาในสมัยนี้ยังไม่ปรากฏหลักฐานที่แน่ชัดเท่าใดนัก แต่จัดว่าเป็นสมัยที่มีความสำคัญมากต่อการศึกษาไทยในยุคต่อมา เพราะเป็นสมัยแรกที่มีตัวอักษรประจำชาติขึ้นในปี พ.ศ.1826 โดยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชทรงกำหนดขึ้นแทนอักษรขอม ในสมัยสุโขทัยนี้วัดจัดได้ว่าเป็นสถานศึกษาที่สำคัญและพระภิกษุเป็นผู้อบรมสั่งสอน มุ่งอบรมด้านพุทธศาสนา นอกจากวัดแล้วการศึกษาจะเรียนรู้จากครอบครัว พ่อ แม่ และเครือญาติ ซึ่งมีส่วนช่วยในการถ่ายทอดความรู้ด้านวิชาชีพ จึงอาจกล่าวได้ว่าการศึกษาในสมัยสุโขทัยเป็นการศึกษาเพื่อชีวิต¹ คือ เป็นการแก้ปัญหาโดยการปฏิบัติจริง

สมัยอยุธยา ในสมัยนี้วัดก็ยังคงเป็นสถานที่สำคัญในการให้การศึกษาเช่นเดียวกับสมัยสุโขทัยแต่ในสมัยอยุธยาเริ่มมีการติดต่อกับชาวต่างประเทศ ซึ่งมีโปรตุเกสเป็นชาติแรกที่เข้ามาติดต่อค้าขายกับประเทศไทย เมื่อติดต่อกับชาวกันนานเข้าก็เริ่มมีการเผยแพร่ศาสนาความรู้ต่อมาก็มีชาติอื่นๆ เข้ามาติดต่อเพิ่มมากขึ้น สันนิษฐานว่าในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์ได้มีโรงเรียนสอนศาสนาของบาทหลวงชาวฝรั่งเศสเกิดขึ้นแล้วและมีการส่งนักเรียนไปเรียนที่ประเทศฝรั่งเศสด้วย แต่ก็ไม่ปรากฏหลักฐานว่านักเรียนเหล่านี้กลับมาปรับปรุงบ้านเมืองอย่างไรบ้าง เมื่อชาวต่างประเทศเข้ามาตั้งโรงเรียนและสอนหนังสือนั้น สมเด็จพระนารายณ์ทรงเห็นว่าถ้าคนไทยไม่มีแบบเรียนไทยใช้จะเป็นการเสียเปรียบ จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระมหาราชครูแต่งหนังสือแบบเรียนขึ้นเล่มแรกได้แก่ หนังสือจินดามณี เพื่อใช้เป็นแบบเรียนสอนภาษาไทยแก่เด็กไทยและได้ใช้มาจนถึงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ นอกจากนี้ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ยังมีวรรณคดีสำคัญๆ เกิดขึ้นมากมาย เช่น เสือโคคำฉันท์ สมุทโฆษคำฉันท์ ลิลิตพระลอ เป็นต้น

¹จิตรกร ตั้งเกษมสุข. (2518). เล่มเดิม. หน้า32.

การศึกษาในสมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น การศึกษาในสมัยนี้ยังคงไม่แตกต่างจากสมัยกรุงศรีอยุธยาเท่าใดนัก กล่าวคือ สถาบันที่มีบทบาทสำคัญต่อการศึกษา ยังเป็นสถาบันทางศาสนาคือวัดและพระสงฆ์กับสถาบันทางครอบครัวการเรียนหนังสือส่วนใหญ่จะอยู่ในวัด ที่พระสงฆ์มีความรู้ที่จะสอนได้ การสอนหนังสือเป็นการสอนด้วยความสมัครใจและสอนได้จำนวนไม่มาก พ่อแม่ต้องติดต่อกับพระสงฆ์ที่จะฝากให้เรียนเอง อุปกรณ์การสอนที่ใช้คือ กระดานดำและดินสอขาว วิชาที่เรียน ได้แก่ ภาษาไทย และเลข

ส่วนการศึกษาในสถาบันครอบครัวนั้นเป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์เกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆเป็นส่วนใหญ่ นอกจากนี้ก็มีการอบรมเกี่ยวกับกิริยามารยาทและวิชาชีพต่างๆ ภายในครอบครัว เช่น การฝึกหัดฝีมือ ดอกไม้สด ปักสตึง ฝึกหัดฟ้อนรำ เป็นต้น ส่วนผู้ชายที่มีเชื้อสายขุนนางนั้น เมื่อฝึกหัดภาษาไทยจนอ่านออกเขียนได้แล้ว จะฝึกหัดเรียนรู้หลักการบริหารราชการบ้านเมืองและฝึกหัดเป็นเสมียนในกรมกองสังกัดของบิดา เป็นสำคัญ

1. ปัจจัยในการจัดการการศึกษาของไทยโดยผ่านประชุมจารีกวัดพระเชตุพน

1.1 สภาพแวดล้อมภายในประเทศ

สภาพทางการเมืองและสังคม จากการศึกษาในสมัยอดีตไทยมีการทำสงครามบ่อยครั้ง ประชาชนอยู่กันอย่างกระจัดกระจายเคลื่อนย้ายถิ่นฐานง่าย เนื่องจากมีที่ดินอุดมสมบูรณ์กว้างขวาง การทำสงครามเป็นวิธีการรวบรวมและเพิ่มพูนกำลังคน ในเมื่อการควบคุมไพร่พลมากแสดงถึงความมั่นคงทางเศรษฐกิจและอำนาจทางการเมืองไปด้วย คนไทยจึงมุ่งหมายที่จะเข้ารับราชการซึ่งเป็นโอกาสครอบครองแหล่งผลประโยชน์และอภิสิทธิ์ต่างๆในสังคม เกิดค่านิยมว่า “สิบพ่อค้าไม่เท่าพระยาเสี้ยง”¹ และมักจะอวยพรกันว่า“ขอให้ใหญ่เป็นโต” “ให้มีบริวารมาก ๆ ” หรือ “ให้ได้เป็นเจ้าของคนนายคน” การเล่าเรียนในวิชาหนังสือจึงไม่สำคัญเท่ากับพื้นฐานทางสังคมของตระกูลหรือการได้รับอุปถัมภ์จากท่านผู้ใหญ่ อีกประการหนึ่ง คือ การที่รัฐมีกิจกรรมที่สำคัญในการทำสงคราม คนไทยจึงสนใจวิชาความรู้ที่เป็นประโยชน์ในการทำสงคราม เช่น การใช้อาวุธ ไสยศาสตร์ เพื่อจะได้มี “ฝีมือ” เป็นช่องทางเลื่อนฐานะ

สถาบันทางศาสนา กล่าวได้ว่า พุทธศาสนาเป็นสิ่งที่คู่กับการดำเนินชีวิตของคนไทยมาโดยตลอด และพุทธศาสนาก็ปรับปรุงหลักคำสอนบางประการให้เหมาะสมกับความเชื่อดั้งเดิม เช่น คำอธิบายเรื่องหลักของกรรมเพื่อให้เหตุผลความไม่สมบูรณ์ของโลก คำตอบเกี่ยวกับปรากฏการณ์ธรรมชาติหรือสิ่งเร้นลับต่างๆ มีพระสงฆ์เป็นผู้เผยแพร่ สั่งสอนประชาชน ขณะที่การติดต่อสื่อสารเป็นไปด้วยความยากลำบาก ประกอบกับอำนาจรัฐยังเข้าไป

¹ วุฒิชัย มูลศิลป์. (2519). เล่มเดิม. หน้า 199.

ไม่ถึงบรรดาประชาชนที่อยู่กันอย่างกระจัดกระจาย วิธีที่ดีที่สุดสำหรับผู้ปกครองในการเข้าถึงประชาชนก็โดยการผ่านทางศาสนา

อิทธิพลของพุทธศาสนา ทำให้คนไทยเกิดความนิยมในการ “บวชเรียน” เพื่ออบรมจิตใจให้เป็นคนดี รู้จักบาปบุญคุณโทษมีเมตตาธรรม มีจิตใจบริสุทธิ์ ผู้ชายไทยเกือบทุกคนมักจะบวชอย่างน้อยชั่วระยะหนึ่งในชีวิตวัดจึงทำหน้าที่เป็นสถาบันการศึกษาในสังคมไทย

1.2 สภาพแวดล้อมภายนอกประเทศ

เนื่องจากประเทศในเอเชียหลายประเทศเข้าใจว่าประเทศของตนมีความเจริญกว่าวัฒนธรรมของตะวันตก ดังนั้น จึงเป็นโอกาสให้มหาอำนาจตะวันตกเข้ามารุกรานครอบครองเป็นอาณานิคม โดยอ้างว่าจะนำความเจริญมาให้ นับเป็นโชคดีที่เหตุการณ์เช่นนี้ไม่ได้เกิดขึ้นแก่ประเทศไทย เพราะเรามีผู้นำที่มีพระปรีชาสามารถมองเห็นเหตุการณ์ไกล แม้แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งทรงเป็นนักอนุรักษ์นิยมอย่างยิ่ง ก็ได้ทรงแสดงพระมติดีเกี่ยวกับประเทศตะวันตกไว้อย่างชัดเจนเมื่อทรงพระประชวรหนักใกล้จะเสด็จสวรรคต ได้ทรงเรียกพระยาศรีสุริยวงศ์จางวางมหาดเล็ก(ซึ่งต่อมาเป็นสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในตอนต้นรัชกาลที่ 5) เข้าไปเฝ้าใกล้พระแท่นบรรทม มีพระราชดำริถึงผู้สืบราชสมบัติ และความตอนหนึ่งว่า

“ ... การต่อไปภายหน้าเห็นแต่เองที่จะรับราชการเป็นอธิบดีผู้ใหญ่ต่อไป การศึกษาสงคราม ข้างญวนข้างพม่าก็เห็นจะไม่มีแล้ว จะมีอยู่ที่แต่ข้างพวกฝรั่ง ให้ระวังให้ดีอย่าให้เสียที่แก่เขา ได้การงานสิ่งใดของเขาที่คิดควรจะเรียนเอาไว้ก็ให้เอาอย่างเขา แต่อย่าให้นับถือเลื่อมใสไปที่เดียว...”¹

พระบรมราชาวาทนี้ นับว่ามีคุณค่าล้ำเลิศจนปัจจุบัน ที่ไม่หิ่งมงายนับถือเลื่อมใสฝรั่งไปหมดทุกสิ่งทุกอย่าง เพราะแนวความคิดและวิทยาการของฝรั่งนั้นบางอย่างก็ไม่เหมาะสมกับสังคมไทย

การศึกษาของประเทศไทยจึงได้เริ่มเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบการศึกษาสมัยใหม่ คือเริ่มมีระบบโรงเรียนขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งสมัยนี้ได้มีคณะมิชชันนารีเข้ามามากขึ้น พร้อมกับนำวิทยาการใหม่ๆ เข้ามาด้วย เช่น ความรู้ทางการแพทย์ การพิมพ์ เป็นต้น ซึ่งนับว่าเป็นการวางรากฐานทางการศึกษาที่สำคัญประการหนึ่งในเวลาต่อมา

¹เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2504). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3 เล่ม 2. หน้า 187-188

ด้วยเหตุนี้ การจารึกวิชาการความรู้ต่างๆที่วัดพระเชตุพนฯเพื่อเป็นการให้การศึกษาแก่ประชาชนนั้น จึงสะท้อนแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ว่า การศึกษาในวิชาหนังสือนั้นประชาชนทั่วไปอาศัยวัดเป็นที่ศึกษาเล่าเรียนกันอยู่แล้ว แต่ในส่วน ของวิชาอื่นๆส่วนใหญ่สอนกันภายในครอบครัวและวงศ์สกุล ไม่เป็นที่แพร่หลายและไม่ค่อยจะ ถ่ายทอดให้เป็นวิทยาทานแก่ผู้อื่น บางครั้งยังปล่อยให้วิชาความรู้สูญหายไปพร้อมกับชีวิตของ ตัวเอง เพราะเจ้าของวิชาเห็นว่าไม่มีผู้ใดที่มีคุณสมบัติหรือมีความสามารถพอจะรับสืบทอดวิชา ดังกล่าวได้ ทำให้ความรู้หลายแขนงอยู่ในวงจำกัดหรือสูญหายไปซึ่งเป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่ง จึงโปรดเกล้าฯให้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตผู้เชี่ยวชาญในวิชาแขนงต่างๆให้ร่วมแรงร่วมใจ กันทำวิทยาทาน โดยจารึกวิทยากรต่างๆลงบนแผ่นศิลาประดับไว้ตามผนังหรือต้นเสาของ ศาลาในบริเวณวัดพระเชตุพนฯซึ่งผู้คนทั่วไปสามารถจะเข้ามาศึกษาหาความรู้ด้วยตนเองได้ ดังนั้น วิชาการที่นำมาจารึกไว้ส่วนใหญ่จึงเป็นวิชาชั้นสูงซึ่งเป็นที่หวงแหนกันทั่วไป นอกจากนี้แล้วยังมีการเขียนภาพฝาผนังหรือรูปปั้นประกอบคำอธิบายวิชาการต่างๆ เพื่อให้ผู้ที่ใฝ่ ศึกษาหาความรู้เข้าใจด้วยตนเองได้ง่ายขึ้น พระราชดำรินี้ดังกล่าวมานับได้ว่าเป็นประโยชน์ต่อ การจัดการการศึกษาของไทยในสมัยนั้นให้มีความสะดวกและง่ายต่อการทำความเข้าใจของ ประชาชนมากยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตาม จากการศึกษา“ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน” ซึ่งเป็นเอกสารที่รวบรวมข้อมูล ทางวิชาการต่างๆที่ได้จารึกไว้ที่วัดพระเชตุพนฯ พบว่ามีการจัดระบบการศึกษาเพื่อประชาชน ทั่วไป โดยสามารถศึกษาได้ถึงปรัชญาการจัดการการศึกษาและแนวทางในการจัดการการศึกษา ในระบบปัจจุบัน เนื้อหาจากประชุมจารึกวัดพระเชตุพนฯสามารถนำมาวิเคราะห์ให้เห็น ได้ดังนี้ คือ

2. ปรัชญาการจัดการการศึกษาจากประชุมจารึกวัดพระเชตุพน

“ปรัชญาการจัดการการศึกษา” เป็นการกำหนดจุดมุ่งหมายของการศึกษา เพื่อให้ ได้แนวทางในการจัดการการศึกษาที่ดีที่สุดเพื่อชีวิตและสังคมของมนุษย์ในปัจจุบันและอนาคต ซึ่งปรัชญาการจัดการศึกษานั้น จะเน้นในส่วนของวัตถุประสงค์หรือความมุ่งหมายของ การจัดการการศึกษา¹

ด้วยเหตุนี้ “ปรัชญาการจัดการการศึกษา” ซึ่งได้จาก“ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน” น่าจะวิเคราะห์จากแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ปรากฏอยู่ใน

¹ ภิญโญ สาร. (2521). หลักการศึกษา. หน้า 81.

พระนิพนธ์คำนำของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาต่อราชานุกาภในหนังสือ
“ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน” ที่กล่าวว่า

... รัชกาลที่ 3 ถึงสมัยที่จะทรงบำรุงความเจริญส่วนจรรยาและวิชาความรู้อันอาศัยวัดเป็น
ศึกษาสถาน จึงทรงสถาปนาพระอารามให้เจริญธรรมานุธรรมปฏิบัติ และการศึกษาของไพร่
ฟ้าข้าแผ่นดิน อันนี้เป็นข้อสำคัญในพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ก็คือพระอารามทั้งหลายซึ่งทรงสถาปนาขึ้น วัดพระเชตุพนซึ่งสร้างเป็นพระอารามใหญ่ยิ่งกว่า
วัดอื่นๆมาแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 ชำรุดทรุดโทรม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
จึงทรงปฏิสังขรณ์ แต่ในการที่จะทรงปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน มีพระราชประสงค์พิเศษอีก
อย่างหนึ่ง ซึ่งจะให้เป็นที่แห่งเล่าเรียนวิชาความรู้ของมหาชนไม่เลือกชั้นบรรดาศักดิ์
ถ้าจะเรียกอย่างทุกวันนี้ก็คือจะให้เป็นที่มหาวิทยาลัย เพราะในสมัยนั้นยังไม่มีกรมพิมพ์
หนังสือไทยได้ การเล่าเรียนส่วนสามัญมีที่เรียนอยู่ตามวัดทั่วไป แต่ส่วนวิสามัญศึกษาอันจะ
เป็นวิชาอาชีพของคนทั้งหลาย ยังศึกษาได้แต่ในสกุล ผู้อยู่นอกสกุลโดยเฉพาะที่เป็นชั้นพล
เมืองสามัญไม่มีโอกาสที่จะเรียน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณา
โปรดฯให้รวบรวมเลือกสรรตำรับตำราต่างๆซึ่งสมควรจะเล่าเรียนเป็นชั้นวิสามัญศึกษามา
ตรวจตราแก้ไข ใช้ของเดิมบ้าง หรือประประชุมผู้รู้หลักในวิชานั้นๆให้แต่งขึ้นใหม่บ้าง แล้ว
โปรดฯให้จารึกแผ่นศิลาประดับไว้ในบริเวณวัดพระเชตุพน มีรูปเขียนรูปปั้นประกอบตำรา
นั้นๆโดยมาก เพื่อว่าคนทั้งหลายไม่เลือกว่าตระกูลชั้นใดๆ ใครมีใจรักวิชาอย่างใดก็
ให้สามารถเล่าเรียนได้จากศิลาจารึกที่วัดพระเชตุพน เรื่องที่จารึกไว้ในวัดพระเชตุพนจึง
มีหลายอย่าง ทั้งเป็นความรู้ส่วนวรรณคดี โบราณคดี และศาสตราคมต่างๆเป็นอันมาก และ
ได้เป็นประโยชน์แก่ผู้ศึกษามาตั้งพระราชประสงค์แต่ในรัชกาลที่ 3 ...¹

จากแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวดังกล่าว ทำให้เห็นถึง
“ปรัชญาการจัดการการศึกษา” ของพระองค์จากประชุมจารึกวัดพระเชตุพน ได้ดังนี้คือ

- ก. เพื่อธำรงรักษาไว้ซึ่งสรรพวิทยาการความรู้ที่ยากต่อการสืบทอด มิให้สูญหาย
และคงอยู่สืบต่อไป
- ข. เพื่อพัฒนาบุคคลให้เกิดความรู้และสติปัญญา ซึ่งก็คือหมายถึงเพื่อให้ประชา
ชนทุกคนมีโอกาสได้รับความรู้ เพื่อนำไปใช้ในการประกอบอาชีพที่จะเกิด
ประโยชน์แก่บ้านเมือง โดยไม่มีการแบ่งชั้นวรรณะ

¹ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน. (2472). หน้า ก-ข.

และจากแนวพระราชดำริซึ่งสะท้อนถึงปรัชญาในการจัดการการศึกษาดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดเกล้าฯให้ดำเนินการจัดทำจารึกวิชาการความรู้ในด้านต่าง ๆ ลงบนแผ่นศิลาและนำไปประดับไว้ในบริเวณวัดพระเชตุพนฯ เพื่อให้เป็นแหล่งที่ประชาชนทั่วไปสามารถเข้าไปศึกษาหาความรู้ทั้งทางด้านวิชาการและวิชาชีพได้ด้วยตนเอง

นอกจากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวดังกล่าวแล้ว การจัดการการศึกษาให้แก่ประชาชนในรูปแบบนี้นั้น น่าจะมีสาเหตุมาจากอิทธิพลทางด้านการเมือง จึงทำให้พระองค์มีพระราชประสงค์ต่อการศึกษาของไทยในขณะนั้นคือ “ต้องการปรับปรุงและฟื้นฟูทั้งกิจการด้านอาณาจักรและศาสนจักร”

การปรับปรุงทางด้านอาณาจักรนั้น ก็เพื่อแสดงให้เห็นหาอำนาจทางยุโรปและศาสนาอื่นเห็นว่า ไทยมีความเจริญทางด้านเหล่านี้อยู่แล้วมิได้เป็นประเทศล้าหลังหรือป่าเถื่อนแต่อย่างใด และไทยก็ยินดีที่จะเรียนรู้วิทยาการต่างๆจากประเทศอื่นด้วย เพื่อให้ไทยได้หลุดพ้นจากลัทธิจักรวรรดินิยมในช่วงระยะนั้น¹ เนื่องจากอิทธิพลของจักรวรรดินิยมตะวันตกในขณะนั้นได้เริ่มขยายตัวและไม่มีที่ท่าว่าจะหยุดลงง่ายๆ ทั้งอังกฤษและฝรั่งเศสต่างก็ได้ยึดครองดินแดนต่างๆที่ใกล้เคียงกับไทยเพิ่มขึ้นอีกนอกเหนือไปจากพม่าและญวนแล้ว ก็รวมไปถึงเขมรและมลายู ซึ่งอาจจะทำให้กระทบกระเทือนต่อความมั่นคงของไทยมากขึ้น

ในส่วนของศาสนจักรนั้น เนื่องด้วยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไม่ต้องการให้คนไทยหันไปนิยมในการนับถือศาสนาอื่นแทนการนับถือพุทธศาสนา พระองค์จึงได้โปรดเกล้าฯให้มีการสร้างโรงเรียนสอนพระปริยัติธรรมขึ้นในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม นอกจากนี้แล้วพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งในขณะนั้นดำรงอิสริยยศกิติเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎและทรงอุปสมบทเป็นพระภิกษุสงฆ์อยู่ที่วัดสมอราย(วัดราชาธิวาสในปัจจุบัน) ได้ทรงสถาปนาธรรมยุติกายขึ้น การสถาปนาในครั้งนี้มิได้มีเฉพาะความสำคัญต่อกิจการของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทเท่านั้นแต่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการจัดการศึกษาของไทย กล่าวคือ ทำให้ได้มีการจัดให้มีการสอนธรรมะแก่พระภิกษุสงฆ์อย่างจริงจังมากขึ้น²

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงมีพระบรมราชโองการให้มีการจารึกวิชาการความรู้ต่างๆทั้งทางโลกและทางธรรม เช่น จารึกเรื่องโคลงโลกนิติ จารึกการตั้งสมุฏฐานโรคหรือจารึกตำรายาต่างๆลงบนแผ่นอ่อนไว้สำหรับประดับบนกำแพงและเสาในวัดพระเชตุพนฯ ทั้งนี้เนื่องจากพระองค์ทรงเกรงว่าคนไทยจะหันไปนิยมวิทยาการสมัยใหม่

¹บรรจง ชูสกุลชาติ. (2517). *ปฏิรูปอุดมการณ์การศึกษา*. หน้า 129.

²เตช บุนนาค. (2517). “ประมวลเหตุการณ์สำคัญที่มีอิทธิพลต่อการจัดการศึกษาของไทย,” ใน *บทเรียนจากการจัดการศึกษาในรอบร้อยปีที่ผ่านมา*. หน้า 3.

ต่างๆที่มีชัชนารัตะวันตกนำมาเข้ามาเผยแพร่ และหันไปนิยมการเข้ารีตในศาสนาแทนการนับถือพุทธศาสนากันมากขึ้นนั่นเอง

3. แนวทางในการจัดการการศึกษาจากประชุมจารึกวัดพระเชตุพน

แนวทางในการจัดการการศึกษาในประชุมจารึกวัดพระเชตุพน สามารถวิเคราะห์จากปรัชญาการจัดการการศึกษาของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ปรากฏใน“ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน” มีลักษณะดังนี้คือ

3.1 เนื้อหา

เนื้อหาวิชาที่จัดให้ศึกษาที่ปรากฏในประชุมจารึกวัดพระเชตุพนนั้น ประกอบไปด้วยองค์ความรู้ทั้ง 4 อันได้แก่ จริยศึกษาซึ่งจัดเป็นการอบรมให้มีศีลธรรมอันดีงาม พุทธิศึกษาซึ่งเป็นวิชาที่จัดขึ้นเพื่อเป็นการให้ปัญญาและความรู้แก่ประชาชน พลศึกษาจัดขึ้นเพื่อให้ประชาชนได้มีโอกาสฝึกหัดให้มีร่างกายสมบูรณ์แข็งแรง และหัตถศึกษาจัดขึ้นเพื่อเป็นการปูพื้นฐานให้คนรู้จักใช้มือและเพื่อให้มีความชำนาญในการใช้ฝีมือทำงานต่างๆ

นอกจากความรู้หลักทั้ง 4 ด้านนี้แล้วยังจำแนกเนื้อหาที่แสดงให้เห็นถึงวิชาความรู้ในด้านอื่นๆเช่น เรื่องของศาสนา ดังปรากฏให้เห็นในการจารึกเรื่องราวทางพุทธศาสนา พุทธประวัติ หลักธรรมความเชื่อต่างๆของพุทธศาสนา ทำให้ประชาชนสามารถเข้าใจได้ถึงเหตุที่ตนจะต้องประพฤติปฏิบัติตามพิธีกรรมต่างๆทางศาสนาได้อย่างเข้าใจและถูกต้อง

ด้านประเพณีก็มีการจารึกความรู้ที่เกี่ยวกับประเพณีที่สำคัญของไทยทั้งประเพณีสงกรานต์ การแห่พระกฐิน หรือการกวนข้าวทิพย์ซึ่งเป็นประเพณีโบราณ ให้ประชาชนทั่วไปมีโอกาสได้ศึกษาถึงประวัติความเป็นมา และวิธีในการปฏิบัติที่ถูกต้องตามจารีตประเพณีนั้นๆ

ด้านประวัติศาสตร์และภูมิศาสตร์ ก็จะเป็นการจัดการศึกษาโดยให้ความรู้แก่ประชาชนในเรื่องของอาณาจักรไทย ขอบเขตพื้นที่ หัวเมืองและผู้ครองเมืองต่างๆซึ่งเป็นการทำให้ประชาชนได้มีโอกาสรู้จักตัวเองมากขึ้น นอกจากนี้ยังทำให้ประชาชนสามารถเข้าใจในเรื่องของการเมืองการปกครองมากขึ้นด้วย ดังตัวอย่างที่วิเคราะห์ได้จากประชุมจารึกวัดพระเชตุพน เช่น ในเรื่องขององค์ความรู้ทางภูมิศาสตร์นั้น จากการตรวจสอบกับกฎหมายตราสามดวงจะพบว่า เมืองเหล่านี้ทางส่วนกลางตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ได้จัดระดับควบคุมปกครองไว้ดังนี้คือ

1. เมืองที่ถวายดอกไม้ทองเงิน มีทั้งหมด 21 หัวเมือง เป็นเมืองฝ่ายเหนือ 16 และเมืองฝ่ายใต้ 4 เมือง เมืองฝ่ายเหนือได้แก่ เมืองนครหลวง เมืองศรีสัตนาคนหุต เมืองเชียงใหม่ เมืองดองอู เมืองเชียงไกร เมืองเชียงกราน เมืองเชียงแสน เมืองเชียงรุ่ง เมืองเชียงราย เมืองแสนหวี เมืองเขมราช เมืองแพร่ เมืองน่าน เมืองใต้ทอง เมืองโคตรบอง

เมืองลาวกา ว เมืองฝายใต้ได้แก่ เมืองอุยงตะหนะ เมืองมลากา เมืองมลายู เมืองวรวาริ เมืองพญามหานคร

2. หัวเมืองที่ขึ้นกับเจ้าพญาจักรีฯ สมุหนายกฯ มีอยู่ 31 หัวเมือง ได้แก่ เมืองพิษณุโลกเมืองสวรรคโลก เมืองศุกโขไทย เมืองกำแพงเพชร เมืองพิไช เมืองนครสวรรค เมืองพิจิตร เมืองมโนรม เมืองไชนาฏ เมืองอุทัยธานี เมืองอินทบุรี เมืองพรหมบุรี เมืองสิงคบุรี เมืองสรรคบุรี เมืองลพบุรี เมืองสระบุรี เมืองวิเศษไชยชาญ กรุงเก่า เมืองนครนายก เมืองปะจิม เมืองฉะเชิงเทรา เมืองสุพรรณบุรี เมืองนครไชศรี เมืองราชบุรี เมืองเพชรบูรณ์ เมืองท่าโรง เมืองบัวชุม เมืองไชบาดาน เมืองกำแพงพราน เมืองนครราชสีมา

3. หัวเมืองที่ขึ้นกับพญามหาเสนาธิบดี ฯ สมุหพระกลาโหม (เจ้าพญากลาโหม) มีอยู่ 17 หัวเมือง ได้แก่ เมืองนครศรีธรรมราช เมืองพัทลุง เมืองสงขลา เมืองไชยา เมืองชุมพอน เมืองเพชรบุรี เมืองกุย เมืองปราณ เมืองคลองวาน เมืองบางตะพาน เมืองกลาง เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองตะกั่วป่า เมืองตะนาวศรี เมืองมฤต เมืองทวาย และเมืองสามโคก

4. หัวเมืองที่ขึ้นกับเจ้าพญาธรรมราช ฯ (โกษาธิบดี) มีอยู่ 8 หัวเมือง ได้แก่ เมืองจันทบูรณ เมืองตราด เมืองระยอง เมืองบางละมุง เมืองนนทบุรี เมืองสมุทรปราการ เมืองสมุทรสงคราม เมืองสาครบุรี

ด้านอักษรศาสตร์ เป็นการจัดการในการให้ความรู้แก่ประชาชน ในส่วนที่เป็นรูปแบบของการศึกษาตามหลักของภาษาไทยอย่างถูกต้องโดยมีทั้งวิธีการและตัวอย่างให้เห็นประกอบกันไป เพื่อว่าประชาชนจะได้สามารถเข้าใจหลักการต่างๆเหล่านั้น และสามารถนำไปแต่งบทร้อยกรอง ร้อยแก้ว หรือสามารถอ่านเรื่องที่แต่งด้วยวิธีการเหล่านี้ได้อย่างเข้าใจ

ด้านการแพทย์นั้น ได้มีการจัดให้ประชาชนได้มีโอกาสในการศึกษาในส่วนที่สามารถนำไปปฏิบัติได้เอง เพื่อเสริมสร้างสุขภาพอนามัยให้แข็งแรงสมบูรณ์จากจารึกที่ว่าด้วยเรื่องโคลงภาพฤกษ์ตัดตน และนอกจากนี้แล้วที่สำคัญที่สุดก็เห็นจะเป็นการจารึกในเรื่องของตำรายาแผนโบราณต่างๆและการนวดของไทย ซึ่งยังคงมีความสำคัญและปรากฏให้เห็นการเรียนการสอนในวิชาการแพทย์แผนโบราณจากวัดพระเชตุพนฯนี้อยู่จนในปัจจุบัน และนอกจากนี้ยังมีการจัดการศึกษา

ในส่วนเนื้อหาในด้านของบทบาทหน้าที่ของบุคคลต่างๆในสังคม เพื่อให้ประชาชนสามารถเข้าใจตั้งแต่บทบาทหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ในการปกครองบ้านเมืองให้ร่มเย็นเป็นสุข ธรรมเนียมประเพณีโบราณในการปฏิบัติตนของขุนนางในราชสำนัก การปฏิบัติตนของประชาชนทั่วไปในเรื่องของข้อควรปฏิบัติและข้อที่พึงละเว้นในชีวิตประจำวัน อีกทั้งยังมีการสอนในเรื่องของกิริยามารยาทซึ่งเป็นเรื่องที่สำคัญของสตรี เพื่อนำไปประพฤติปฏิบัติในชีวิตจริงได้อย่างถูกต้องและเหมาะสม เป็นต้น

3.2 สถานศึกษา

เนื่องจาก “พุทธศาสนา” เป็นศาสนาที่สำคัญของสังคมไทย จึงเป็นศูนย์รวมของจิตใจของคนไทย อีกทั้ง “วัด” ซึ่งเป็นสถาบันทางพุทธศาสนายังเป็นที่รวมของการทำกิจกรรม เป็นแหล่งที่สร้างสรรค์และส่งเสริมค่านิยม และประเพณีต่างๆของไทย จึงเป็นแหล่งเพาะบ่มคุณธรรมและจริยธรรมของสังคมในด้านต่างๆอันก่อให้เกิดคุณค่าที่สำคัญบางประการ

ดังนั้น“วัดพระเชตุพนฯ” จึงถือเป็นแหล่งความรู้ที่สามารถให้การศึกษาแก่ประชาชนได้เป็นอย่างดี จนมีผู้กล่าวถึงไว้ว่า ถ้าเปรียบเทียบกับปัจจุบันแล้ววัดพระเชตุพนฯก็คงเปรียบเสมือนกับเป็น“มหาวิทยาลัยปวงชนแห่งแรกในประเทศไทย”¹ ในขณะนั้น เพราะเป็นแหล่งที่รวบรวมสรรพวิทยาการต่างๆเอาไว้ให้ประชาชนได้มีโอกาสเข้าไปศึกษาและเรียนรู้ได้อย่างมากมาย สมดังพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ต้องการจะให้วัดพระเชตุพนฯเป็นศูนย์กลางการศึกษาของประชาชนทั่วไป

3.3 วิธีดำเนินการ

วิธีดำเนินการจัดการศึกษาเพื่อให้ความรู้แก่ประชาชน ซึ่งได้จารึกไว้ที่วัดพระเชตุพนฯ นั้น ถ้าจะนำมาเปรียบเทียบกับหลักทฤษฎีของวิชาการศึกษาแล้ว ถือได้ว่าเป็นวิธีการให้การศึกษแก่ประชาชนซึ่งเรียกตามหลักทฤษฎีว่าเป็นการให้ “การศึกษาตลอดชีวิต” ซึ่งคำว่าการศึกษา“การศึกษาตลอดชีวิต”(Lifelong Education)นั้น ตามหลักวิชาการศึกษาแล้วประกอบไปด้วยคำสำคัญ 3 คำ คือ การศึกษา ชีวิต และตลอดชีวิตหรือช่วงชีวิต โดยคำว่า “ชีวิต(Life)” คือ ชีวิตของบุคคลที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับปัจจัยหลายด้านทั้งด้านสังคม สิ่งแวดล้อม ศาสนา เศรษฐกิจและการเมือง คำว่า“ตลอดชีวิตหรือช่วงชีวิต”(Lifelong) คือ ช่วงเวลาการดำเนินชีวิตของบุคคลตั้งแต่เกิดจนตาย โดยจะผ่านช่วงของวัยต่างๆ

เพราะฉะนั้น การศึกษาตลอดชีวิต² จึงเป็นการศึกษาที่มีความจำเป็นแก่บุคคลในทุกช่วงชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย ไม่จำกัดแต่เฉพาะเมื่อบุคคลอยู่ในวัยเรียนเท่านั้น และการศึกษากับชีวิตเป็นสิ่งที่เชื่อมโยงกัน การศึกษาหรือการเรียนรู้จึงเป็นสิ่งที่ควรจะต้องผสมผสานกลมกลืนให้เข้ากับการดำเนินชีวิต เพื่อช่วยพัฒนาบุคคลในทุกๆด้านอย่างสมบูรณ์

จากแนวคิดดังกล่าวสามารถสรุปได้ว่า แนวทางในการจัดการการศึกษาที่ปรากฏอยู่ใน “ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน” นั้น เปรียบได้กับเป็นเป็นแนวทางในการให้การศึกษาตลอดชีวิตแก่ประชาชน กล่าวคือ เป็นการจัดการการศึกษาในภาพรวมทั้งหมดซึ่งครอบคลุมและเป็น

¹ นวลจันทร์ รัตนการ. (2524). “วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร,” ใน ปกิดกะเรื่องหนังสือในสมัยรัตนโกสินทร์. หน้า 176.

² รายงานการวิจัยการศึกษาตลอดชีวิตเพื่อสังคมไทยในศตวรรษที่ 21. (2543). หน้า 1-3.

การศึกษาที่จัดให้แก่บุคคลในทุกช่วงอายุ โดยในแต่ละช่วงชีวิตของแต่ละบุคคลก็อาจได้รับการศึกษาจากประมุขจารีกวัตพระเชตุพนนี้ในทางใดทางหนึ่งหรือหลายๆวิธีผสมผสานกันไป ถือว่าเป็นการศึกษาที่สัมพันธ์กับวิถีการดำเนินชีวิตของบุคคลสัมพันธ์กับปัจจัยต่างๆที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตทั้งทางด้านสังคม สิ่งแวดล้อม ศาสนา เศรษฐกิจ การเมือง ทั้งนี้ เพื่อมุ่งที่จะพัฒนาบุคคลอย่างเต็มศักยภาพให้มีความรู้ ทักษะ และประสบการณ์อย่างเพียงพอต่อการดำเนินชีวิต การประกอบอาชีพ และการปรับตัวให้เข้ากับสภาพสังคม สิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปได้อย่างเหมาะสมในทุกช่วงชีวิต

3.4 แบบเรียน

“ประมุขจารีกวัตพระเชตุพน” นั้น จัดได้ว่าเป็นแบบเรียนที่ใช้ประกอบสำหรับการจัดการการศึกษาของไทย ซึ่งได้มาจากการรวบรวมข้อมูลวิชาการที่สำคัญได้รับการเลือกสรรมาเป็นอย่างดีแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เห็นว่าสำคัญและมีประโยชน์ควรค่าแก่การศึกษาและอนุรักษ์ เช่น ในด้านของอักษรศาสตร์ จะเป็นการอธิบายวิธีแต่งบทร้อยกรองต่างๆ โดยเฉพาะในการแต่งฉันท กาพย์ โคลงต่างๆ ประกอบกับมีรูปแบบของฉันทลักษณ์ในการแต่ง และยกตัวอย่างประกอบให้เห็น เพื่อเป็นการถ่ายทอดหลักการและความรู้ในการประพันธ์ให้ประชาชนทั่วไปสามารถที่จะใช้ถ้อยคำในการแต่งได้อย่างถูกต้องและมีความไพเราะมากขึ้น หรือในส่วนของจริยศาสตร์นั้นมุ่งที่จะเป็นส่วนสำคัญในการช่วยอบรมสั่งสอนและปลูกฝังคุณธรรม ศีลธรรม จรรยา มารยาท การประพฤติปฏิบัติตนได้อย่างถูกต้องและเหมาะสมกับบทบาทและหน้าที่ของตนเอง หรือในด้านของวิชาการแพทย์ เพื่อสำหรับรักษาโรคมภัยไข้เจ็บของประชาชน และบำรุงสุขภาพพลานามัยให้สมบูรณ์และแข็งแรง เป็นต้น

ด้วยเหตุนี้ เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริโปรดเกล้าฯ ให้มีการรวบรวม แต่งเติม และแก้ไขสรรพวิชาต่างๆ ที่สำคัญในอันที่จะเป็นประโยชน์แก่ประชาชนลงบนแผ่นศิลาแล้วนำไปประดับไว้ ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ในคราวนี้ จึงนับเป็นการจัดการศึกษาเพื่อให้ความรู้ทั้งในทางโลกและในทางธรรมแก่ประชาชนในสมัยนั้น อันจะสะท้อนให้เห็นถึงภาพของสังคมไทยในขณะนั้นได้ชัดเจนยิ่งขึ้น โดยเฉพาะเมื่อประชาชนมีโอกาสทางการศึกษาเพิ่มขึ้น เนื่องจากสามารถเข้าไปศึกษาค้นคว้าหาความรู้ด้วยตนเองได้ง่าย และสะดวกขึ้นเท่ากับเป็นการกระตุ้นให้คนที่มีใจใฝ่ในการหาความรู้ได้เป็นอย่างดี อีกทั้งสรรพวิชาที่มีอยู่ในการจารึกครั้งนี้ก็เป็นวิชาที่มักจะศึกษากันในหมู่ชนชั้นสูงและผู้มีเชื้อสายมีตระกูลเท่านั้น

สิ่งที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกระทำในครั้งนี้ ถือได้ว่าเป็นโอกาสให้กับสามัญชนทั่วไปโดยไม่เลือกชั้นวรรณะอย่างแท้จริง ย่อมทำให้เกิดการพัฒนาทางด้าน

สติปัญญาและความเฉลียวฉลาดของประชาชน อันเป็นข้อสำคัญที่จะทำให้ประชาชนในประเทศ
มีคุณภาพและเป็นรากฐานเบื้องต้นในการที่จะพัฒนาสังคมไทยในด้านต่างๆ ทั้งทางด้านของ
เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง การศึกษา สังคม ตลอดจนถึงการพัฒนาในด้านของความคิด
สติปัญญาและค่านิยมต่างๆของประชาชนด้วย

บทที่ 4

บทสรุป

สรรพวิชาที่ได้รับจากการจัดการการศึกษาที่ปรากฏในประชุมจารึกวัดพระเชตุพน สะท้อนให้เห็นถึงเสรีภาพในการเรียนรู้ของประชาชนที่ได้เริ่มต้น ณ วัดพระเชตุพน-วิมลมังคลาราม จากศรัทธาที่เปี่ยมล้นในบรรพบุรุษศาสนาของพระมหากษัตริย์ไทย รวมทั้งเจตนารมณ์ที่มุ่งจะให้ประโยชน์ทางการศึกษาแก่ประชาชนในสมัยนั้น องค์ความรู้ในด้านต่างๆที่ปรากฏในจารึกเหล่านี้ประกอบด้วยส่วนที่เป็นองค์ความรู้หลัก อันได้แก่ ด้านจริยศึกษา พุทธิศึกษา พลศึกษา และหัตถศึกษา นอกจากนี้ก็ยังมีองค์ความรู้ที่โดดเด่นเป็นประโยชน์สืบต่อมาอีกหลายด้าน เช่น ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ประเพณี และการแพทย์ ซึ่งองค์ความรู้ในด้านต่างๆ นับได้ว่าเป็นรากฐานของการเริ่มต้นในการจัดการการศึกษาให้แก่ประชาชนในสมัยต่อๆมาได้เป็นอย่างดี จารึกข้อมูลเหล่านี้ยังคงหลงเหลือและปรากฏอยู่ในฐานะของหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญ ทำให้ประชาชนในปัจจุบันสามารถที่จะศึกษาและสืบทอดองค์ความรู้ในด้านต่างๆมาประยุกต์ใช้ในการประกอบอาชีพได้จนถึงทุกวันนี้ เช่น ในด้านการแพทย์ แผนโบราณ ด้านศิลปะสถาปัตยกรรม

ดังนั้นในการศึกษาเรื่อง “การจัดการการศึกษาของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น : กรณีศึกษาประชุมจากวัดพระเชตุพน” จึงจำเป็นต้องพิจารณาให้ตระหนักตั้งแต่รากฐานในการจัดการการศึกษาว่ามีปรัชญาในการจัดการการศึกษาให้เป็นไปในลักษณะใด ดังเช่นที่ปรากฏในปรัชญาในการจัดการการศึกษาของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ ต้องการจะธำรงไว้ซึ่งสรรพวิทยาการความรู้ที่ยากต่อการสืบทอด มิให้สูญหายและคงอยู่ สืบต่อไป และต้องการที่จะพัฒนาให้ประชาชนมีความรู้และสติปัญญาเพื่อสามารถนำไปใช้ในการประกอบอาชีพเลี้ยงตนเองได้ จากปรัชญาในการจัดการการศึกษาดังกล่าวพระองค์จึงได้ทรง ดำเนินการโดยโปรดเกล้าฯให้จัดทำจารึกวิชาการความรู้ในด้านต่างๆลงบนแผ่นศิลาและนำไป ประดับไว้ในบริเวณวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ให้เป็นไปตามแนวทางในการดำเนินการจัดการการศึกษาให้เป็นระบบตามปรัชญาของการจัดการการศึกษาที่ได้ตั้งเอาไว้ แนวทางการจัดการศึกษาเช่นนี้ ช่วยให้ประชาชนชาวไทยได้มีโอกาสศึกษา แสวงหาความรู้ ทำให้เป็นคนรอบรู้และมีวิชาชีพสามารถเลี้ยงตัวเองและครอบครัวสืบไปได้

นอกจากนี้ จากการศึกษา”ประชุมจารีกวดพระเชตุพน” พบว่า”ประชุมจารีกวดพระเชตุพน” มีคุณค่าในส่วนที่เป็นเอกสารซึ่งเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ กล่าวคือ

คุณค่าของประชุมจารีกวดพระเชตุพนในส่วนที่เป็นเอกสารซึ่งเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์นั้น การตีพิมพ์สรรพวิชาที่ได้จารึกไว้ ณ วัดพระเชตุพนฯ นับเป็นส่วนหนึ่งของการอนุรักษ์และสืบทอดข้อมูลที่มีความสำคัญในทางประวัติศาสตร์ ซึ่งถือได้ว่าเป็นวิธีการที่ถูกต้องวิธีหนึ่งในปัจจุบัน เพราะเมื่อเวลาผ่านไปและศิลาจารึกที่วัดพระเชตุพนฯ ได้เสื่อมสภาพไปตามกาลเวลา แต่ข้อมูลของสรรพวิชาที่มีประโยชน์และคุณค่าเหล่านี้ก็ยังสามารถคงอยู่และอาจจะยังใช้งานที่ได้ตีพิมพ์เก็บเอาไว้ที่เรียกว่า”ประชุมจารีกวดพระเชตุพน”นี้ มาใช้เป็นต้นฉบับในการบูรณปฏิสังขรณ์จารึกที่ได้เสื่อมสภาพและได้ทรุดโทรมลง

”ประชุมจารีกวดพระเชตุพน” นอกจากจะให้ประโยชน์ในด้านสรรพวิชาความรู้ต่างๆแล้ว ยังมีคุณค่าในด้านของงานประพันธ์ คือ สามารถให้ความบันเทิงแก่ผู้อ่านและสามารถเป็นเครื่องแก้เหงาในยามว่างให้แก่ประชาชนได้ ทั้งนี้สามารถที่จะจำแนกคุณค่าทางด้านการประพันธ์ของ”ประชุมจารีกวดพระเชตุพน” ออกเป็นข้อๆ ได้ดังนี้ คือ

1. ให้ความรู้ทางด้านภาษา กล่าวคือ ”ประชุมจารีกวดพระเชตุพน” สามารถที่จะให้ความรู้และเพิ่มพูนทักษะทางด้านภาษา เพราะภาษาจากงานประพันธ์ในประชุมจารีกวดพระเชตุพนนี้ ใช้ถ้อยคำหรือข้อความที่เหล่ากวีผู้แต่งได้ทำการคัดเลือกมาอย่างดีแล้ว และภาษาที่กวีแต่ละท่านใช้ในงานประพันธ์ก็เป็นภาษาที่ใช้พูดกันอยู่ในสมัยนั้น ผู้ที่อ่านจึงสามารถศึกษาคำศัพท์ ถ้อยคำ สำนวนภาษาจากงานประพันธ์ในเรื่องนั้นๆได้

2. ให้ความรู้ทางด้านประวัติศาสตร์ จะเห็นได้ว่า งานประพันธ์ในประชุมจารีกวดพระเชตุพนนั้นไม่เพียงแต่ทำหน้าที่แสดงออกในด้านของวรรณศิลป์เท่านั้น แต่ยังอาศัยสถานที่เหตุการณ์หรือตำนานต่างๆ ในสมัยนั้นเป็นองค์ประกอบสำคัญในการถ่ายทอดอารมณ์และความรู้สึกในเชิงศิลปะให้แก่ผู้อ่านผู้ฟัง ทำให้ผู้ที่ศึกษานอกจากจะได้รับความรู้ทางด้านวรรณศิลป์แล้ว ยังได้รับความรู้เกี่ยวกับเหตุการณ์สำคัญของบ้านเมือง สถานที่ และบุคคลต่างๆ

3. ทำให้เข้าใจวัฒนธรรมไทยในสมัยนั้น โดยสามารถสะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมขนบธรรมเนียม และความนิยมของคนในชาติซึ่งแตกต่างกันตามยุคตามสมัย เช่น ในเรื่องของการแต่งกาย การประกอบอาชีพ และประเพณีต่างๆ

4. ให้คุณค่าทางอารมณ์ ประชุมจารีกวดพระเชตุพนสามารถเป็นเครื่องขัดเกลานิสัยและกล่อมเกล่าอารมณ์ให้ผู้ที่ได้ศึกษาหายความหยาบกระด้าง คลายความกังวล ทำให้เกิดความรู้สึกมีระเบียบเรียบร้อย และรู้ถึงสังขรณ์ที่แฝงอยู่กับเนื้อหาในแต่ละเรื่อง นอกจากนี้ยังทำให้ผู้ที่ได้ศึกษามีอารมณ์ร่วมไปกับข้อความที่ผู้แต่งได้พรรณนาในแง่ต่างๆ เช่น ในเรื่องของการรักชาติและความศรัทธาทางพระพุทธศาสนาในเรื่องของบาปบุญคุณโทษ ทำให้เกิดความรู้สึกเกรงกลัวต่อการทำบาปกรรมต่างๆ และตั้งใจทำความดี เพื่อหวังความสงบสุขในภายหน้า เป็นต้น

5. ให้คุณค่าทางปัญญา เรื่องราวที่ปรากฏใน “ประชุมจารีกัณฑ์พระเชตุพน” นั้น แฝงไว้ด้วยคุณธรรมซึ่งถ้านำมาใช้ก็จะเกิดประโยชน์ทางความรู้ ความคิด ก่อให้เกิดสติปัญญา ทำให้เป็นผู้มีจิตใจสูงขึ้น เช่น ถ้อยคำอันเป็นคติสอนใจ ภาษิต หรือตอนที่เป็นเนื้อหาที่ฝากไว้ ด้วยความคิดที่ดีๆ ก็จะเป็นประโยชน์ต่อการนำมาใช้ประโยชน์ต่อการนำมาใช้ประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เช่น คำโคลงโลกนิติ ของกรมพระยาเดชาดิศร เป็นต้น

6. คุณค่าทางด้านศีลธรรม “ประชุมจารีกัณฑ์พระเชตุพน” มุ่งที่จะสอนศีลธรรมแก่ ผู้อ่านและศึกษาในทางอ้อม เช่น ตำราฉันทวรรณพฤติ และตำราฉันทมาตราพฤติ ฯลฯ

7. ให้คุณค่าทางการสอนใจ ใน“ประชุมจารีกัณฑ์พระเชตุพน”นั้น มีอยู่หลายเรื่อง ที่มีเนื้อหาในด้านการอบรมสั่งสอนอย่างเด่นชัด เช่น ในเรื่องกฤษณาสอนน้องคำฉันทน์ หรือ พาลีสอนน้องคำฉันทน์ สุภาสิตพระร่วง เป็นต้น

การจัดการการศึกษาของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ที่ได้ปรากฏในประชุมจารีกัณฑ์พระเชตุพน จึงเป็นสิ่งที่ช่วยแสดงให้เห็นถึงความรู้ความสามารถและวิทยาการของคนไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทั้งยังเป็นแนวทางในการวางรากฐานการจัดการการศึกษาของไทยในเวลาต่อมา แนวทฤษฎีความคิดในการจัดการการศึกษาของไทยจากปรัชญาในการจัดการ การศึกษาของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ได้พระราชดำริไว้ นั้น ได้มีการปฏิบัติตาม และสืบทอดเจตนารมณ์ดังกล่าวของพระองค์ กระทั่งได้กลายเป็นการรวบรวมสรรพวิชาเหล่านั้น ไว้ใน“ประชุมจารีกัณฑ์พระเชตุพน” ทำให้ความคิดในการจัดการการศึกษาดังกล่าวมีโอกาสได้ แสดงไว้ให้เป็นที่ประจักษ์แก่คนรุ่นหลังสืบต่อไป

“ประชุมจารีกัณฑ์พระเชตุพน” จึงเป็นศูนย์รวมของการศึกษาไทย โดยมีจุดประสงค์หลัก เพื่อให้ประชาชนได้มีความรู้ขั้นพื้นฐานและสามารถหาความรู้เพิ่มเติมขึ้นได้ด้วยตนเอง มีวิชาชีพเพื่อที่จะหาเลี้ยงชีพ มีความสนใจและใคร่ที่จะแสวงหาความรู้ จะได้สามารถเรียนรู้และ เข้าใจสิ่งต่างๆด้วยตนเองได้ อันเป็นการพัฒนาประสิทธิภาพในการใช้สติปัญญา วิจรรณญาณ ตลอดจนการสร้างเชื่อมั่นในตนเอง และรู้จักทำตนให้เป็นประโยชน์ต่อสังคมและประเทศชาติ

รากฐานในการจัดการการศึกษาดังกล่าว ได้มีการดำเนินต่อมาจนถึงรัชสมัยพระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้เริ่มมีการปฏิรูปการศึกษาเกิดขึ้นอย่างจริงจัง โดยได้ ทรงจัดตั้งโรงเรียนหลวงขึ้นในพระบรมมหาราชวัง และทรงวางรากฐานการศึกษาของชาติสู่ ยุคใหม่ขึ้นในรัชสมัยของพระองค์

การวางรากฐานของการจัดการการศึกษาของไทยในอดีตล่วงมาจนถึงปัจจุบัน วิทยาการทั้งหลายก้าวหน้าขึ้นไปเป็นอันมาก โอกาสในการศึกษาหาความรู้ของประชาชนก็ สามารถเป็นไปอย่างกว้างขวางมากขึ้น ถ้าประชาชนได้รับการศึกษาสูงเพียงใดวิชาความรู้ต่างๆ

ที่ได้รับ ก็ยังมีอิทธิพลต่อความคิดและการเกิดทัศนคติต่างๆ มากเท่านั้น ทั้งยังเป็นการเพิ่มพูนสติปัญญาของประชาชนให้มีความฉลาดในการคิด การตัดสินใจในเรื่องต่างๆ มากขึ้นด้วย

อนึ่ง ชาติไทยยังคงรักษาและดำรงไว้ซึ่งเอกลักษณ์และภูมิปัญญาของความเป็นไทยให้ยืนยงอยู่ได้จนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้ส่วนหนึ่งก็เพราะพระปรีชาญาณของพระบูรพมหากษัตริย์ไทย ทั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงมีแนวพระราชดำริในการรวบรวมองค์ความรู้ต่างๆ ที่จะมีคุณค่าและเป็นประโยชน์ต่อประชาชน โดยโปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมสรรพวิชาซึ่งเป็นแหล่งรวบรวมองค์ความรู้ที่สำคัญๆ จากผู้เชี่ยวชาญในศาสตร์สาขาต่างๆ เช่น พระมหากษัตริย์ พระภิกษุสงฆ์นักปราชญ์ราชบัณฑิต ข้าราชการ และผู้ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญในศาสตร์สาขาต่าง ๆ

ฉะนั้น ถ้าในสมัยปัจจุบันขาดคนที่จะให้ความสนใจในการที่จะช่วยกันศึกษา ค้นคว้า วิจัย หรือเก็บรวบรวมข้อมูลเหล่านี้ไว้เพื่อเป็นหลักฐาน สรรพวิชาต่างๆ ที่เป็นข้อมูลสำคัญๆ ที่คนในสมัยก่อนได้ช่วยกันค้นคิด รวบรวม และเลือกสรรมาแล้วเป็นอย่างดีนั้น ก็ย่อมที่สูญสลายไปตามกาลเวลา

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้น

1. เอกสารที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์

- โคลงเรื่องรามเกียรติ์. (สมุดไทยดำ). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 602 ตู้ที่ 114 ชั้น 4/2 มัดที่ 5.
 โคลงเรื่องรามเกียรติ์. (สมุดไทยดำ). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 603 ตู้ที่ 114 ชั้น 4/2 มัดที่ 5.
 ไตรภูมิโลกวิจิตร. (สมุดไทยดำ). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 1 ตู้ที่ 107, หมวดธรรมคดี.
 ประติมากรรมพระร่วงในโคลงสลอพระพุทธรูปไสยาสน์วัดป่าโมกข์. (สมุดไทยดำ). (จ.ศ.1189).
 เส้นหาดาล. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 202, หมวดวรรณคดี.
 อธิไท้โพธิบาทว์. (สมุดไทยดำ). (จ.ศ.1144). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 118.

2. เอกสารชั้นต้นที่ตีพิมพ์

- กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1-5. (2515). พิมพ์ครั้งที่ 2. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา.
 กาลฉัตร, เอเตียน. (2514). ราชอาณาจักรสยาม. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. พระนคร :
 กรมศิลปากร.
 คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับ
 หลวงประเสริฐอักษรนิติ์. (2515). พระนคร : คลังวิทยา.
 เดอ ลาลูแบร์. (2505). จดหมายเหตุลาลูแบร์ เล่ม 1. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา.
 _____. (2505). จดหมายเหตุลาลูแบร์ เล่ม 2. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา.
 _____. (2510). จดหมายเหตุลาลูแบร์ฉบับสมบูรณ์. แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร.
 พระนคร : ก้าวหน้า.
 เดอ โชมองด์. (2511). ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 40-41. เล่ม 24. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา.
 ไตรภูมิพระร่วงของพญาลีไทย. (2515). พระนคร : คลังวิทยา.
 บาทหลวงตาซาร์ต. (2517). จดหมายเหตุการเดินทางสู่ประเทศสยาม เล่มที่ 1. แปลโดย
 สันต์ ท. โกมลบุตร. พระนคร : กรมศิลปากร.
 _____. (2519). จดหมายเหตุการเดินทางครั้งที่สอง เล่มที่ 2. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร.
 พระนคร : กรมศิลปากร.
 ประชุมโคลงจารึกวัดพระเชตุพน ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ. (2462). พิมพ์ในงานพระบรมศพ
 สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
 ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน เล่ม 1-2. (2472). พิมพ์ในงานพระศพพระวิมาดาเธอ กรมพระ
 สุกธาสิรินาถ ปิยมหาราชปดิวรัดา. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

- ประชุมจารีกัณฑ์พระเชตุพน ฉบับสมบูรณ์. (2510). พระนคร : ผ่านฟ้า.
- ประชุมจารีกัณฑ์พระเชตุพน. (2517). ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปุ่น ปุณณสิริ) ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 23 เมษายน พ.ศ. 2517. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิwapr.
- ประชุมจารีกัณฑ์พระเชตุพน. (2544). คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกสมโภชสิริบุญมาและฉลองอายุวัฒนมงคล 85 ปี พระธรรมปิฎกญาบดี ถาวร ดิสสานุกโร ป.ศ. 4 26-27 พฤษภาคม 2544. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง.
- ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1. (2526). กรุงเทพฯ : บรรณกิจ.
- ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 2. (2526). พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการส่งเสริมตามแนวพระราชดำริ.
- พระเจ้าลิไทย. (2498). ไตรภูมิพระร่วง. พระนคร : ศิลปาบรรณาการ.
- เพลงยาวกลบท และกลอักษรแต่งจากที่วัดพระเชตุพนในรัชกาลที่ 3 ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ. (2465). พระนคร : โรงพิมพ์ไท.
- พอร์บั้ง. (2513). จดหมายเหตุพอร์บั้ง ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 80 : เล่ม 50. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา.
- เวเรต์. (2511). ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 44. เล่ม 26. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. (2458). ลิลิตกระบวนแห่งพระกฐินพยุหยาตราทั้งทางสถลมารคและชลมารค. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทย.
- สิบสองเหลี่ยม จบทั้งเล่มเป็นเรื่องสอนใจ. (2423). พิมพ์ครั้งที่ 2. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสมิต.
- สุภาสิตโคลงอย่างใหม่. (2424). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสมิต.
- สำนักนายกรัฐมนตรี. (2508). ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 3. พระนคร : คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี สำนักนายกฯ.
- _____. (2513). ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 4. พระนคร : คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี สำนักนายกฯ.
- _____. (2521). ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกฯ.

เอกสารชั้นรอง

- กรมวิชาการ. (2544). อ่านอย่างไรให้ไต่รส. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- กรมศิลปากร. (2502). ประชุมโคลงโลกนิติฉบับสมบูรณ์. พระนคร : กรมฯ.

- กรมศิลปากร. (2513). นางนพมาศหรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์. กรุงเทพฯ : ศิลปาบรรณาการ.
- กรมศิลปากร. (2515). เอกสารครอว์ฟอร์ด. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา.
- _____. (2513). ประถม ก กา ประถม ก กา หัดอ่าน ปฐมมาลา อักษรนิติ แบบเรียนหนังสือไทย. ธนบุรี : ศิลปาบรรณาการ.
- _____. (2522). ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา ฉบับดัดแปลง. แปลโดย สมศรี เอี่ยมธรรม. กรุงเทพฯ : สหประชาพานิชย์.
- _____. (2538). จินตามณี เล่ม 1-2 และบันทึกเรื่องหนังสือจินตามณี. พระนคร : กรมฯ.
- _____. (2506). แบบเรียนหนังสือไทย. กรุงเทพฯ : กรมฯ.
- _____. (ม.ป.ป.). ประชุมโคลงโลกนิติ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. พระนคร : ศิลปาบรรณาการ.
- กระทรวงศึกษาธิการ. (2507). ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2453-2507. พิมพ์เป็นที่ระลึกในวันครบรอบ 72 ปีของกระทรวงศึกษาธิการ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์องค์การค้ำคुरुสภา.
- _____. (2525). 200 ปี ของการศึกษาไทย. กรุงเทพฯ : กระทรวงฯ
- กระทรวงสาธารณสุข. (2544). กายบริหารแบบไทย ท่าฤๅษีตัดตน. กรุงเทพฯ : สถาบันการแพทย์ กรมการแพทย์ กระทรวงฯ.
- _____. (2531). คู่มือการนวดไทยในการสาธารณสุขมูลฐาน. กรุงเทพฯ : หมอชาวบ้าน.
- _____. (2530). ภูมิปัญญาแห่งการพึ่งตนเอง. กรุงเทพฯ : หมอชาวบ้าน.
- กิ่งแก้ว อัดถากร. (2519). คติชนวิทยา. กรุงเทพฯ : หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดคुरुสภา.
- กุหลาบ มัลลิกะมาส. (2516). คติชาวบ้าน. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทย.
- เกษม ขนาบแก้ว. (2540). แง่คิดจากวรรณคดีและวรรณกรรม. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- ขนิษฐา วงศ์มานิช และคณะ. (2535). สมุดภาพวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป.
- ขุนวิจิตรมาตรา. (2509). ภูมิศาสตร์วัดโพธิ์. พระนคร : สาส์นสวรรค์.
- _____. (2517). ภูมิศาสตร์วัดโพธิ์. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : รวมสาส์น.
- _____. (2518). ภูมิศาสตร์วัดโพธิ์. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : รวมสาส์น.
- ขุนโยธาพิทักษ์. (ม.ป.ป.). ตำราแพทย์แผนโบราณ ว่าด้วยวิชาหมอนวด โยคะศาสตร์และตำราเภสัชกรรม. กรุงเทพฯ : บรรณศิลป์.

- คมทวน คันธนู. (2541ก). พิศະระหวัรรณคดีโดยวิธีประวัติศาสตร์ เริ่มต้นยุคสุโขทัยถึง
สิ้นยุคกรุงธนบุรี. กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย.
- _____. (2541ข). พิศະระหวัรรณคดีโดยวิธีประวัติศาสตร์ เล่มสอง ยุครัตนโกสินทร์ถึง
แผ่นดินพระจอมเกล้า. เชียงใหม่ : มิ่งขวัญ.
- เศรก เจ. เรโนลด์ส. (2522). ประวัติศาสตร์สังคม. เอกสารวิชาการหมายเลข 8. กรุงเทพฯ :
สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- โคลงโลกนิติ ฉบับถอดความร้อยแก้ว. (2544). กรุงเทพฯ : บ้านกษยาม.
- งานสงกรานต์ : นมัสการพระพุทธไสยาสน์ วัดพระเชตุพน ปี พ.ศ. 2541. (2541). กรุงเทพฯ :
คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน.
- จรรุวรรณ ไวยเจตน์. (2517). การศึกษามากับของไทย พ.ศ. 2464-2474. กรุงเทพฯ :
หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู.
- จิตรกร ตั้งเกษมสุข. (2525). ความเป็นมาของการศึกษาไทย. กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย.
- จีระพันธ์ พูลพัฒน์. (2532). พัฒนาการของการบริหารการศึกษาไทยสมัยการปกครองระบอบ
สมบูรณาญาสิทธิราชย์ (พ.ศ.1826-2474). พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : คณะศึกษาศาสตร์
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- เจตนา นาควัชระ. (2542). ทฤษฎีเบื้องต้นแห่งวรรณคดี. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : ศยาม.
- เจริญ ไวรวัจนกุล. (2532). การศึกษาไทย. กรุงเทพฯ : ศูนย์ส่งเสริมวิชาการ.
- เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2482). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3. พระนคร :
โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
- _____. (2503). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1. พระนคร : โรงพิมพ์
คุรุสภา.
- _____. (2504ก). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1. พระนคร : โรงพิมพ์
คุรุสภา.
- _____. (2504ข). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2. พระนคร : โรงพิมพ์
คุรุสภา.
- _____. (2504ค). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 1. พระนคร :
โรงพิมพ์คุรุสภา.
- _____. (2504ง). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่มที่ 2. พระนคร :
โรงพิมพ์คุรุสภา.
- _____. (2504จ). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4. พระนคร : โรงพิมพ์
คุรุสภา.

- ชัชวาลย์ ณ นคร. (2525). *เกร็ดน่ารู้เกี่ยวกับ : 200 ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์*. กรุงเทพฯ : ราชชา.
- ชัย เรื่องศิลป์. (2519). *ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352-2453 ด้านสังคม*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : เรื่องศิลป์.
- ชัย เรื่องศิลป์. (2539). *ประวัติสังคมไทยสมัยโบราณก่อนศตวรรษที่ 25*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : ดันอ้อ แกรมมี่.
- ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม. (2505). *พระประวัติและพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาทูลเชษฐินทร*. กรุงเทพฯ : วัฒนาพานิช.
- จิตติพงษ์ ธรรมานุสรณ์ และคนอื่นๆ. (2522). *พื้นฐานการศึกษา*. กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์.
- ดวงเดือน พิศาลบุตร. (2520). *ประวัติการศึกษาไทย ฉบับย่อ*. กรุงเทพฯ : แผนกวิชา สาร์ตตศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ถนอม อานามวัฒน์ และคณะ. (2528). *ประวัติศาสตร์ไทย ตั้งแต่สมัยเริ่มแรกจนถึงสิ้นอยุธยา*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อมร.
- ทัศนีย์ ทานตวนิช. (2523). *คติชาวบ้าน*. ชลบุรี : ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ วิทยาเขตบางแสน ชลบุรี.
- น. ณ ปากน้ำ. (2537). *หนังสือ : ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทยวัดพระเชตุพน-วิมลมังคลาราม*. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.
- นันทนา กปิลกาญจน์. (2541). *การวิเคราะห์ในเชิงประวัติศาสตร์ เรื่องการเมืองการปกครอง ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว : พ.ศ. 2367-2394*. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- นันทา ขุนภักดี. (2530). *รายงานการวิจัย การวิเคราะห์ความเชื่อของชาวไทยในสวัสดิรักษา*. พิมพ์ครั้งที่ 2. นครปฐม : ศูนย์วิจัยมหาวิทยาลัยศิลปากร.
- นาฏวิภา ชลิตานนท์. (2524). *ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำรา สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- นิตยา กาญจนะวรรณ. (2525). *วรรณกรรมอยุธยา*. กรุงเทพฯ : วัชรินทร์.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2543). *ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : มติชน.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์ และอาคม พัทธยะ. (2525). *หลักฐานประวัติศาสตร์ในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ : บรรณกิจ.
- นิตยพรณ วรรณศิริ. (2540). *มานุษยวิทยาสังคมและวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัย เกษตรศาสตร์.

- นิยะดา เหล่าสุนทร. (2535). *พินิจวรรณกรรม*. กรุงเทพฯ : ภาควิชาวรรณคดี
คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- _____. (2538). *โคลงโลกนิติ : การศึกษาที่มา*. งานวิจัยทุนสำนักงานคณะกรรมการวิจัย
แห่งชาติ. กรุงเทพฯ : แม่คำผาง.
- นิยะดา เหล่าสุนทร. (2539). *ศิลาจำหลักเรื่องรามเกียรติ์*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิทุน
“พระพุทธรูปยอผ้า” ในพระบรมราชูปถัมภ์.
- บรรจง ชูสกุลชาติ. (2517). *ปฏิรูปอุดมการณ์การศึกษา*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา.
- บังอร ปิยะพันธ์. (2538). *ประวัติศาสตร์ไทย การปกครอง สังคม เศรษฐกิจและความสัมพันธ์
กับต่างประเทศก่อนสมัยสุโขทัยจนถึง พ.ศ.2475*. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- บุษบา ประภาสพงศ์ และคนอื่นๆ. (2542). *ประชุมสุภาสิตพระร่วง (รวม 6 ส่วน)*.
กรุงเทพฯ : สถาบันภาษาไทย กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ.
- ประวัติศาสตร์แห่งพระราชอาณาจักรสยาม*. (2530). กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- ประโยชน์ บุญสินสุข. (2525). *คู่มือการนวด*. กรุงเทพฯ : เมดิคัลมีเดีย.
- ปิยะฉัตร ปิตะวรรณ. (2526). *ระบบไพร่ในสังคมไทย*. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- พงศ์อินทร์ สุขขจร. (2537). *ประวัติการศึกษาไทย*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์วิลาศ.
- พจนานุกรม ฉบับเฉลิมพระเกียรติ พ.ศ.2530*. พิมพ์ครั้งที่ 10. (2534). กรุงเทพฯ :
วัฒนาพานิช.
- พรพรรณ ธารานุมาศ. (2537). *วรรณคดีศรีอยุธยา*. กรุงเทพฯ : รวมสาส์น.
- พระธรรมปิฎก (ประยูร ปยุตโต)*. (2536). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*.
กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาสมบุญ จิตตปณโณ*. (2535). *อนุพุทธประวัติ*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เสียงเชียงใหม่.
- พระมหาสุพล ชิตญาโณ*. (2542). *โบสถ์วัดโพธิ์*. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์
พับลิชชิ่ง.
- พระยาปริยัติธรรมธาดา*. (2502). *โบราณศึกษา*. กรุงเทพฯ : โรงเรียนการช่างวุฒิศึกษา.
_____. (แพ ดาละลักษณ์) และ *พระยาศรีสุนทรโวหาร*. (2502). *โบราณศึกษาและวิธีสอน
หนังสือไทย*. ชนบุรี : โรงเรียนการช่างวุฒิศึกษา.
- พระยาอนุমানราชชน*. (2510). *พื้นความหลัง*. พระนคร : ศึกษิตสยาม.
_____. (2521). *การศึกษาเรื่องประเพณีไทยและชีวิตชาวไทยสมัยก่อน*. โดย
เสฐียรโกเศศ (นามแฝง). กรุงเทพฯ : คลังวิทยา.
- พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับโรงเรียนหลวงสวนกุหลาบ*. (2538).
ที่ระลึกครบรอบวันสิ้นพระชนม์ ปีที่ 52 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา
ดำรงราชานุภาพ 1 ธันวาคม 2538. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แสงไทย.

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3. พิมพ์ครั้งที่ 6. (2538). กรุงเทพฯ :

กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา. (2505). พระนคร : โอเดียนสโตร์.

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา. พิมพ์ครั้งที่ 7. (2516). กรุงเทพฯ : คลังวิทยา.

พระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์. (2504). ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ ภาค 4 ฉบับหอสมุดแห่งชาติ.

พระนคร : คลังวิทยา.

พิพาดา ยังเจริญ และ สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา. (2525). รายงานผลการวิจัย การศึกษาและ

ผลกระทบต่อสังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2325-2394). กรุงเทพฯ : ฝ่ายวิจัย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ไพโรธ เลิศพิริยกมล. (2539). วรรณกรรมปัจจุบัน. กรุงเทพฯ : ฝ่ายเอกสารตำรา สำนัก-

ส่งเสริมวิชาการ สถาบันราชภัฏธนบุรี.

ภัทรา แสงदानุช. (2544). อาชีพนวดแบบโบราณไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : ดันอ้อ.

ภิญโญ สาธร. (2521). หลักการศึกษา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สุภา.

มงคล ไพศาลวาณิช. (2543). เคล็ดความเชื่ออันเป็นมงคลและอัมมงคล. กรุงเทพฯ : ไพลิน.

มหรณพารามสมาคม. (2502). ประวัติการศึกษาของไทย. พระนคร : มหรณพาราม

สมาคม.

มาตยา อิงคนารถ. (2529). ประวัติศาสตร์ไทย สมัยโบราณ – กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น.

กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.

มุกิตา (นามแฝง). (2525). ตำรายาจารย์วัดพระเชตุพน (วัดโพธิ์). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์

เลี้ยงช้าง.

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช. (2518). สถาบันพระมหากษัตริย์. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัย

ศรีนครินทรวิโรฒ.

ม.ร.ว.ชนม์สวัสดิ์ ชมพูนุช. (2524). บันทึกความทรงจำกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี.

กรุงเทพฯ : พิทยาคาร.

ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์. (2518). สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2416.

บันทึกร อ่อนคำ บรรณาธิการแปล. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และ

มนุษยศาสตร์.

_____. (2521). สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2416. แปลโดย

ม.ร.ว. ประกายทอง สิริสุข และ พรรณี สรุงบุญมี. กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์

แห่งประเทศไทย.

ม.ร.ว.แสงโสม เกษมศรี และ วิมล พงศ์พิพัฒน์. (2515). ประวัติศาสตร์ไทยสมัย

กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มิตรนรา.

รัชนิกร เศรษฐ์. (2536). *โครงสร้างสังคมและวัฒนธรรมไทย*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ :
ไทยวัฒนาพานิช.

รายงานการวิจัยการศึกษาตลอดชีวิตเพื่อสังคมไทยในศตวรรษที่ 21. (2543). ชลบุรี :
คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.

รายงานวิจัยเรื่องแนวคิดทางการศึกษาสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
พ.ศ. 2475. (2526). กรุงเทพฯ : โครงการพัฒนาสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับ
การศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ.

โรงเรียนแพทย์แผนโบราณวัดพระเชตุพนฯ. (2525). *ตำราเภสัช*. กรุงเทพฯ :
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม.

รำภี กุลสมบุรณ์. (2528). *วัดพระเชตุพนฯ ห้องสมุดประชาชนแห่งแรกในประเทศไทย*.
กรุงเทพฯ : แผนกวิชาบรรณารักษศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ลินจี หะวานนท์. (2526). *การศึกษา กับสังคมไทยก่อนสมัยปฏิรูปการศึกษา : วิเคราะห์จาก
ศิลาจารึกหลักที่ 1 และกฎหมายตรา 3 ดวง*. กรุงเทพฯ : ภาควิชาสารัตถศึกษา
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

วิไล ตั้งจิตสมคิด. (2539). *การศึกษาไทย*. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.

วิไลเลขา ถาวรธนสาร และคณะ. (2521). *พื้นฐานวัฒนธรรมไทย*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

วัชระ วัชรานันท์. (2520). *จดหมายเหตุสยาม*. กรุงเทพฯ : เพื่อนเด็ก.

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม. (2532). *วัดพระเชตุพนฯ สองร้อยปี (2332-2532)*. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์บัณฑิต.

วุฒิชัย มุลศิลป์. (2541). *เมื่อเริ่มปฏิรูปการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5 – รัชกาลที่ 7*. กรุงเทพฯ :
2020 เวิลด์ มีเดีย.

เวลลา, วอลเตอร์. เอฟ. (2530). *แผ่นดินพระนั่งเกล้า = Siam Under Rama*

I I I .

นิจ ทองโสภิต แปลและเรียบเรียง. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : กองวรรณคดีและ
ประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

ศิริกุล ผลศักดิ์. (2519). *พื้นฐานการศึกษา*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชินอักษร.

ส. พลายน้อย. (2535). *สวนกุหลาบ : ดำเนินการศึกษาใหม่ในกรุงสยาม*. กรุงเทพฯ : มติชน.

สนิท ตั้งทวี. (2528). *วรรณคดี และวรรณกรรมไทยเบื้องต้น*. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.

สมบัติ จันทรวงศ์ และชัยอนันต์ สมุทรวณิชย์. (2523). *ความคิดทางการเมืองและสังคมไทย*.

กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สมบุรณ์ พรรณาภพ. (2524). *ประวัติและปรัชญาการศึกษาไทย*. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.

สมศักดิ์ ศัลยกำธร. (2528). *บทเรียนจากการจัดการศึกษาไทยในอดีต*. กรุงเทพฯ : ชมรมการศึกษาเพื่อการพัฒนา.

สมาคมห้องสมุดแห่งประเทศไทย ชมรมห้องสมุดเฉพาะ. (2533). *1 ทศวรรษ ชมรมห้องสมุดฯ*.

กรุงเทพฯ : ชมรมห้องสมุดเฉพาะ สมาคมฯ.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2459). *พระราชพงศาวดาร*

กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2. พระนคร : โรงพิมพ์ไท.

_____. (2463). *ประวัติสังเขปแห่งการศึกษาของประเทศสยาม*. ม.ป.พ.

_____. (2512). *ตำราพิไชยสงคราม*. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์.

_____. (2516ก). *ความทรงจำ*. กรุงเทพฯ : ศิลปาบรรณาการ.

_____. (2516ข). *ประวัติศาสตร์และการเมือง*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

_____. (2540). *นิทานโบราณคดี ฉบับนักเรียน*. กรุงเทพฯ : บรรณกิจ.

_____. (2543). *นิทานโบราณคดี*. พิมพ์ครั้งที่ 15. กรุงเทพฯ : บรรณาการ.

_____. (ม.ป.ป.). *เรื่องพระร่วง เทียบเมืองพระร่วง คำอ่านและคำแปลจารึกสุโขทัย สุภาษิต-พระร่วง ไตรภูมิพระร่วง ฉบับหอสมุดแห่งชาติ*. พระนคร : ศิลปาบรรณาการ.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยา-

นริศรานุวัตินวงศ์. *สาส์นสมเด็จพระภาค 2*. (2499). พระนคร : คลังวิทยา.

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัตินวงศ์. (2506). *บันทึกความรู้ต่างๆ*. กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์.

สมุดภาพวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม. (2532). กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.

สรรค์ รังสฤษฏ์. (2522). *วิวัฒนาการแห่งสังคมสยาม (ภาคต้น)*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งเรืองสมัย.

200 ปี สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. (2540). กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.

สังฆราชपालเลกัวซ์. (2506). *เล่าเรื่องเมืองไทย*. แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร. พระนคร : ก้าวหน้า.

_____. (2520). *เล่าเรื่องกรุงสยาม = Description du Royaume Thai ou Siam*. แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร. กรุงเทพฯ : ก้าวหน้า.

สุทธิลักษณ์ อัมพันวงศ์. (2517). วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม. (ชุดความรู้ไทย, เล่ม 1002).

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา ลาดพร้าว.

สุนทรภู่. (2507). พระอภัยมณี. พระนคร : ศิลปาบรรณาการ.

สุภาพร มากแจ้ง. (2535). กวีนิพนธ์ไทย 1. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.

_____. (2536). กวีนิพนธ์ไทย 2. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.

สุนน อมรรวิวัฒน์. (2535). ความคิดและภูมิปัญญาไทยด้านการศึกษา. พิมพ์ครั้งที่ 2.

กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สำนวน งามสุข. (2504). เกร็ดจากวรรณคดี. กรุงเทพฯ : แพรวพิทยา.

สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ. (2526). การประถมศึกษากับลายสือไทย.

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

หวน พันธุ์พันธ์. (2516). มรดกศิลปกรรมสยาม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรุงสยาม.

อานนท์ อภาภิรม. (2516). สังคมวิทยา. กรุงเทพฯ : แพรวพิทยา.

อานันท์ กาญจนพันธ์. (2543). ความคิดทางประวัติศาสตร์และศาสตร์ของวิธีคิด :

รวมบทความทางประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ : อมรินทร์.

เอมอร ชิตตะโสภณ. (2539). จารีตนิยมทางวรรณกรรมไทย : การศึกษาวิเคราะห์.

กรุงเทพฯ : ดันอ้อ แกรมมี่.

วารสาร

กฤษ เหลือสมัย. (2537, มีนาคม). "ความวิบัติอันเกิดจากการปฏิสังขรณ์ศาลาทิศพระมณฑป วัดโพธิ์," เมืองโบราณ. 20(1) : 150-151.

"พระตำหนักवासูกรี "บ้านกวี" แห่งแรกของไทย," ศิลปวัฒนธรรม. (2533, ธันวาคม).

12(2) : 56-66.

พระเทพโสภณ. (2533, ธันวาคม). "สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส,"

ศิลปวัฒนธรรม. 12(2) : 72-75.

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช. (2533, ธันวาคม). "พระดีที่วัดโพธิ์," ศิลปวัฒนธรรม.

12(2) : 68-71.

วรวิทย์ วศิณสรการ. (2537). "วัดโพธิ์ : ห้องสมุดประชาชนแห่งแรกของไทย," สารานุกรม

ศึกษาศาสตร์. (13) : 98-102.

"วัดโพธิ์ มหาวิทยาลัยแห่งแรกแห่งกรุงสยาม," ศิลปวัฒนธรรม. (2539, พฤศจิกายน).

18(1) : 109-111.

วิทยานิพนธ์

- แน่น้อย ดิตติรานนท์. (2518). *เสนาบดีกระทรวงธรรมการในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์*. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- ไพรัตน์ จันทรชิต. (2527). *ความคิดใหม่ทางการเมือง-การปกครอง เศรษฐกิจและสังคม ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325-2394)*. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. ถ่ายเอกสาร.
- มนวิภา ไชยพันธ์. (2516). *การประเมินคุณค่าเอกสารทางประวัติศาสตร์ไทย*. วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. อัดสำเนา.
- ยุวดี ดปนิยากร. (2521). *วิวัฒนาการของการแพทย์ไทยตั้งแต่สมัยเริ่มต้น จนถึงสิ้นสุทธรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- วงเดือน นาราสัจจ์. (2518). *การดำเนินนโยบายต่างประเทศของไทยต่อมหาอำนาจตะวันตกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2367-2394)*. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. อัดสำเนา.
- วารุณี โอสถารมย์. (2524). *การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. 2411-พ.ศ. 2475*. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- วุฒิชัย มูลศิลป์. (2512). *นโยบายการจัดการศึกษาของไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. ถ่ายเอกสาร.
- สมบูรณ์ สุพรรณวัฒน์กุล. (2540). *การศึกษาเชิงเปรียบเทียบรายชื่อในมหาเวสสันดรชาดกสำนวนต่างๆ และการใช้พืชสมุนไพรในศิลาจารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร*. วิทยานิพนธ์ ภ.ม. (เภสัชเวท). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.

- สุพรรณิ กาญจนันธุ์. (2507). *บทบาทของมิชชันนารีในประเทศไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 3 ถึง รัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์*. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. อัดสำเนา.
- สุนิตย์ แสงขำ. (2526). *บทบาทของมิชชันนารีในกายโปรแตสแตนท์ในการจัดการศึกษา ภาคเอกชนในประเทศไทยระหว่างปี พ.ศ. 2367-2475*. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. ถ่ายเอกสาร.
- อัจฉรา กาญจนอมัย. (2522). *การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325-2394)*. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- อัญชลี สุสายัณห์. (2522). *การเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อสังคมไทยใน รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- เอมอร ชิตตะโสภณ. (2513). *พระนิพนธ์ประเภทฉันท์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส*. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ภาษาไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. อัดสำเนา.

หลักฐานภาษาต่างประเทศ

- Sutheerachanont, Takol. (n.d.). *Pho Monastery Attraction*. Bangkok : Tourist Guide Service Licence No.11-4849.
- Wales, H.G. Quaritch. (1931). *Siamese State Ceremonies : Their History and Function*. London : B.Quaritch.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

ตัวอย่างองค์ความรู้ในประชุมจารีกวดพระเชตุพน

1. เรื่องอนุพุทธประวัติ

1.1 พระสาวกที่ได้เป็นเอตทัคคะ 41 องค์ ได้แก่

1. พระโกณฑัญญเถระ	เป็นเอตทัคคะ	ในทางตรัสรู้ก่อน(สาวกองค์แรก)
2. พระสารีบุตร	เป็นเอตทัคคะ	ในทางมีปัญญามาก
3. พระมหาโมคคัลลานะ	เป็นเอตทัคคะ	ในทางมีอิทธิฤทธิ์มาก
4. พระมหากัสสปะ	เป็นเอตทัคคะ	ในทางชุดงค์คุณ
5. พระอนุรุธะ	เป็นเอตทัคคะ	ในทางทิพยจักขุ
6. พระภักทียกาฬโคธายบุตร	เป็นเอตทัคคะ	ในทางมีตระกูลสูง
7. พระลกุณทกภักทียะ	เป็นเอตทัคคะ	ในทางมีเสียงไพเราะ
8. พระมหากัจจายนะ	เป็นเอตทัคคะ	ในทางการแสดงธรรม
9. พระปิณโฑลภารทวาชะ	เป็นเอตทัคคะ	ในทางบันลือสีหนาท
10. พระปุณมันตานีบุตร	เป็นเอตทัคคะ	ในทางเป็นธรรมกถึก
11. พระจูฬปันถกเถระ	เป็นเอตทัคคะ	ในทางพลิกจิต
12. พระมหาปันถกเถระ	เป็นเอตทัคคะ	ในทางพลิกปัญญา
13. พระสุภูติเถระ	เป็นเอตทัคคะ	ในทางรับทักษิณาทาน
14. พระขทิวรณิยเรวัตเถระ	เป็นเอตทัคคะ	ในทางอยู่ป่า
15. พระกังขาเรวัตเถระ	เป็นเอตทัคคะ	ในทางเพ่งฌาน
16. พระโสณโกปิวิสะ	เป็นเอตทัคคะ	ในทางปรารภความเพียร
17. พระโสณกุฏิกัณณะ	เป็นเอตทัคคะ	ในทางมีวาจาไพเราะ
18. พระสีวลีเถระ	เป็นเอตทัคคะ	ในทางมีลาภมาก
19. พระวักกสิเถระ	เป็นเอตทัคคะ	ในทางน้อมลงด้วยศรัทธา
20. พระราหุล	เป็นเอตทัคคะ	ในทางใคร่ต่อการศึกษา
21. พระรัชฎपालเถระ	เป็นเอตทัคคะ	ในทางบวชด้วยศรัทธา
22. พระกุนทธานะเถระ	เป็นเอตทัคคะ	ในทางจับสลาก
23. พระวังคิสะเถระ	เป็นเอตทัคคะ	ในทางมีปฏิภาณ สรรเสริญ พระพุทธรคุณ
24. พระอุปเสนวังคันตบุตร	เป็นเอตทัคคะ	ในทางนำความเลื่อมใสมา
25. พระทัฬหम्मัลลบุตร	เป็นเอตทัคคะ	ในทางตกแต่งเสนาสนะ

26. พระปิลันทวัจนะ	เป็นเอตทัคคะ	ในทางเป็นที่รักของเทวดา
27. พระพาหิยทวารุจิรียะ	เป็นเอตทัคคะ	ในทางตรัสรู้พลัน
28. พระกุมารกัสสปะ	เป็นเอตทัคคะ	ในทางกล่าวธรรมได้พิสดาร
29. พระมหาโกษฐิตะเถระ	เป็นเอตทัคคะ	ในทางบรรลุปฏิสัมภิษา
30. พระอานนทเถระ	เป็นเอตทัคคะ	ในทางพหูสูต มีสติ มีคตติ มีจิตติ และ เป็นพุทธอุปัฏฐาก
31. พระอุรุเวละกัสสป	เป็นเอตทัคคะ	ในทางมีบริวารมาก
32. พระกาฬุทายีเถระ	เป็นเอตทัคคะ	ในทางทำตระกูลให้เลื่อมใส
33. พระพากุลเถระ	เป็นเอตทัคคะ	ในทางปราศจากอาพาธ
34. พระโสภิตะเถระ	เป็นเอตทัคคะ	ในทางระลึกชาติ
35. พระอุบาลีเถระ	เป็นเอตทัคคะ	ในทางทรงวินัย
36. พระนันทกเถระ	เป็นเอตทัคคะ	ในทางสอนนางภิกษุณี
37. พระนันทสากยเถระ	เป็นเอตทัคคะ	ในทางสำรวจอินทรีย์และแก้กมลใน ปฏิภาณ
38. พระมหากะบิลเถระ	เป็นเอตทัคคะ	ในทางการให้อิวัตแก่ภิกษุทั้งปวง
39. พระสาคาตะเถระ	เป็นเอตทัคคะ	ในทางฉลาดในทางเดโชชาติคุณ
40. พระราธเถระ	เป็นเอตทัคคะ	ในทางปฏิภาณไฉนยะ
41. พระโมฆราชเถระ	เป็นเอตทัคคะ	ในทางทรงจิวรเศร้ามอง

1.2 พระสาวิกาที่เป็นเอตทัคคะ 13 องค์ คือ

1. พระนางมหาปชาบดีโคตมี	เป็นเอตทัคคะ	ทางรัตตัญญู
2. พระนางเขมาเถรี	เป็นเอตทัคคะ	ทางมีปัญญามาก
3. พระนางอุบลวรรณาเถรี	เป็นเอตทัคคะ	มีฤทธิ์มาก
4. พระนางธรรมทินนาเถรี	เป็นเอตทัคคะ	เป็นธรรมกถึก
5. พระนางปฐาจาราเถรี	เป็นเอตทัคคะ	เป็นวินัยธร
6. พระนางสกุลาเถรี	เป็นเอตทัคคะ	มีทิพยจักขุญาณ
7. พระนางกิสาโคตมีเถรี	เป็นเอตทัคคะ	มีจิวรเศร้ามอง
8. พระนางนันทาเถรี	เป็นเอตทัคคะ	ผู้เพ่งด้วยฌานสมาบัติ
9. พระนางภัททาคุณทลเกสีเถรี	เป็นเอตทัคคะ	ตรัสรู้เร็ว
10. พระนางภัททกาปิลาณีเถรี	เป็นเอตทัคคะ	บุพเพนิวาสานุสสติญาณ
11. พระนางโสธนาเถรี	เป็นเอตทัคคะ	ปรารภความเพียร
12. พระนางสิงคาลมาตาเถรี	เป็นเอตทัคคะ	ศรัทธาวิมุตติ
13. พระนางภัททากัจจานาเถรี	เป็นเอตทัคคะ	บรรลุมหาปัญญา

1.3 อุบาสกที่ได้เป็นเอตทัคคะทั้ง 10 คน ได้แก่

1. ตปุษะและภัลลิกะ	เป็นเอตทัคคะ	ผู้ถึงสรณะก่อน
2. อนาถบิณฑิกเศรษฐี (สุทัตตเศรษฐี)	เป็นเอตทัคคะ	ผู้ถวายทาน
3. จิตตฤหบดี	เป็นเอตทัคคะ	ผู้เป็นธรรมกถึก
4. หัตถกอาพวกอนาคามี	เป็นเอตทัคคะ	ผู้สงเคราะห์บริษัทด้วยสังคหวัตถุ 4
5. พระเจ้ามahanามะ	เป็นเอตทัคคะ	ผู้ถวายซึ่งปัจจัย 4 อันประณีต
6. อุคคฤหบดี	เป็นเอตทัคคะ	ผู้ถวายโภชนะเป็นที่ชอบใจ
7. อุคคตคฤหบดี	เป็นเอตทัคคะ	ผู้เป็นสังฆอุปัฏฐาก
8. สุรัมภ์ภูเศรษฐี	เป็นเอตทัคคะ	ผู้เลื่อมใสอย่างมั่นคง
9. หมอชีวก โกมารภจจ์	เป็นเอตทัคคะ	ผู้เลื่อมใสในบุคคล
10. นกุลปีตาคฤหบดี	เป็นเอตทัคคะ	ผู้คุ้นเคยในพระพุทธเจ้า

1.4 อุบาสิกที่ได้เป็นเอตทัคคะ 10 คน คือ

1. นางสุชาดา	เป็นเอตทัคคะ	ผู้ถึงสรณะก่อน
2. นางวิสาขา	เป็นเอตทัคคะ	ผู้ถวายทาน
3. นางอุชชุตตรา	เป็นเอตทัคคะ	ผู้เป็นพหูสูต
4. นางสาวาวดี	เป็นเอตทัคคะ	ผู้มีปกติอยู่ด้วยเมตตา
5. นางอุตตรา (นันทมาดา)	เป็นเอตทัคคะ	ผู้ยินดีในฌาน
6. นางสุปป์วาสา	เป็นเอตทัคคะ	ผู้ถวายรสอันประณีต
7. นางสุปป์ยา	เป็นเอตทัคคะ	ผู้เป็นศิลาอุปัฏฐาก
8. นางกาติยานี	เป็นเอตทัคคะ	ผู้เลื่อมใสอย่างมั่นคง
9. นางนกุลมาตาคหปตานี	เป็นเอตทัคคะ	ผู้คุ้นเคยในพระพุทธเจ้า
10. นางกาฬี (อุบาสิกาชาวสุวรรณิศา)	เป็นเอตทัคคะ	ผู้เลื่อมใสโดยได้ยินได้ฟัง

2. หลักธรรมและคติความเชื่อ

2.1 เรื่องอสุภ 10 และ ญาณ 10

“อสุภ 10”¹ หมายถึง ซากศพในสภาพต่างๆ อันได้แก่

- 1) อุทฺธมาตกะ คือ ซากศพอันพองขึ้นอืดตั้งสุบลม ปฏิภูณนำเกลียดยิ่งนัก
- 2) วินีลกะ คือ ซากศพอันขึ้นเขียวที่เนื้อมาเป็นสีแดง ที่กัลดหนองเป็นสีขาว ที่อื่นๆเป็นสีเขียวโดยมาก
- 3) วิปฺพพกะ คือ ซากศพที่มีน้ำหนองไหลออกจากทวารทั้ง 9
- 4) วิจฉิททกะ คือ ซากศพที่อวัยวะขาดออกจากกันเป็น 2 ท่อน
- 5) วิชಾಯิตกะ คือ ซากศพอันสัตว์ทั้งหลายมีสุนัขบ้านและสุนัขจิ้งจอกเป็นต้นชวนกันกัดกิน
- 6) วิกขิตตกะ คือ ซากศพที่อวัยวะต่างๆเรียงรายกระจัดกระจายเป็นหลายท่อน
- 7) หตวิกขิตตกะ คือ ซากศพที่ถูกสับฟันกระจัดกระจายไปในที่ต่าง ๆ กัน
- 8) โลहितกะ คือ ซากศพที่มีโลหิตไหลพล่านออกจากส่วนอวัยวะต่างๆ
- 9) ปุพพกะ คือ ซากศพที่หมู่นอนชวนกันกัดกินและเที่ยวคลานพลุกพล่าน
- 10) อัฏฐิกะ คือ ซากศพที่เนื้อเล็ดหมดแล้วยังเหลือแต่กระดูก

“ญาณ 10”² เป็นเครื่องพิจารณาสังขาร 10ประการ ดังต่อไปนี้ คือ

- 1) สัมมสนญาณ คือ พิจารณาเห็นนาม และรูปแยกเป็นส่วนๆ
- 2) อุทฺยัพพญาณ คือ พิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับ
- 3) ภังคานุปัสสนาญาณ คือ พิจารณาเห็นความดับ
- 4) ภยตูปฺภูฐานญาณ คือ พิจารณาเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว
- 5) อาทีนญาณ คือ พิจารณาเห็นโทษ
- 6) นิพพิทาญาณ คือ พิจารณาด้วยความเบื่อหน่าย
- 7) มุญฺจิตุกัมมตาญาณ คือ พิจารณาด้วยความใคร่จะพ้นไปเสีย
- 8) ปฏิสังขานญาณ คือ พิจารณาหาทาง
- 9) สังขารุเปกขานญาณ คือ พิจารณาด้วยความวางเฉย
- 10) สัจจานุโลมิกญาณ คือ พิจารณาเห็นเป็นไปโดยสมควรแก่กำหนดรู้หรือริยสัจ

¹“อสุภ 10,” (2544). ใน *ประชุมจารีกวัดพระเชตุพน*. หน้า 123.

²“ญาณ 10,” (2544). ใน *แหล่งเดิม*. หน้า 124-125.

2.2 เรื่องธุดงค์ 13

“ธุดงค์ 13” คือ องค์คุณที่ใช้ในการกำจัดกิเลส หรือเป็นอุบายเพื่อขัดเกลากิเลส ส่งเสริมความมกน้อยสันโดษ แบ่งออกได้เป็น 4 หมวด มี 13 ประการ คือ

หมวดที่ 1 จีวรปฏิสังยุตต์ – เกี่ยวกับจีวร มี

1. ปังสุกุลิกังคะ   ถือผ้าบังสุกุลจีวรเป็นเครื่องนุ่งห่ม
2. เตจีวริกังคะ   ใช้ผ้าไตรจีวรเพียง 3 ผืน

หมวดที่ 2 ปิณฑปาตปฏิสังยุตต์ - เกี่ยวกับบิณฑบาต

3. ปิณฑปาติกังคะ   บิณฑบาตมาฉันเป็นประจำทุกวัน
4. สप्तทานจาริกังคะ   เทียวบิณฑบาตไปตามแถว ตามลำดับบ้าน
5. เอกาสนิกังคะ   ในวันหนึ่งๆฉันมือเดียว
6. ปัตตปิณฑิกังคะ   ฉันเฉพาะในบาตร
7. ขลุปัจฉาภัตติกังคะ   ไม่ฉันภัตรที่เขานำมาเพิ่มเติมเมื่อภายหลังแต่เมื่อฉันไปแล้ว หรือ
ถ้าฉันอิ่มแล้วหรือลุกจากอาสนะแล้วจะไม่รับเพิ่ม

หมวดที่ 3 เสนาสนปฏิสังยุตต์ - เกี่ยวกับเสนาสนะ

8. อารัญญิกังคะ   อยู่ในป่าห่างบ้านประมาณ 500 วา
9. รุกขมุลิกังคะ   อยู่โคนต้นไม้
10. อัปโภกาสิกังคะ   อยู่กลางแจ้ง
11. โดสานิกังคะ   อยู่ในป่าช้า
12. ยถาสันถติกังคะ   อยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดให้

หมวดที่ 4 วิริยปฏิสังยุตต์ – เกี่ยวกับความเพียร

13. เนสัชชิกังคะ   ถือนั่งอย่างเดียวไม่นอน

2.3 เรื่องนिरยกถา

“นिरยกถา” ในทางพระพุทธศาสนา เป็นเรื่องที่ไดกล่าวถึงนรกใหญ่ 8 ขุม คือ

1. สัตว์เข็ว นรก ดินแดนที่ทรมานสัตว์ให้ตายแล้วฟื้นคืนชีวิต
2. กภาพสุต นรก นรกบรรทัดเหล็ก คือดินแดนที่ทรมานสัตว์ด้วยวิธีใช้ตรวนเหล็ก โขเหล็ก ผูกมัดสัตว์ตรึงกับแผ่นเหล็กแดงลุกเป็นเปลวไฟ แล้วใช้สายบรรทัดเหล็กเทาล้ำดาลตีตทับ สัตว์นรกเหล่านั้น
3. สังฆาต นรก ดินแดนที่ภูเขาถุกกลิ้งมากกระทบบดขยี้สัตว์นรก
4. โรรวนรก ดินแดนที่ระงมเอ็ดอึงด้วยเสียงร้องไห้ ร่ำไรของเหล่าสัตว์นรก
5. มหาโรรวนรก ดินแดนที่ระงมเอ็ดอึงด้วยเสียงร้องไห้ ร่ำไรอย่างใหญ่หลวงของสัตว์นรก
6. ตาปนรก ดินแดนที่มีแต่ความร่ำร้อนอย่างร้ายกาจจากเปลวไฟ

7. มหาตมาปณรท ดินแดนแห่งความร่ำร้อนอย่างร้ายกาจจากเปลวไฟภูเขาเหล็กใหญ่ถูกไฟนรกเผาผลาญจนร้อนระอุ
8. อเวจีนรก ดินแดนที่ไม่เคยปราศจากเปลวไฟ

3. บทบาทหน้าที่ของบุคคลในสังคม

3.1 สุภาษิตพระร่วง

ข้อควรปฏิบัติ เช่น

1. เมื่อน้อยให้เรียนวิชา	11. ที่มีภัยพึงหลีกเลี่ยง ปลึกตนไปโดยด่วน
2. ให้หาสินเมื่อใหญ่	12. รักตนกว่ารักทรัพย์
3. ประพฤติตามบูรพระบอบ	13. ที่ทับจงมีไฟ
4. เอาแต่ชอบเสียผิด	14. ที่ไปจงมีเพื่อน ทางแถวเถื่อนไคลคลา
5. การเรือดนแรงคิด	15. เร่งระมัดพินไฟ
6. ปลุกไม้ตรีอย่ารู้ร้าง	16. ที่ผิดช่วยเตือนตอ
7. สร้างกุศลอย่ารู้โรย	17. ที่ชอบช่วยยกยอ
8. โทษตนผิดรำพึง	18. พึงผันเผื่อต่อญาติ
9. หว่านพืชจักเอาผล	19. รู้ที่ขลาดที่หาญ
10. เลี้ยงคนจักกินแรง	20. คนพาลอย่าพาลผิด

ข้อควรละเว้น เช่น

1. อย่าใฝ่สูงให้พินศักดิ์	11. น้ำเชื้อวอย่าขวางเรือ
2. ที่รักอย่าดูถูก	12. ดนเป็นไทอย่าคบทาส
3. อย่าโดยคำคนพลอด	13. อย่าประมาทท่านผู้ดี
4. เป็นคนอย่าทำใหญ่	14. มีสินอย่าอวดมั่ง
5. ข้าคนไพร่อย่าไฟพุน	15. ครูบาสอนอย่าโกรธ
6. คบขุนนางอย่างโหด	16. ลูเสียดินอย่าเสียดศักดิ์
7. อย่าคะเนถึงโทษท่าน	17. อย่ายลเยี่ยงถ้วยแตกมิติด
8. อย่าขัดแย้งผู้ใหญ่	18. เฝ้าท้าวไทอย่าตระนง
9. อย่าใฝ่ตนให้เกิน	19. ภาคัจจงอย่าเกียจ
10. เดินทางอย่าเดินเปลี่ยว	20. เจ้าเคียดอย่าเคียดตอ

3.2 ฉันทกฤษฎณาสอนน้อง

ตัวอย่างข้อปฏิบัติจากกฤษฎณาสอนน้องคำฉันท์ เช่น

ข้อปฏิบัติต่อสามี

๑ ยามให้ศิเบศร์ทรง อย่าคลาพยามาล	ประชารองค์ บ สำราญ บำเรอรักษภักดีตระโถม ... ¹	
๑ ต่อหน้าปราศรัย คอยหาข้อผิด กิจการงานเรือน ... ²	ลับหลังตั้งใจ ห่อนคิดกรุณา	ดูหมิ่นนินทา ไปได้นำพา

พฤติกรรมที่ไม่สมควรของสตรี เช่น

๑ อย่าเผยบัญญัติชรา จักแถลงแสดงนุสนธิ์	พิศาลทัศนายน อย่าสรวลเสียงสำเนียงดัง
๑ อย่าเดอรัถมาลา จีบพกพลาขานคำ	เสยเกศา บ ควรทำ สกิดเพื่อนสำรวลพลาข ... ³

¹“ฉันทกฤษฎณาสอนน้อง,” (2544). ใน *ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน*. หน้า 604.

²แหล่งเดิม. หน้า 606.

³แหล่งเดิม. หน้า 613.

4. ตำราฉันท์วรรณพฤติ

ตัวอย่างเช่น กุमारละลิตาฉันท์ กล่าวถึงภริยาดี 4 จำพวก ดังนี้คือ

๑ อนึ่งนุชมีจิตร	สนิจรุณาเปรมปรี
ดิสวามิมะนะภักดี	ภิวาลบมือนาทร
๑ ประเล่ห์ชนนี้แสน	หบุตริปิยะเสมอสมร
ชเนตสมะนามกร	ประกาศอธิกะคุณณา
๑ อนึ่งอนุชอายุกำม	กระทำมฤตจรรยา
บหยาบมือหังกา	รเคารพยสวามี
๑ ประหนึ่งกนิฐอร่าม	ผดุงณะกตเวที
ประกาศิตะภคินี	สมาสมรสมัครสมาน
๑ อนึ่งอนุชร่วมศุข	แลทุชะบมิร้าวราญ
ประเล่ห์มิตรสันดาน	แลชื่อแลสัตยภรรดา
๑ ประกาศศุคตวาที	สขีสะมะตภิริยา
ประเสรอฐคุณะอุพารา	ธิการะผลแหล่งหลาย
๑ อนึ่งอนุชแยงยำ	กระทำประพฤธิตำกาย
สวามิตรหนึ่งนาย	บนี้กประทุระโทษา
๑ จะโกรธแลจะประกอบโผย	จะโบายแลบริภาษนา
บตอบแลมิโกรธา	ธิวาศน์ฤทยภักดี
๑ มุนินทรธแสดงคุณ	วิบุรย์ยวรนารี
ธเรียกวณิตะทาสี	สมาสมรชายา
๑ อนึ่งอนุชทั้งสี่	ชวิมรณะคลาศลา
คระไลยสุคติโลกา	ภิรมย์ทิพยะไอศวรรย์
๑ นิพนธ์จนสยา	กุมาระละลิตาฉันท์
ธิบายบทแบบบรรพ์	ประกาศนิกรเมธา ¹

¹“ตำราฉันท์วรรณพฤติ,” (2544). ใน *ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน*. หน้า 391.

ตมฺหัชฌาณันท์ ได้กล่าวถึงภริยาชั่ว ไว้ดังนี้เช่น

๑ หญิงใดตรีพิฆาฏฆ่า	ภรรดาพิปริตหมาย
มานัสประติพัทธ์ชาย	ชู้เสน่หกริมย์ชม
๑ ผัวไถ่ธนะสารททรัพย์	นับเป็นภริยาสม
สวาทห่อนททยารมณ	รักร่วมสุขปรีดา
๑ คงหวังจะประทุษฐ์โทษ	มาโนศตริจะพาธา
นี้นามวธกาสมา	ทาเรศดุจบรรหาร
๑ นางใดแลลโลภจิตร	คิดปองอทินนาทาน
ลักทรัพย์ยะศฤงคาร	ภรรดารีอริรัน
๑ ทำโทษะอมิตรหมาย	ปองร้ายกิจสิ่งสรรพ
นามโจริสมาบัญญัติ	ญัตติอรรถธิบายแถลง ... ¹

วิชชุมมालาณันท์ ได้แก่ โทษของการเสพสุรา 6 ประการ

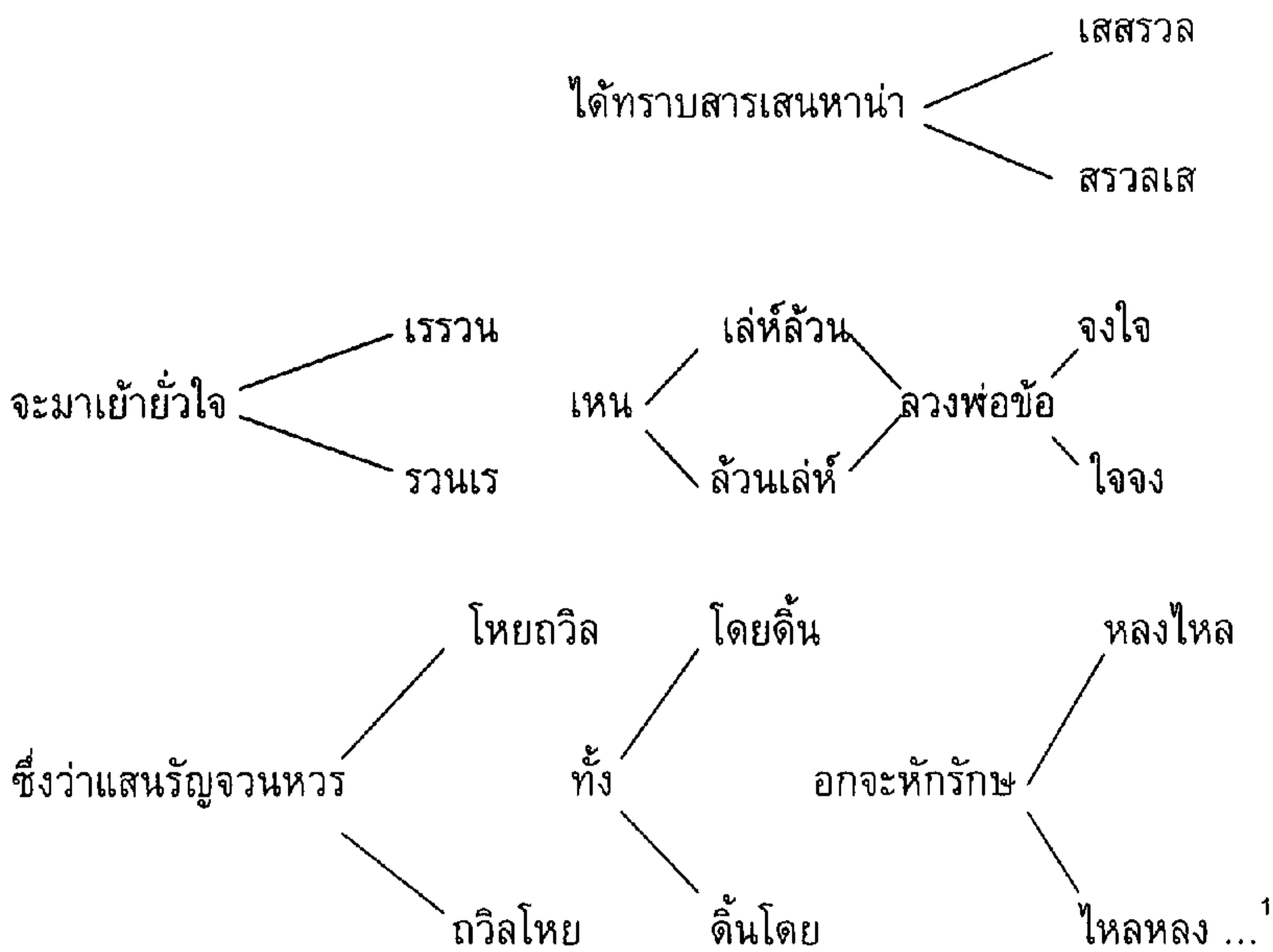
๑ คือสูญสิ้นทรัพย์	ย่อยยับบรโรย	เพื่อน้อมนำไป
เสียค่าซื้อหา	ผิวเว้นฤาเสบย	คุ่นเคยอาดมา
ขาดสักเวลา	ห่อนศุขเกษมสานต์	
๑ หนึ่งจักวัฒนา	กัลหาเหตุร้าย	เกรี้ยวกราดมาดหมาย
อุกคลุกรุกราญ	ติด้อยถ้อยเตียง	แซร์เสียงแข่งขาน
ขุ่นเคืองเรื่องพาล	เพื่อฤทธิ์มัวเมา	
๑ หนึ่งเกิดโรคา	นานาพยาธิไภย	สบสรรพรณไใช้
กายสันหวั่นหัว	บางบวมบางชรูป	แผกรูปผิดตัว
เพื่อผลคนชั่ว	กลั้วกล้าน้ำเมา	
๑ หนึ่งเกิดดำเนยล	บ่นเบียนยนิร้าย	ชุมชนหญิงชาย
ว่าชาติโฉดเฉา	มาทมิศักดิ์ยศ	ย่อมลดหย่อนเยา
ทั่วผู้ดูเบา	มากหมิ่นถิ่นชา ... ²	

¹แหล่งเดิม. หน้า 389.

²แหล่งเดิม. หน้า 393-394.

5. กลบท

ตัวอย่างกลอักษร : กลบทชื่อ “ลั่นตะกวดคำน้อง”

กลกลอนลั่นตะกวดคำน้องนี้ กรมหมื่นไกรสรวิชิตได้เขียนเฉลยไว้ 2 ลักษณะแล้ว
ทำให้สามารถถอดเป็นกลอนได้ดังนี้ คือ

ลักษณะที่ 1 คือ

จะมาเฝ้ายั่วใจให้เรรวน
ซึ่งว่าแสนัญจนหวรโทยถวิล
มอบชีวังฝั่งฝากปลงฤไทย
อย่างน้อยหน้าเลยนะชายหมายลักลอบ
อย่างกังวลบ่นฟังให้จามไอ

๑ ได้ทราบเสสรเสนหานำเสสรวล
เห็นเล่ห์ล้วนลวงพ่อข้อใจ
ทั้งโดยดีนอกจะหักรักษหลงไหล
จะคงให้ความจริงจังรักษแรง
ไม่รักษตอบเพราะวิตกอกความไหว
บอกนามไว้ลั่นตะกวดอวดชายเอยฯ

¹“กลอนกลบท,” (2544). ใน ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน. หน้า 542-543.

ลักษณะที่ 2 คือ

จะมาเฝ้าหัวใจให้รวนเร
 ซึ่งว่าแสนัญจวณฺหรวรณฺโห
 มอบชีวังฝิ่งฝากฤาไทยปลง
 อย่างน้อยหน้าเลยนะหมายลอบลัก
 อย่างกังวลบ่นถึงให้ไอจาม

๑) ได้ทราบสารเสนหานาสรवलเส
 เห็นล้วนเล่ห์ลวงพ้อข้อใจจง
 ทั้งดินโดยอกจะหักรักรักษาไหลหลง
 จะให้คงความสัตย์จริงสิ่งแรงรักษา
 ไม่ได้บรักษาเพราะวิตกกอกไหวหวาม
 บอกไว้นามลั่นตะกวดอวดชายเออยๆ

ภาคผนวก ข

จารึกเรื่อง “มหาสงกรานต์”

... แผ่นหนึ่ง เรื่องมหาสงกรานต์ นี้มีพระบาลีฝ่ายรามัญว่า เมื่อต้นภัทศกัปอันนี้ มีเศรษฐีคนหนึ่งหาบุตรมิได้ อยู่บ้านใกล้กับนักเลงสุราๆ นั้นมีบุตรสองคนมีผิวเนื้อดุจทอง วันหนึ่งนักเลงสุรานั้นเข้าไปสู่บ้านเศรษฐี กล่าวคำหยาบช้ำแก่เศรษฐีต่างๆ เศรษฐีได้ฟังจึงกล่าวว่าเรามีสมบัติเป็นอันมากไหนท่านจึงหมิ่นเรา นักเลงสุราจึงตอบว่าท่านมีสมบัติมากก็จริง แต่หาบุตรไม่ ถ้าท่านถึงแก่ความตายแล้วสมบัติก็จะเสื่อมสูญเปล่า เรามีบุตรชายสองคน มีฉวีวรรณดุจทอง เห็นว่าประเสริฐกว่าท่าน เศรษฐีได้ฟังก็มีความละอาย จึงบวงสรวงแก่พระจันทร์ พระอาทิตย์ ตั้งอธิษฐานขอบุตรถึง 3 ปี ก็มีได้บุตร ...

... แผ่นสอง ว่าเมื่อเศรษฐีขอบุตรแก่พระจันทร์ พระอาทิตย์มิได้แล้ว วันหนึ่งเป็นคืนจันทร์ระดู เจริญมาศ ชนทั้งหลายเล่นนักขัตฤกษ์ต้นปีใหม่ทั่วชมพูทวีป คือพระอาทิตย์ออกจากราษีรมัญยู ประเวศสู่เมศราษี โลกย์สมมุติว่าวันสงกรานต์ ขณะนั้นเศรษฐีจึงภาบริวารไปยังต้นไทรยริมฝั่งน้ำอันเป็นที่อยู่แห่งปักษาชาติทั้งหลาย จึงเอาเข้าสารล้างน้ำ 7 ครั้ง แล้วหุงขึ้นบูชารุกข์ไทรย์พร้อมด้วยสุป เพยญ นำหรร แล้วประโคมดุริยางค์ ดลตรี ตั้งอธิษฐานขอบุตรแก่รุกข์พระไทรย์ๆ ก็มีความกรุณาเหาะไปขอบุตรแก่พระอินทร์ เพื่อจะให้แก่เศรษฐี ...

... แผ่นสาม ว่ารุกข์พระไทรย์ขอบุตรแก่พระอินทร์ๆ จึงให้ธรรมบาลเทวบุตรลงปติสนธิในครรรภ์ภรรยาเศรษฐีก็คลอจากครรรภ์บิดามานดา ให้ชื่อธรรมบาลกุมารแล้ว จึงปลุกปราสาท 7 ชั้น ให้กุมารอยู่ได้ต้นไทรยริมฝั่งน้ำนั้น ครั้นกุมารเจริญขึ้นก็รู้ภาษานก ทั่วชมพูทวีป ในขณะนั้นโลกย์ทั้งหลายก็นับถือท้าวพรหม แลกระบิลพรหมองค์หนึ่งได้สำแดงมงคลการมนุษย์ทั้งปวง ...

... แผ่นสี่ ว่าเมื่อกระบิลพรหมแจ้งเหตุนั้น จึงลงมาถามปัญหา 3 ข้อ แก่ธรรมบาลกุมารให้มาตัดศีรษะเราบูชาท่าน ถ้าท่านแก้มิได้เราจะตัดศีรษะท่านเวียนมหาสมุทร 7 วัน กระบิลพรหมก็กลับไปยังพรหมโลกย์ ฝ่ายธรรมบาลกุมารพิจารณาปัญหานั้นล่องไปได้ 6 วันแล้ว ยังไม่เหนอบายจึงคิดว่าวันพรุ่งนี้เราจะตายด้วยท้าวกระบิลพรหม หากต้องการไม่ จำจะหนีไปซุกซ่อนตายเสียดีกว่า คิดแล้วลงจากปราสาทเที่ยวไป นอนอยู่ใต้ต้นตาลสองต้น มีนกอินทรีสองตัวผิวเมี่ยมทำรังไครย์อยู่บนต้นตาลนั้น ...

... แผ่นห้า ว่านางนกอินทรีเมี่ยมจึงถามว่า พรุ่งนี้เราจะไปหาอาหารที่ไหน นกอินทรีผิวตอบว่า พรุ่งนี้ครบกำหนด 7 วันที่เท้ากระบิลพรหมถามปัญหาธรรมบาลกุมารๆ แก้ไม่ได้ ท้าวกระบิลพรหมก็จะตัดศีรษะเสีย เราจะได้กินมนุษย์เป็นอาหาร นางนกอินทรีเมี่ยมถามว่า เจ้ารู้นักปัญหานั้นหรือไม่ นกอินทรีผิวตอบว่ารู้ แล้วก็เล่าให้นกอินทรีเมี่ยมฟังแต่ต้นจนปลายธรรมบาลกุมารนอนอยู่ได้นั้นไม่ได้ยักจำได้ มีความโสมนัสเป็นอันมากจึงกลับมาสู่เรือนของตน ...

... แผ่นหก ว่าครั้งนวารเปนเคารพ 7 ท้าวกระบิลพรหมลงมาถามปัญหา 3 ข้อ แก่ธรรมบาลกุมาร ๑ ก็วิเศษชญาปัญหาตามนกลินทรียกล่านั้น ท้าวกระบิลพรหมก็ตรัสเรียกเทวดาทัง 7 อันเปนบริจาริกพระอินทร์ คือ นางทงษ 1 นางรากษ 1 นางโคระ 1 นางมลทากิณี 1 นางมณฑา 1 นางมิศระ 1 นางมโหระ 1 อันโลกย์สมมุติว่าองค์มหาสงกรานต์กับเทพบรรพสัชมาพร้อมกันแล้ว ท้าวกระบิลพรหมก็บอกว่าพระเศียรเรานี้จะตัดออกบุชาธรรมบาลกุมารบัดนี้ ถ้าจะตั้งไว้ยังแผ่นดินก็จะเป็นไฟไหม้ทั่วโลกย์ธาตุ ถ้าจะทิ้งขึ้นบนอากาศฝนจะแล้งถ้าจะทิ้งในมหาสมุทร น้ำก็จะแห้ง เจ้าทั้ง 7 จึงขอภาวนารับเศียรบิดาแล้ว ท้าวกระบิลพรหมก็ตัดเศียรส่งให้นางมลทากิณีบุตรผู้ใหญ่ ในขณะที่โลกธาตุก็เกิดโกลาหลยิ่งนัก ...

... แผ่นเจด ว่าเมื่อนางทงษมหาสงกรานต์เอาภาวนารับพระเศียรท้าวกระบิลพรหมบิดาแล้ว ให้เทพบริษัทแห่งประทักษิณเวียนรอบเขาพระสุเมรุราช 60 นาทีแล้วก็เชิญเข้าประดิษฐานไว้ในมณฑป ณ ถ้ำคันท์ขุลี เขาไกรลาส กระทำบูชาด้วยเครื่องทิพต่างๆ แล้ว พระเวศุกรรมก็นฤมิตรโรงแล้วด้วยแก้ว 7 ประการ ชื่อ ภักวะตีให้เทพยดาแลนนางฟ้านั่งแล้ว เทพยดาก็นำมาซึ่งเถาฉนุมนาสลงล้างน้ำในอนดาสระ 7 ครั้ง แล้วแจกกันสังเวททุกๆ พระองค์ครั้งถึงวารกำหนดครบ 365 วันโลกสมมุติว่าปี 1 เปนวันสงกรานต์ ธิดาทั้ง 7 องค์ ทรงเทพพาหนต่าง ๆ ผลัดเวรกันมาเชิญพระเศียรท้าวกระบิลพรหมออกแห่กับด้วยเทพบรรพสัทสนโกฏิ ประทักษิณเขาพระเมรุราชบรรพตทุกปีแล้ว ก็กลับไปเทวโลกย์ จบเรื่องมหาสงกรานต์เท่านี้ ...¹

¹“มหาสงกรานต์,” (2544). ใน *ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน*. หน้า 289-290.

ภาคผนวก ค

รายนามนายด้านผู้ทำการสร้างและผู้แต่งจารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

นายด้านผู้ทำการสร้างจารึกวัดพระเชตุพนฯ

ปรากฏรายนามแม่กองควบคุม ดังต่อไปนี้ คือ

- ❖ กรมหมื่นไกรสรวิชิตกับกรมหมื่นมาตยพิทักษ์ ทรงกำกับการทั่วไป
- ❖ กรมหมื่นวงศาสนิท พระองค์เจ้ามรกต(กรมขุนสกลิตยสถาพร) พระองค์กลาง(กรมพระ-
เทวศรวัชรินทร์) ทรงกำกับการสร้างพระวิหารทิศทั้ง 4
- ❖ กรมหมื่นอมเรนทรบดินทร ทรงกำกับการสร้างพระอุโบสถ
- ❖ พระองค์เจ้าชุมสาย(กรมขุนราชสีหวิกรม) ทรงกำกับการสร้างพระมหาเจดีย์ 3 องค์
หอไตร และซุ้มประตูทั้งหมด
- ❖ กรมหมื่นศรี(สุเทพ) ทรงกำกับการสร้างพระวิหารน้อย 4 ห้อง 2 หลัง หอระฆัง และศาลา-
การเปรียญ
- ❖ พระองค์อนรท พระองค์เจ้าโกเมนทร ทรงกำกับการสร้างพระระเบียง 4 ทิศ
- ❖ พระองค์เจ้าอรณพ(กรมหมื่นอุดมรัตนราศี) ทรงกำกับการสร้างสระ เก่ง สวนต่อ
และการเกณฑ์ทั่วไป
- ❖ พระองค์เจ้าอุไร(กรมหมื่นอดุลยลักษณสมบัติ) ทรงกำกับการสร้างพระเจดีย์รายรอบ
พระระเบียง (รวมทั้งพระเจดีย์สวนหย่อมด้วย)
- ❖ พระองค์เจ้าลดาวัลย์(กรมหมื่นภูมินทรภักดี) ทรงกำกับการสร้างพระวิหารพระพุทธไสยาสน์

รายนามผู้แต่งจารึก

โคลงสุภาษิต (โลกนิติ)

- ❖ กรมขุนเดชชอดิศร (พระยศในขณะนั้น)

ฉันทมาตราพฤติและวรรณพฤติ

- ❖ กรมหมื่นนุชิตชิโนรส (พระยศในขณะนั้น)

เพลงยาวกลบท ผู้แต่งคือ

- ❖ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
- ❖ กรมหมื่นไกรสรวิชิต
- ❖ กรมหมื่นวงศาสนิท

เพลงยาวกลบท (ต่อ)

- ❖ กรมหมื่นอมเรนทรบดินทร
- ❖ หลวงชาัญญุเบศร
- ❖ ขุนมหาสิทธิโวหาร
- ❖ หลวงลิขิตปรีชา
- ❖ จำจิตรนุกูล
- ❖ หลวงสุวรรณ (อักษร)
- ❖ หมื่นนิพนธ์ (พจนานัติ)

โคลงภาษิตัดตน ผู้แต่ง คือ

- ❖ พระราชนิพนธ์
- ❖ สมเด็จพระสังฆราช (ด่อน วัดมหาธาตุ)
- ❖ กรมหมื่นนุชิตชิโนรส
- ❖ พระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม วัดโมลีโลก)
- ❖ พระพรหมมุนี (เถิก วัดพระเชตุพน)
- ❖ พระเทพโมลี (เห็นจะเป็นพระเทพโมลีกลิ่น)
- ❖ พระธรรมไตรโลก (จี วัดประยูรวงศ์)
- ❖ พระรัตนมุนี
- ❖ พระมุนีนายก
- ❖ พระอรวิยวงศ
- ❖ พระสมุห์จัน
- ❖ พระมหาข้าง
- ❖ กรมหมื่นศรี (สุเทพ)
- ❖ กรมหมื่นไกรสรวิชิต
- ❖ กรมหมื่นอมเรนทรบดินทร
- ❖ กรมหมื่นมาตยาพิทักษ์
- ❖ กรมหมื่นวงศาสนิท
- ❖ พระองค์เจ้าทินกร (กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ)
- ❖ เจ้าพญาพระคลัง (ดิศ)
- ❖ พญาราชมนตรี (ภู)
- ❖ (พญา) ธิเบศร (บตี)
- ❖ (พญา) อัมภา (เรื่องเดช)
- ❖ พญาไชยภักกราชเศรษฐี
- ❖ พญาศรี (สหเทพ)

โคลงภาษิตัดตน (ต่อ)

- ❖ (พญา) ไชยวิจิต (เผือก)
- ❖ (พญา) บำเรอบริรักษ์
- ❖ (พญา) เพชรปาณี
- ❖ หลวง อินทรโกษา
- ❖ (พญา) สมบัติบาล
- ❖ หลวงชาตัญญุเบศร
- ❖ หลวงลิขิตปรีชา
- ❖ จำจิตรนุกูล
- ❖ พระมหามนตรี (ทรัพย์)
- ❖ หลวงสุวรรณ (อักษร)
- ❖ พระสุพรรณสมบัติ
- ❖ จมื่นราชนาคา
- ❖ กรมหมื่นนุชิตชิโนรส
- ❖ พระเทพโมลี (กลั่น)
- ❖ กรมขุนเดชาดิศร
- ❖ กรมหมื่นไกรสรวิจิต
- ❖ พญาบำเรอบริรักษ์
- ❖ หลวงลิขิตปรีชา
- ❖ ขุนมหาสิทธิโวหาร
- ❖ หลวงชาตัญญุเบศร
- ❖ นายนุช

โคลงกลบท ผู้แต่งคือ

- ❖ พระราชนิพนธ์
- ❖ กรมหมื่นนุชิตชิโนรส
- ❖ พระเทพโมลี (กลั่น)
- ❖ กรมหมื่นไกรสรวิจิต
- ❖ ขุนมหาสิทธิโวหาร
- ❖ หลวงชาตัญญุเบศร
- ❖ นายนุช

จารึกพระวิหารทิศ พระอุโบสถ และอื่น ๆ

- ❖ กรมหมื่นนุชิตชิโนรส

โคลงรามเกียรติ์รูปสลักรอบกำแพงแก้วพระอุโบสถ ผู้แต่งคือ

- ❖ กรมหมื่นไกรสรวิชิต
- ❖ ขุนมหาสิทธิโวหาร
- ❖ หลวงสุวรรณอักษร
- ❖ นายนุช
- ❖ หลวงชาญภูเบศร

โคลงต้นบาทกฤษณและโคลงต้นพิพิธมาลี

- ❖ กรมหมื่นนุชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์ขึ้นเพื่อเป็นการสรรเสริญพระเกียรติของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยนิพนธ์เสร็จเมื่อวันพฤหัสบดี เดือนยี่ ขึ้น 12 ค่ำ ปีมะเส็ง จุลศักราช 1207 (พ.ศ. 2388 ภายหลังการปฏิสังขรณ์ 10 ปี)

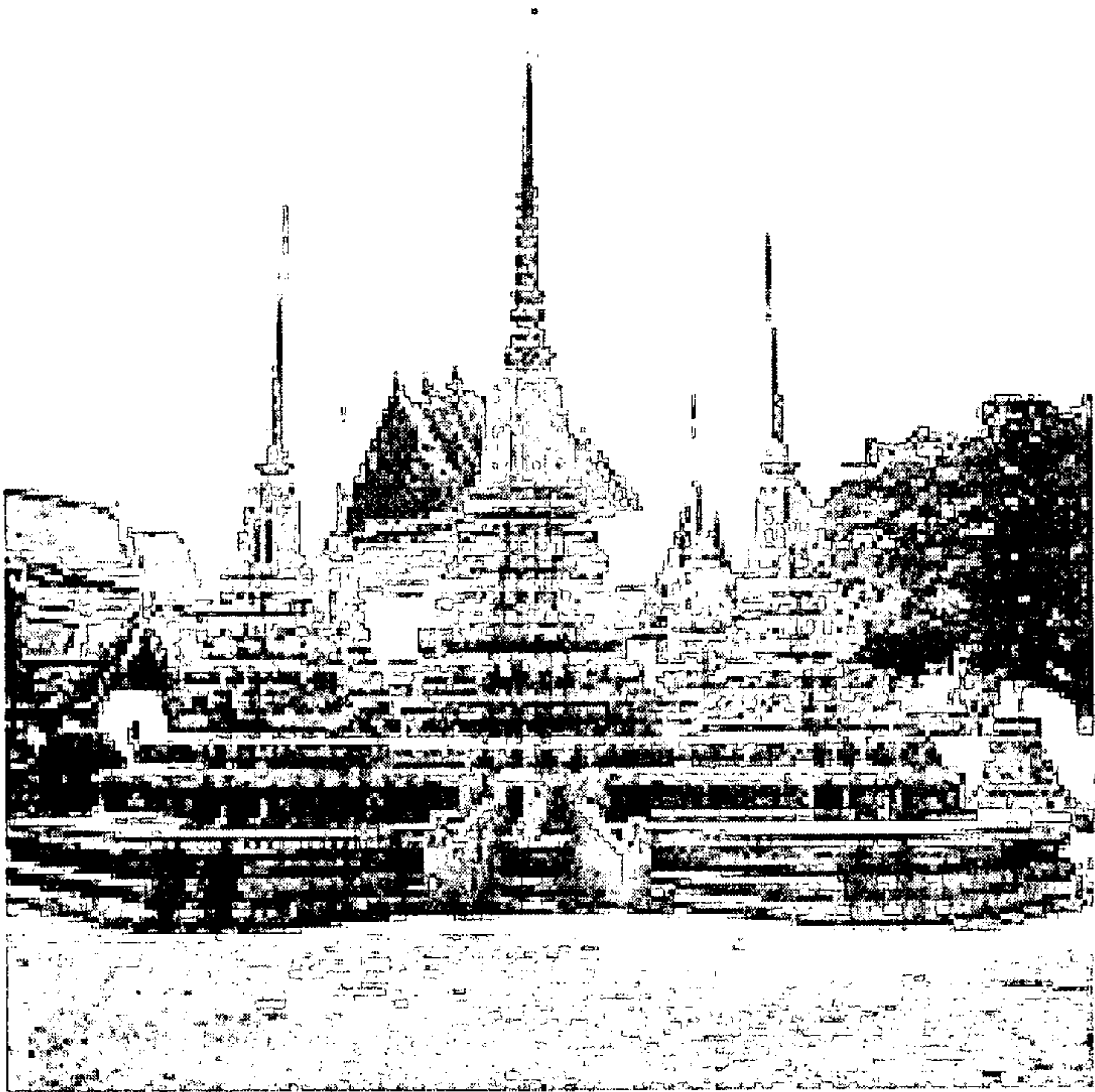
ภาคผนวก ง

รายละเอียดของช่างและการเขียนชาดกเรื่องต่างๆ ณ ศาลารายรอบวัดพระเชตุพนฯ 16 หลัง

- ศาลาที่ 1 ช่างเขียนพระสงฆ์วัดพระเชตุพน เขียนเรื่องเอกนิบาตชาดก 39 นิทาน
- ศาลาที่ 2 ช่างเขียนพระสงฆ์วัดมหาธาตุ เขียนเรื่องเอกนิบาตชาดก 39 นิทาน
- ศาลาที่ 3 ช่างเขียนพระสงฆ์ 5 วัด คือ วัดราชคฤห์ วัดเครือวัลย์ วัดปากน้ำ วัดหงส์
วัดกลาง เขียนเรื่องเอกนิบาต 39 นิทาน
- ศาลาที่ 4 ช่างเขียนพระสงฆ์ 3 วัด คือวัดราชบูรณะ วัดสระเกศ วัดอมรินทร
เขียนเรื่องเอกนิบาต 33 นิทาน กับทุกนิบาต 6 นิทาน รวม 39 นิทาน
- ศาลาที่ 5 ช่างเขียนพระสงฆ์ วัดชนะสงคราม เขียนเรื่องทุกนิบาตชาดก 39 นิทาน
- ศาลาที่ 6 ช่างเขียนพระสงฆ์วัดปทุมคงคา วัดระฆัง วัดสามพระยา เขียนเรื่องทุกนิบาต 39
- ศาลาที่ 7 ช่างเขียนพระสงฆ์วัดราชสิทธิ์ 3 รูป วัดจักรวรรดิ 5 รูป วัดโมฬีโลกรูป 1 รวม 9
เขียนเรื่องทุกนิบาตชาดก 16 นิทาน ดิกนิบาตชาดก 20 นิทาน รวม 36 นิทาน
- ศาลาที่ 8 (โคลงชาดมีแต่โคลงเดี่ยวได้ความแต่เพียงว่า) เขียนเรื่องดิกนิบาต 30 นิทาน
จตุนิบาต 9 นิทาน รวม 39 นิทาน
- ศาลาที่ 9 พระมหาแดงวัดระฆังรับเขียนรูปเดี่ยวทั้งศาลา เขียนเรื่องจตุกนิบาต 36 นิทาน
- ศาลาที่ 10 ช่างเขียนพระสงฆ์วัดชนะสงคราม เขียนเรื่องจตุกนิบาตชาดก 15 นิทาน
ปัญจกนิบาตชาดก 15 นิทาน
- ศาลาที่ 11 ช่างเขียนพระสงฆ์วัดโมฬีโลก วัดจักรวรรดิ วัดราชสิทธิ์
เขียนเรื่องฉัตกนิบาตชาดก 20 นิทาน สัตตกนิบาต 19 นิทาน รวม 39
- ศาลาที่ 12 ช่างเขียนพระสงฆ์วัดมหาธาตุ เขียนเรื่อง สัตตกนิบาต 2 นิทาน อฎฐกนิบาต
10 นิทาน นวกนิบาต 12 นิทาน ทสกนิบาต 15 รวม 39
- ศาลาที่ 13 ช่างเขียนพระสงฆ์วัดพระเชตุพน เขียนเรื่องทสนิบาต 1 นิทาน เอกการสนิบาต
9 นิทาน กับทวารส และเตรสนิบาตรวมเป็น 30 นิทาน
- ศาลาที่ 14 ช่างเขียนพระสงฆ์วัดอมรินทร วัดราชบูรณะ วัดสระเกศ
เขียนเรื่องปกิณกะนิบาต 13 นิทาน วิสตินิบาต 20 นิทาน ติสนิบาต 3 นิทาน
- ศาลาที่ 15 ช่างเขียนพระสงฆ์วัดราชบูรณะ วัดอมรินทร วัดสระเกศ
เขียนเรื่องติสนิบาต กับจัตตาศีนิบาตรวม 12 นิทาน ปัญญาสนิบาตกับสัจฉี-
นิบาตอีก 5 นิทาน สัตติกับอัสตินิบาต 7 นิทาน 3 นิทาน รวมเป็น 27 นิทาน
- ศาลาที่ 16 ช่างเขียนพระสงฆ์วัดปทุมคงคา วัดบางลำภู วัดสามพระยา วัดระฆังเขียนเรื่อง
ทศชาติ (10 นิทาน)

ภาคผนวก จ

ตัวอย่างภาพประกอบที่ได้จากประชุมจารึกวัดพระเชตุพน

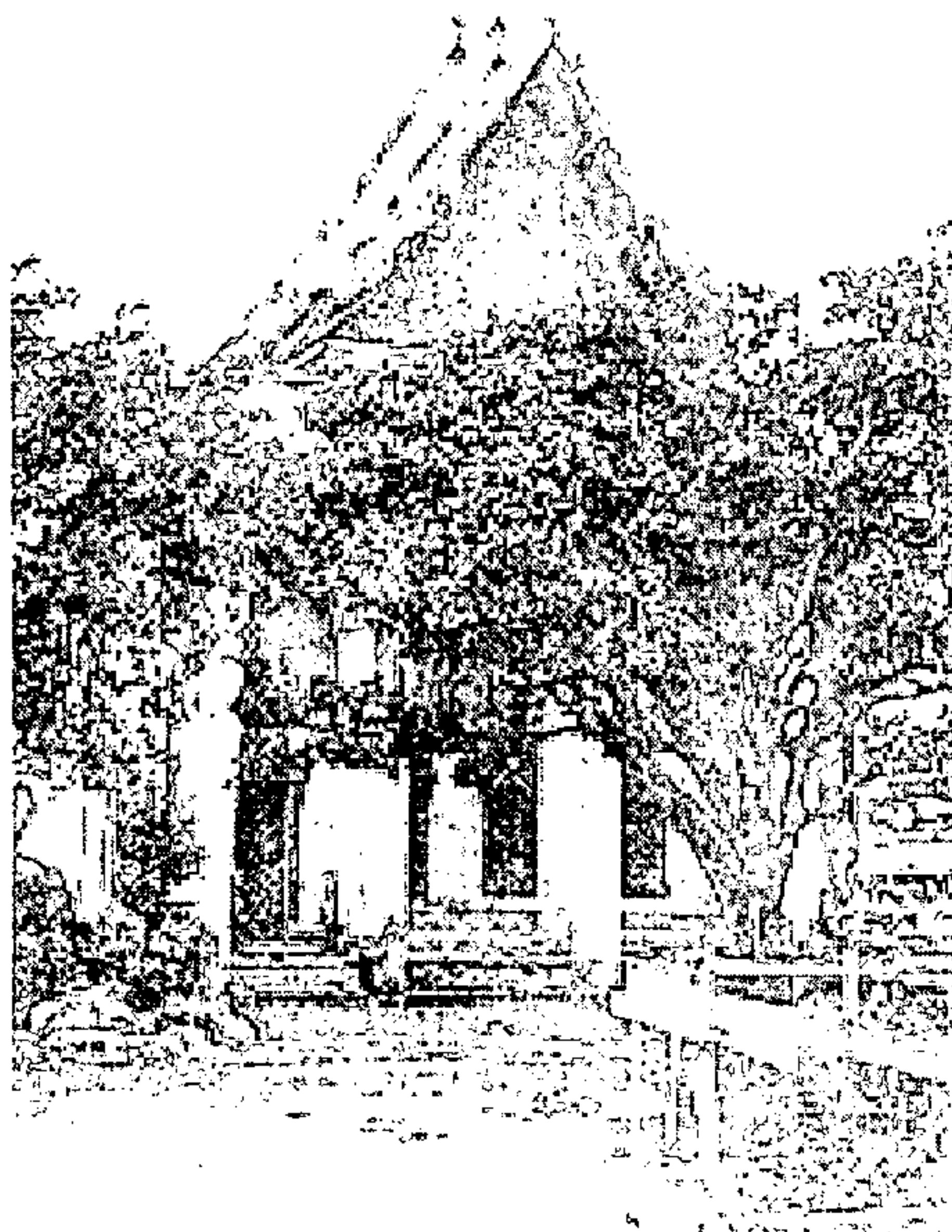

ภาพพระเจดีย์หมู่ห้าฐานเดียว

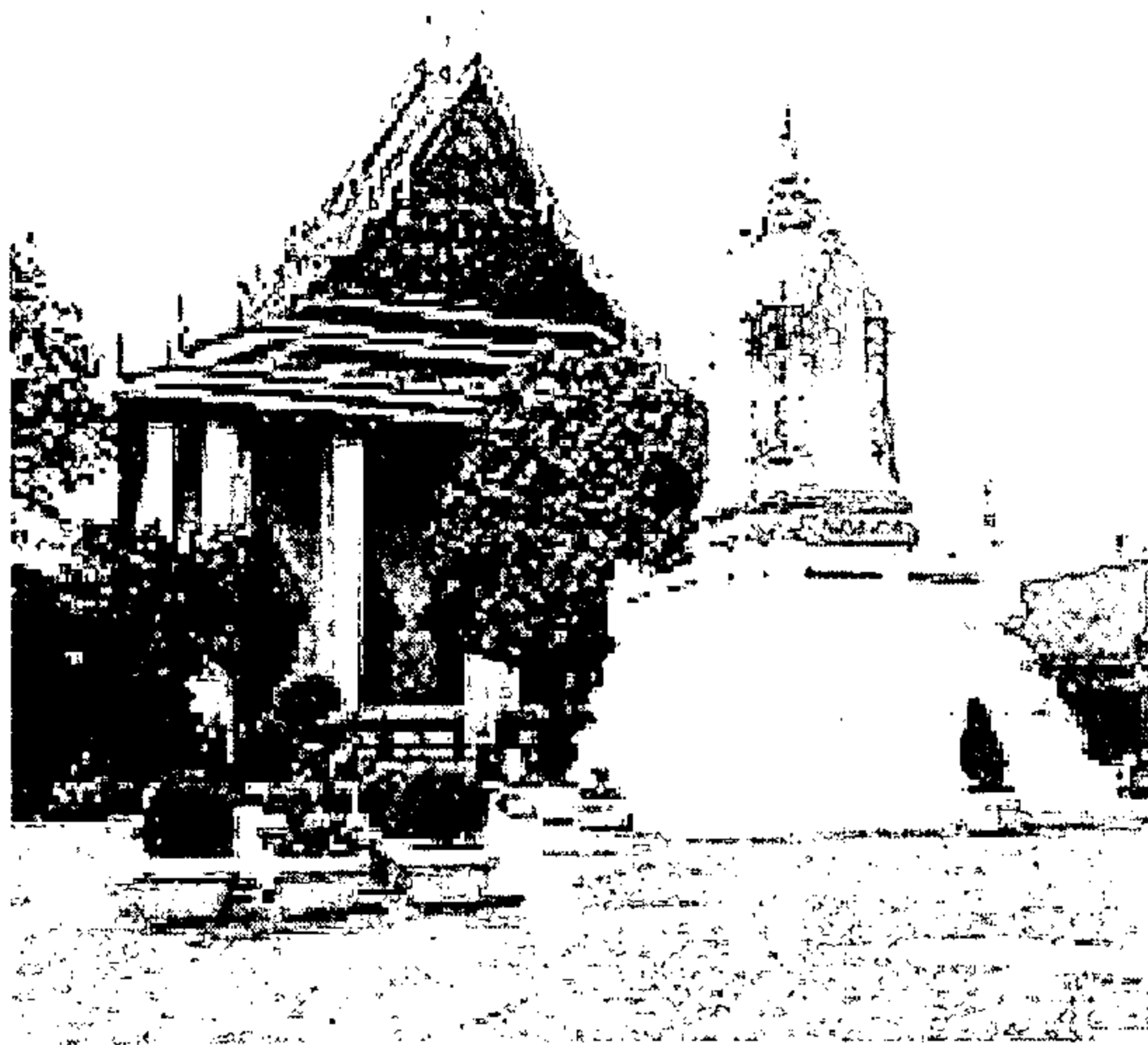

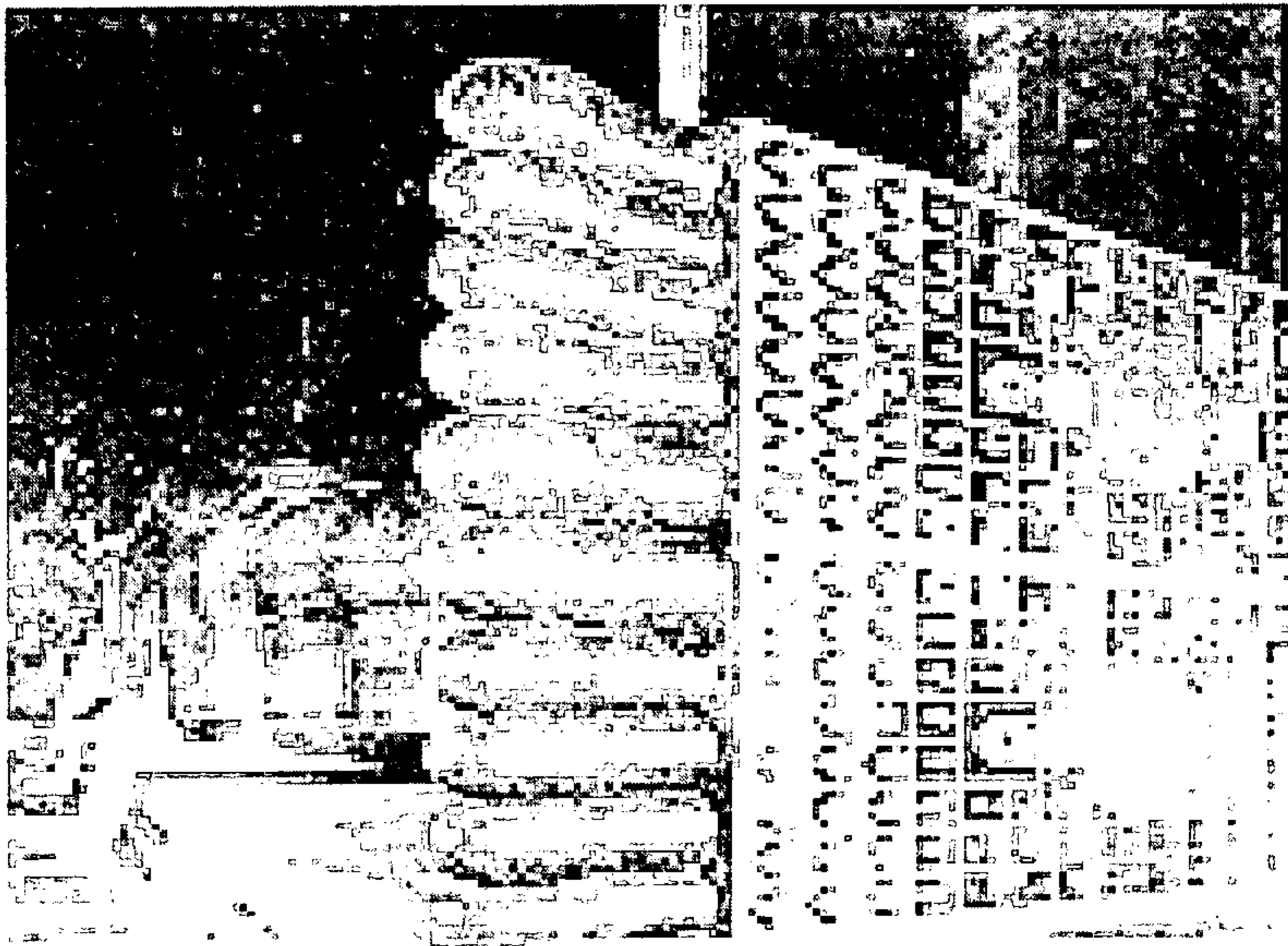
ภาพชุมนุมประตูลงนาฬิกาฝรั่งบูรณะใหม่ พ.ศ. 2541 ก่อนหน้าที่จะบูรณะชุมนุมประตุนี้ไม่มีการประดับ
กระเบื้องเครื่องถ้วย คงถูกรื้อไปเพราะไม่มีทุนในการบูรณะ เพียงแต่ฉาบปูนเรียบ ๆ
การบูรณะครั้งนี้ทำตามหลักฐานภาพถ่ายเก่าที่ได้นำมาลงไว้

ภาพพระวิหารพระพุทธไสยาส ในอดีตมีสภาพที่ชำรุดทรุดโทรม

ภาพพระวิหารพระพุทธไสยาส

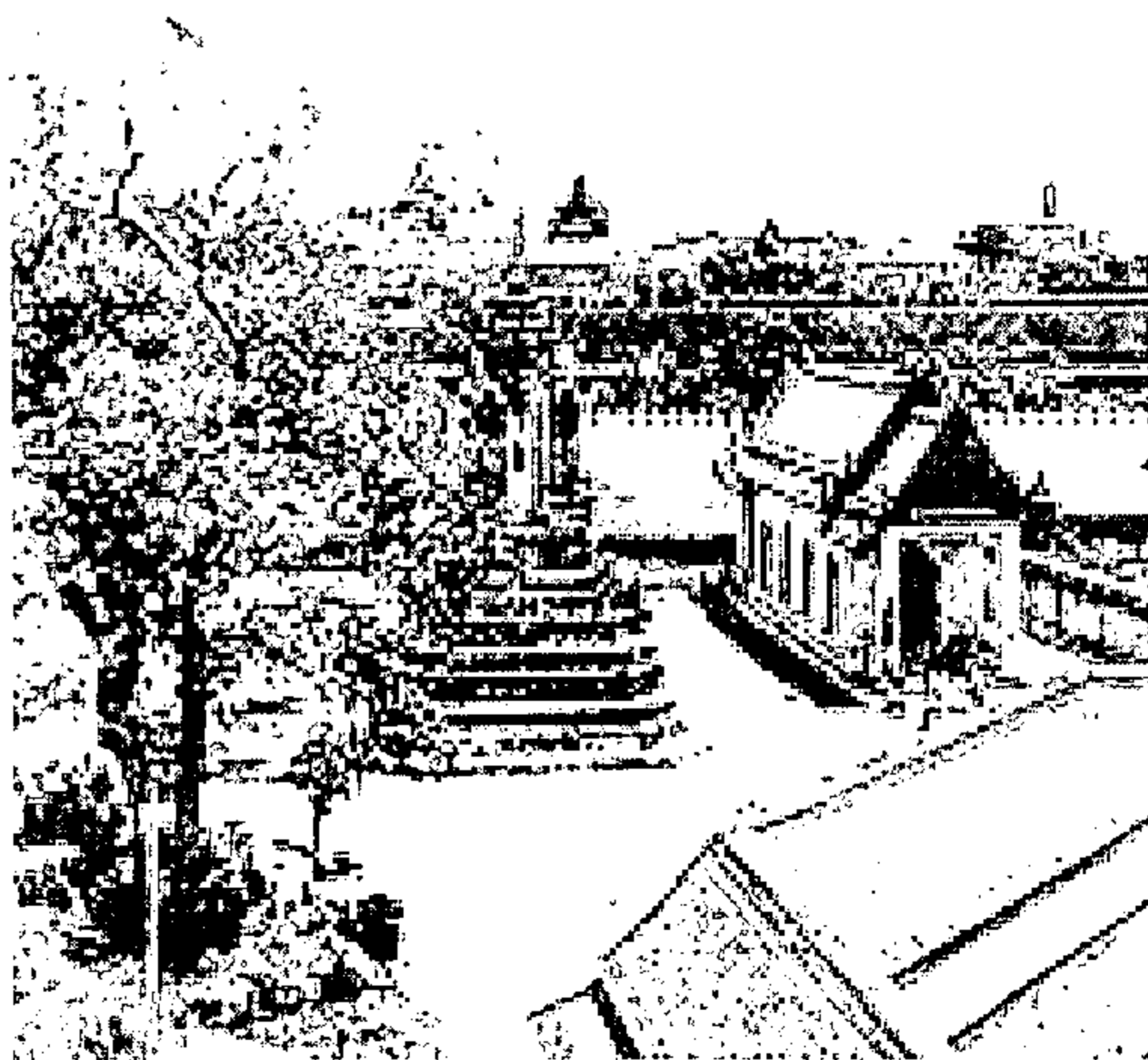

ภาพพระพุทธไสยาส

ภาพหอระฆังและพระวิหารน้อยด้านเหนือ หน้าพระพุทธไสยาส

หอระฆังและพระวิหารน้อยด้านเหนือ

พระวิหารน้อยด้านใต้

ศาลาการเปรียญ พระอุโบสถเก่า

แก่งจันในสวนมิสกวัน

สระจระเข้ และตึกฝรั่ง

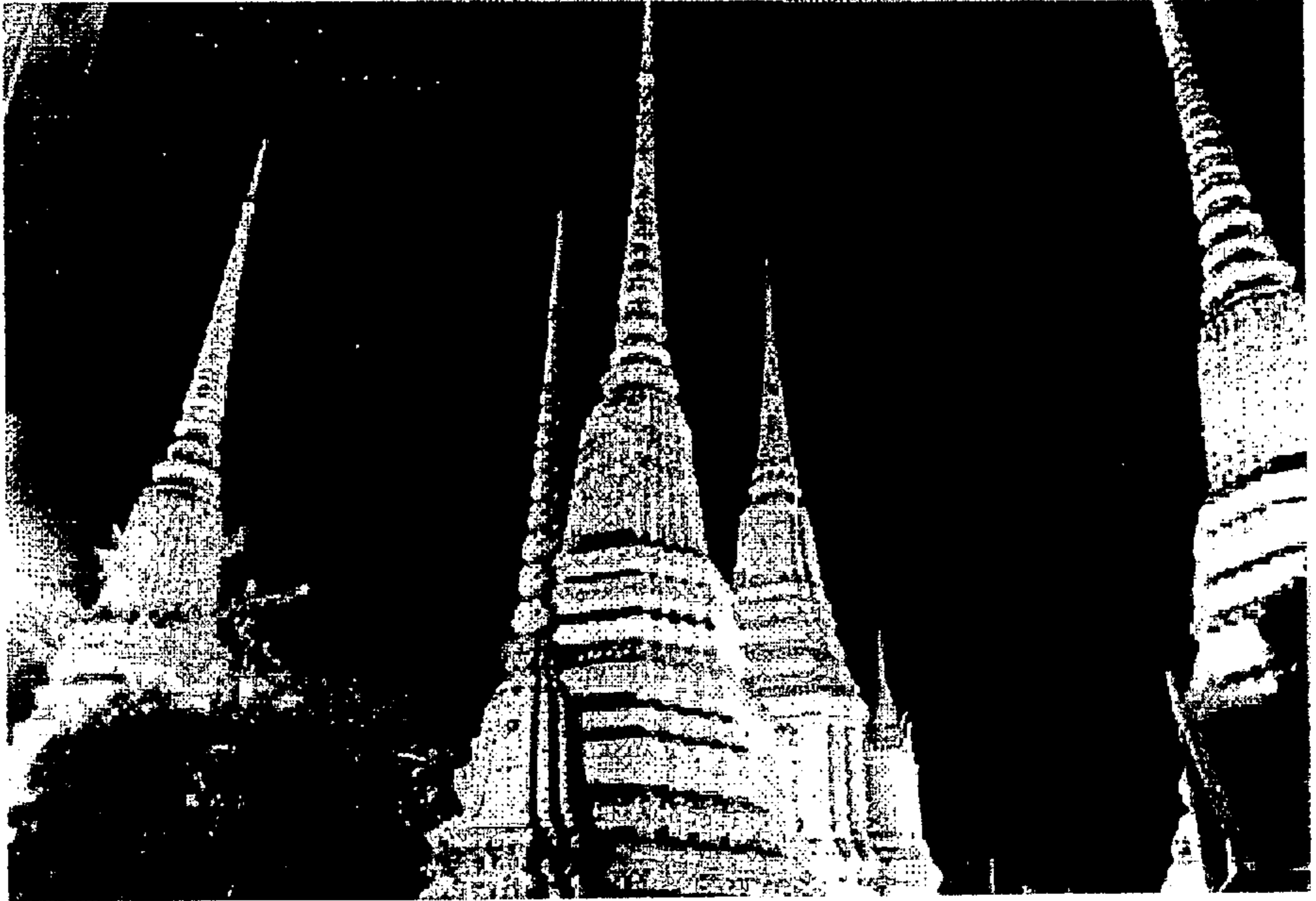
ภาคผนวก ฉ

ตัวอย่างภาพถ่ายจากวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร

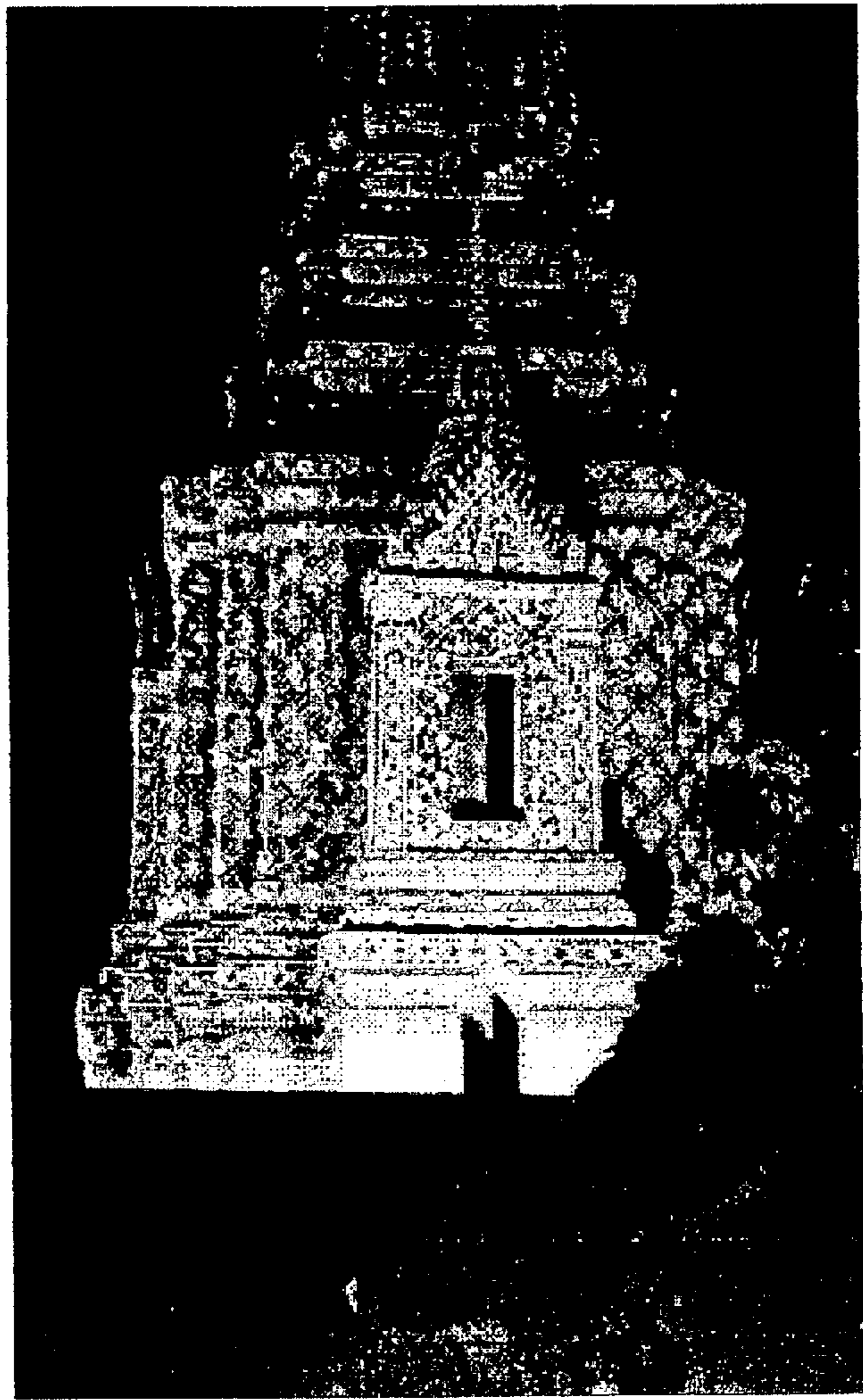

ภาพพระมหาเจดีย์ 4 รัชกาล

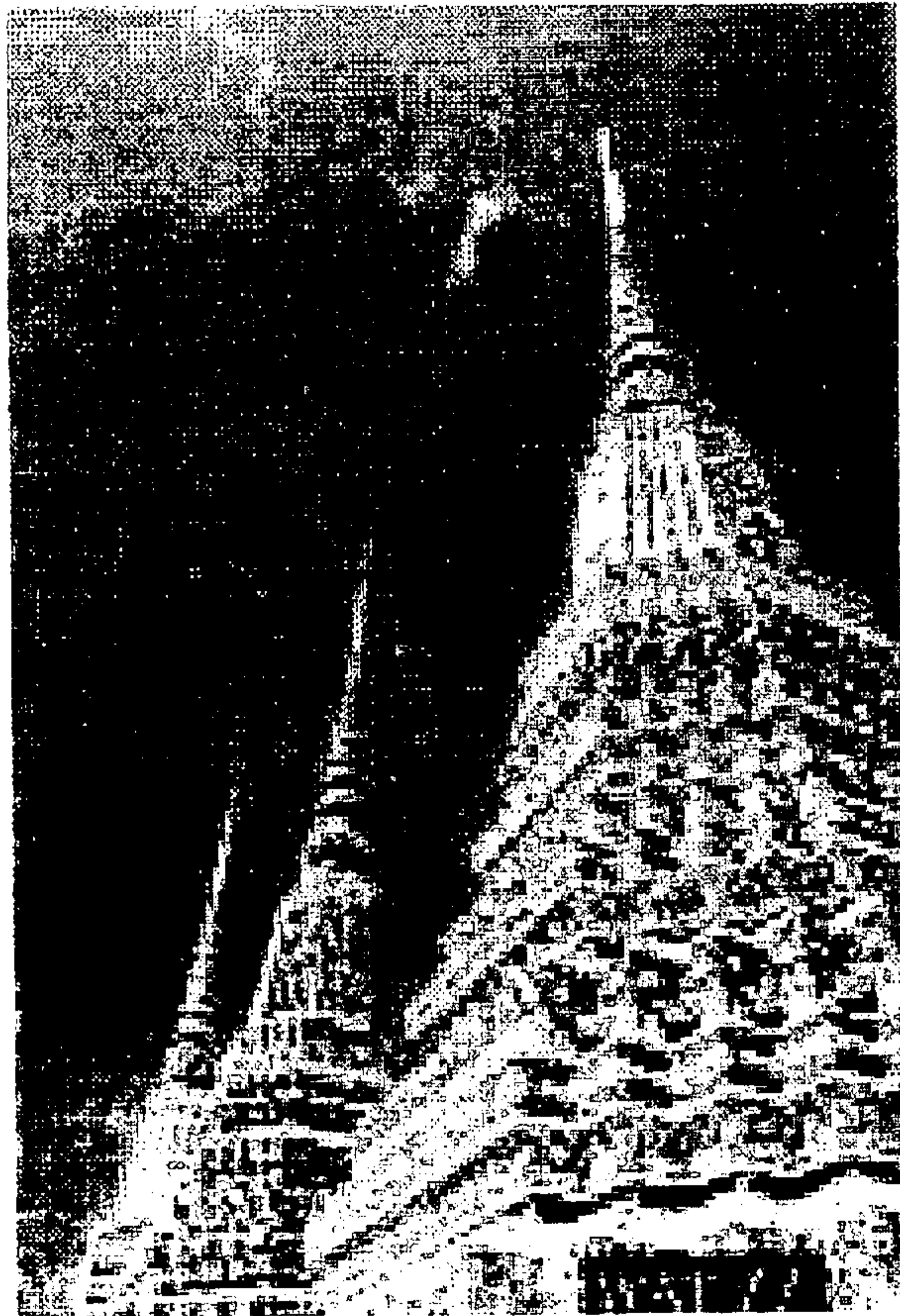

ภาพพระมหาเจดีย์สี่รัชกาล

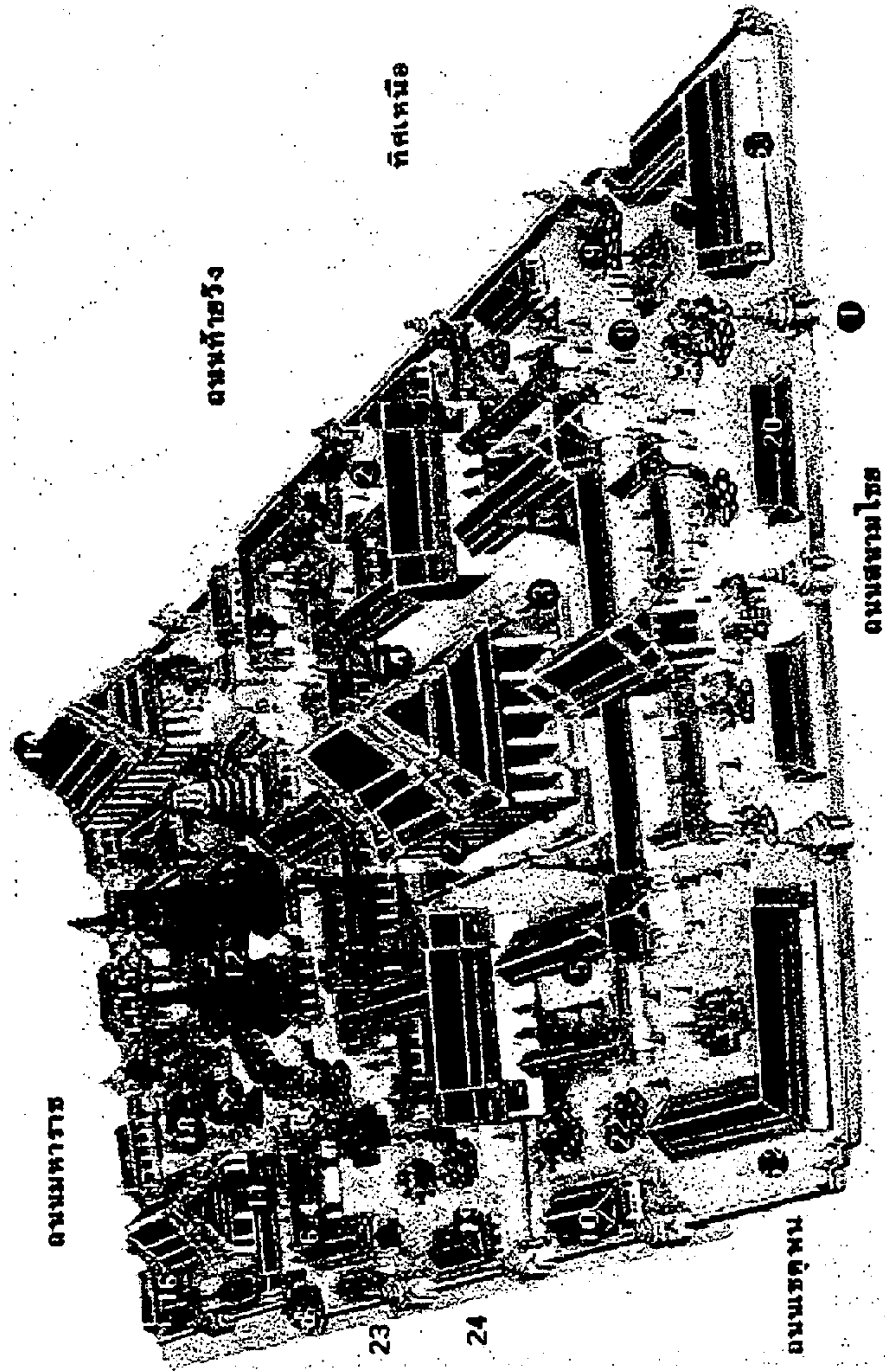
ภาพลวดลายที่ปรากฏบนพระมหาเจดีย์

พระมหาเจดีย์สี่รัชกาล พระมหาเจดีย์ทั้งสองตั้งอยู่ในบริเวณกำแพงสีขาว ชุ่มประดู
ทางเข้าเป็นสถาปัตยกรรมไทยประยุกต์แบบจีน ประดับด้วยกระเบื้องเคลือบ เครื่องถ้วยหลากสี
มีตุ๊กตาทินจีนประตูละคู่ พระมหาเจดีย์แต่ละองค์เป็นเจดีย์ย่อไม้สิบสองเพิ่มมุมสูง 42 เมตร
ประดับกระเบื้องเคลือบและกระเบื้องเครื่องถ้วยลวดลายต่าง ๆ

องค์ที่ประกอบด้วยกระเบื้องเคลือบสีเขียว นามว่า “พระมหาเจดีย์ศรีสรรเพชดาญาณ” สร้าง
ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เพื่อครอบพระศรีสรรเพชญ์ซึ่งเป็น
พระพุทธรูปยืนองค์ใหญ่สูง 16 เมตร ซึ่งได้นำมาจากพระราชวังที่กรุงศรีอยุธยา ภายในบรรจุ
พระบรมธาตุ นับเป็นพระมหาเจดีย์ประจำรัชกาลที่ 1

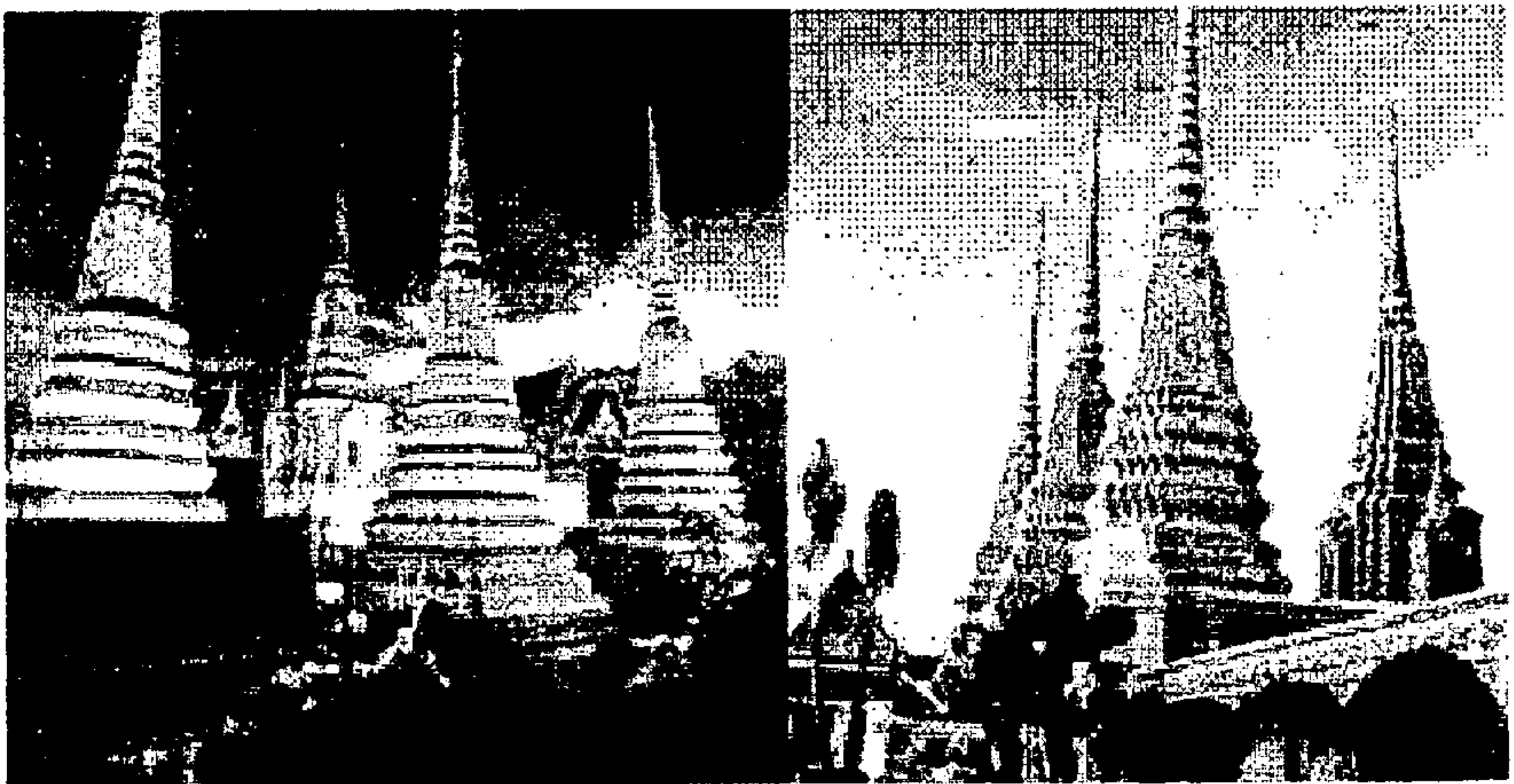

แผนผังวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

1. ชุมประตุมงกุฎ 2. พระอุโบสถ 3. กำแพงแก้ว 4. พระมหาสถูปหรือพระปรางค์ 5. พระระเบียงและพระวิหารทิศ
6. พระวิหารคด 6.1 พระวิหารคดพระฉาย 6.2 พระวิหารคดพระพุทธรเจ้าเข้านิพพาน 6.3 พระวิหารคดหน้าแดง 6.4 พระวิหารคดตมอย
7. พระเจดีย์หมู่ห้าฐานเดียว 8. พระเจดีย์ราย 9. เขามอ 10. ศาลาราย 11. หอระฆัง 12. พระมหาเจดีย์สี่รัชกาล 13. พระวิหารทิศพระนาคปรก (ห้องจัดแสดงโบราณวัตถุ) 14. พระวิหารพระพุทธรไสยาส 15. พระมณฑป(หอไตรจตุรมุข) 16. ศาลาการเปรียญ 17. สวนมีสกวัน 18. สระจระเข้ 19. เขากฤษีตัดคน
20. โรงเรียนแพทย์แผนโบราณและการวดแผนโบราณ 21. ตึกดาจีน 22. ไม้ประดับและไม้สมุนไพร 23. ตำหนักวารุการี 24. หอสมุดสมเด็จฯ ว.ผ.ด.

พระมหาเจดีย์องค์ที่ประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีขาวยุคสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชอุทิศถวายแด่พระบรมราชชนก คือ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย นับเป็นพระมหาเจดีย์ประจำรัชกาลที่ 2

พระมหาเจดีย์องค์ที่ประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีเหลือง นามว่า “พระมหาเจดีย์มุนีบัวตบบริวาร” สร้างในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชอุทิศถวายแด่เป็นพุทธบูชา นับเป็นพระมหาเจดีย์ประจำพระองค์

พระมหาเจดีย์องค์ที่ประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีขาวยุคสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างขึ้นตามแบบพระเจดีย์ศรีสุริโยทัยกรุงศรีอยุธยา นามว่า พระมหาเจดีย์ทรงพระศรีสุริโยทัย เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นั้นได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระมหาเจดีย์ทรงพระศรีสุริโยทัยไว้ 1 องค์ แต่ยังไม่แล้วเสร็จ ครั้นใกล้จะเสด็จสวรรคตได้มีพระราชดำรัสเฉพาะกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่า “พระเจดีย์วัดพระเชตุพนฯ นั้นกลายเป็นใส่คะแนนพระเจ้าแผ่นดินไป ถ้าจะใส่คะแนนอยู่เสมอจะไม่มีที่สร้าง ควรจะถือว่าพระเจ้าแผ่นดินทั้งสี่พระองค์นั้นท่านได้เคยเห็นกันทั้งสี่พระองค์จึงควรมีพระเจดีย์อยู่ด้วยกันต่อไปอย่าให้ต้องสร้างทุกแผ่นดินเลย” (พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่อง จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี)

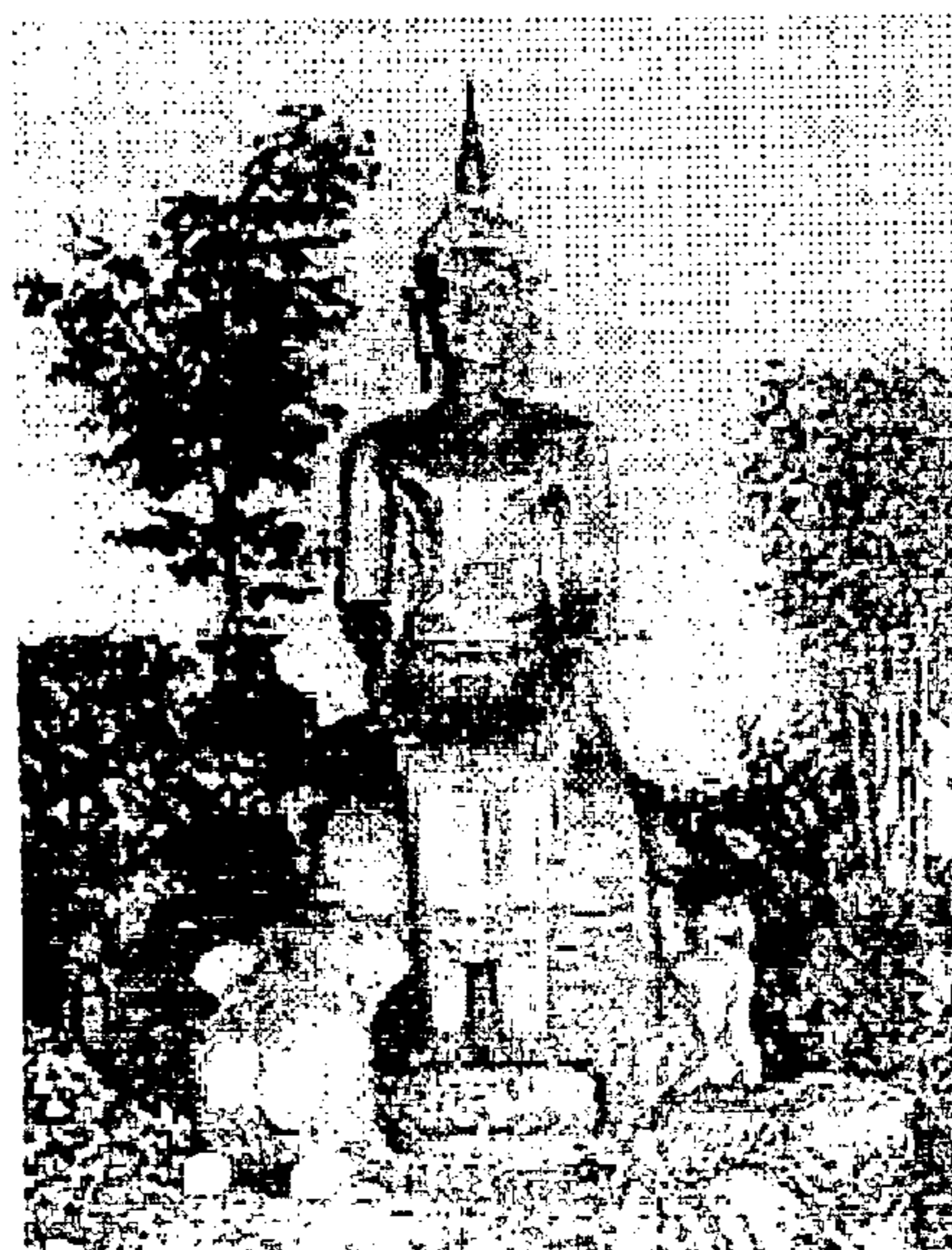

ภาพพระพุทธโลกนาถศาสตราจารย์

ภาพพระพุทธชินราช

ภาพพระป่าเลไลยก์

ภาพพระปางมารวิชัย

ภาพพระพุทธชินสีห์

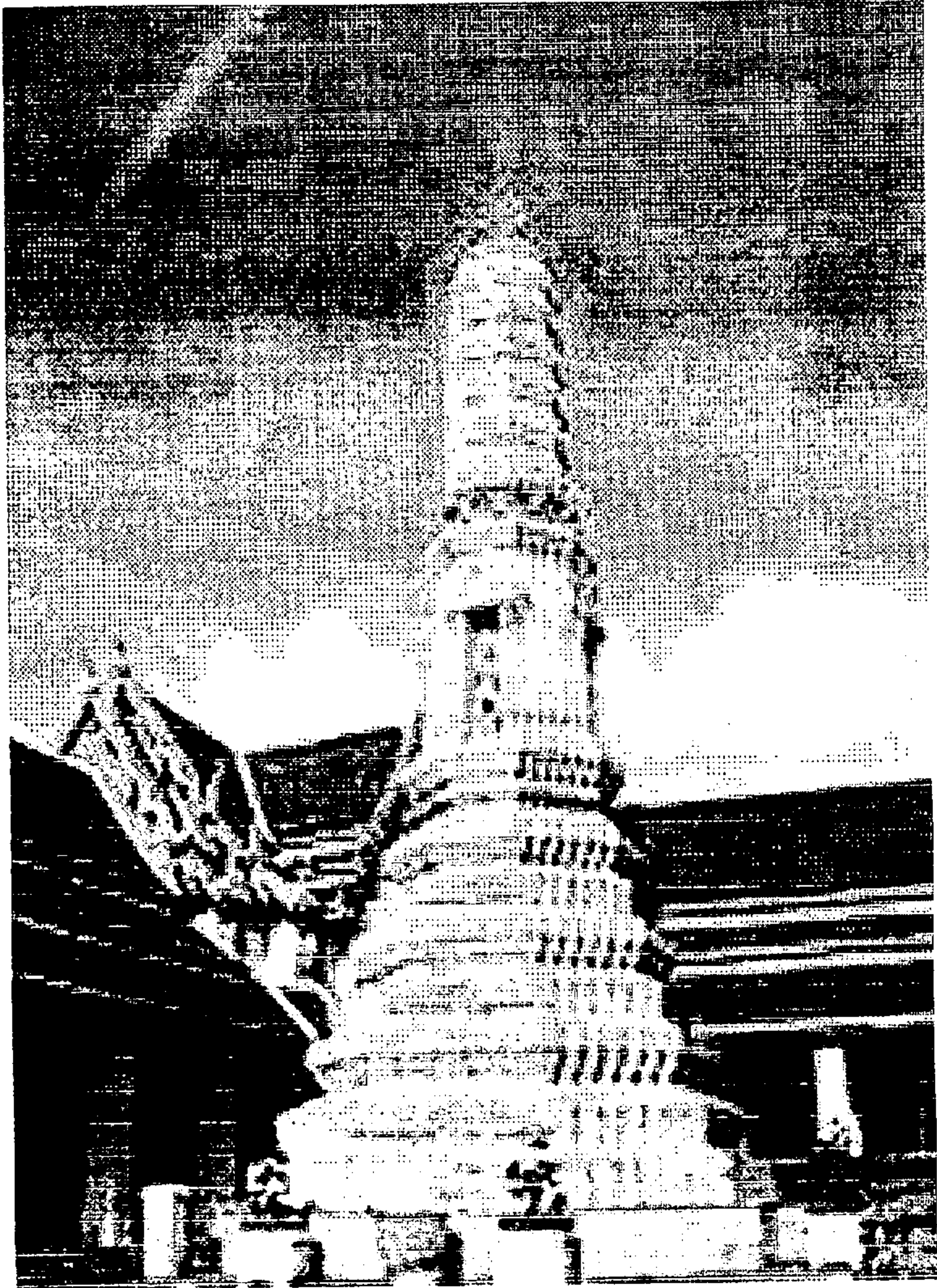

ภาพพระระเบียง

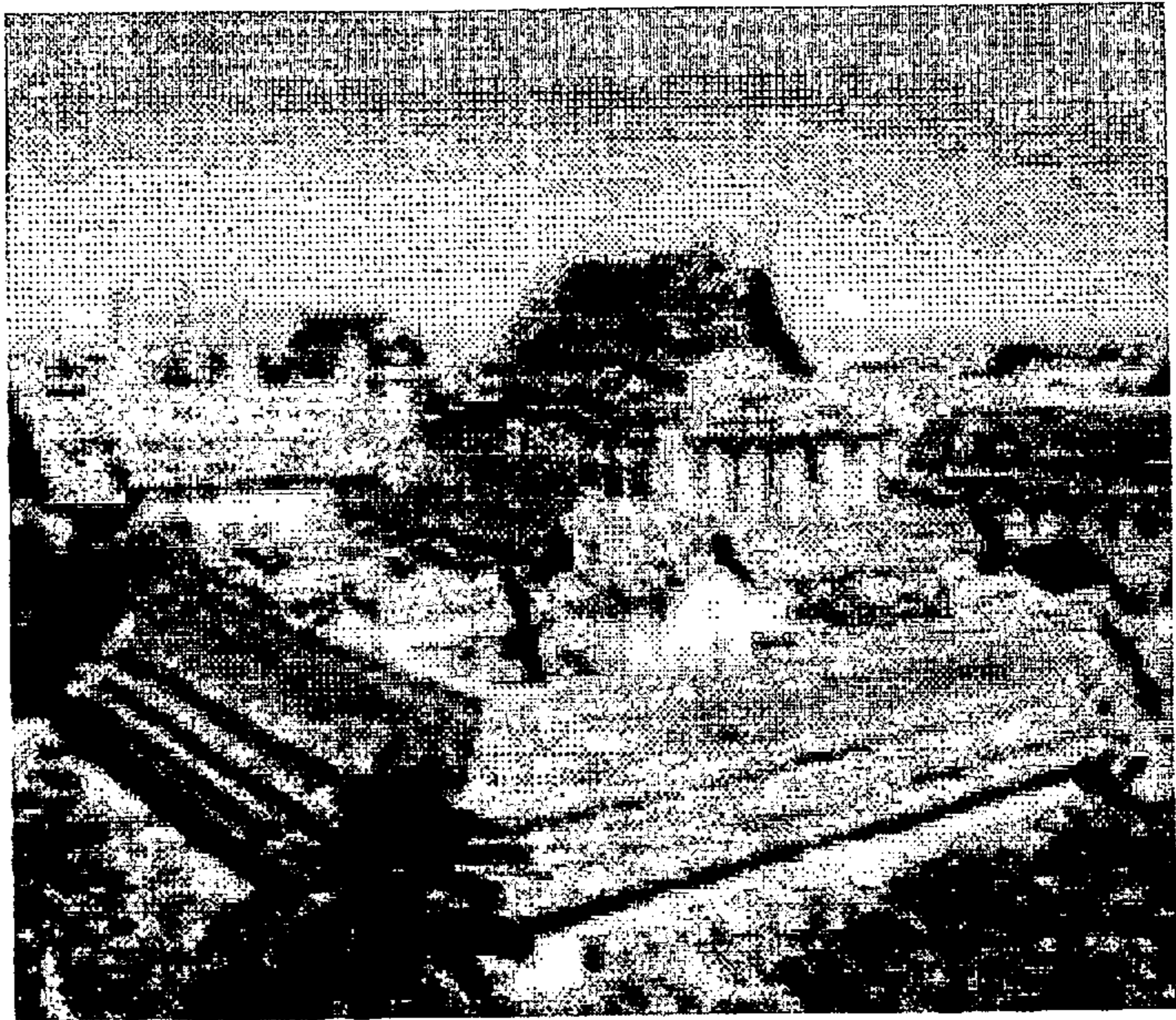

ภาพพระเจดีย์ราย

ภาพพระมหาสถูปหรือพระปรางค์

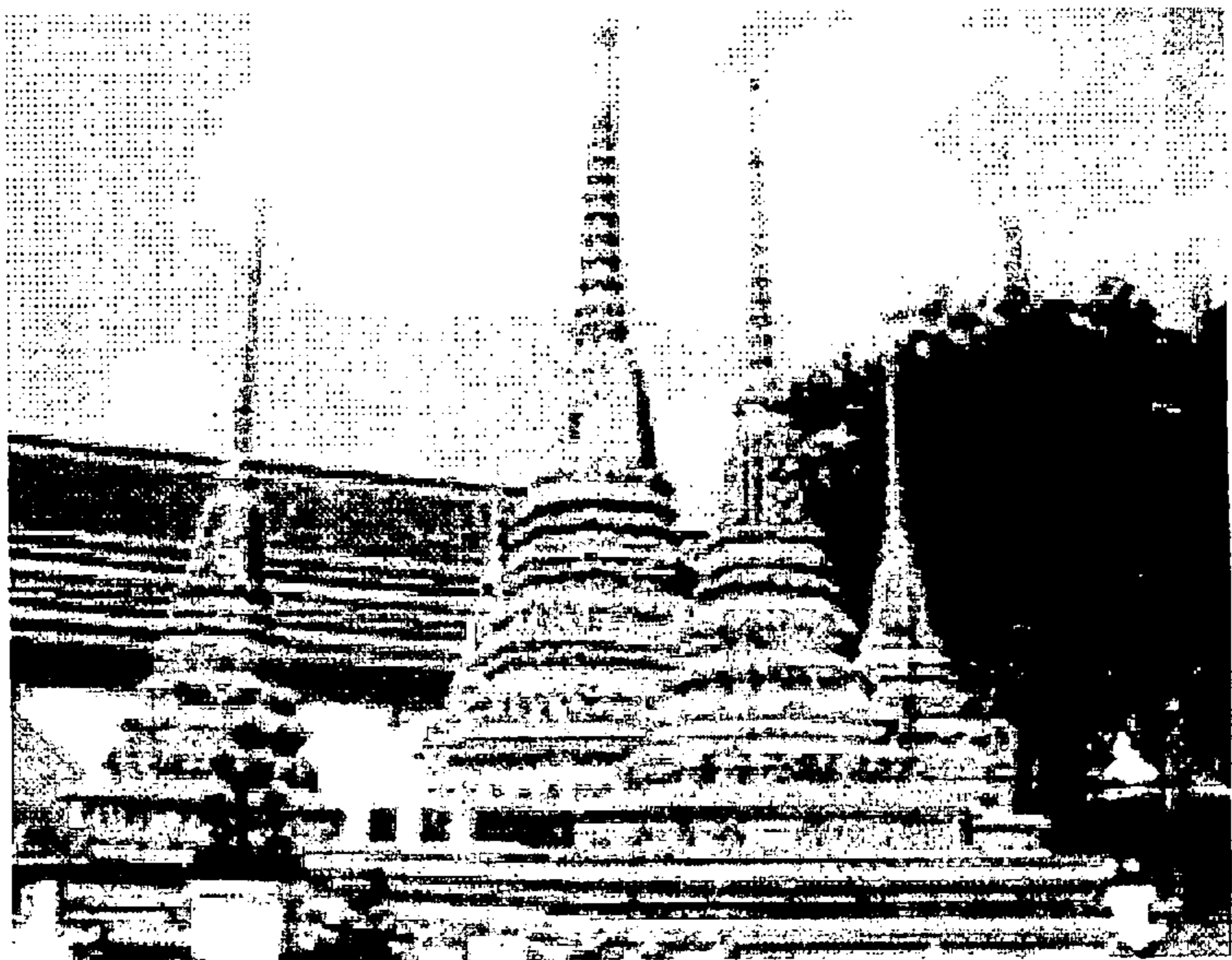

ภาพพระวิหารคด

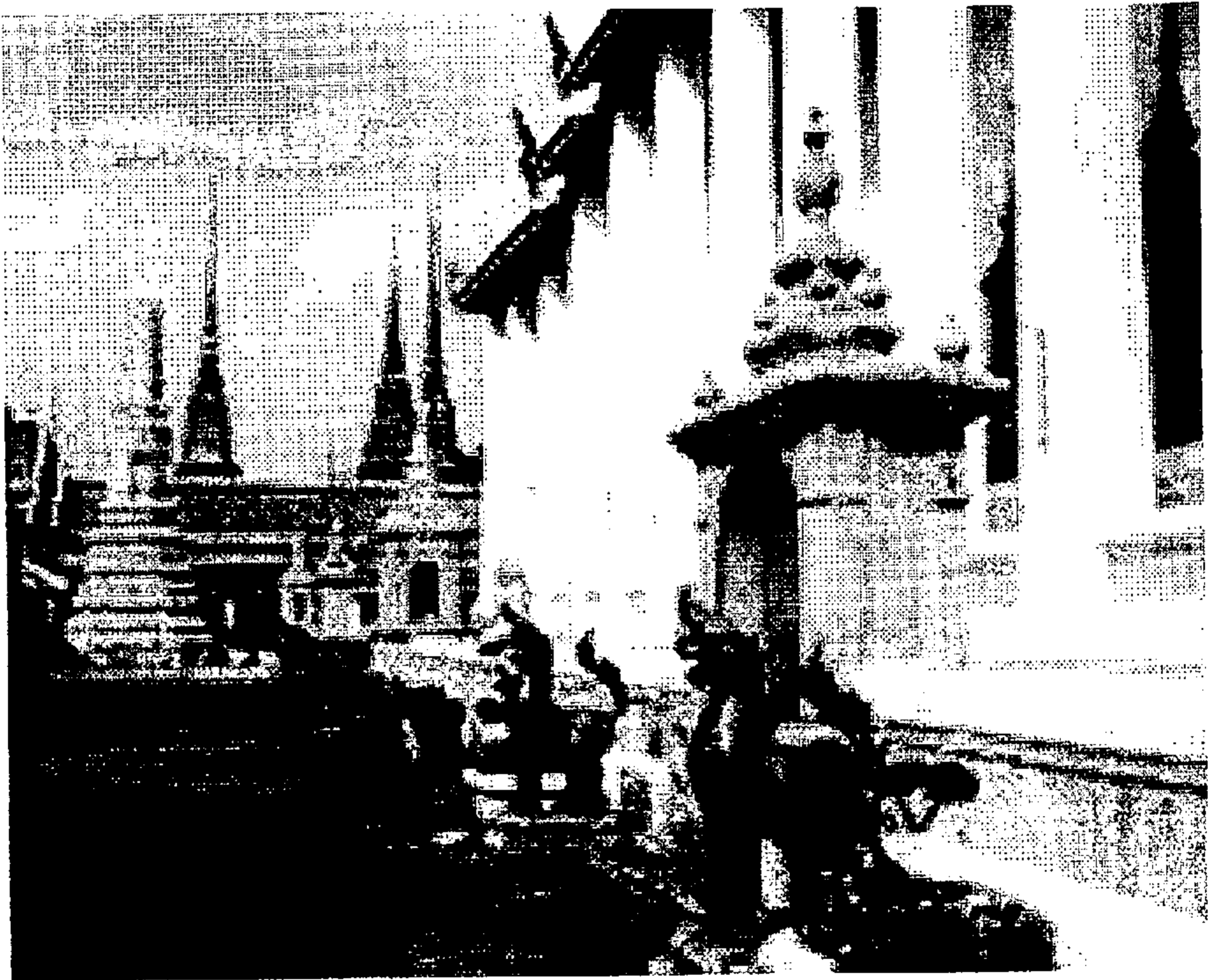

ภาพศาลาราย

ภาพพระเจดีย์หมู่ห้าฐานเดียว

ภาพกำแพงแก้ว

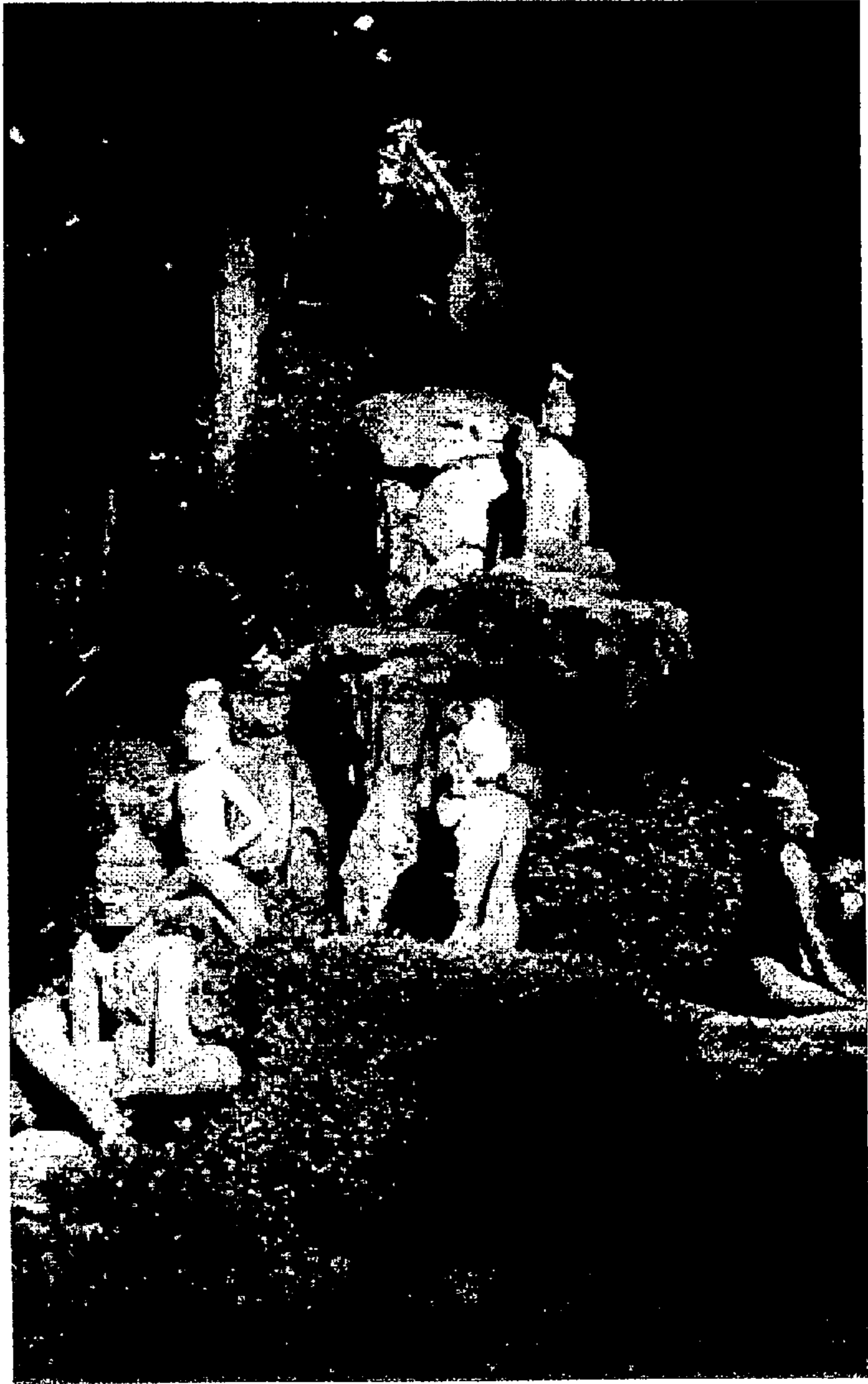

ภาพทอระมิ่ง

फमखणत

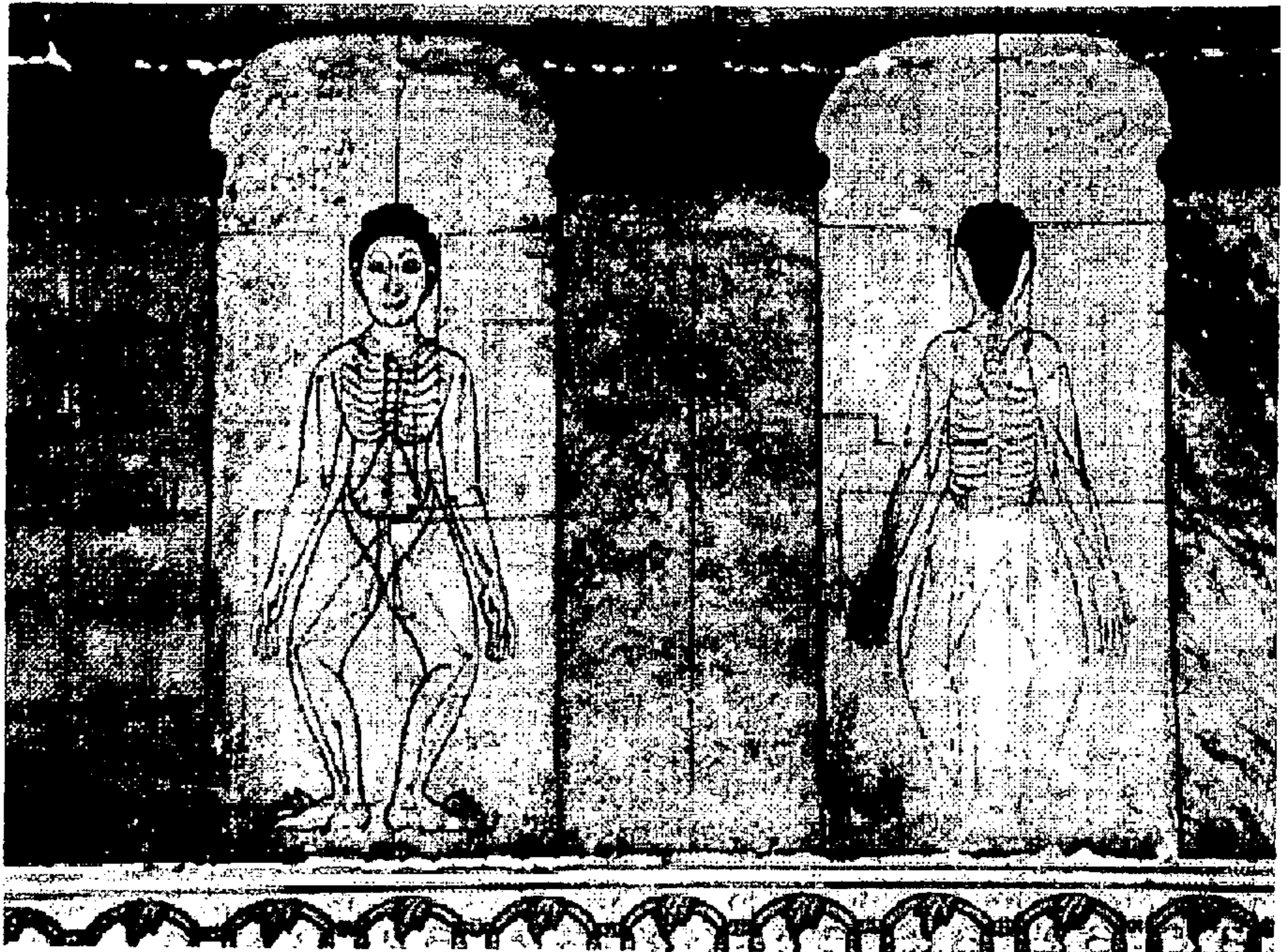

ภาพรูปปั้นฤๅษีตัดตนในท่าต่าง ๆ

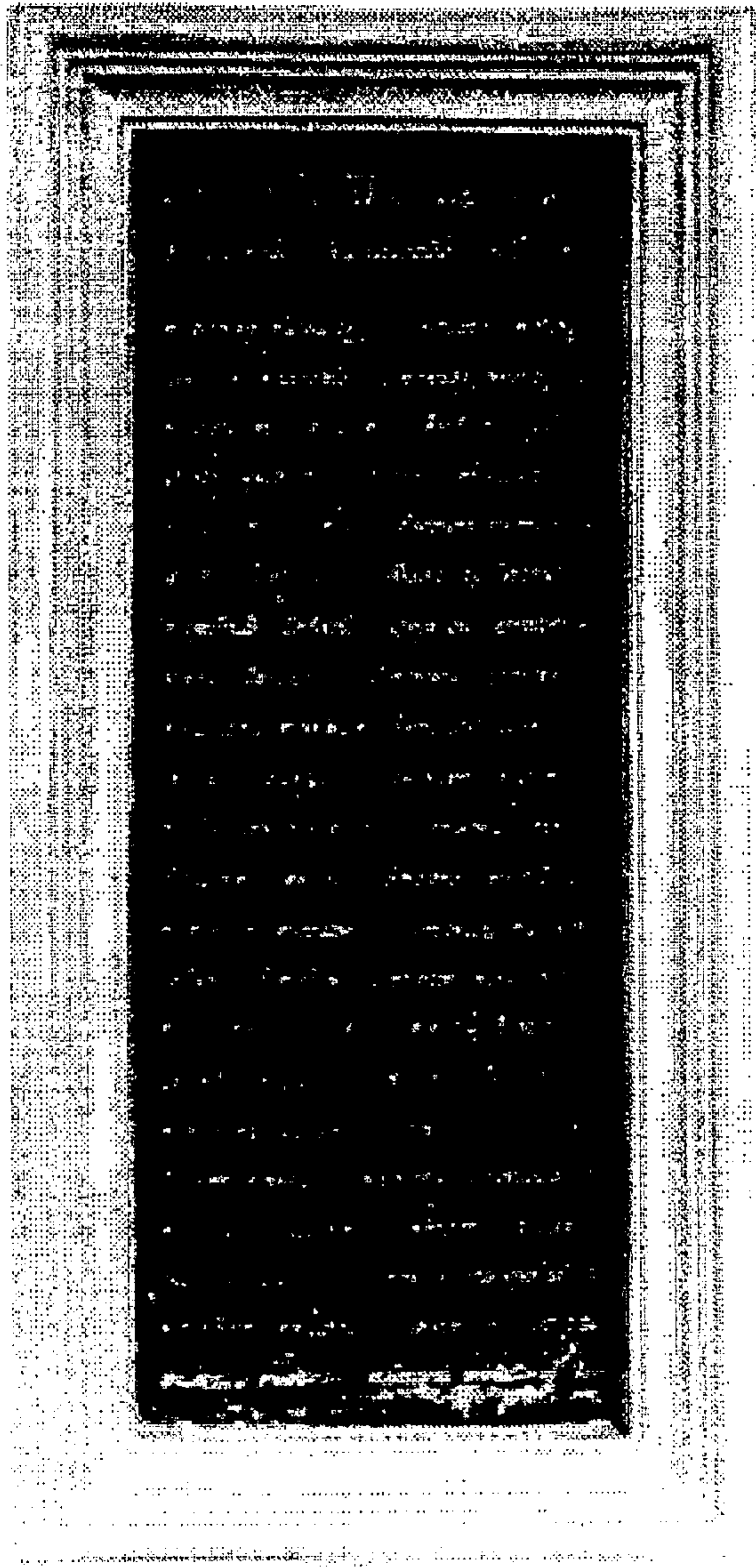

ภาพรูปปั้นฤาษีตัดตน ท่าแก่กล่อนแก่ปัตตมาฏ

ภาพจารึกลายเส้น แม่นมั่งจุดเส้นประสาทสำหรับการนวด

ภาพจารึกตำราฉันทน์ ชื่อ "มานะวะกะฉันทน์"

ประวัติย่อผู้วิจัย

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ	นางสาววิมลทกานต์ อัมพันธ์แสง
วันเดือนปีเกิด	18 มิถุนายน 2518
สถานที่เกิด	เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	43 ซอยเจริญนคร 9 แขวงคลองตันใต้ เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร 10600
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ. 2533	มัธยมศึกษาปีที่ 3 จาก โรงเรียนมัธยมวัดดุสิตาราม
พ.ศ. 2534	มัธยมศึกษาปีที่ 6 จาก ศูนย์ศึกษานอกโรงเรียน (โรงเรียนวัดอินทาราม)
พ.ศ. 2536	อ.ศศ. (การจัดการทั่วไป) จาก วิทยาลัยครูเพชรบุรีวิทยาฯ ในพระบรมราชูปถัมภ์
พ.ศ. 2538	ศศ.บ. (การจัดการทรัพยากรมนุษย์) จาก สถาบันราชภัฏเพชรบุรี- วิทยาฯ ในพระบรมราชูปถัมภ์
พ.ศ. 2540	ศศ.บ. (ประวัติศาสตร์) จาก มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
พ.ศ. 2544	ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์ไทย) จาก มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร